

**СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА
В БЪЛГАРИЯ**

ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ИЗВЕСТИЯ НА ТРАКИЙСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

КНИГА СЕДЕМНАДЕСЕТА

- © Съюз на тракийските дружества в България,
Тракийски научен институт, 2019
- © Издателство „Захарий Стоянов“, 2019

ISSN 1312-6741

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН ИНСТИТУТ

КНИГА СЕДЕМНАДЕСЕТА

Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“
София, 2019

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д.ф.н. Васил Проданов – Главен редактор
Д-р Ваня Стоянова – Научен секретар

и членове:

Проф. д.и.н. Светлозар Елдъров
Проф. д.и.н. Илия Тодев
Проф. д.с.н. Тания Неделчева
Доц. д-р Геновева Михова
Доц. д-р Георги Митринов
Доц. д-р Валентина Ганева-Райчева
Доц. д-р Наталия Рашкова
Доц. д-р Борислав Градинаров

Отговорни редактори на тома:

Проф. д.ф.н. Васил Проданов и д-р Ваня Стоянова

УВОДНИ ДУМИ
ВЪЛНИТЕ НА ПРЕСЕЛВАНЕ, ГОЛЕМИТЕ ИМЕНА
НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ, БИТКИТЕ
ЗА ИСТОРИЯТА И ГЕОПОЛИТИКАТА ДНЕС

ВАСИЛ ПРОДАНОВ

Представяме на стотиците хиляди наследници на тракийските българи и всички, които се интересуват от тяхното минало, настояще и бъдеще, поредния 17-и том от Известия на Тракийския научен институт, в който се публикуват доклади от провежданите конференции през предходната година, резултати от дейността на института и неговите поделения, материали на представители на по-широката интелектуална общност, занимаваща се с изследователска дейност, която в една или друга степен е свързана с тракийската проблематика.

Брой 1 на Известията излиза в далечната 1965 година и цялата поредица от нашата научна дейност оттогава насам е публикувана не само в хартиен, но и в електронен формат и може да бъде открита на сайта на Съюза на тракийските дружества в България (СТДБ), свалена и прочетена от всекиго от милиардите жители на света. По този начин ние се стремим да достигнем до максимално количество хора – не само от тези, които се интересуват професионално от проблематиката, но до всички хора, които се идентифицират в една или друга степен като тракийци, искат да научат за своето минало, да съучастват и да бъдат част от една научна

общност. Младите поколения тракийци по този начин много по-лесно и бързо се запознават с миналото, настоящето и перспективите на тракийските българи като неотделима част от българския народ и стават съпричастни с техните проблеми. Защото известно е, че от XIX век насам до наши дни техни потомци има не само сред бежанците, прогонените и преселниците в днешна България, но и на територията на Украйна, Русия и почти в целия свят, като се има предвид и емигрантската тенденция през последните десетилетия.

Чрез издаването на нашите изследвания не само в хартиен, а в дигитален формат, достъпен за всекиго, ние се стремим да бъдем активни в създаването на своеобразна дигитална Тракия. В една своя работа, в която говори за феномени като дистанционен национализъм и дистанционен патриотизъм, известният изследовател на нацията и националната идентичност Бенедикт Андерсън отбелязва, че в Чикаго има повече полски националисти и патриоти, отколкото във Варшава. Имайки предвид това, ние се опитваме да обединим наследниците на тракийци по целия свят и да ги запалим за тракийската кауза, независимо че не са в България и не могат да дойдат на някое от нашите събирания на Петрова нива, Илиева нива, Маджарово и на много други символни за нас места. Тракийската кауза е трагически значима в идентичността на милиони хора у нас и по света и нека да се опитаме да бъдем нейни запалени последователи, независимо от това къде се намираме.

В настоящия том са публикувани изследванията на 17 души, занимаващи се с различни аспекти на миналото, настоящето и перспективите, свързани с тракийската проблематика. Част от тях са академични учени, специализирани в изследването на тракийската проблематика, други са активисти на тракийската организация, които са превърнали работата в тази област в своя кауза, трети са български ин-

телектуалци, специалисти в други области, но отдадени и на тракийския проблем. Най-общо, техните работи в Известията са разделени в три основни проблемни направления.

В първото направление са осем разработки, в които се анализират различни страни от историята на тракийци през XIX и в началото на XX век като бежанци и въстаници, на отделни регионални тракийски организации, на международни институции, играещи роля за съдбата на тракийци, техните специфични особености и потребители. Започва се с изследването от Стоян Райчевски на трите вълни на обезбългаряване на Източна Тракия между 1830 и 1913 г., довели до това, че тракийските българи днес населяват не само България, но и Молдова, Украйна и Русия. Трите вълни са свързани с последователни войни – Руско-турските войни през 1828 – 1829 и 1877 – 1878 г., Балканската и Междусъюзническата война през 1813 г. Това са, разбира се, основни вълни. Към тях може да се добави и четвърта вълна, свързана с Илинденско-Преображенското въстание, с различни аспекти на което се занимават Иванка Мечева и Геновева Михова. А аз бих добавил и пета вълна, каквато имаме след 1989 г., когато над 2 милиона българи напуснаха България, а сред тях и множество потомци на тракийските бежанци, които днес могат да бъдат открити из целия свят. Така в крайна сметка една стратегическа и населена в продължение на по-голямата част от нашата история с българи територия е прочистена и днес принадлежи на други държави. Със специфичен аспект на историята на тракийските българи се занимава Ваня Стоянова, която разглежда ролята на комисията „Кинг – Крейн“, цариградските българи и Българският национален въпрос, а Станислав Иванов и Коста Лъондев проучват историята съответно на Македоно-Одринското опълченско дружество в гр. Елхово и на Свиленградското тракийско дружество „Тра-

кия“ в периода 1920 – 1934 г. Георги Митринов прави анализ на антропонимията на с. Голям Дервент, Софлийско, а Георги Янков ни запознава с добродетелите на тракийските българи като носители на българската национална психика и на българските национални ценности.

Историята на тракийските българи е история не само на голяма маса от безименни хора, от представители на специфична регионална общност, но и в нея имаме както народни маси, така и изявени личности, които са играели в едно или друго отношение значима роля в станалото с нас през последните два века. Известно е, че в народната памет историята най-отчетливо се възприема чрез значимите фигури, откроявали се и водели останалите в хаоса на историческите събития. Същото е и с историята на драмите и трагедията на тракийските българи. Значимите личности са онова, с което най-много искаме да се идентифицираме, от техния пример и поведение се учат младите поколения. Тази тематика е застъпена във втория раздел на настоящия том. В този раздел ще срещнем разнообразни фигури, играли своята роля в нашата история, опорни точки на нашата колективна идентичност и колективна памет. Започва се с представянето от Светлозар Елдъров на Екзарх Йосиф, една от най-популярните фигури на изграждане на националното ни единство, стоящ начело на Българската екзархия в продължение на 35 години от началото на Руско-турската война през 1877 г., когато замества Антим I на тази длъжност, и се стигне до Балканската война през 1913 г. – годината, която ще бъде свързана с геноцида над тракийските българи и окончателното етническо прочистване от тях на Източна Тракия. Димо Карабелов, Георги Граматиков и Иванка Делева посвещават своите изследвания на други значими имена в тракийската история – Димитър Попниколов Петканов,

Димитър Стамболов, Димитър Ф. Арнаудов, Лефтер Мечев и Петко Тодоров. Ваня Петрова представя новата книга на Надежда Недкова, посветена на Михаил Герджиков – водача на революционните борби в Одринско и апостола на Илинденско-Преображенското въстание в Странджа.

Третият раздел на настоящия том е ориентиран към днешния ден, в който се водят битки за историята, а различните ѝ интерпретации имат важно значение в съвременните отношения между държавите и геополитиката на Балканите. В него се показва, че историята не е само колективна памет и трудове на академични изследователи, а нейната интерпретация е подчинена на различни идеологии и интереси, а в днешните времена на криза на разрушаващата националните идентичности неолиберална глобализация и тенденции през последното десетилетие на завръщане към корените, към нациите и националните интереси, тя става все по-значима. Ако в предходни периоди различните политически и геополитически сили водят идеологически и пропагандни битки с различни виждания за бъдещето, то сега основната битка е за миналото. Чрез нея една или друга група от населението се идентифицира с различни идеологии, партии, геополитически сили, цивилизационни тенденции. Различните интерпретации на историята и битките за историята продължават да тресат и в момента отношенията между България и други балкански държави. В три изследвания в тази част се показват геополитическите следствия от различните интерпретации на историята, съответно в отношенията на България с Македония, Гърция и Русия. Боряна Бужашка показва как Договорът за добросъседство и сътрудничество между България и Република Македония е един от най-ярките примери, при които геополитическата ситуация и сили днес са зависими от различни интерпретации на историята. При подобния договор

на Република Македония с Гърция тези различия бяха премахнати, но при българския договор те не са преодолен и тепърва ще тресат и македонското, и българското общество. Ваня Иванова анализира подобна съвременна ситуация в отношенията между България и Гърция във връзка със скорошно богослужение на гръцки език в българския храм „Св. Св. Константин и Елена“ в Одрин, извършено от **Все-ленския патриарх** Вартоломей и Адрианополския митрополит Амфилохий. В случая става дума за ново проявление на противопоставяне, започващо още по времето на Кирил и Методий – какъв трябва да бъде езикът, на който се извършват религиозните дейности в черквите. Настоящият том на Известията завършва с изследването на Зорница Илиева за променящата се роля на Черно море в геополитиката, за това как то се превръща в място на нарастващо военно противопоставяне с Русия, в което България може да стане фронтова линия. Това обаче е в разрез с историческата памет, цивилизационна идентичност и възприятия на голямата част от българския народ и тепърва ще тресе българското общество.

С този пореден том на Известията на Тракийския научен институт за пореден път показваме, че миналото не е нещо далечно, нямащо значение в един все по-забързан и променящ се свят. Не, това значение съществува и даже се засилва, защото в условия на бързи промени и висока неопределеност и несигурност, каквито са съвременните общества, много по-значими стават проблемите за това кои сме ние, каква е нашата идентичност, на какво да изграждаме нашите ценности, на какво да се опираме, за да получаваме сили и да имаме както личен, така и национален успех в съвременния свят. Затова и за нас този том е част от поредната битка за каузата на тракийци и за съхранението ни като българи.

Първа част
**ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ –
ЩРИХИ ОТ ИСТОРИЯТА
НА БЕЖАНЦИ И ВЪСТАНИЦИ,
ТОПОНИМИЯТА, ДОБРОДЕТЕЛИТЕ**

**РАЗСЕЛВАНЕ (НАСТАНЯВАНЕ)
НА БЪЛГАРИТЕ БЕЖАНЦИ ОТ ИЗТОЧНА
ТРАКИЯ В ПЕРИОДА 1830 – 1913 Г.**

СТОЯН РАЙЧЕВСКИ

Обезбългаряването на Източна Тракия е процес, който започва от края на XVIII и началото на XIX в. по време на кърджалийските размирици и при изтеглянето на руските войски след подписването на Одринския мирен договор, с който приключва Руско-турската война от 1828/29 г. Тези бежанци се насочват по море и по суша към Южна Русия, Бесарабия и Молдова, където основават голям брой български села. Само една много малка част от тях след години се завръща обратно по родните си места. Берлинският договор, който разкъсва на части българската етническа територия и оставя голяма част от българите отново под османска власт, поражда втора голяма бежанска вълна от Източна Тракия. Третата бежанска вълна от тази част на Тракия се явява като следствие от жестокостите, с които османското правителство потушава Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. Една голяма част от тези бежанци се заселва

в Южна България с намерението да могат скоро да се върнат по родните си места, което се удава само на малцина от тях. Най-голямото обезбългаряване на Източна Тракия става през лятото и ранната есен на 1913 г., когато редовна турска войска и башибозук в грубо нарушение на подписания от двете воюващи страни – Турция и България – и от всички велики сили Лондонски договор пресичат установената по този договор граница по линията Мидия – Енос и започват да реокупират Източна Тракия с „огън и меч“, като спрямо българското население прилагат тактиката на етническо прочистване и геноцид. Оцелелите от гоненията, кланетата, пожарите и насилията български семейства, които успяват да се доберат до българската граница, намират убежище на територията на българската държава. Те биват заселени в различни селища, където след време са и оземлени. Настаняването и оземляването им е продължителен и мъчителен процес, в който мнозина от тях са били принудени да оставят местата на временното си настаняване и да се устройват наново. Бежанството и свързаните с него неволи са станали причина и много родове и семейства да се разделят, да загубят за дълго време връзката помежду си. Мнозина не успяват да установят тези връзки до края на жизнения си път.

Таблицата, която предлагам на читателите, има и такава цел: да помогне на потомците на бежанците от Източна Тракия да открият дирите на своите родственици, пръснати в различни градове и села на България, както и да напомня за голямата трагедия на тракийските българи, насилствено заставени да напуснат бащините си имоти и да поемат орисата на бежанските неволи. От друга страна, родните места на бежанците очертават границите на българската етническа територия, която бе несправедливо отнета в нарушение на

международното право и морал, но която ще продължи да бъде част от българското историческо и културно пространство, докато паметта за нея е жива в поколенията, за което вярвам да допринесе и тук приложената таблица. Тя е съставена въз основа на много писмени и устни източници: историческата и краеведската литература, архивните материали, съхранявани в Държавна агенция „Архиви“ – София, и в регионалните архиви в Бургас, Варна, Пловдив, Хасково и Ямбол, устни сведения от бежанци от Източна Тракия.

Селищата, от които идват бежанците, са подредени по азбучен ред и с имената им от преди разорението на Източна Тракия. Селищата в България са дадени с новите им имена. След някои от селищата в скоби е посочен броят на настанените там бежански семейства от съответното селище в Източна Тракия. Посоченото число, особено когато показва много малък брой семейства (1 – 3), не изключва наличието там и на други бежански семейства от същото селище в Източна Тракия, то се отнася само до броя на установените по документи семейства. За останалите селища броят на настанените в тях бежанци не е още точно установен. Това се оказва доста бавен процес поради факта, че в литературата, а много често и в архивните материали, в които се посочва броят на бежанците, много често той се дава обобщаващо, напр.: Бунархисарско, Визенско, Лозенградско, Одринско, Цариградско и пр., а не по отделни селища. Към някои от селищата в България сме посочили и окръга, в който те се намират. Това е направено само за ония селища, чиито имена се срещат в два и повече окръга, като напр. Лозенец, Аспарухово и други.

**Таблица за разселване / настаняване на бежанците
от бежанците от Източна Тракия
в периода 1830 – 1913 г.**

Селища, от които произхождат бежанците от Източна Тракия	Селища в България, в които има настанени бежанци от Източна Тракия с данни за годините на бежанството и броя на семействата
АБАЛАР, Одринско	1913: Ново село – Сл., Ханово (1), Ямбол
АВРЕН, Силивренско	1878: Научене (25) 1913: Айтос, Бургас, Варна (5), Детелина (1), Драма, Казанлък, Маломир (1), Малък манастир, Михалич, Момково, Нова Загора (12), Сливен, Стара Загора, Тополовград, Трояново, Ямбол – „Авренски квартал“
АДЪРА (ХАДЪРА), Одринско	1913: Добрич – Яб (1), Мамарчево, Марица – Хс (50), Михалич, Мрамор (1), Орешник (9), Сламино (1), Срем (1)
АЗАПЛИ	1913: Голям манастир (11), Пчела (1)
АЗАТЛИ, Хавсенско	1913: Генерал Тошево – Яб, Голям манастир (3), Изгрев – Яб (2), Правдино, Пчела (1), Синапово, Скалица (1), Стралджа (1), Тополовград
АКБУНАР, Одринско	1913: Болярово (3), Бургас, Варник (20), Вълча поляна (1), Голям Дервент (3), Голям Манастир (3), Гранитово (2), Зайчино ореше (1), Иглика (2), Каравелово (1), Кирилово – Яб (4), Лалково (5), Лесово (14), Лешниково (1), Малко Шарково (2), Мамарчево (2), Маточина (50), Мелница (1), Орешник, Присадец, Радовец, Раздел Яб (4), Тенево, Тополовград, Филипово – Яб (50), Читалово, Шарково (6), Ямбол
АЛИЯНИДЖЕ, Одринско	1913: Мамарчево (7)
АЛМАДЖИК, Лозенградско	1913: Близнак (11), Бургас, Лозарево (3), Младежко, Поморие, Странджа (1)
АМЗАБЕЙ, Бунархисарско	
АРАПЛИЯ, Чорленско	1913: Нова бяла река, Сушина

АРБАЛИИ, Чорленско	1913: Голям манастир (1)
АРМАША, Чорленско	1913: Голям манастир (5), Екзарх Антимово (1), Жеравна (30), Карнобат (2), Макак, Малък манастир, Миладиновци – Яб (2)
АРНАУТКЪОЙ, Еноско	1913: Тополовград
АРНАУТКЪОЙ, Одринско	1913: Ямбол
АРПАЧ, Хавсенско	1913: Александрово –Яб (4), Бургас, Голям манастир (3), Генерал Тошево – Яб, Долище (1), Дъбово (1), Дъбравино (6), Карнобат (5), Кермен (1), Кирилово – Яб (2), Малко Шарково (1), Мамарчево (1), Окчилар (4), Сламино (1), Топузево (1), Устрем (1)
АРПАША Вж Армаша	1913: Карнобат (4)
АРМАША, Чокенско	1913: Голям манастир (4), Карнобат (2), Миладиновци (2)
АСАН ИНДЖЕ	1913: Мамарчево
АСАРЛИ (ХАСАРЛИ), Еноско	1913: Надежда – Хс (8), Остри камък (4), Орешник, Тополовград, Фердинандово (2), Харманли (15), Щит
АСЛАН, Узункюприйско	1913: Ивайловград (1), Синапово, Тополовград
АСЛАНКЪОЙ, Узункюприйско	1913: Тополовград (5)
АСЪБЕЙЛИ, Лозенградско	
АХМАДЖИК	1913: Близнак (2)
АХМАЧЕВО, Лозенградско	1913: Глумче
АХЪРКЪОЙ, Одринско	1878: Добрич, Златица, Пловдив
(ВИЗЕНСКО?)	1903: Добрич, Златица, Пловдив
	1913: Айтос, Ахелой, Безмер, Бургас, Варна, Генерал Тошево (1), Димитровче (4), Капитан Андреево (8), Капитан Петко войвода, Карнобат, Коневец (1), Орешец (30), Плевен, Равна гора – Хс (30), Русе, Срем, Тополовград (3), Хаджи Димитрово, Чукарово (2), Ямбол
АЯТЛАРЕ	1913: Вълчаново (17),
БАБАЕСКИ	1913: Бургас, Камено, Левка, Хасково (62)
БАЛЪКЪОЙ	1913: Малък манастир – Ямболско, Ново село – Сливенско, Свиленград, Сива

	река, Скалица, Стара Загора, Студена, Харманли, Щит
БАРМЪК, Малгарско	Каменово
БЕГЧЕЛЕР, Цар.	
БЕДЖЕЛЕР, Силивренско	Александрово – Преславско, Ветрище (2), Винаца – Шн (1)
БЕЙДЖЕЛЕР, Чорленско	1913: Злокучене (1), Сушина
БЕЙКЪОЙ, Узункюприйско	1913: Димитровче, Маслиново, Стара Загора
БИВОЛНИЯ ?	1913: Сладун (3)
БИОКЛЮ, Одринско	1913: Голям Дервент (4), Равнец (1)
БЛАЦА, Визенско	1913: Ахтопол, Бродилово (8), Резово
до 1913 Василиковско	(11), Синеморец (60), Царево
БОРИЛКОВ ЧИФЛИК	1913: Бургас
БУЛГАР ЕНИКЪОЙ (ЕНИКЪОЙ), Узункюприйско	1913: Суворово
БУЛГАРКЪОЙ, Кешанско	1913: Айтос, Александрово – Бс (1), Александрово – Свищовско (1), Атолово, Белово (1), Братово, Брегово, Бургас, Бяла, Варна (13), Димитровград, Димитровче (3), Дрянковец, Ивайловград (3), Казанлък, Капитан Андреево (8), Яб, Константиново – Бс (84), Константиново – Яб, Лозово, Малък манастир, Обзор (2), Пловдив, Поточница, Провадия (5), Русе, Свиленград (7), Сливен, София, Стара Загора, Тополово (1), Тополовград (1), Хасково, Шумен, Черни връх, Ямбол (10)
БУНАР ХИСАР	1913: Айтос (100), Айтоско (45), Ахтопол (150), Банево (57), Бата – Бс, Бръшлян (1), Близнаци – Вн (20), Брястовец, Бургас, Варна (14), Веселие, Вратица (5), Вълчаново (3), Голям манастир, Горен Близнак, Граматиково (2), Гълъбец (1), Долен Близнак, Долни чифлик (1), Ивански (11), Индже войвода (4), Каблешково (3), Казашка река (1), Карнобат (2), Китен, Круша (1), Лесково, Люляково, Маджарово (3), Малко Търново, Маринка (1), Момчилово (2), Несебър (60), Ново Паничарево (4), Обзор

	(1), Оризаре (15), Несебърско, Поморие (7), Просеник (15), Равна гора (2), Разбойна (7), Раклиново (1), Росен (14), Ръжица (3), Свиленград (2), Синдел (5), Созопол, София, Средец (1), Странжево (35), Страцин (9), Тополи (6), Трояново (2), Тънково, Фазаново (7), Хасковско (50), Царево (15), Черноград (3), Ямбол
БУРГАСЧИК, Лозенградско	
БУРУНСУС, Хавсенско	
БЮЮКЛИЯ, Одринско	1913: Болярово (2), Иглика (1), Крайново (3), Кралеве (3), Равнец, Шарково (24)
БЮЮК КАЛЪЧЛИ, Цариградско	1913: Айтос, Пирне
БЮЮК СЕЙМЕН, Чорленско	1913: Маломир – Ямболско, Сушица
БЪЛГАРСКО ИСЪОРЕН, Еноско	
БЪЛГАРСКО КАДИЕВО, Лозенградско	1878: Гюндузлере 1913: Близнак, Дъскотна, Евренозово, Лясково – Хасковско
БЮНИЛИ, Одринско	1913: Игнатиево (1), Филипово
БЮЮНЛЪ (БЮНЛЪ)	1913: Филипово – Яб (2)
ВЕЙСАЛ (ВАЙСАЛ), Одринско	1829: Василевка – Одеска област, Варненско, Вейсал – Бесарабия (общо над 300)
	1913: Варна, Игнатиево (2), Крайново (49), Средец, Стефан Караджово (1), Странджа (1), Шарково (14)
ВЕЛИКА, до 1913 г. Малкотърновско	1903: Лозенец, Обзор
	1913: Бургас, Велика (90), Визица (18), Заберново, Калово (1), Кости (3), Лозенец – Царевско (17), Лозенец – Ямболско (5), Младежко (2), Обзор, Русокастро (7), Царево (1)
ВИЗА	1913: Бургас, Варна, Провадия (15), Синдел (2), София, Хасково (5)
ВЪЗГАШ, Одринско	1913: Лешниково (2), Малък манастир (2), Равна гора (30) – Хс, Срем (1), Тополовград (1), Юскюдар
ГЕБЕЛЕР	1913: Поляна – Яб (2)
ГЕРДЕЛИ	1913: Поморие (2)
ГЕЧКЕНЛИ, Одринско	1913: Александрово – Яб (2), Бургас, Генерал Тошево – Яб, Дебелт (16), Дим-

	чево (13), Малък манастир, Окчилар (2), Присад (11), Светлина (1)
ГОЛЯМО ЧЕКМЕДЖЕ, Цариградско	1913: Бургас
ГОРНА КАНАРА Лозенградско	1903: Белеврен (17) 1913: Стралджа, Странджа
ГЕРДЕЛИ	1913: Поморие (2)
ГОЛЯМО КАЛЪЧЛИЯ, Цариградско	1913: Голям манастир (1)
ГОЛЯМО ЧЕКМЕДЖЕ, Цариградско	1913: Каблешково (1), Мрамор – Ямболско (1)
ГОРНА КАНАРА, Лозенградско	1903: България (65), Странджа (11), Дюлево, Черни връх 1913: Странджа (1)
ГЮДЖУК СЕЙМЕН, Чорленско	1913: Детелина (2), Карнобат, Кликач (1), Лозарево (3), Малък манастир (1), Трояново (4)
ГЮНЛИЯ ?	Шарково (1)
ДААЕНИКЪОЙ, Силивренско	1913: Карнобат (1), Тастепе (2), Сушина –Преславско
ДАЯКАДЪН (ДААКАДЪН), Чаталджанско	1913: Айтос, Бата, Братово (10), Бургас, Глумче (22), Изгрев (кв. на Бургас), Караново (4), Карнобат, Краймориe (4), Маринка (1), Нова Загора, Пашово (17), Скалица (2), Твърдица (46), Ямбол
ДЕВЛЕТЛИАГАЧ, Лозенградско	1830: Бесарабия, Долен – Одеска област (106) 1878: Бесарабия, Бургас, Демиркьой, Кубадина, Провадия 1903: Елхово, Лясково, Момина църква – Средецко, Странджа (13), Текето 1913: Белоградец, Бургас, Елхово, Лясково, Средец, Странджа, Шарково (2)
ДЕЛИ ЕЛАС, Одринско	1913: Атанасово – кв. на Бургас, Ахелой, Златен дол (10), Миладиново, Младиново, Новоселци, Харманли (6)
ДЕЛИ ЕНОС, Чаталджанско	1913: Ахелой, Братово, Бургас, Варна, Веселие, Константиново, Краймориe, Сушица, Твърдица, Ямбол
ДЕЛИ ЮНУС, Чорленско	1913: Ахелой, Белово (1), Братово (30), Бургас, Варна (1), Краймориe (29), Лозенец – Яб, Маломир, Твърдица (23), Шумен
ДЕМЕРЕНЛИ / ДЕРМЕНКЪОЙ	1913: Средец, Черешак (1)

ДЕМИНЕС, Чорленско	1913: Краймориє, Крушевец – Бургаско
ДЕМИРЖИХАЛИЛ, Лозенградско	1913: Борисово – Елховско, Жребино (6), Поляна
ДЕМИР ХАДИЛ / -ХАЛИЛ, Одринско	1913: Борисово (6), Орешник (4), Поляна – Яб (1), Робово (1)
ДЕМИР ХАНЛИ, Одринско	1913: Борисово (6), Орешник
ДЕНИЗЛЕР	1913: Мамарчево, Морско, Бс
ДЕРВИШКА МОГИЛА, Свиленградско	1913: Овчарово – Хс (1), Устрем (1)
ДЕРЕКЪОЙ (ДЕРЕКЪОВО), Лозенградско	1830: Балабан – Молдавия 1878: Бата – Поморийско, Каблешково (4), Поморие 1903: Граничар (11) 1913: Александрово – Бс (5), Бата, Безмер (1), Близнак (1), Бургас, Бяла вода – Бс, Варна (5), Варовник, Визица, Драганово (1), Дуганово, Дулово, Евренозово (20), Звездец (13), Изгрев – Яб (1), Каблешково (4), Калово (1), Малко Търново (5), Младежко, Обзор (4), Поморие (5), Равна гора (6), Равнец, Резово (1), Рудник, Руен (46), Русе, Свети Влас, Средец (3), Стоилово (1), Страцин (1), Тополовград (2), Царево (1), Чорбаджийско, Чукарово (1)
ДЕРЕКЪОЙ, Одринско	1913: Свиленград (1), Изгрев – Ямболско (2)
ДЕРКОС, Чаталджанско	1913: Айтос (60), Ахелой, Братово (20), Бургас, Галата (3), Братово (20), Камемяк – Шн (3), Русе, Твърдица (1), Ямбол 1926: Цариград
ДЕРМЕН КЪОЙ, Чорленско	1913: Върбица, Подвис (1), Раклица (1)
ДОГАНДЖА (ДУГАНДЖА), Малгарско	1913: Ботево – Яб (1), Видинци (1), Капитан Андреево (120), Крушево, Крушово, Малък манастир
ДОГАНДЖИЕВО (ДУВАНДЖИЕВО)	1913: Капитан Андреево (103)
ДОКУЗ ЮК, Бабаескийско	1913: Братово, Бръшляница, Бургас, Глумче (1), Дебелт (44), Карнобат (1), Крумово градище, Малка поляна, Маринка (1), Подем, Свиленград, Тас тепе (1), Черково (2)

ДОКУЗАК	1903: Момина църква (18) 1913: Дебелт (44), Камилски дол (1), Карнобат (1), Крумово Градище (2), Малка поляна (2), Свиленград (2)
ДОЛНА КАНАРА, Лозенградско	1903: Дебелт, Елхово, Странджа (18), Юмрук кая 1913: Житосвят (1), Карнобат (2), Стралджа, Хаджиите (1), Черноок
ДРАС КАЯ	1913: Чукарово
ДУВАНДЖИЕВО, Одринско	1913: Веран теке, Капитан Андреево (120)
ДУГАНДЖА, (ДУВАНДЖА) Малгарско	1913: Карнобат (3), Сакарци
ЕБИЛЕРИ (ИБИЛЯРИ)	1913: Александрово – Хс (3), Топузево (4)
ЕВРЕНЛИ, Визенско	1913: Поморие, Царево (4). Ямбол
ЕДИГА, Визенско	1830: Русия (54) 1913: Аксаково, Аспарухово (1), Варна (8), (Звездец (4), Малко Търново, Попово – Ямболско (1), Равна гора (1), Сливарово, Слънчево, Средец (2), Стоилово (4), Царево (2)
ЕЛШЕН	1913: Карнобат (1)
ЕЙЛЯ ГЮНЮ, (ЯЙЛА-), Малгарско	1913: Атолово, Безмер, Голям манастир (2), Доброселец, Елхово (11), Железино (1), Ивайловград (1), Иваново, Кобирино, Лозенец – Бс, Калитиново, Карагеоргиево, Кобирино (5), Костово (1), Лозенец, Любимец (1), Малко градище (2), Малък манастир (4), Миладиновци – Яб (4), Мрамор (6), Мъдрец, Ново село, Орешник (7), Пашово, Пчела, Радовец, Раклица (5), Светлина, Синапово (19), Стара Загора, Тополовград, Устрем (9), Шумен (5), Ямбол
ЕМБИЛЯРИ	1913: Александрово – Яб (3), Дъбравино (2)
ЕМРИХОР (ПЕРИХОР)	1913: Варна (20)
ЕНИ МАХЛЕ, Бабаескийско	1913: Бургас, Карнобат (5), Маринка (3), Славянци (3)
ЕНИ МАХЛЕ, (НОВО СЕЛО),	1913: Аспарухово – Карнобатско (1),

Лозенградско	Братово (10), Бургас, Карнобат (3), Равнец (1), Хасково
ЕНИ ЧИФЛИК, Цариградско	1913: Голям манастир (3), Робово (2)
ЕНИ ЧИФЛИК, Чорленско	1913: Бояджик, Голям манастир, Девня (1), Драгоево (2), Жеравна (2), Калчево (4), Карнобат (8), Малък манастир (2), Миладиновци – Яб (1), Подвис (1)
ЕНИКЪОЙ, Бабаескийско	1913: Българово
ЕНИКЪОЙ, Силивренско	1913: Айтос, Асеново (1), Калояново (2), Капитан Андреево (3), Карнобат (8), Малка поляна (1), Маломир (2), Орешник (1)
ЕНИКЪОЙ, Узункюпрійско	1913: Брягово (1), Екзарх Антимово (7), Асеново, Варна (2), Върбица, Вършило (1), Генерал Инзово, Голям манастир (9), Дебелт(1), Димитровград (15), Върбица, Дъбово (70), Екзарх Антимово, Жълти бряг (1), Изгрев, Инзово, Казанлък, Калитиново, Калояново – Сл (2), Капитан Андреево (1), Караново (2), Карнобат (6), Каспичан (1), Лешниково (5), (16), Малко Кириливо (1), Маломир (1), Малък манастир (3), Мамарчево (2), Мъглиж, Нова Загора, Нова махала, Пловдив, Пчела (30), Пъдарево (1), Раздел – Яб (2), Раковско (9), Русе (1), Ръжене, Сарафово (1), Синапово (28), Сливен (10), Стоилово, Стара Загора, Трояново (1), Харманли, Хасково, Стралджа (1), Челник (1), Черноконево (6), Чукарка (1), Ямбол
ЕНИКЪОЙ, Чорленско	1913: Караново (2), Ямбол
ЕНИДЖЕ, Лозенградско	1913: Българово, Войводово (24), Добриново (3), Каблешково, Каменар, Карнобат (3), Лесково (1), Оризаре, Поморие, Попово, Роза (1), Рудник (1), Ръжица, Сарафово, Светлина, Свиленград (14), Тамарино, Филипово
ЕНИДЖЕ, Одринско	1913: Добриня (1), Ивайловград (6), Игнатијево (1), Каблешково (1), Каменар (5), Каменяне (23), Карнобат (2), Лъка

	(1), Оризаре (1), Попово – Ямболско, Рудник (1), Тамарино (1), Шарково (4)
ЕНИДЖИЯ, Лозенградско	1878: Варна, Варненско, Плевенско и Тутраканско (90) 1903: Бургас, Поморие, Тутракан 1913: Еказарх Антимово, Александрово – Бс (1), Ахтопол (15), Бродилово, Бургас, Българово, Велика, Генералово (40), Екзарх Антимово, Елхово (2), Ивайловград, Игнатиево, Изгрев – Елховско, (1), Карнобат (5), кв. Кумлука – Бургас, Лъка (1), Малко Търново (1), Нова Шипка, Поморие 84), Попово, Присадец, Просеник (1), Равна гора (1), Роза – Яб, Роза (1), Рудник (1), Ръжница (6), Сарафово (35), Сан Стефано (1), Светлина (4), Свиленград (40), Средец (2), Тополовград, Тракийци – Бс (1), Царево (1)
ИНДЖЕКЪОЙ	1913: Добрич – Яб, Мамарчево (5), Филипово – Яб (3), Шарково (1)
ЕНИМАХЛЕ, Бабаескийско	1913: Аспарухово – Карнобатско (1), Братово, Бургас, Българово, Винаца – Вн (1), Долище (2), Ивайловград (16), Карнобат, Маринка, Калчево, Карнобат (6), Лозенград, Малък манастир, Миладиновци, Невестино – Бургаско (1), Пазарджик, Радомирци
ЕНИМАХЛЕ, Лозенградско	1903: Момина църква (20) 1913: Карнобат (1)
ЕНИЧИФЛИК, Чаталджанско	1913: Атолово, Венчан, Габер – Дч (1), Габрица (1), Голям манастир (3), Дойренци, Житница – Вн (1), Калчево (4), Карнобат (8), Лесково (2), Малък манастир, Миладиновци – Яб (3), Осмар, Пазарджик (50), Попово, Радомирци, Кричим, Синдел, Троица, Тръстиково – Вн (6), Ямбол
ЕНИЧИФЛИК, Чорленско	1913: Сигмен (1)
ЕНОС	1914: Харманли и Харманлийско (37)
ЕРЕКЛЕР, Лозенградско	1903: Странджа (1) 1913: Белеврен (1), Близнак (19), Въл-

	чаново (2), Драчево (2), Лясково (2), Мадлеж, Младежко, Пънчево (1), Странджа (1), Тракийци (2), Ханово (1), Шарково (2)
ЕРМЕНЛЪ, Чорленско	1913: Дебелт (1)
ЕРМЕНИКЪОЙ, Узункюпрійско	1913: Аксаково, Варна (4), Глумче (2), Зимен (3), Казанлък, Малък манастир, Сигмен (8), Славеево – Кж (43)
ЕРМЕНИКЪОЙ, Узункюпрійско	1913: Аксаково, Церковски (10), Варна (4), Сигмен (6), Славеево, – Кж, Слънчево, Казанлък, Кликач (3), Ямбол
ЕСКИКЪОЙ, Бабаескийско	1913: Голям манастир
ЕСКИ ПОЛОС, Лозенградско	1830: Глубокое, Карнобат (1), Одеска област
ЕШЕКЪОЙ	1913: Стралджа (2)
ЗАЛЪФ, Хафсенско	1913: Болярово (1), Златиница (1), Лешниково (2), Малко Шарково (1), Пъдарево (1)
ИБИЛЯРИ	1913: Топузезо (4)
ИВАНКЪОЙ, Бунархисарско / Узункюпрійско	1913: Ахтопол, Росен (1) ИНДЖИЛИЯ , Одринско 1913: Калчево (2), Малко Шарково (7), Победа – Ямболско
ИМАМПАЗАР, Бабаескийско	1913: Генерал Тошево – Яб, Малък манастир, Яб, Шарково (3)
ИМРИХОР, (ИМРИХОРКЪОЙ, ПЕРИХОР), Чорленско	1913: Белово (1), Бяла, Варна (20), Галата (22), Провадия, Синдел, Фазаново (4)
ИНДЖЕКЪОЙ, Бунархисарско	1878: Скепасто – Гърция
	1913: Добрич (1), Лалково (1), Мамарчево (8), Ситово – Яб (2), Сърнево, Филипово Яб (3), Шарково (5), Щит
ИНДЖЕКЪОЙ, Одринско	1913: Болярово (1), Голям Дервент (1), Иглика (1), Лесово (1), Малко Кирилово (2), Попово, Шарково (6)
ИНДЖЕЛИЙ, Одринско	1913: Голям Дервент (1), Кермен (1), Малко Шарково, Славейково – Ямболско (1), Шарково (1), Щит
ИНЕДЖИЙ, Лозенградско	1903: Момина църква (79)
ИРТЕНХИСАР	1913: Харманли
ИСЕКЧА, Чорленско	1913: Винаца – Шн (1), Вълнаре, Карнобат (1), Маломир, Малък манастир – Ямболско, Сушица

ИСПИТЛИ, Одринско	1913: Деведере (4), Димитровче (4), Камилски дол (4), Капитан Андреево (8), Карнобат (1), Маджари (1), Малко градище (1), Марица, Ново село (1), Харманли (16), Хасково, Щит (40), Свиленград (20)
ИСИСКЪОЙ / ИСЮСКЪОЙ, Чорленско	1913: Голям манастир (3), Жеравна (2), Каменяк – Шн (1), Котел (1), Малък манастир
ИЧИМЕН, Лозенградско	
КАБА ЮК	1913: Голям манастир (1)
КАВАКЪОЙ	1913: Свещари (1)
КАВАКЛИЯ, Лозенградско	1878: Игнатиево, Кузгул, Нова Шипка (50), Тутракан 1903: Момина църква (12) 1913: Банево, Баня, Братово (25), Бургас, Бяла, Варна (6), Веселие (7), Ветрен (24), Владиславово (1), Войника (22), Вълча поляна (1), Горен чифлик (10), Градинарово (1), Дебелт (1), Долно Езерово (50), Житница – Вн (5), Игнатиево (28), Индже войвода, Камен връх (1), Кипра (1), Козлуджа, Кошарица (23), Лъка (32), Малка поляна (1), Маринка (5), Марково – Шн (3), Меден рудник – кв. на Бургас, Момина църква, Нова Шипка (50), Писменово (4), Поморие (1), Порой (10), Присад (3), Равадиново, Равнец (21), Сарафово (6), Снежина (4), Созопол, Средец (10), Стефан Караджово (5), Тамарино (2), Тас тепе (1), Твърдица (1), Трояново (1), Факия, Шарково, Яворово – Вн (42)
КАДИЕВО, Лозенградско	1878: Гондузлер 1903: Варна, Горно Ябълково (7), Провадия, Странджа (6); 1913: Айтос (4), Асеново (1), Белеврен (1), Близнак (9), Бургас, Долно Ябълково (1), Дъскотна, Евренозово (12), Лясково (3), Мадлеж, Младежко (3), Момина църква, Раклиново (3), Свет-

	лина (3), Странджа, Средец, Тракийци (2), Факия, Хаджиите (1)
КАДЪКЛИ	1913: Димчево (1)
КАДЪКЪОЙ / ЕСКИ КАДЪН, Одринско	1913: Асеново, Карнобат (2), Сарафово (1), Стара Загора
КАДЪКЪОЙ, Малгарско	1903: Странджа (1)
	1913: Асеново, Голям манастир (1), Ивайловград (1), Костово (1), Момина църква, Сарафово (2), Свиленград (30), Синеморец (1), Сламино (1)Харманли
КАДЪНКЪОЙ, Одринско	1913: Ботево –Яб (1), Генералово (100), Голям манастир, Капитан Андреево (20), Присадец, Синапово, Синеморец (1), Сламино, Тополовград (1), Хасково, Чукарово, Щит
КАДЪРЛИЯ, Бабаескийско	1913: Бургас
КАДЪЮК	1913: (1)
КАЗАТЛИ ?, Одринско	1913: Планиново (2)
КАЗЪЛДЖИКЛИЙ	1913: Малък манастир
КАИКЪОЙ, Одринско / Мустафа Пашанско	Лешниково (2)
КАЙПА, Одринско	1913: Гранитово (3), Иглика (3), Поляна – Яб (1)
КАЛИОС, Цариградско	1913: Мрамор
КАЛФАКЪОЙ, Чатаджанско	1913: Орешник
КАЛЪЧЛИ, Чорленско	1913: Бургас, Голям манастир (2), Детелина, Екзарх Антимово (1), Жеравна (1), Калчево (1), Карнобат (19), Кликач (1), Прилеп (1), Черково (2)
КАМИЛА, до 1913 г, Малкотърновско / Лозенградско	1903: Просеник, Ясна поляна
	1913: Ахтопол, Бродилово, Бяла вода, Визица (15), Вършило (2), Граничар (1), Заберново, Китен, Кондолово, Кости (10), Малко Търново (5), Равна гора (2), Сливарово (4), Фазаново, Царево (2)
КАНАРА (ГОРНА- и ДОЛНА-), Лозенградско	Белоградец, Желязково – Карнобатско
КАРААГАЧ / КАРААЧ, Одринско	1913: Генералово 30, Свиленград (150), Харманли, Щит
КАРААЛИ,	1903: Ивайловград (2), Момина църква (6), Стралджа (1)
КАРААМЛИ, Узункюприйско	1913: Дебелт (1), Стралджа (1)

КАРАБАЛИЕВО (КАРАБАЛАР), до 1913 г. Малкотърновско	Виница – Вн (1)
КАРАДЕРЕ, Бунархисарско (Малкотърновско до 1912)	1903: Добрич, Резово (1), Граничар, Яйла 1913: Бургас, Варна (13), Визица (1), Звездец (2), Малко Търново (8), Младежко (2), Прелог, Приселци – Варненско (30), Резово (1), Ръжица (1), Сарфово (2), Фазаново (1), Царево (10)
КАРАКАЗЛИ, Одринско	1913: Бургас, Тополовград (1)
КАРАКАСЪМ, Силивренско	1913: Генерал Тошево – Яб, Дряново – Яб, Златен дол (1), Капитан Андреево (1), Малък манастир, Правдино (1), Пчела (2), Стралджа (2), Ханово (1)
КАРАКАЯ	1913: Голям манастир (1)
КАРАКОЧ, Лозенградско	1903: Граничар (13) 1913: Айтос (10), Близнак (2), Бургас, Вълчаново (1), Долно Ябълково (1), Драчево, Евренозово (24), Желязково, Звездец (1), Проход (2), Лесково (1), Мадлеж, Проход (4), Равна гора, (2), Стефан Караджово (1), Тракийци (1), Факия, Черково (1)
КАРАМЛИ	1913: Маринка – Бургаско, Стралджа – Ямболско
КАРАМАСЛИ / КАРАМУСЛИ, Бабаескийско	1913: Ботево – Яб (7), Бургас, Българово, Левски, Лисово (3), Нова Загора, Плевен, Свиленград (10), Синапово, Трояново (3)
КАРАХАДЪР, Лозенградско	1878: Варна 1903: Бургас
	1913: Болярово (1), Бургас, Българово, Варна (10), Ветрен (2), Генерал Тошево – Яб, Горен Близнак, Долен Близнак, Драчево (3), Ивайловград, Каменово, Маринка (2), Мъглен, Подем, Равадиново, Равнец (103), Рудник (3), Сламино (1), Сливен, Снежина (1), Созопол (100), Стефан Караджово (2), Средец (10), Съдиево – Бс (2), Твърдица (6), Факия, Черни връх, Ямбол
КАРА ХАЛИЛ, Бабаескийско	1913: Българово, Косовец, Твърдица

КАРА ХАМЗА, Лозенградско	1903: Странджа (8) 1913: Белоградец, Близнак (3), Варна (10), Ветрен, Вълчаново (6), Главан, Деница (5), Дъбово (1), Житосвят, Загорци, Ивайловград, Игнатиево (1), Косовец, Кубадин (1), Лесково (1), Малко Шарково, Оман (5), Попово – Яб (1), Стефан Караджово (12), Тракийци (1), Шарково (7)
КАРА ЮСУФ, Одринско	1913: Дъбово (1), Шарково (1), Ямболско
КАРАДЖА КЪОЙ	1903: Добрич, Текенджа, Яйла 1913: Варна, Малко Търново, Младежко, Прелог, Приселци, Резово, Ръжица, Сарафово, Стройно (1), Царево, Шарково (1)
КАРАЛИЯ, Бабаескийско	1913: Бургас
КАРАМАНЛИ	1913: Дряново – Яб (1)
КАРАМАСЛИ / КАРАМУСЛИ, Бабаескийско	1913: Ботево – Яб (7), Бургас, Видинци (6), Нова Загора, Свиленград (10), Трояново
КАРАХАДЪР, Лозенградско	1913: Варна (10), Мъглен (5), Равадиново, Съдиево (2)
КАРАХАМЗА, / Хавсенско Лозенградско	1913: Деница (5), Житосвят (5), Загорци (6), Камен връх (1), Косовец, Малко Шарково (1), Оман (5), Попово – Яб (3), Странджа (3), Тракийци (1), Шарково (2)
КАЯДЖИК, Одринско	1913: Генералово (30), Ивайловград, Карнобат (1)
КЕЛБЕЙ, Бабаескийско	1913: Бургас
КЕМАЛ, Одринско	1913: Владимировци (1), Генералово (120), Капитан Андреево (130), Кочан, Остри камък (1)
КЕРАЦИНОВО, до 1913 г. Малкотърновско	1913: Бродилово (3), Бургас, Българи, Бяла вода (3), Варна (1), Визица (16), Граматиково, Заберново, Кости (6), Кошарица, Лозенец, Лясково (1), Писменово (2), Тополица, Фазаново (1), Царево
КЕМАЛ, Одринско	1913: Ботево (3), Видинци (4), Капитан Андреево (42), Костур, Кочаш (1), Си-

	напово (2), Стара Загора, Ханово (1), Хасково (120), Чукарово (4)
КЕМЕРЛИК, Лозенградско	1913: Бургаско (17)
КЕРАЦИНОВО	1913: Бродилово (3), Българи, Варна (1), Граматиково (3), Заберново (1), Звездец, Конак, Кости (6), Лясково – Бс (1), Малко Търново, Писменово (2), Сливарово
КЕСТРИЧ	1913: Поморие (1)
КЕШАН	1913: Ботево – Яб (2), Бургас, Малко Търново (1), Хасково (9)
КЕШЕРЛИК / КИШЕРЛИК Лозенградско	1878: Гюндюзлер 1903: Странджа (17) 1908: Странджа (1) 1913: Близнак (9), Болярово (1), Деница(5), Евренозово (2), Младежко (1), Момина църква, Кубадин (2), Оман (5), Светлина (1), Синьо камене, Странджа (3), Средец (1), Стралджа, Тополовград, Факия
КИРЕЧИ ХАСКЪОЙ, Одринско	1913: Бургас
КОБИЛИЦА	1913: Бургас
КОВЧАС, Лозенградско	1878: България (140), Бакаджик, Гергебунар, Дюлево, Евренозово (4), Еникъой, Младежко (3), Надър, Пещерско (150), Пънчево 1903: Граничар (108), Странджа (8), Сунгурларе (1) 1913: Белеврен, Близнак (6), Бургас, Евренозово (1), Малко Търново (1), Младежко (36), Пънчево (2), Раклиново (2), Стралджа, Странджа (1), Факия
КОДЖАТАРЛА, Лозенградско	1830: Добруджа, Русия (38) 1878: Бургас, Добрич, Странджа 1903: Белеврен (4), Гюндезларе, Дебелт, Дъбравино (3), Дюлево (2), Синьо камене, Странджа (118) 1913: Дебелт (1), Житосвят (2), Момина църква, Пашово, Стралджа, Странджа, Шарково (1)
КОЕВО, Лозенградско	1830: Бесарабия 1903: Болярово, Граничар (26), Варна

	1913: Белоградец, Болярово, Бързица, Варна, Владиславово (200), Пашово, Приселци (10) – Варненско, Раكليново (2)
КОЗЛУКЪОЙ	1913: Драганово (1), Дуганово, Мамарчево, Чорбаджийско, Ямбол
КОЛИБИТЕ, Лозенград	1913: Карнобат (1), Крушево (1), Хаджиите (2)
КОЛИБИ / ХАМЗАБЕЙ Люлебургаско	1913: Игнатиево (4), Орешник
КОЛИБИТЕ, Бунархисарско / Лозенградско	1903: Бургас 1913: Ахтопол (15), Бургас, Варна, Карнобат (2), Крушево – Хасковско (4), Крушево, Игнатиево, Карнобат (2), Крушево (1), Младежко (2), Орешник (1), Резово (1), Созопол, София, Средец (4), Съдиево – Бс (1), Тополи (1), Трояново (3), Тръстиково, Тънково, Черни връх
КОНАКЛИЙ ?	1913: Крумово градище
КОРИЯТА, Лозенградско	1913: Бързица, Варна (2), Любен Каравелово, Обзор, Ръжица (1)
КОРУДЕРЕ, Лозенградско Виж. Курудере	1913: Арковна, Бургас, Варна, Звездец (4), Калово (1), Ковачевец (1), Малко Търново, Писменово (5), Порой (1), Равадиново, Синдел, Суворово, Фазаново (8), Черноморец, Яйла
КОРФАЛИ, Силивренско (КУРФАЛИ)	1913: Айтос, Бургас, Генерал Тошево, Карнобат (2), Маломир – Преславско, Нова Загора, Поляна, Росен – Поповско, Руен, Ямбол 1935: Росина – Поповско (52)
КОЦЕ, Малгарско	1913: Бургас
КОЮНГЯВУР, Лозенградско	1913: Борисово (1), Бургас, Камено, Кубадин (2), Лесково (1), Попово – Ямболско (1), Странджа (1), Средец, Султанци – Вн (1), Тракийци – Бс (1), Ямбол
КОЮН ДЕРЕ	1913: Бургас, Долно Езерово (1), Еврезово (1), Лозово, Поморие (1), Свиленград
КОЮНКЪОЙ	1913: Средец (1)

КРУШЕВО, Одринско	1913: Граничар, Лесково, Свиленград
КУЛАТА, Лозенградско	1903: Бургас, Граничар (109), Евренозово (1), Текенджа 1913: Белеврен (15), Близнак (37), Бургас, Граничар (1), Евренозово – Малкотърновско, Средец
КУЛЕЛИ, Бабаескийско	1913: Голям манастир
КУРИЯТА, Лозенградско	1878: Варна, Варненско 1903: Варна 1913: Варна (2), Ръжица (1), Малко Търново (2)
КУРТУМЛУШ, Чорленско	1913: Карнобат (1), Люляково – Руенско, Малък манастир (2), Раклиново (1), Сърнево, Трояново
КУРТУШЛИ, Силивренско	1913: Карнобат, Сърнево (7)
КУРУДЕРЕ, Бунархисарско	1878: Варна, Варненско, Кокарджа 1903: Варна, Звездица 1913: Айтос (4), Аксаково, Ахтопол (15), Близнаци – Вн (4), Бръшлян (1), Бургас, Варна (12), Визица, Горен Близнак, Гълъбец (3), Долен Близнак, Звездец, Звездица, Ивански (5), Каблешково (1), Калово (1), Карлово, Карнобат (1), Кипра (2), Китен, Кирилово, Константиново, Куру дере (2), Малко Кирилово (1), Малко Търново, Писменово (5), Порой (1), Росен (3), Ръжица (1), Средец, Странджево (1), Страцин (1), Тополи (6), Тънково, Фазаново (8), Черноморец
КУРУДЖИКЪОЙ, Одринско	1913: Сладун (40), Тополовград
КУРТУМЛУШ	1913: Карново (1), Сърнево (10), Трояново (3), Черногор (2)
КУРТУШЛИ, Силивренско	1913: Карнобат (7)
КУРУДЖИКЪОЙ, Одринско	1903: Пандакли (1) 1913: Болярово (3), Голям Дервент (2), Елхово (2), Иглика (2), Лалково (3), Лесово (6), Раздел – Яб (2), Савино (2), Ситово – Яб (1), Сладун (40), Сламино (1), Студена – Хасковско (2), Тополовград, Устрем (1), Шарково (5)
КУРФАЛИ, Чаталджанско /	1913: Бургас, Горен чифлик (1), Карно-

Силивренско	бат (2), Малево (2), Меден кладенец (1), Нова Загора, Поляна – Яб (1), Тополи (1), Тънково, Юнак (1), Ямбол
КУРШУМЛИ	1913: Завет
КУШЛАНЛИ	1913: Обзор (16)
КОФОН ГЯУР, Лозенградско	1913: Попово – Яб, Султанци – Вн (1)
КОЮНДЕРЕ, Лозенградско	1913: Бургас
КЪЗЪЛДЖИК ДЕРЕ, Лозенградско	1913: Бозвелийско
КЪЗЪЛЖИКЛИ, Одринско	1913: Малък манастир (1)
КЪОПЕКЛИ	1913: Близнак
КЪОСЕОМЕР, Силивренско	1913: Златаре, Невестино
КЪОСЕЛЕР,	
КЪОСЕХАМЗА, Одринско	
КЪРТАЛЯ ?, Одринско	
КЮКЮЛЕР, Хафсенско	
КЮСТЕМЕР, Силивренско	1913: Бургас, Вардун (1), Невестино (2), Подвис (1), Сигмен (1)
КЮЧУК СЕЙМЕН, Силивренско	1913: Борисово (2), Бургас, Бяла, Варна (1), Венец – Шн (1), Драгоево (4), Дуваларе (22), Жеравна (1), Карнобат (25), Каспичан (1), Кричим, Малък манастир (2), Нова Загора, Пазарджик, Пловдив, Поморие (4), Преслав, Прилеп (1), Тутраканци (1), Челник (6), Ямбол 1914: Карнобат (5)
КЮЧУК ЧАУШЛИ, Цариградско	1913: Драгоево (1), Пловдив, Преслав
КЮЧУК ЧЕКМЕДЖЕ	1913: Александрово – Бс (2), Мрамор
ЛАЛА ПАША	1913: Орешник
ЛАЛА (ЛАХАНА-) ПАШАКЪОЙ, Одринско	1913: Болярово (1), Вълча поляна, Дермендере, Добрич, Крайново (2), Лалково (1), Малко Шарково, (7), Мамарчево (8), Мелница (1), Попово, Славейково – Ямболско (1), Стефан Караджово (1)
ЛЕСКА	1913: Голям манастир (1)
ЛЕФЕДЖИЛРЕР (ЛЕФЕДЖИК, Лозенградско)	1913: Малко Шарково
ЛИЗГАР (ЕРГАР), Малгарско	1913: Българово, Голям манастир (2), Доброселец, Долно Езерово (1), Железино (2), Ивайловград (6), Кобирино (16), Козлубуюк, Костово (7), Лозово (35), Малки Воден (1), Малък манастир (9), Мамарчево (8), Миладиновци – Яб

	(1), Пашово, Раклица (10), Светлина, Свиленград, Тополовград, Харманли (9), Ямбол
ЛОЗЕНГРАД	1878: Бургас, Бургаско, Варна 1903: Айтос, Бургас, Варна (104), Генерал Тошево, Елхово (1), Странджа (5), Карнобат (4), Ямбол 1908: Бургас, Варна, Елхово (1) 1913: Айтос (10), Белово (2), Близнак, Болярово (5), Бургас, Варна, Варовник, Венец, Войника(1), Войсил, Генералово, Гергевец (1), Горен Близнак, Деветак (1), Добриново (4), Долен Близнак, Долно Ябълково (1), Драганци (2), Драчево (1), Дъбово (2), Екзарх Антимово (6), Елешница (1), Елхово (5), Железник (1), Житница – Вн (1), Завет (100), Ивайловград (5), Ивански (1), Каблешково (2), Казашка река (1), Карнобат (22), Каспичан (1), Козаре (1), Кошарица, Кубадин (2), Кумлука – кв. на Бургас, Лалково (1), Лозенец – Яб, Любимец (2), Малко Търново (8), Малко Шарково (1), Маломирово (2), Млада гвардия (1), Момина църква, Мусуч, Нова Загора, Нова Шипка (1), Нови пазар (1), Ново Паничарево (2), Овчи кладенец (2), Огнен (2), Пашово, Пловдив, Поморие (5), Провадия (11), Попово – Яб (3), Проход (1), Равна гора (3), Разград (3), Робово (1), Русе (3), Русокастро (12), Светлина (1), Свиленград (5), Симеоново, Синдел, Сливен, Созопол, София, Средец (2), Стара Загора, Стефан Караджово (4), Странджа (1), Суворово (1), Тас тепе (1), Тополовград (3), Факия, Ханово (1), Харманли (1), Хасково, Царево (14), Чернево (1), Шарково (5), Шумен (4), Ямбол, Ясна поляна (2) 1923: Карнобат
ЛЪДЖАКЪОЙ	1913: Пловдив, Харманли

ЛЮЛЕБУРГАС	Бургас, Драганци (4), Малко Търново (1)
ЛЯСКОВО	1913: Малък манастир (3)
МАГЛАВИТ до 1912 г. Малкотърновско	1903: Айтос, Айтоско, Ахелой; 1913: Бродилово, Велика (2), Визица (22), Заберново, Кости (6), Звездец (2), Малко Търново (3), Младежко, Царево
МАГЛАЙККЪОЙ, Лозенградско	1903: Елхово (1) 1913: Александрово – Бс (2), Бръшлян (2), Велика (2), Визица, Заберново (8), Кости (6), Малко Търново, Младежко (6), Обзор, Раковсково (1), Сливарово, Царево (2)
МАДЖУРА, М., Самоковско	1913: Ахтопол (4), Бродилово (120), Бургас, Граматиково (2), Китен, Кости (2), Резово (5), Синеморец (2), Фазаново (1), Царево (2)
МАКРОМИЛО	1913: Бургас
МАЛГАРА	1913: Бата, Бургас, Димитровград, Кобилиново, Пашово (20), Раковски (39), Тополовград, Черноконево (26)
МАЛКА КАНАРА	1913: Аспарухово, Странджа
МАЛКО ЧЕКМЕЖЕ	Косовец (4)
МАЛКОЧОВО, Лозенградско	1913: Вълчаново
МАЛЪК САМОКОВ (САМОКОВО), Визенско	1830 Южна Русия 1878: Южна Русия 1913: Бродилово, Велика (2), Визица (3), Заберново, Карнобат (1), Кости (60), Лозенец – Стралджанско (10), Карнобат (1), Кондолово, Лозенец – Царевско (6), Малко Търново (2), Резово (1), Средец, Фазаново (3), Царево (3)
МАНГЪФ	1913: Сеноклас (1)
МАРАШ, Одринско	1913: Малево (1), Нова Загора, Панайот Волово (1), Стара Загора
МЕГАЛОВО, до 1912 г. Малкотърновско	1903: Кондолово (15), Сунгурларе (1), Черница 1913: Бродилово (3), Велика (1), Визица (2), Звездец (1), Кондолово (12), Кости, Лясково – Бс (2), Малко Търново, Младежко (1), Резово (1), Царево (1)
МЕНЕКШЕ СОФУЛАР, Одринско	Дермендере, Михалич

(СОФУЛАР)	
МИДИЯ, Визенско	1913: Бургас, Ясна поляна (1)
МИХАЛИЧ, Одринско	
МОКРОШЕВО, Бунархисарско	1903: Любимец 1913: Бургас, Варна (4), Визица, Вресово, Димчево, Евренозово (1), Звездец (1), Кости (6), Малка поляна (1), Малко Търново, Младежко (4), Поморие (1), Суворово
МУРАДЧАЛИ / МУРАДЧИЛАР, Одринско	1913: Болярово (1), Каравелово (1), Маточина (30), Синаново, Филипово, Чернозем (1)
МУСА БАБА	1913: Шарково (1)
МУСАЧЕВО / МУСАЧ	1913: Поморие (1)
МУСУБЕГЛИ / МУРАДЧИЛАР, Одринско	1913: Бояново (18), Генерал Тошево, Голям манастир, Дъбравино (3), Маточина (30), Жребино (1), Кирилово, Орешник, Синапово, Сладун (3), Черково (2), Шарково (19), Ямбол
МУСУЛДЖА, Хафсенско	1913: Ямбол
МУСУЧА, Хавсенско	1913: Доброселец (1), Дъбравино (4), Поморие (1), Чарган, Ямбол
МЮСЕЛИМ, Чорленско	1913: Лалково (1), Сан Стефано (1), Стара Загора, Сушина, Шарково (2), Шумен
НЕСТРА	1913: Провадия (1)
НОВО СЕЛО (ЕНИКЪОЙ), Одринско	1913: Болярово (1), Ботево – Яб (2), Бургас, Варник (10), Варовник, Видинци (1), Дуганово (2), Елхово (21), Изгрев – Яб (1), Каравелово – Ямболско, (2), Лесово (1), Коневец (1), Марица (10), Мелница – Яб (1), Мирюлюбово, Михалич (10), Орешник (6), Пчела (10), Симеоновград (10), Сладун (30), Стефан Караджово (10), Капитан Петко войвода, Каравелово, Лешниково ((2), Марица – Хс (10), Орешник, Присадец, Роза (1), Сладун (8), Студена (1), Тополовград, Филипово – Яб (6), Хасково, Ямбол
ОГУЛПАША, Одринско	1913: Голям манастир, Орешник
ОДРИН	1830: Русия (25)

	1878: Варна, Варна 1903: Бургас, Варна, Пловдив, Хасково 1913: Александрово, Болярово (1), Бургас, Варна, Велинград, Голям манастир, Гълъбинци, Добрич, Екзарх Антимово (3), Елхово (2), Ивайловград (11), Капитан Петко войвода, Карнобат (10), Константиново – Яб (3), Лалково (1), Любимец (2), Малко Търново (1), Малки Воден (1), Малко Шарково (2), Маломирово (2), Мандрица (1), Марица, Меден кладенец ((1), Момина църква, Ново село 1, Орешник (1), Пловдив, Първомай, Радовец, Свиленград (11), Симеоновград, Ситово – Яб (1), Сливен, София, Стара Загора, Тополовград (9), Трояново, Устово (1), Устрем (2), Филипово – Яб (1), Ханово (2), Харманли, Хасково (720), Царево (1), Челник (1), Ямбол
ОЛПАША / ОЛУ-, ОГЛУ-, ОГУЛ – ПАША, Хавсенско / Одринско	1913: Ботево – Яб (3), Болярово (1), Бояново (1), Каравелово (1), Орешник (2), Правдино, Тополовград, Топузеве (2), Трояново, Черково (1), Ямбол
ОМУРЧА, Чорленско	1913: Карнобат (5), Свиленград, Сушина – Преславско
ОРМАН, Одринско	1913: Голям манастир
ОРМАНЧИ, Чорленско	1913: Миладиновци – Ямболско (2)
ОРТАДЖИ, Одринско	1913: Чорбаджийско
ОРТАКЧИ Одринско	1913: Лесово
ОСМАНЦИ, Караагачко	1913: Бургас, Карнобат (1), Трояново
ОСМАНЛИ, Одринско	1913: Драма, Евренозово, Каменна река, Любимец (2), Савино (4), Синапово
ОСМАНЛИЯ, Хавсенско	1913: Бургас, Горно Ботево, Евренозово (1), Ерусалимово, Стара Загора, Трояново – Старозагорско (12), Ямбол
ПАЗАРЛАРЕ	1913: Ясна поляна (1)
ПАПРИКЪОВИЦА, Лозенградско (заличено)	1913: Пещерско
ПАСПАЛОВО (АРМУТ ВЕРЕН), Бунархисарско	1903: Добруджа, Странджа (1) 1913: Бродилово (3), Бръшлян (1), Бургас, Бяла вода (2), Визица (2), Добрич,

	Евренозово, Заберново (7), Звездец (17), Калово (2), Китен, Кости (6), Малко Търново (5), Младежко (6), Равна гора (5), Созопол, Стоилово (2), Фазаново (1), Хаджиите (1), Царево (3)
ПАША	1913: Косовец (3)
ПАШАКЪОЙ, Одринско	1913: Александрово – Бс (2), Арковна, Голям Дервент (2), Иглика (2), Косовец (3), Крайново (1), Лалково (2), Малко Кирилово (1), Малко Шарково (17), Мелница – Яб, (1), Попово – Яб (1), Скалица (1), Шарково (19)
ПЕЙЧОВА МАХАЛА, Лозенградско	1830: Русия (56) 1878: Източна Румелия (40): Белеврен, Средец, Дюлево, Елхово, Орханово 1903: Карабунарско (40), Средец, Странджа (3) 1913: Белеврен (7), Бургас, Дюлево, Момина църква, Обзор, Странджа
ПЕНЕКА, Визенско	1903: Странджа (5) 1913: Александрово – Бс (2), Бяна – Бс (6), Бяна – Вн (10), Бургас, Бяла (10), Варвара – Царевско (5), Варна (2), Велика (1), Веселие, Димчево (2), Друмево (1), Каблешково (2), Каменово, Карнобат (1), Лозенец – Яб (19), Лозенец – Бс (3), Лясково (1), Малка Поляна (1), Ново Паничарево (3), Обзор (12), Поморие (20), Просеник (13), Средец, Раковсково (1), Рудник, Суворово (1), Факия, Царево (141)
ПЕТРА, Хафсенско	1878: Варна, Варненско 1903: Варна 1913: Бургас, Петра – Вн, Поморие (1), Средец, Странджа (1)
ПЕХЛИВАКЪОЙ (ГАРА ПАВЛОВО), Одринско	1913: Стара Загора
ПИРГОПЛО, до 1913 г. Василювско	1913: Ахтопол (3), Бродилово (10), Китен, Кости (100), Лозенец – Бс (1), Малко Търново (1), Ръжица (2), Сливарово, Фазаново (1), Царево (1)
ПИРОГ, Лозенградско	1878: Близнак, Добруджа, Карнобат

	1903: Граничар (201), Деница, Дебелт, Пънчево (9), Росеново 12), Средец (9), Странджа 1913: Айтос, Белеврен (10), Близнак (9), Бургас, Бяла вода (1), Варна, Голямо Буково (4), Граничар (4), Евренозово (21), Звездец (2), Малко Търново (1), Пънчево (4), Равна гора (1), Ръжица (2), Средец (5), Стоилово, Трояново (1), Тополи (1), Тънково
ПИШМАН (БЕШ-МАНЪ), Малгарско	1913: Бориславци, Поморие
ПИШМАНКЪОЙ, Малгарско	1913: Бургас, Винаца – Вн (1), Габрово, Гълъбец (5), Гюльовца (1), Дряново, Дуганово, Костово (1), Крум, Маджарово, Малко Попово, Оризаре (2), Поморие (1), Порой (2), Просеник (2), Ръжица (6), Сарафово (106), Страцин (1), Шумен (1)
ПОЛОС, Хавсенско	Близнак (1), Поморие (1), Странджа (1)
ПРОВАДИЯ, Одринско	1913: Болярово (2), Генерал Инзово (3), Голям Дермен (6), Дермендере, Елхово (1), Иглика (1), Лалково (1), Лесово (4), Малко Шарково (3), Мамарчево (2), Мелница (7), Орешник (1), Рудник (1), Тополовград, Филипово – Яб (2), Челник, Шарково (6), Ямбол
РАКЛИЦА, Лозенградско	1830: Южна Русия 1878: Провадийско 1903: Бургас, Елхово, Ямбол 1913 : Бургас, Варна, Драчево (16), Евренозово (3), Камен връх (1), Малко Търново, Поляна – Яб (1), Рудник (2), Светлина (3), Средец (15), Стефан Караджово (1), Съдиево – Бс (1), Тополовград (1)
РОБОЛ	1913: Раковсково (1)
РОДОСТО	1913: Провадия (1)
РУПАР	1913: Пещерско (1)
САЗАРА, Бунархисарско	1830: Южна Русия 1878: Варна, Варненско, Карадере, Паспалово, Скопо (последните три днес в Турция)

САТЪКЪОЙ / САТЪКОВО, Люлебургаско	1913: Бродилово (10), Бургас, Васил Левски (1), Голям манастир, Гугутка, Игнatieво (1), Каменово, Карнобат (110), Крумово градище (1), Малко Шарково (1), Маринка (1), Раковсково (1), Росен (2), Средец, Топчии (1), Фаза-ново (3)
САЯ КАДЪН	1913: Пашово (17)
СВЕТИ ГЕОРГИ, Визенско	1913: Каблешково (1), Разград (1), Росен (5)
СЕЙМЕН, Чорленско	1913: Искра (2), Карнобат (1), Лозенец – Стралджанско (2), Тамарино (1), Черешак (3)
СЕЛИОЛУ, Одринско	1830: Холмское – Одеска област 1878: Варненско, Добруджа 1913: Борисово (1), Бургас, Генерал Тошево – Яб, Дебелт (2), Димчево (1), Драка (6), Дъбово (17), Дъбравино (4), Дюлево, Елхово, Жребино (5), Игнatieво (1) Казашка река (1), Камен връх (3), Карнобат (2), Кермен (1), Кирилово (1), Кубадин (2), Маджарли, Малко Шарково (10), Попово – Яб (18), Разделна (2), Сан Стефано (1), Стефан Караджово (10), Стройно (7), Тополовград, Шарково, Ямбол
СЕРЕГЕН (САРАКИНЯ), Визенско	1913: Ахтопол, Бродилово (80), Бръшлян (1), Бургас, Гълъбец (1), Кости, Равна гора (3), Синеморец (1), Царево (1)
СЕШАЛУ	1913: Дебелт (1)
СИГМЕН, Чорленско	1913: Карнобат (1), Преславско, Сушина, Ямбол
СИЛИВРИЯ	1913: Ямбол
СИНЕКЛИ, Силивренско	1913: Айтос (60), Бургас, Екзарх Антимово (1), Каблешково (1), Карнобат (22), Козлуджа, Любимец (2), Малко градище (2), Макак, Нова Бяла река, Плевен (30), Преслав, Сушина, София, Раклиново (2), Руен, Черково (1), Черешак (24), Черница (4), Ямбол

СКОПО (ЮСКЮП), Бунархисарско	1903: Карнобат, Поморие 1913: Аксаково, Белоградец, Белово (1), Близнак (3), Бургас, Варна (9), Вижица (3), Граничар (4), Доброплодно, Долно Ботево (1), Евренозово (1), Индже войвода (2), Карнобат (2), Ливада (1), Малко Търново (4), Поморие (8), Присад (2), Раковсково (1), Средец (2), Стоилово (1), Трояново (2), Царево (3), Ясна поляна (2)
СМАИЛЧЕВО (ИСМАИЛЧЕВО), Одринско	1913: Равна гора, Радовец, Щит, Сладун (8)
СОФУЛАР, Одринско	1913: Бояново (1), Варник (20), Вълча поляна (1), Голям Дервент (2), Добрич – Яб (1), Друмево (2), Златиница (3), Капитан Петко войвода, Кирилово – Яб (7), Лясково (2), Маломирово (1), Марчево (1), Мелница (1), Орешник, Раздел Яб (1), Синапово (2), Сладун (30), Тополовград, Филипово (1), Шарково (3)
СПАНЧЕВО	1913: Роза (1)
СРЕМ, Одринско	1913: Каменна река
СТЕФАНОВО, до 1913 г. Василиковско	1913: Китен, Резово (1), Фазаново (2)
СТРАНДЖА (АТАТЮРК), Мидийско	1913: Бургас, София, Ямбол
СТЪКЛЕВО	1913: Индже войвода
СУЛТАНКЪОЙ	1913: Брягово (1), Капитан Андреево (1)
СЪРПАЧОВО, Малкотърновско	1913: Велика (2), Кости (8), Роза (1)
СЮРГУН	1913: Бургас
ТАНКЕТРА	1913: Бродилово, Кости (2), Малко Търново, Поморие, Фазаново
ТАНСЪЛ	1913: Ръжица (1)
ТАРФА, Чаталджанско	1913: Айтос, Правдино (2), Александрово – Преславско, Бургас, Галата (2), Дебелт (2), Долно Езерово (90), Драганци (4), Железник (3), Карнобат, Китен, Козаре (2), Косовец (1), Крайморие (1), Крушово (2), Маринка (1), Правдино (2), Равна гора (1), Равнец, Руен, Стралджа (2), Тас тепе (1), Твърдица (7), Фазаново, Ямбол

	1914: Крумовград (100)
ТАСТЕПЕ, Лозенградско	1878: Източна Румелия (50), Драчево, Дюлево, Синьо камене 1903: Дюлево, Синьо камене (10), Странджа (39) 1913: Белеврен (6), Близнак (1), Проход, Стралджа, Странджа (13), Факия
ТАТАРКЪОЙ (ТАТАРЛАР), Одринско	1913: Болярово, Бургас, Горно Езеро, Драка, Игнатиево, Роза (1), Мамарчево, Меден кладенец 91, Орханово, Савино (1), Сивино, Стралджа (1), Тагарево, Тръстиково, Ханово (1), Шарково, Ямбол
ТАТАРЛАРЕ, Одринско	1830: Гаванос, Ветрен – Бургаско (21), Вълкашенски район 1903: Странджа (3) 1913: Близнак (1), Болярово (3), Бургас, Варна (2), Голям Дервент (1), Голям манастир (1), Горица – Вн (1), Ветрен, Вълчаново (2), Драка, (1), Житосвят (20), Игнатиево (3), Крайново (4), Малък манастир, Мамарчево (3), Молдова, Осеново (10), Поляна – Яб (7), Средец (1), Стефан Караджово (1), Тамарино (1), Царево (1), Шарково (9)
ТАХТА / ТАХТАДЖИК	Косовец (1), Малък манастир (1)
ТАШААЛЪ ?	Косовец (4), Шарково (1)
ТАШТЕПЕ, Лозенградско	1830: Русия (34) 1913: Крушево (1)
ТАШКЕСИ	1913: Игнатово, Нова Шипка
ТАШЛЪ, Чаталджанско	1878: Българово 1913: Просеник (1), Фазаново (1)
ТАШЛЪ МЮСЕЛИМ, Одринско	1913: Болярово (10), Бургас, Голям Дервент (2), Жребино (1), Златиница (2), Каравелово (4), Карнобат (1), Кирилово – Яб (4), Крайново (23), Лалково (9), Малко Шарково (37), Малък манастир (3), Малко Шарково (11), Маломирово (1), Мамарчево (6), Млада гвардия (1), Орешник (2), Оризаре (1), Поляна – Яб (1), Попово – Яб (1), Раздел – Яб (1), Робово (1), Славейково – Ямболско (2),

	Хасърджик, Шарково (24), Щипско – Вн (3), Ямбол
ТАШОЛУ	1913: Косовец (4), Оризаре, Пчелин
ТАЯКАДЪН (ДАЯКАДЪН), Чаталджанско	1903: Добрич, Дюлево, Лешниково (1), Средец, Странджа 1913: Айтос, Ахелой, Белово (4), Бра- тово (10), Бургас (кв. Атанасово), Варна (4), Веселие, Галата (3), Генерал Тоше- во – Яб, Глумче (15), Крайново, Край- морие, Маринка, Нова Загора, Пашово (17), Разделна (1), Русе, Скалица, Сре- дец, Странджа, Твърдица, Ямбол
ТЕКЕ, Лозенградско	1913: Карнобат
ТЕНКЕТРА	Бродилово (10), Кости (2), Малко Гър- ново (3), Поморие (3), Фазаново (1)
ТЕРЗИ ДЕРЕ, Лозенградско	1854: Добруджа, Влашко 1878: Драчево (3), Кубадин 1903: Белеврен, Горно Ябълково (4), Граничар (104), Дебелт (1), Долно Ябълково, Драчево, Дюлево (4), Про- ход, Средец, Странджа (7) 1913: Белеврен (20), Близнак, Горно Ябълково, Дебелт (1), Драчево (3), Дъб- равино (1), Евренозово (8), Звездец, Младежко, Проход, Средец, Стралджа, Странджа (2)
ТЕСЛИМ, Малгарско	1913: Атолово, Бургас, Гюльовца (1), Дебелт (4), Дриново (1), Еленово, Же- лезино (10), Ивайловград (1), Кошари- ца (20), Лозенец – Стралджанско (1), Лозенец – Царевско, Лъка (2), Кардам (1), Коневец (1), Константиново (3), Ло- зово, Любимец (2), Малък манастир, Миладиновци (1), Оризаре (2), Пашово, Порой (3), Просеник (2), Сарафово, Си- меоновград (1), Сливен (10), Тополов- град, Чукарка (1), Щит, Ямбол
ТЕРЗИДЕРЕ, Лозенградско	1903: Белеврен (30) 1913: Евренозово (3)
ТРУЛЯ (ХАМДИБЕЙ), Мидийско	1913: Бургас, Драмско (Гърция), Кар- нобат (1), Серско (Гърция), Солун (Гър- ция), Ясна поляна (3)

ТЪМЕН ЛЪГ	1913: Близнак (1)
ТЪРНОВО, Узункюпрійско	1913: Аврамов (6), Александрово – Свищовско (1), Александрово – Хс (1), Безмер, Болярво (4), Бояджик (4), Бяла Черква, Велико Търново, Горна Студена, Дойренци, Дъбово, Златоклас, Казанлък, Каравелово – Ямболско (6), Карнобат (10), Карнобатско (32), Лозенец – Стралджанско (9), Лозенец – Бс, Любимец (1), Мокрен (6), Нова Загора (24), Ново село (4), Овчи кладенец (1), Огнен (8), Павел, Павликени, Пловдив, Пъдарево (2), Рупци (1), Сан Стефано (1), Свиленград, Симеоновград (9), Синапово, Стралджа (21), Тополовград, Тръмбеш, Хаджи Димитър, Церковски (9), Черганово (1), Ямбол 1914: Хисар – Крумовградско
ТЪРНОВО / ТЮРК СЕЙМЕН, Силвренско?	1913: Карнобат
УЗУНКЮПРИЯ (УЗУНКЮПРЮ)	1878: Пазарджик 1913: Варна (2), Велико Търново, Вейсил, Горна Студена, Дъбово, Йоаким Груево, Казанлък, Карнобат (2), Кърджали, Мъдрец, Нова Загора, Ново село (1), Обединение, Павел, Пловдив, Полски Тръмбеш, Русе, Свиленград, Сливен, София, Твърдица (9), Търново, Харманли (15), Ямбол
УРУМБЕГЛИЯ (ИСЛЯМБЕГЛИ) Бунархисарско	1878: Инджекьой, Пашакьой, Петра, Чамурлук, Яйла 1913: Аксаково (1), Александрово (1), Ахтопол (20), Белово (1), Близнаци – Вн (3), Блъсково, Бродилово (25), Бяла, Варна (31), Веселие, Гюльовца (3), Каменово, Обзор (7), Паничарево, Просечен (1), Раковсково (1), Росен (1), Синеморец (1), Смолян, Тополин (15), Тополи (19), Тънково (20), Царево (71), Чернево (3), Яйлата, Ясна поляна (1)
УРУМЧА	1913: Кирезли, Свиленград
УСТРЕМ, Малгарско	1913: Мрамор

ФЕРЕ, Дедеагачко	1913: Нова Загора (18)
ФИКЕЛ ?, Одринско	
ХАБИЛЕР, Од	1913: Правдино (1)
ХАВАРАС / АВЪРАС, Одринско	1913: Генерал Тошево – Яб (6), Орешник (2)
ХАВСА, Одринско	1913: Бургас, Голям манастир, Хасково (14)
ХАДЖИ (ХАДЖИЛАРЕ), Малгарско	1913: Добрич (1)
ХАДЖИ КЪОЙ, Одринско, заличено	1913: Константиново – Яб (1), Малък манастир, Срем (1), Стара Загора, Тополовград, Устрем (1)
ХАДЖИ ФАКЛЪ, Бунархисарско	
ХАДЖИЛАР	1913: Обзор (1)
ХАДЪРАГА, Одринско	1913: Голям Дервент (3), Иглика (1), Кирилово, Мамарчево (3), Михалич (50), Ново село, Орешник, Рудник (3), Симеоновград (50), Сламино, Смаилчево (2), Филипово – Яб (3)
ХАДЪРКЪОЙ, Кешанско	1913: Срем (1)
ХАЗАТЛИ, Одринско	1913: Скалица (1)
ХАЙРЕБОЛ	
ХАНЛЪ ИНДЖЕ, Одринско	1913: Малко Кирилово (3)
ХАСАРЛИ (ХАСАРЛЪ, АСАРЛИ), Еноско	1913: Бориславци (3), Златари (1), Капитан Андреево (3), Лешниково (4), Лозен, Любимец (1), Пашово, Свиленград (3), Тополовград, Харманли (15), Щит
ХАСКЪОЙ, Хавсенско	Ботево – Яб (1), Съдиево – Бс (1)
ХАРЛА ГЮНЮ, Малгарско	1913: Ботево (2), Българово, Войводово (4), Димитрово – Хс (20), Златари (1), Златен дол (1), Капитан Андреево (3), Каменяне (4), Караново (8), Любимец (1), Миролобово (96), Мъдрец, Овчи кладенец (3), Ставри, Димитрово, Ямбол
ХАСКЪОЙ, Одринско	1913: Ботево (1), Малево (1), Студена – Хс (1), Съдиево
ХАСАТЛЪ	1913: Капитан Андреево (4)
ХЕДИЛЕР / ХИБИЛЕР	1913: Правдино (1), Сърнево
ХИДИЛИ, Узункюпрійско	1913: Бистра – Тщ (10), Буховци (10), Васил Левски (2), Вълбел – Тщ (4), Гороцвет (2), Давидово – Тщ (11), Драговево (3), Дриново (4), Каменар – Рз (2),

	Кардам (1), Крояч (4), Макариополско (10), Острец – Тщ (1), Поповско, Шумен
ЦАРИГРАД	1913: Бургас, Варна, Пловдив, София
ЦИКНИХОР, до 1913 г. Малкогърновско	1913: Ахтопол (10), Бродилово, Бургас, Бяла вода (1), Визица (15), Заберново, Казашка река (1), Кости (14), Кошарица, Лясково Бс (1), Мало Търново, Обзор (3), Писменово (2), Просеник, Равна гора (1), Резово (1), Росен (1), Синеморец (2), Сливарово (27), Стоилово (1), Страцин (1), Царево (3)
ЧАГЛАИК	1913: Бръшлян, Евренозово
ЧАЛКЪОЙ	1913: Крушово
ЧАНАКЧА, Чаталджанско (Чорленско)	1913: Айтос, Ахелой, Бургас, Веселие, Деветак (1), Деветинци (1), Каменово, Карнобат (3), Каспичан (8), Китен, Крайморе (57), Крояч (7), Пирне, Рудник (1), Свиленград, Стара Загора, Твърдица (2), Трояново (4), Фазаново (1), Шумен – (92), Ямбол
ЧАНТА, Цар.	1913: Варна, Варненско, Ямбол
ЧАТАЛДЖА	1913: Бургас, Кричим, Надежда (1), Орешник, Попово, Сливен, Харманли (2), Ямбол
ЧАУШКЪОЙ, Еноско	1913: Борисово – Шн (3), Виница – Вн (2)
ЧАУШЛИ, Силивренско	1913: Голям Манастир (3), Жеравна (1), Златар, Ивански (2), Караново (1), Карнобат (2), Котел (1), Подвис (1), Раклица (1), Салманово, Ямбол
ЧАФУТКЪОЙ	1913: Провадия
ЧЕГЛАИК, Лозенградско	1878: Близнак (3), Бургас, Варна (2), Вършило, Индже войвода 1903: Айтос, Близнак, Бръшлян (2), Саръгьол, Татармахле 1913: Ахтопол, Близнак (7), Богданово, Бургас, Варна (2), Варовник, Велика, Визица, Граничар (2), Евренозово (3), Звездец (4), Кости, Лъка (1), Младежко, Моряне (40), Руен, Сенокос, Средец (2), Царево
ЧЕКМЕДЖЕ	1913: Бата

ЧЕМЕРЕН	1913: Малко Шарково (4), Свиленград (300)
ЧЕРМЕН	1913: Любимец
ЧЕТЛЕКЪОЙ, Одринско	1913: Михалич – Свиленградско (30)
ЧИФЛИКЪОЙ, Люлебургаско	1913: Карнобат ((1)
ЧОКОВО, Узункюприйско	1913: Карнобат (2), Малко Търново (1), Ямбол
ЧОМЛЕКЪОЙ, Одринско	1913: Голям Дервент (1), 1913: Лешниково, Мелница – Яб (1), Михалич (30), Светлина, Студена – Хасковско (1), Тополовград (12), Чернозем (2), Шарково (1), Ямбол
ЧОНГОРА, Бунархисарско	1903: Ново Паничарево 1913: Айтос (80), Айтоско (41) Аспарухово, Ахтопол (10), Близнаци – Вн (1), Брястовец, Брястово, Бургас, Бургаско (21), Визица (1), Вратица (5), Вълчаново (1), Вършило (1), Кавак махле (12), Караново (10), Карнобат (1), Китен, Крушевец, Ново Паничарево, Оризаре (1), Пирне, Писменово (4), Просеник (1), Раклиново, Росен (7), Рътлина, Светлина (3), Синеморец (7), Средец (1), Странджево (1), Суворово (1), Съдиево – Бс (4), Тополица, Тънково, Фазаново (1), Черноград (5), Ясна поляна (6), Ямболско (4)
ЧОПКЪОЙ (ЧОКОВО), Узункюприйско	1878: Нова Загора, Пазарджик 1913: Елхово (4) 1913: Болярско (17), Ботево – Яб (1), Васково (30), Генерал Инзово (21), Гледачево, Голям манастир, Голямо Ново (3), Деветинци (1), Дивдядово, Димитровград (20), Дряново – Яб (1), Заветно (3), Звезда (3), Йоаким Груево, Златиница, Кавакмахле (12), Калугерово, Камен – Сливенско (9), Каравелово – Ямболско (1), Карнобат (8), Кормянско, Костур – Хс (20), Крумово, Лозенец – Стралджанско (1), Лозенец – Царевско, Маломир (12), Малък манастир, Межда (3), Нова Загора (17), Овчи кладенец (1),

	Оризаре (1), Пловдив (50), Раклиново (1), Раковски (20), Савино (4), Свиленград (1), Симеоновград (1), Синапово (3), Славеево – Кж (3), Стара Загора, Тополица, Тополовград (12), Харманли, Ченге (4), Ямбол
ЧОРЛУ	1913: Ахелой, Бургас, Есен, Карагеоргиево, Кормяноско, Нова Загора, Попово, Преслав (80), Ямбол
ЧОКУР ЧЕНГЕЛ (ЧУКУР-), Силивренско	1913: Ахелой, Голямо ново (3), Дивядово, Заветно, Звезда, Карнобат, Маломир, Нова Бяла река, Осмар, Преслав, Сушина, Цар Крум, Шумен
ШЕРЛЕР, Одринско	1913: Добрич
ШАРАПЛАР, Хавсенско	1913: Голям манастир (1), Любимец (1), Нова Загора, Пчела
ЮБИЛЯРИ	1913: Сладун (1), Юнак (4)
ЮКСЮСКЪОЙ, Чорленско	1913: Веренци (1), Миладиновци
ЮЛИДЖЕ, Одринско	1913: Асеново (2), Голям Дервент (1), Голям манастир (1), Зайчино ореше (5), Присадец, Славейково – Яб (1), Тополовград
ЮНДАЛА, Лозенградско	
Ю(К)СЮСКЪОЙ, Силивренско	1913: Веринци (1), Миладиновци – Ямболско (2)
ЯЙЛА ГЮНЮ, Малгарско	1913: Лозенец – Царевско, Светлина, Тополовград, Търговище (1)
ЯГДЖИЛАР, Силивренско	Миладиновци (2)
ЯНА, Бунархисарско	1903: Бургас, Просеник 1913: Александрово – Бс (2), Ахтопол (100), Болярци, Бургас, Варна (12), Визица (4), Граматиково, Граничар (1), Дебелт (1), Драчево (2), Заберново (2), Звездец (1), Игнатиево (1), Карнобат, Малко Търново (4), Маринка (1), Оризаре (1), Просеник (1), Равна гора (2), Резово (2), Свети Влас, Синеморец (2), Созопол, София, Средец (1), Тополи – Вн (3), Тополовград, Тръстиково, Тънково, Фазаново (3), Царево (1), Черни връх
ЯНЕЛУ	1913: Бургас, Дебелт
ЯТРОС, Визенско	1913: Ахтопол (5), Бродилово, Варвара

	(98), Царево (6), Визица (1), Граматиково (1), Кости, Резово (2), Солун, Солунско (Гърция), Фазаново (1), Царево (10)
ЯХЪРКЪОВО, Визенско	1913: Малко Шарково (1)

Списък на съкращенията

Бс – Бургаски окръг

Вн – Варненски окръг

кв – квартал

Кж – Кърджалийски окръг

Пл – Пловдивски окръг

Сл – Сливенски окръг

Сф – Софийски окръг

Тщ – Търговищки окръг

Хс – Хасковски окръг

Шн – Шуменски окръг

Яб – Ямболски окръг

УЧАСТИЕ НА ЖЕНАТА ТРАКИЙКА В ПОДГОТОВКАТА НА ИЛИНДЕНСКО- ПРЕОБРАЖЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ

ИВАНКА МЕЧЕВА

През 2018 г. се навършват 85 години от създаването на Тракийския женски съюз (ТЖС). В своята книга „Родени от Тракия, родили за Тракия (Из историята на ТЖС)“ Петра Мечева определя два основни периода в историята на тракийското женско движение. Първият период е свързан с участието на жената тракийка в живота и историята на Тракия, без да има организирана форма на женското тракийско движение. Като част от този период разглеждаме и участието на жените тракийки в Илинденско-Преображенското въстание.

За участието на жените в това велико историческо дело на тракийци има проучване, направено от Виолета Галънска. Настоящото изложение има за цел да допълни проучването за ролята на жените във въстанието.

В началото на ХХ век, живеещи все още под „турско“, жените тракийки са отдадени изцяло на своето семейство. На практика в семейството водеща фигура, свързана с обществените дела, е мъжът. Жената е преди всичко предана майка и съпруга. Но тя е тази, която оформя духа в семейната среда, възпитава децата и им предава своите духовни ценности, тя формира. Този дух и тези ценности са свърза-

ни, на първо място, с огромно родолюбие, със стремеж да помогне „*тъдява българско да стане*“.

Ако разглеждаме съдбата на тракийката в светлината на Илинденско-Преображенското въстание, нейното място и роля трябва да поставим на първо място.

1. Нейната съпричастност към всенародното дело.

Една част от жените участват активно в подготовката.

Когато пише за организацията на въстанието в Беломорския революционен окръг, Христо Караманджуков казва: „*Старите живееха със скептичния блян за свобода и жертваха материалните средства, а младите тичаха по комитетските работи. Ала струва ми се, че не по-малък товар се носеше и от жените. ... В обществените и народни движения известен дял от участие, голям или малък, са имали жени. И нашето революционно движение е набелязало своите героини. Както се знае, на много места жени бяха натоварени с тежки и деликатни служби. И изпълняваха те своята длъжност не по-малко достойно от мъжете. Жените служеха за куриери, за скриване на оръжие, хора и кореспонденция, за приемане и препращане пощата, за шиене, плетене, печене хляб и др., а някои деятелки играеха дори решителна ръководна роля*“.

Това се отнася за цялата подготовка на въстанието.

Когато става въпрос за жените и Илинденско-Преображенското въстание, не могат да се отминат няколко жени: на първо място, това е Мария Тенишева, баба Тенишка, която народът е нарекъл Странджанската Баба Тонка. За нея в проучването си пише Галънска. Независимо от това, смятам, че не може да има изложение за ролята на жените във въстанието, без да се спомене, макар и съвсем накратко, за дейността на Мария Тенишева.

Мария Тенишева е родена в Лозенград. По спомени на певеца на Тракия писателя академик Константин Петканов, тя е била едра, малко приведена жена с бодър дух и с вродена ненавист към турци и гърци. Тази ненавист е породена от силния детски спомен за деня, в който пред очите ѝ е бил убит баща ѝ. От този ден тя помни, че е българка и през целия си живот работи за тракийската, българската кауза.

Има четирима синове и една дъщеря, всички вретени на борбата. Най-големият, Христо, е хвърлен в затвора за своята комитетска дейност с присъда 15 години. Вторият, Коста, наричан Коста Лютий, е един от ръководителите на въстанието, участник в конгреса на Петрова нива, избран за подвойвода в четата на Янко Стоянов.

Активно в подготовката на въстанието участват и другите деца – Тодор и Павел и дъщерята Рада.

Баба Тениша също работи с всички сили за въстанието. Тя е непреклонна в действията си, твърда пред турците. Когато турци идват да търсят сина ѝ Коста, тя дръзко им отговаря: *„Какво ме гледаш с къравото си око, мене можеш да затвориш, всеки може да затвори една кокошка, но на сина ми никой нищо не може да стори. Ако някой е хванал вятъра за опашката, и ти ще хванеш моя син.“*

Тя е ятакът, който приютява комитите, тя е смел куриер, къщата ѝ е въстанически пункт. Тя е връзката със затворниците, предава им писма и информация.

За дейността си Мария Тенишева попада в затвора. Като признание за дейността ѝ с много обич странджанци наричат Мария Тенишева „Странджанската Баба Тонка“.

Другата много известна странджанка, заклела се пред камата и револвера, е Руса Попгеоргиева от с. Паспалово. Тя е съпруга на свещеник Георги Сяров.

В спомените си, вече възрастна, баба Руса разказва:

„Около Богородица у нас дойде учителят ни Димо Петров и покани попа на года в Търново – щял да годява Евтим. Върнаха се същия ден посред ноц... Сложих трапезата и като се нахранихме, казах: „Ами дайте дара си, да го видим“. Попът измъкна от пазвата си един револвер и една кама. Аз изтръгнах. „Можеш ли да ги скриееш, така че никой да не ги намери?“ – запита ме той. Аз взех оръжието и както си шетах, без да ме забележат, го окачих на един пирон зад пердето на баджата ни. След малко попът поиска да му покажа оръжието. „Няма го, скрих го.“ Започна да го търси. Всичко в стаята претърси, разпаса и моя пояс – не го откри. Тогава аз посочих къде е оръжието. В този момент гостенинът (уж на булката таткото, а в същност войводата Георги Кондолов), ми каза: „Дай си ръката, попадийо.“

След това – на масата: евангелие, револвер и кама. Които идваха, целуваха евангелието, револвера и камата и казваха: „Душите ни да излязат, ама думата ни за оръжието на мегдан няма да излезе“.

От лични, по-лични били гостите, които е посрещала Руса Попгеоргиева: Михаил Герджиков, Георги Кондолов, Стамат Икономов, Лазо Лазов.

След като закълнали и Руса Попгеоргиева, ръководителите на въстанието я изпратили на тайна мисия в България – в една от подметките на обувките си тя пренесла важно писмо. На връщане обратно – револвер с патрони и няколко книжки.

Къщата ѝ в Паспалово била като хан. Там посрещала комитите, хранила ги, прала ги, лекувала ги, благославяла ги живи и здрави да се върнат.

С голяма мъка преживяла смъртта на Георги Кондолов. *„На мен сърцето ми се късаше от мъка по човека, който съм посрещала и гощавала в къщата си, който ме бе направил комитка и ме бе напътствал в комитските работи. Много войводи и четници бях виждала и посрещала, но като Георги Кондолов юначен, добър и справедлив не познавах друг. Той си беше нашенец, странджанец, говореше си като нас и най-добре познаваше и радостите, и неволите ни.“*

Известни жени от Бунар Хисар, описани в книгата на Иван Орманджиев *„Приноси към историята на въстаническото движение в Одринско“*, са баба Руса Чорбаджиева и Васила Шивачева – Васильото.

„Васильото беше смела жена. Тя викаше под разни предлози минаващите покрай къщата ѝ българи и ни ги представяше. Васильото предлагаше да ѝ дадем револвер, за да убие сама Киряк Калудов, когото населението смяташе за предател“, спомня си Димитър Ташев, Велички подвойвода.

По спомените на Христо Настев, публикувани в същата книга: *„От жените в Бунар Хисар най-самоотвержена и предана на народните работи бе баба Руса (Чорбаджиева). Тя е вярна и просветена бабичка“*.

Баба Руса посреща Гоце Делчев и Стоян Лазаров, приютивява и Атанас Разбойников.

Всеки регион има своите изявени жени, участвали в подготовката на въстанието.

Някои от изявените жени от Даръдере (дн. Златоград) са: Елена Крахтева, възрастна мома, Мария х. Николова, учителката Евгения Евгениева, Василка Пачилова, баба Лазарка Пачилова, презвитера Калина Инджова.

При случаен арест на Александър Филипов, един от ръководителите на въстанието в революционен участък Даръдере, намират в него някои документи и следват арести в селото. Арестувана е 70-годишната Елена Крахтева, която е живеела под наем и въпреки това в квартирата ѝ редовно са отсядали комити. Елена Крахтева е била една от ятачките на комитите.

Учителката Евгения Евгениева е била в течение на комитетските дела и е знаела, че комитетските книжа се пазят в къщата на поп Ангел. Когато вижда, че турски стражари се насочват към къщата на попа, тя се сеща, че ще правят обиск. Евгения се втурнала вътре в къщата, където попадията, без да подозира нещо, напалила пещта, за да пече хляб. Евгения попитала попадията къде е мястото, където се крият книжата, и като разбрала, че книжата са в една аптекарска ваза, взела шишето, счупила го и хвърлила книжата в пещта. Така обискът не открил нищо. След това отишла в дома на Никола Хекимов, съобщила му за стореното, на което той отговорил: „*Слава Богу – спасени сме*“.

За тези обикновени жени волята, родолюбието, съпричастността към общия подем са им давали сили и са били над човешките страхове.

Тези жени са били посветени под клетва – те се заклевали пред войводата, пред револвер и кама. На тези жени са се доверявали по-важните тайни на комитетите.

В с. Карлуково (дн. Славейно) са положили свещена клетва общо 107 души, като четири от тях са жени. Това са: Мария Колева – съпруга на комитата Никола Петровски, Гита Чилова – съпруга на Чило Николов, един от заможните хора от с. Карлуково, Гуча Вълкова – съпруга на учителя Вълко Шишманов, и Кина Христова – съпруга на касиера на организацията Христо Мурджев.

Активно участие в подготовката взема Ерина Михалчева – майка на акад. Михалчев. *„Тета Ерина бе посветена в съществуването на революционната организация и тя ми беше дясната ръка и довереница по организационните въпроси. По природа интелигентна, съобразителна и решителна, тя винаги беше в услуга на организацията.“* (Спомени на Георги х. Атанасов, четник при войводата Лазо Лазов.)

В Малко Търново активно работят, освен посочените от Галънска, още Милка Живкова и Дона Николова.

В Лозенград активни ятачки са куца Милка, Мария Стойчева Орманджиева и сестрите ѝ Султана и Олимпия. Султана при голяма опасност предава на определени лица от Лозенград оставените от Гоце Делчев и Лазар Маджаров вестници и оръжие.

Активно се включват в организацията и петте учителки от Лозенград. *„Ние, учителките от Лозенград, наистина бяхме в услуга на движението. Бяхме пет учителки – Рада Бояджиева от Калофер, Невена Аргирова, Милка Николова, Русия Найденова и аз.“* (Из спомените на Мария поп Стоянова.)

В с. Каракоч Лазар Маджаров заклева жената на Михаил Василев и съседката му Бела, които впоследствие стават ятачки.

В с. Каваклия заклета е презвитера Елена Проданова Петканова, майка на Константин Петканов. Тя посреща в къщата си войводата Маджаров заедно с други четници. В своите спомени тя разказва подробно точно как е започнало въстанието в с. Каваклия. *„В навечерието на въстанието четата на Яни Попов бе в лозето и градината на Темелко Яламов, близу до селските хармани. Там войводата събра*

посветените и въоръжени селяни, след което се обяви въстанието в селото ни.“

Една интересна жена, участвала в подготовката на въстанието, е Рада Казалийска от с. Райково, днешен Смолян. Родена е на 8 юли 1821 г. в с. Райково в семейство на свещеник. Тя е истинска възрожденска деятелка, учила при даскал Ботю Петков. Връщайки се в родното си село, тя открива първото класно училище в Родопите през 1845 г. В селото си тя открива училище за деца и друго – за възрастни. Смята, че чрез образование може да събуди българския народ за борба. Тя се приема за първата българска поетеса на съвременен български език. Макар и на преклонна възраст, вече на 80 г., тя, която винаги е живяла с проблемите на народа си, се включва в подготовката на Преображенското въстание. Активен участник в подготовката на въстанието е бил синът ѝ. Тя става активна помагачка на сина си. След предателство попада в Одринския затвор, където престоява почти година, независимо от възрастта си. Благодарение на усилията на своя син тя е освободена от затвора.

През целия си живот Рада Казалийска е имала мечта да бъде монахиня. След излизането ѝ от затвора тази нейна мечта се сбъдва и тя постъпва в манастир.

Докато е в затвора, тя пише стихове:

„Робство не търпя.

За свобода живот си ще даря.

Поисках и Родопа да бъде свободна.

Първо бе чрез книга, а сега чрез меч.“

Рада Казалийска умира през 1907 г. в Асеновград.

Жените приемат своята мисия като висш морален дълг, като при изпълнение на задачите жените излагат на опасност дори децата си – напр. Гина, жената на Стоян Караиб-

ша от с. Стоилово, изпълнява куриерски услуги, като винаги води малкото си момченце, което служи като прикритие. В цедилката си тя носи хляб, тютюн, писма за комитите.

На най-висока позиция в организацията на въстанието е Тота Дончева. Тя е родена на 18 май 1880 г. в Карлово, завършва Пловдивската девическа гимназия и е назначена за учителка в Чепеларе. Там е посветена в комитетските работи. Тя печели пълното доверие на Васил Сарафов – отговарящ за Чепеларе. При негово отсъствие тя има правомощия да получава кореспонденция и да се разпорежда какво да бъде свършено. Изцяло е посветена в революционните тайни. Понякога при липса на куриери, когато турците не позволяват движение на мъже, тя, облечена в селски дрехи, пренася до Долно Дерее писма на организацията. След смъртта на Сарафов Тота Дончева е натоварена да ръководи и направлява живота на организацията и да изпълнява длъжността ръководител на пункта до определяне на редовен ръководител. Става член на образувания околийски съвет от легални и нелегални представители. Работи с псевдоними: „Евгений“ и „Тодор“. По-късно е изпратена да учителства в с.Хвойна и в с. Проглед, където е разкрита от властта и е интернирана в Карлово. С това скъсва с района на Чепеларе, а оживеният чепеларски пункт обезлюдява, както отбелязва Хр. Караманджуков.

Тота Дончева дава пример на жените, особено на младите и заразени от нея. В околността се появяват и други жени с революционен дух и настроение: в Чепеларе – г-ците Пенка Медникарова, учителка в с. Павелско, Стана Велева, Стана Найденова, Жека Кефилска; в с. Проглед – Шина Попова; в с. Устово – Шина Диева.

Една от важните дейности, с които са се занимавали само жените, е ушиването на знамената на четите.

Знамето на XI Паспаловски революционен участък е ушито от Милка Загорчева – учителка в Лозенград. Родена е на 1 януари 1882 г. в Малко Търново. Завършва Солунската девическа гимназия, специалност детска учителка „Флоберов метод на обучение“. Още в гимназията е посветена в революционна дейност. Като учителка в Малко Търново полага клетва пред Георги Кондолов, пред кама, револвер и кръст. От Димо Янков, председател на Околийския революционен окръг, получава задача: *„Вас определихме да пазите архива на организацията. Никому няма да показвате тези книжа. Ще ги криете там, където намерите за добре. Ще бъдете много внимателна, защото едно издайничество влече след себе си смъртна присъда.“*

През 1903 г. ръководители на въстанието възлагат на Милка Загорчева заедно с учителката Милка Иванова да ушият знамето на Паспаловската чета – по даден модел, на копринен плат, с копринени златисти и сърмени конци. От едната страна да бъде извезано – *„Македоно-Одринска революционна организация „Странджа – 1903 г.“*, от другата страна, върху черен плат – *„Свобода или смърт и човешки правдини“*. След като приключват работа по ушиване на знамето, тя го скрива в сандъка и чака да дойде куриер да го вземе.

Знамето се пренася от ятачката баба Кера Михайлова – един ден тя опасва знамето на голо на кръста си и така го изнася от Малко Търново, където властта е станала много подозрителна и редовно правела обиски. При започване на въстанието знамето е връчено на Паспаловската чета на Георги Кондолов.

Една от жените, ушили знамето на Малкотърновската чета, е Дона Николова, братовчедка на Жеко Джелебов, четник.

Тота Дончева още през 1900 г. извезва знамето на Родопски революционен район, Стана Велева и Жека Кефилска – знамето на революционна чета. По сведения от 1934 г., знамето се е пазело в с. Карлуково (Славейно) заедно с архива на Пейо Шишманов.

В Лозенград знамето се шие също от учителки. По спомени на Невена Аргирова: *„Знамето извезахме учителките в града. На лицето на знамето, освен момата, в дясно от нея имаше поле, далеко от което гори турско село. Момата бе в средата права, в розова дреха, наметната със сив плащ. В дясно от лъва имаше надпис из Ботевото стихотворение за Хаджи Димитър: „Тоз, който падне в бой за свобода...“ На опакоето на знамето бе написано: „Македоно-Одрински революционен комитет“, и то във вид на кръг, в средата на който бяха нарисувани череп с кръстосани кости, емблемата на смъртта.“*

Всички тези жени, под угроза да бъдат разкрити, арестувани или да останат без работа, дават своите сили и умения за народното дело.

Въстанието започва с огромен подем и надежда. Знаем как приключва този всенароден подем – въстанието е потушено. И тогава започва трагедията. Нова, тъжна и страшна страница в съдбата на тракийката.

Няма по-силни думи от тези на свидетелите. Георги х. Атанасов, четник при войводата Лазо Лазов, си спомня: *„Тъжна картина се представи пред очите ни – картина, която трудно може да се опише и нарисува. Само онзи може да си я представи, който е преживял мъките и страданията на прогонения с огън и меч бежанец.*

Майки с кърмачета на ръце и с невръстни братчета и сестри около тях с изпокъсани дрехи, изподрани и изра-

нени нозе, гледаха тъжно и проливаха горчиви сълзи над своето черно тегло. От три дни хляб не бяха яли и нямаше откъде да се намери. Били всички по харманите, когато им казали да бягат, че ще ги изколят. ... Избягали с голи души, без да се облекат и обуват. Изпокрили се из горите и оттук наблюдавали края на селото си.“

Само за един месец на пристанището във Варна са пристигнали над 2500 души, които са можели да си позволят такова пътуване. Другите – пеша десетки километри.

Тъжна и тежка съдба на тракийката – първо да оцелее заедно с децата си и да пристигне в България. Тук не е била посрещната като героиня. От моята баба помня, че много дълго, дори след 1944 г. е чувала „Голтаци“.

Тук тракийката трябва да се бори ежеминутно за оцеляване, да успее да създаде дом отново, на чуждо място.

Каква е съдбата на някои от жените, за които стана дума в изложението.

Тота Дончева се омъжва за Вълчо Антонов, един от ръководителите на въстанието в Родопския край, и остават да живеят в родния град на Антонов – Стара Загора.

Милка Атанасова – ушила знамето на Паспаловската чета – с много трудности, полужива, пеша стига до България, работи като учителка и умира през 1948 г. в Карнобат.

Рада Казалийска умира на 14 декември 1907 г. в Асеновград. Днес на нейно име се провежда Национален литературен конкурс, който има вече 5 издания.

Мария Тенишева, Странджанската Баба Тонка, Баба Тенишка, до сетните си дни живее в Бургас.

Баба Руса Чорбаджиева е живяла богато и е давала всичко за народното дело. По спомени на Орманджиев от 1929 г. „тази идеална бабичка сега живее в с. Махмурли, Харман-

лийско, самотна, изоставена, в мизерия и с изтерзана душа от сполетените от народа нещастия“.

Баба Кера Михайлова, ятачка, пренесла знамето на Паспаловата чета – в края на двадесетте години е прислужница в черква „Св. Архангел Михаил“ във Варна.

Баба Руса Попгеоргиева бяга към България с петте си деца, едното на година и половина. Можем да си представим как го е носила на ръце, как му е запушвала устата да не се чуе. Семейството се установява в с. Бата, Поморийско. Поп Георги умира през 1910 г. и тя сама, вдовица до края на живота си, отглежда децата си. Живее до сто години и умира през седемдесетте години на 20 век.

Васильото – Васила Шивачева живее и умира във Варна.

Всички тези жени-героини остават неизвестни на обществото след идването си в България.

Лошото е, че те са неизвестни за обществеността на България и днес.

Ако тези жени могат да видят своите наследници днес, биха се гордели, че техни наследници са едни от най-почитаните и известни хора в България.

Едва ли са си мечтали техен потомък да е президент на България, да има учени – професори и академици, световноизвестни певци и артисти.

В заключение може да се каже само едно: ние, тракийци, сме в огромен дълг към всички тези необикновени жени. Те са забравени от българската общественост, неизвестни, неполучили признание в българската история. Ние имаме дълга да ги направим известни.

ЛИТЕРАТУРА

Антонова, М. Рада Казалийска (първата новобългарска учителка в Родопите и първата новобългарска поетеса). Смолян: Зея Принт, 2008.

Караманджуков, Хр. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало. С особен поглед към тяхното политико-революционно движение. Библиотека „Тракия“, № 7 на Тракийски върховен изпълнителен комитет, 1934.

Орманджиев, И. Приноси към историята на въстаническото движение в Тракия. Кн. 4. Освободителната борба в Лозенградския район. Библиотека „Тракия“, №.13. Изд. Тракийски научен институт, София 1941.

Орманджиев, И. Приноси към историята на въстаническото движение в Одринско (1895 – 1903). Кн. 1. Георги Кондолов и дейността му в Странджанското въстание. Изд. Тракийски върховен изпълнителен комитет, София 1927.

Орманджиев, И. Приноси към историята на въстаническото движение в Одринско (1895 – 1903). Кн. 2. Борбата на Бунархисарския район: По спомени на Димитър Ташев, Христо Настев, Атанас Спасов Разбойников. Изд. Тракийски върховен изпълнителен комитет, София 1929.

Петканов, К. Детски години. София: Български писател, 1965.

Стоева, Х. Преображенското въстание и Варна. – В: Известия на ТНИ, кн. 4, 2003.

БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС СЛЕД ПОТУШАВАНЕТО НА ИЛИНДЕНСКО- ПРЕОБРАЖЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ И ПОРЕДНОТО ОБЕЗБЪЛГАРЯВАНЕ НА ИЗТОЧНА ТРАКИЯ

ГЕНОВЕВА МИХОВА

Въведение

Обезбългаряването на Тракия е продължителен процес, който с различна динамика протича в продължение на близо век и половина. Османската империя има за целта дългосрочна и последователно прокарвана стратегия, адаптирайки я към създаващите се конкретни исторически ситуации, които тя превръща в повод за ускоряване и оптимизиране на реализацията ѝ. Насилствено налагана, тази политика постепенно, но безвъзвратно променя етническият облик на този район до окончателното му ислямизиране.

Съществуват достатъчно научни доказателства за преобладаващото присъствие на българската народност сред населението на Източна, Западна Тракия и Македония. Изследователите на тази проблематика привеждат безспорни данни за числения състав на този регион, в който броят на българите в Одрински, Солунски и Манастирски вилает (Битолско) през 19 век се определя около 2 милиона. Статистически данни за православните българи в Македония

и Одринско намираме и в дневника на българския екзарх Йосиф I, от които се вижда, че тук живеят 1 050 193 българи екзархисти, 399 744 българи патриаршисти, 265 340 гърци патриаршисти и 57 042 власи патриаршисти. (Йосиф I, Екзарх, 1992, с. 565.) Както се вижда, само православните българи са 1 449 937. Тук не са включени българите католици и българите мюсюлмани. В стотици села е съсредоточено компактно българско население със съхранени национална идентичност, самобитна култура и неповторимо народно творчество. В своя дневник българският екзарх Йосиф I отбелязва на 17.12.1886 г., че само в Одринския вилает има 255 български села и конкретно ги уточнява по райони: в Ксанти – 22, в Гюмюрджина – 36, в Димотишка околия – 40, в Узун Кюпрю – 4, в Литическа околия – 15, в Лозенградски санджак – 60, в Мустафа паша – 34, в Одринска околия – 34 (Йосиф I, Екзарх, 1992, с. 192). Това население става предмет на етническо прочистване, за което Османската империя създава и прилага съответен модел и политики.

Бежанските вълни като етапи на етническото прочистване на Тракия

Като изключим обичайните миграционни движения на населението, следва да откروим шест мащабни изселнически вълни като етапи на етническото прочистване на региона от българския елемент в него.

В началото на 19 век започва и протича масово изселване на българи към Бесарабия, тласък на което дава допълнително Руско-турската война от 1828 – 1829 г. Още през 1804 г. 410 души българи от с. Девлетли-агач, Лозенградско (родното село на рода ни по бащина линия), водени от своя гръцки свещеник, поемат пътя към Бесарабия. Подобни

случаи не са изключение. В продължение на три десетилетия от началото на това столетие хиляди хора от коренното българско население в този район променят местоживеенето си, напускат трайно родните си места (Райчевски, С., 1994). Това е улеснено от специална клауза на подписания договор след войната между Русия и Турция, с която Османската империя признава правото на свободно придвижване извън нея, от което се възползват българите като спасение от робството.

Втора мощна изселническа вълна разтърсва региона по време и след Освободителната Руско-турска война 1877 – 1878 г. Когато руските войски преминават Дунава, многобройни орди от отстъпващи турци и черкези се насочват към странджанските проходи, разграбвайки и опожарявайки селата, през които са минавали. Най-потърпевши се оказват селищата, населени изцяло или почти изцяло с българи по пътя за Лозенград. Местното население масово напуска селата, оставяйки опожарените и ограбените си имоти и покъщнина на произвола на съдбата. Много от тези злощастници са настигани по горите и долищата от турците и там намират смъртта си. Лозенград е превърнат в убежище на бежанците турци от всички български земи, а на населението му е съдено да изпита гнева и отмъщението им. Докато руските войски стигнат до Тракия, избитите са хиляди, а тракийските села са окончателно разгромени. Завръщащите се селяни, напуснали временно родните си места до идването на русите, заварват една нова действителност – къщите са изгорени, разрушени или ограбени, добитъкът е изклан или откаран другаде, масово са порутени черквите като символ на източното православие (Михова, Г., 2011, с. 13). По волята на европейската дипломация голяма част от Източна Тра-

кия с компактно българско население остава в пределите на Османската държава без никакви гаранции за живота, имотите и честта му. Окупираните от русите Одрински и Лозенградски санджаци през есента на 1878 г. предстои да бъдат предадени на Турция. Изплашени от бъдещите турски безправия, значителна част от българските семейства започват подготовка да изоставят огнищата си, щом руските окупационни отряди се изтеглят (Гандев, Х., 1938, с. 4). Руският военен министър Милютин в писмо до императорския комисар Александър Дондуков окачествява като най-сериозен проблем за тогавашния момент преселването на християнското население от местностите, които биват отстъпвани на турците (Муратов, 1905, с. 266). В действителност настъпилният неопикуем ужас и безпорядък по тези места надминавал всички очаквания. По описание на в-к „Марица“ скитащите из Тракия под турска власт башибозушки шайки и демобилизирани аскери плъзват по грабежи и насилия из българските села, за да си „отмъщават“ на беззащитното българско население. В отговор, обзето от паника, то започнало масово да напуска градове и села, преди турските власти и гарнизони да се явят в тях (В-к „Марица“, м. 10, 11, 12.1978 г.). Тези, които живеели в Одринско, се изтегляли предимно по долината на Марица и Тунджа, а тези от Лозенградско, Бунархисарско и Малкотърновско пресичали границата предимно през странджанските проходи. Пътят им минавал през Кайбилар и Текенджа, а оттам бежанците се отправяли към черноморския пристан Атлиман. От началото на Руско-турската война до края на 1879 г. 100 000 бежанци вече са преминали на територията на Княжество България и Източна Румелия (Тодоров, Г., 1955, с. 44). По окончателни данни на ООН броят на преселниците от Източна и Западна

Тракия от този период достига до 250 000 (*La Bulgarie et la...*, 1986, p. 285 – 287). На фона на зимното време, преследвани от вилнеещи разбойнически шайки и разформирова̀ни турски войници, върволиците волски кервани продължават да отвеждат от Тракия все нови и нови бежанци. Българите от поречието на р. Марица се отправят към Пловдивско и Старозагорско, а тези от Странджа – към Бургаско и Варненско (Райчевски, С., 1964, с. 164). До края на 19 век 28 села от Одринска Тракия са изцяло напуснати от българите, а 50 други – наполовина (Разбойников, А., 1946, с. 158).

Третата значима по обхват вълна е тази, проявила се непосредствено преди, по време и след разгрома на Илинденско-Преображенското въстание, за която като основен предмет на изследването ни ще стане дума малко по-късно.

Окончателният разгром на българщината в Източна Тракия и пълното разорение на тракийските българи са постигнати след Балканската и Междусъюзническата война 1912 – 1913 г. Първата балканска война е своеобразен финал на героичните усилия на българския народ за национално освобождение и обединение. Под знамената на Българската армия освен официално призованите се стича цялото пълнолетно мъжко население от двете страни на южната ни граница (600 000 хиляди). Към тях се присъединяват 60 000 българи от чужбина. Следва успешният щурм и превземането на считаната дотогава непревземаема Одринска крепост и овладяването на почти целия Одрински вилает. След тази решаваща победа Турция е принудена на подпише Лондонския мирен договор на 17 май 1913 г., съгласно който тя губи своите европейски територии без Цариградския вилает. На фона на тези събития се разразяват други, свързани с по-редното разстройство на стопанския и поселищния живот

в Източна Тракия, станали причина за четвъртата значима изселническа вълна. Отстъпващите от Одрин турски войски и башибозуци оставят без домове 25 хиляди българи и гърци. Бежански поток от 30 000 души от териториите, оставащи под турска власт, се отправя към освободените земи. Около Одрин се съсредоточава друго 25-хилядно турско население, напуснало селата, през които минавала българската войска, за чиято прехрана и настаняване е трябвало да се погрижат българските власти. След Междусъюзническата война за България настъпват последици, катастрофални както за страната, така и за българското население в Източна Тракия. Възползвайки се от тях, Турция нарушава Лондонския договор, пресича границата по линията Мидия – Енос и започва целенасочено да разорява и прогонва останалото българско население по тези земи, като 30% от него е избито по време на погромите в селищата му и по пътя към границата. Само в Одрински вилает жителите на 108 български селища, на брой 51 427 души, са принудени да напуснат домовете си, оставяйки на произвола на съдбата 10 934 къщи (Райчевски, С., 1994, с. 190 – 191). Общо прокудените през този период от Източна Тракия са около 70 000, а за цяла Тракия по данни на ООН – 168 000 души. Присвоени са и техните имоти, изчислени на стойност до 10 млрд. лева. В края на 1913 г. в Източна Тракия остават само две села, в които живеели българи: с. Кара Юсуф – с 45 къщи, и с. Ортакчи – със 150 къщи (Райчевски, С., 1994, с. 191).

Следващата бежанска вълна от Тракия към България е в периода 1918 – 1920 г. С Ньойския договор от 27 ноември 1919 г. Западна Тракия е отнета от България и присъединена към Гърция. Гръцката окупация е съпътствана за обитаващите Западна Тракия българи от нови тежнения. Освен по-

литика за елинизация тя практикува въдворяване в затвори, масови заточавания, икономическо разорение. Това променя живота на българите в този район и те започват да напускат родните си места. За споменатия период бежанският поток по данни на ООН обхваща 22 200 души.

Заключителният акорд на бежанската одисея на българите от Тракия е поставен в годините след 1920 г. След разгрома на гръцката армия в Мала Азия от Турция през 1922 г. хиляди гръцки бежанци потърсили спасение в Западна Тракия и Югоизточна Македония. Гръцките власти по този повод сменят тактиката си на погърчване на българите на тяхна територия с нова доктрина, предвиждаща предизвикване на изселването им от изконните им земи и замяната им с гръцки заселници. Последните започнали методично да заемат селата им, домовете им. Без надеждна помощ и подкрепа, разорени докрай, западнотракийските българи потърсили спасението си в България. В тези бежански колони се втели и малоазийските българи, устроени в Западна Тракия през 1914 г. (Василева, Т., 2016, с. 110 – 111). Освен чрез репресии, гръцките власти постигнали целта си и чрез приемането на Конвенцията за доброволно изселване на малцинствата, сключена в Ньой. Само до края на 1923 г. 32 632 българи от Западна Тракия били принудени да я напуснат.

Понастоящем ние, съвременниците, с носталгия и болка преживяваме неосъществения национален идеал, свързан с Тракия, обезбългаряването на тези изконни български земи, без да сме намерили ефективна европейска защита и подкрепа на тракийската кауза и без достатъчно да сме осъзнали националната значимост на този проблем. Непостигнатата компенсация на имотите на тракийските българи, които само за Източна Тракия се равняват на 193 738 818 златни

лева по цени от 1925 г. (Василева, 2016, с. 117), ни тежат като неизпълнен дълг към тези, които заплатиха с живота си и изстрадаха верността си към Тракия като пример за истинско родолюбие и отстояване на националната ни принадлежност. Този дълг няма давност.

Демографската ситуация в Източна Тракия в навечерието на Илинденско-Преображенското въстание

Масовото изселване на българи от Източна Тракия след Освободителната Руско-турска война 1877 – 1878 г. се отразява върху етническия облик на региона, но не води до коренни промени в него. Доминацията на българите се запазва, а демографските загуби постепенно се компенсират. Това се дължи основно на високия естествен прираст в резултат на високото равнище на раждаемостта, характерна за българската народност (42 на хиляда) при сравнително ниско за времето си равнище на смъртността. По време на османското владичество българите поддържат по-висока раждаемост със 7 – 8 промила в сравнение с тази на поробителите. Тяхната раждаемост е близка до биологично възможната. В резултат на това броят на емигриралото население от българската народност постепенно се компенсира. В края на 19 век Лозенградска околия достига броя на българското си население отпреди Освобождението на България. Този процес е подпомогнат и от факта, че част от бежанците от този край, изправени пред трудностите и неуредиците на новото им местоживееие в България и обладани от носталгията по родните места, поемат обратния път и се завръщат в Тракия.

Тази тенденция не остава незабелязана от официалните турски власти. В отговор правителството предприема и сис-

тематично започва да прилага турска колонизаторска политика в Одринско, с която да противодейства на българщината, съхранила въпреки преживените сътресения дълбоките си корени в тези краища. Изселващото се мюсюлманско население от освободените български земи планомерно е насочвано именно в тази част на Тракия. Вълната от мюсюлмански заселници се ориентира към създаването на нови селища, като ограничава землищата, обработваемите площи и мерите на българските села. Това става както по решение на специално създадената в Одрин Бежанска комисия за заселващите се турци от България, така и чрез нерегламентираното заграбване от колонистите на допълнителни земи, на което българите няма как да се противопоставят. Най-лесно се извършва присвояването на землищата на българските села, чието население изцяло или частично е изселено в България.

В Лозенградска кааза, в която селата са населени изключително с българи, се появяват значителен брой новосъздадени от колонисти мюсюлмани села. Мюсюлмани са настанени на мястото на прогонените християни в селата Пашаери, Горна канара, Долна канара, Коджатарла, Девлетли-агач, Тастепе и Корията (Райчевски, С., 1994, с. 167 – 168). Така например в с. Вейсал, Лозенградско, през 1878 г. има 120 български къщи и нито една турска, през 1900 година вече няма нито една българска къща, а има 88 турски къщи на заселници от с. Оброчище, Балчишка околия. За две десетилетия след Освобождението на България в Източна Тракия се създават 200 нови мохаджирски села, населени с колонисти мюсюлмани. В тях са устроени 100 000 турци и 17 000 българомохамедани (Разбойников, А., 1946, с. 169). Под влияние на мюсюлманите в селата със смесено население започват да се променят българските им названия с

характерни турски имена. Статистическите данни за населението на Източна Тракия за 1900 година показват, че броят на турската етническа общност, без това на Одрин, вече се изравнява с този на българската народност. Турците вече наброяват 125 115, а българите 124 924, към които следва да се добавят 16 900 българомохамедани. По същото това време в Източна Тракия живеят 67 871 гърци и 7890 души от други националности (Силянов, Х., 1934, с. 139; Райчевски, С., 1988, с. 525 – 530).

Преображенското въстание се превръща в удобен повод за официалните турски власти за ново настъпление в посока на стратегическата цел – промяна на етническия състав на Източна Тракия чрез прогонване на българите от родните им места и изкореняване на българщината като физическо присъствие, начин на живот, бит и култура.

Изселническият процес – характер, времетраене и обхват

За българите от Източна Тракия Илинденско-Преображенското въстание е пореден отчаян опит да постигнат освобождение на земите, принадлежали им от векове и да ги присъединят към Майка България. Преживели ужасите на разорението на Източна Тракия по време и след Освободителната Руско-турска война, те добре са съзнавали опасността, на която се излагат при евентуален неуспех на въстанието. Но по-силен е бил стремежът им да видят Тракия и Македония като неразделна част от България и да участват дейно в осъществяването на националния ни идеал. Тяхната жертвоготовност е напълно осъзната и те стоически понасят последвалата ги съдба, отстоявайки до последно интересите на Тракия.

След историческото решение на Петрова нива за непосредствената подготовка и обявяване на въстанието, което става известно на турските власти, последват съответни мерки за насилие и терор над българското население в Тракия. Обект на преследване става особено българската интелигенция, участваща активно в дейността по подготовката на предстоящия бунт. Петстотин български учители са прибрани в затворите на Одрин. Подложено на този терор, част от българското население не дочаква обявяването на въстанието и поема пътя към България.

Първоначалните успешни действия на въстаниците и ентузиазмът от тях скоро били заменени от контраатаките на съвземачия се противник. Пехота, кавалерия и артилерия от Одрин се насочват към Лозенград и Малко Търново. Войски се концентрират и срещу Бунар хисар, Инджекьой, Виза и Мидия. Целта е била да се образува обръч около въстаническите сили с оглед предстоящата разправа с тях и останалото население. Скоро тази разправа започнала с разузнавателни нападения в Пенека, Стоилово, Дерекьово, Едига и др. В ответ на два пъти било отправено предложение на капитан Икономов (член на Главното ръководно боево тяло) преди масовото нахлуване на турския аскер да се придвижи населението по-близо до границата, за да има възможност в даден момент да намери защита в България и да избегне ужасното му изстребление. Съгласие за подобно действие не се получило, тъй като това се приемало като сигнал за предварителна капитулация (Спиров, Н., 1983, с. 226). В края на август започва масовото настъпление на турската армия с оглед окончателния разгром на въстанието и прочистване на въстаналите райони от непокорните българи. Срещу тях се насочва 60-хилядна войска от Одринския гарнизон и още

толкова подкрепления от степите на Мала Азия (Ковачев, П., Спомени, с. 3). Обградени от всички страни, българските села, през които минавал турският аскер, били подложени на нечувани сеч, грабежи, палежи, безчестия. „Убитите и изкланите са толкова много, че не е възможно да се изброят и предадат поименно – е написано в официален рапорт от това време. – Горите и долините са препълнени с трупове на изклани и избити християни. Избягалите в горите войската гони и убива като зайци. Където срещне християнин – заколва го или ако бяга, застрелва го“ (Македония и Одринско, 1904). Това е едното лице на поредното етническо прочистване на Източна Тракия – физическото унищожаване на част от населението. По време и след Преображенското въстание загубват живота си 2565 души. Друг изпитан метод е насилственото му изселване от родните места чрез провокирането му с риск за живота, опустошаване на цели райони, отнемане на движимото и недвижимото му имущество, подлагането му на безчестие, ислямизирането му и др. Разгромът на Преображенското въстание има за резултат унищожените изцяло или отчасти в Източна Тракия 66 български села от въстаналата област и опожарените 2610 къщи (Спиров, Н., 1983, с. 234). Само в Странджанския край, известен с компактното си българско население, от 92 въстанали български села 40 са превърнати в пепелища, 8 – наполовина, а 18 – отчасти. Според някои източници принудително изселените от Одрински вилает са 20 000 души (Райчевски, С., 1988, с. 528). По данни от друг източник те са около 30 000, от които 22 410 са включени в 4567 семейства, 6875 души са от разделени семейства, разпръснати из страната, и 750 души са индивидуално пристигнали бежанци (Македония и Одринско, 1904, с. 254).

Останалото по родните си места българско население в Лозенградско, Бунархисарско, Чорленско и др. било подложено на ужасни изпитания и масово изстребление. То напушало селата и бягало по горите, като оставяло с години трупаания имот на произвола на озверелия тиранин. За случая Христо Силянов отбелязва: „Турските войски настъпваха в големи маси с артилерия и кавалерия, започваха да опожаряват наред обезлюдените села. На много места подир аскера се движеше с коли, тъпани и зурли башибозук, който предварително задигаше всичко, останало в селата (Силянов, Хр., 1933, с. 135).

Неравните битки с многократно превъзхождащ противник и прилаганите нечувани жестокости предрешили изхода от въстанието. Започналото отстъпление включвало изтеглянето и спасяването на част от населението. Натоварено с най-необходимото, жителите на българските села напушвали родните си места, за да поемат пътя към бежанството и неизбежно съпътстващите го мизерия и страдания. Придружено от въоръжени въстанически групи, то било предпазвано от евентуални турски нападения.

Самата картина на изтощителния преход към границата е изпълнена с невероятни мъчения. Изследователи и участници в този процес сглобяват калейдоскопа на това невероятно преживяване. По думите на Н. Спиров „...вой, глъч и плач се сливаха в злокобно стенание по изгубен дом и по разбити свидни надежди. Стари мъже и жени плачеха неудържимо, а децата като вцепенени стояха върху вързопите с покъщнина или пък гризяха сухи коматчета от последната домашна пита“. Друго описание гласи: „Заточи се керван от 2000 души, изпъстрен с волове, натоварени с дрехи, цвилещи коне, задяна нати прегърбени баби, майки с по две рожби на ръце, много

дребни деца, уловили потурите на бащите си или полите на майките си – всички вървяха като залутани сенки, със затаен дъх бързаха да избягат от роден кът, за да отидат в изгнание там, където ги чакаше глад, болести и смърт по друмищата“ (Приноси, кн. III, с. 78 – 81). Друг шрих ни разкрива безсънието и умората от дългия рисков преход: „Гладни, изморени, без почивка по цели дни и нощи бежанците трябвало да пътуват, а на всяка крачка ги очаквали засади от турската войска и башибозука“. Достигнали до българската територия, те изглеждали така: „Босоноги и дрипави деца, млади жени с разкървани крака, бабички и старци, претоварени с всеки по нещо оцеляло от пламъците: черги, котли, дрехи, покривки и друга покъщнина. Всички се тръшнаха на земята, убити от умора и вълнение“ (Пак там).

Подобна е бежанската участ на 103 хиляди бежанци през паметната 1903 г., посрещнали с надежда Илинденско-Преображенското въстание, понесли с достойнство последвалите изпитания след него, без да се разколебаят относно тракийската кауза като смисъл на живота им и готовността им да продължат да отстояват българщината като тяхно верую.

Заклучение

Историческа по значимост е проявената готовност на България да приюти такъв впечатляващ брой бежанци за сравнително кратък срок. Нововъзкръснатата след петвековно робство държава, самата тя нуждаеща се от изграждане на институциите си, от икономическо възраждане и продължаване на традициите си като страна на духовността, споделя оскъдните си ресурси, за да осигури дом и прехрана, усещане за Родина и съпричастност на бежанците от сънародниците им. С голяма загриженост тя изработва

достойна за времето си имиграционна политика, която и днес респектира с нормативната си база и ползотворните си практики. Макар че големите бежански вълни прииждат в трудни исторически за България периоди, включително и след национални катастрофи, тя съумява да приобщи бежанците като градивен елемент на населението ѝ и да оползотвори съзидателните му възможности за изграждането на нова България.

ЛИТЕРАТУРА

Василева, Т. Незаличима диря : Съдбата на малоазийските българи; [предг. Стоян Райчевски]. – Пловдив : [Акад. изд. на Аграр. унив.], 2016.

Вестник „Марица“, м. 10, 11, 12. 1878 г. и особено № 10, 18, 22 и 70 с приложението.

Гандев, Хр. Преселението на тракийските българи и гърци в България през 1878 – 1879 г. – В: Архив за поселищни проучвания, 1938, г. I, кн. 2.

Йосиф I, Екзарх. Дневник / Български екзарх Йосиф I; Текст, комент. и бел. Христо Темелски; Под ред. на Тодор Събев. София: Военноизд. комплекс Св. Георги Победоносец : Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1992.

Ковачев, П. Спомени. – Ръкопис в Тракийския научен институт.

Македония и Одринско 1893 – 1903: Мемоар на ВМОРО. София: Държ. печ., 1904.

Михова, Г. Родова принадлежност. Марин Георгиев Стоянов и неговото потомство. Варна: Славена, 2011.

Муратов. Документи за дейността на русите по уредбата на гражданското управление в България от 1877 – 1879 год. / Събрал и комент. Муратов. София: М-во на нар. просвещение, 1905.

Приноси, кн. III: Ръкопис в Тракийския научен институт.

Разбойников, А. Източна Тракия. Географски преглед, София, Г. 1, 1946/1947.

Райчевски, С. Етнодемографски процеси в Одринско през и след Илинденско-Преображенското въстание. – В: Осемдесет години Илинденско-Преображенско въстание. София: ОФ, 1988.

Райчевски, С. Източна Тракия. История, етноси, преселения, XV – XX век. – София: Отечество, 1994.

Силянов, Х. Освободителните войни на Македония: Т. 1 – 2. София: Илинденска организация, 1933 – 1943.

Силянов, Х. Спомени от Странджа: Бележки по Преображенското въстание в Одринско 1903 г. София, 1934 (София: Полиграфия).

Спиров, Н. Преображенското въстание. Борбите на тракийските българи за национално освобождение 1878 – 1903. Второ доп. изд. София: Военно издателство, 1983.

Тодоров, Г. Дейността на временното руско управление в България по уреждане на аграрния и бежанския въпрос през 1877 – 1879 г. – Исторически преглед, Г. 11, 1955, № 6.

La Bulgarie et la Société des Nations 1920 – 1923. Genève, 1986.

КОМИСИЯТА „КИНГ-КРЕЙН“, ЦАРИГРАДСКИТЕ БЪЛГАРИ И БЪЛГАРСКИЯТ НАЦИОНАЛЕН ВЪПРОС (1919 Г.)

ВАНЯ СТОЯНОВА

След края на Първата световна война силите победителки в нея преначертават политическата карта на Европа и Близкия изток. Между факторите, определящи бъдещето на следвоенния свят, се появява нов играч – Съединените американски щати. С участието си във войната, с нарастващата си икономическа мощ и с волята на президента Томас Удроу Уилсън американската политика напуска традиционната си изолационистка позиция и се включва в уреждането на спорните териториални въпроси, възникнали с разпадането на големите империи. Най-конфликтните сред тях са свързани с разделянето на османското наследство.

Проникването на Америка на Изток е сравнително ново явление. В началото на XIX в. Османската империя заема периферно място в американските икономически, политически и културни интереси. Сред десетилетия колебания, едва през 1830 г. е подписан Договор за търговия и корабоплаване между САЩ и Турция. На 2 март 1831 г. е открита американска легация в Цариград, а през 1867 г. при Високата порта е назначен дипломат с ранг на пълномощен министър. Ниското ниво на дипломатическо представителство отразя-

ва и ниския интерес към региона, който до Първата световна война остава поле на действие предимно в културната и образователната сфера.¹

За първи път отношението на САЩ към Турция приема политическа насока в посланието на президента У. Уилсън до Конгреса на 8 януари 1918 г. с прословутите 14 точки, които очертават принципите на неговата програма за бъдещия мир. В точка 12 се предлага следното решение на Източния въпрос: „Трябва да се обезпечи сигурен суверенитет в турските части от настоящата Османска империя. Останалите народности, които се намират в тоя момент под турско владичество, трябва да получат безспорни гаранции за своето съществуване и възможност да се развиват при автономни условия. Дарданелите трябва да бъдат открити, по начин траен, като образуват свободен път за мореплаването и търговията на всички народи, съобразно международните изисквания“.²

Мирната програма на президента Уилсън съдържа предложения за уреждането на конфликтни териториални въпроси, възникнали преди или по време на войната. Доминиращ при тяхното решаване, според Уилсън, трябва да е принципът на националността. Справедливото му прилагане изисква зачитане на интересите на засегнатото население по

¹ *Илчев, И., Митев, П.* Докосвания до Америка. (XIX – началото на XX век). С., Фондация „Хемимонт“, 2003, 16 – 58, 181 – 321. Обществено мнение в САЩ е информирано също така и за съдбата на потиснатите християнски народи в империята, напр. за погрома на Априлското въстание в българските земи (1876 г.) или за арменските кланета през 1895 – 96 г., когато американски мисионери започват да се настаняват в източните вилаети на малоазийска Турция – пак там.

² *Papers Related to the Foreign Relations of the United States (FRUS), 1918, Supplement I, Part I, p. 15.*

начин, който изключва бъдещи конфликти. Този подход се отнася и до решаването на колониалните спорове. За тяхното урегулиране президентът разчита на бъдещото Общество на народите, за създаването на което Парижката мирна конференция взема решение на второто пленарно заседание на 25 януари 1919 година.³

Според идеите на Уилсън, целта на САЩ трябва да бъде либерализация на колониалния режим и постепенното „отваряне“ на колониите за всички заинтересовани страни и най-вече за самите Съединени щати. Но съзнавайки очевидната опозиция на Англия и Франция, още в навечерието на конференцията президентът се съгласява с мнението на полковник Хаус⁴, отразено в коментарите на 14-те точки, обсъждането на колониалните въпроси да се ограничи само за германските колонии и някои части от разпадащата се Османска империя. Вместо разделянето и анексията на тези територии, президентът лансира идеята за т. нар. „мандатна система“. Според нея управлението на бившите германски колонии и на някои територии от разпадащата се Османска империя ще премине към страни-членки на Обществото на народите (ОН) в качеството им на мандатарии. Управлението на подмандатните територии ще се осъществява под контрола на ОН. В представите на Уилсън мандатната система се явява версия на принципа на „отворените врати“, който впоследствие може да се приложи и в други части на света.

³ Петков, П. САЩ, Световната война и мирната програма на Президента Удроу Уилсън. – <http://www.clio.uni-sofia.bg/bg/pub/Pe-Wilson.pdf> – посетен на 20 март 2017 г.

⁴ Едуард М. Хаус (1858 – 1938), известен като „Полковник Хаус“ – американски дипломат, политик и съветник на Президента У. Уилсън, на когото той възлага създаването на група от академични изследователи и експерти за проучване и изработване условията на мира (The Inquiry).

Естествено, тази идея възпламенява стремежа за разпространяване на американското политическо и икономическо влияние в тези територии.⁵

В устава на ОН са предвидени три вида мандати в зависимост от положението на съответната територия. Мандатите от първата група включват територии, които са били част от Османската империя – Сирия, Палестина, Армения, Цариград и Проливите. За последните два мандата предвижданията са те да бъдат поети от САЩ. Мандатите от втората група се отнасят до бившите германски колонии в Централна Африка. Трета група съставляват германските колонии в Югозападна Африка и Тихия океан. За тях, както и за останалите от първата група територии претендират основно Англия с нейните доминиони, Франция, Италия и Япония.⁶

Справедливото решаване на спорните териториални въпроси, според подхода на Уилсън, предполага внимателно и безпристрастно проучване на проблемите. С тази цел още през септември 1917 г. с декрет на президента се създава Комисия за разследване на проблемите и условията на бъдещия мир в света (The Inquiry) с председател Сидни Мозес. За уреждането на Балканските проблеми например през цялата 1918 г. нарочни експертни комисии на място проучват особеностите на отделните региони. Дипломатията на Англия и Франция отхвърля американското предложение за създаване на централна комисия по етнодемографските проблеми, в която да влязат специалисти от трите страни. В Европа са изпратени общо 24 екипа на Централната комисия, но нито един от тях не получава подкрепа от страна на

⁵ Пак там.

⁶ За типовете подмандатни територии виж Covenant of the League of Nations – https://en.wikisource.org/wiki/Covenant_of_the_League_of_Nations#Article_22 – посетен на 7 април 2018.

съюзниците, всеки от които преследва свои собствени интереси и цели. Вниманието, което САЩ насочват към Турция и Балканите, е в зависимост от развитието на възникналата в края на войната идея за създаването на т. нар. Цариградска държава под американски мандат.⁷

Позицията на САЩ по отношение на Близкия изток и по-специално на Турция е повлияна, от една страна, от репресиите над арменското население през войната, които настройват негативно общественото мнение, но, от друга, от перспективите за развитие на американската търговия в региона. Американското участие в окупацията на Цариград от силите-победителки е минимално, но адмирал Бристол, в качеството си на върховен комисар, макар и да не е член на Съвета на върховните комисари, има съществено участие в решаването на финансовите и икономическите въпроси, свързани със столицата и окупираните зони.⁸

Съединените щати намират симпатизанти в Турция, които виждат в тях защитници на турските интереси. В победената и застрашена от разпад империя възниква движение в подкрепа на установяването на американски мандат над страната. „Лигата на уилсъновците“, създадена през ноември 1918 г. в Истанбул, отправя послание до американския президент с молба да изпрати комисия, която да съдейства за провеждането на реформи. Към привържениците на идеята за американски мандат се присъединяват по-късно и организациите „Национален блок“ и „Национален конгрес“.⁹

⁷ Пантев, А., Петков, П. САЩ и България по време на Първата световна война. С., Наука и изкуство, 1983, 106 – 109.

⁸ Алтънов, И. Източният въпрос и нова Турция с особен оглед към интересите на България. София 1926, 218 – 219.

⁹ Садулов, А. Агонията на Източния въпрос и раждането на Нова Турция. С., Faber, 2000, 54 – 55.

Верен на принципа за проучване на условията и настроенията на населението, чието политическо бъдеще трябва да се определи от мирната конференция, през 1919 г. президентът Удроу Уилсън възлага на Хенри Кинг (теолог и президент на Оберлин коледж) и Чарлз Крейн (богат чикагски бизнесмен, но също така познавач на арабския свят и Източна Европа) да подготвят доклад за положението в Близкия изток. Задачата им е да установят каква форма на държавно управление предпочитат местните жители. В комисията са включени още: Албърт Лайбийер, професор по история в Университета на Илинойс, специалист по Близкия изток и Балканите, кап. Уилям Йейл, военен наблюдател и експерт – арабист, Джордж Монтгомъри, пастор и учен, професор по философия в Нюйоркския университет, с дипломатически опит в Американското посолство в Истанбул, Сами Хадад, изтъкнат ливански хирург и преводач на групата, и Доналд Броуди, асистент на Крейн и секретар на комисията. Франция, Англия и Италия отказват да се включат и по този начин тя остава единствено американска. Започва работа през юни 1919 г. и представя своя доклад на 28 август с. г., който обаче е публикуван едва през 1922 г. В продължение на 42 дни членовете на анкетната комисия посещават 36 населени места в Сирия, Ливан, Палестина и Анадола, срещат се с местни лидери и обикновени хора, приемат стотици петиции и събират изключително ценен материал, който дава представа за настроенията на хората в региона. Съвпадащи или кардинално разминаващи се, изказаните мнения за неговото политическо бъдеще имат една пресечна точка – желанието за независимост.¹⁰

¹⁰ *Drake, R.* The Hope and Ultimate Tragedy of the 1919 King-Crane Report. – <https://www.wrmea.org/2014-june-july/the-hope-and-ultimate-tragedy-of-the-1919-king-crane-report.html> – посетен на 7 април 2018 г.

На 11 август 1919 г. по време на пребиваването си в Цариград комисията „Кинг-Крейн“ се среща и с представители на българската общност в града.¹¹

Информацията за работата на Международната анкетна комисия в Турция и за изслушването от нея на българската делегация в Цариград изпращат на 11 август 1919 г. К. Драндаров, драгоман при Българското генерално консулство, до Министерството на външните работи и изповеданията в София¹², на 19 август с. г. – д-р Г. Николов до Задграничното представителство на Вътрешната македонска революционна организация в София¹³ и на 15 август – Екзархийския заместник в Цариград митрополит Мелетий Велешки и ръководител на делегацията – до Светия синод в София.¹⁴ Сведенията в тях не се различават по същество, а се допълват взаимно и дават представа за хода и акцентите в разговора на българските представители с американските емисари.

Срещата се провежда две седмици след пристигането на комисията в Цариград. Дотогава американските пратени-

¹¹ За българската общност в Истанбул след Първата световна война виж по-подробно: *Стоянова, В.* Демографическо развитие и правовой статус българской общности в Турции 1913 – 1945 г. – *Bulgarian Historical Review*, № 1 – 2, 2010, 62 – 88. *Любенова, Л.* Охридски митрополит Борис. С., 2014, 337 – 478. *Бужашка, Б.* Източнотракийският въпрос в българо-турските дипломатически отношения. 1013 – 2016 г. С., 2017, 15 – 121.

¹² Централен държавен архив (ЦДА), ф. 176К, оп. 3, а. е. 1118, л. 88 – 89. Рапортът е публикуван в: „Официалната и тайната българо-турска дипломатия (1902 – 1925 г.)“. Документален сборник. Съст., ред., предговор и бележки Ц. Билярски и В. Китанов. Изд. Държавна агенция „Архиви“, С., 2009, 384 – 385.

¹³ ЦДА, ф. 176К, оп. 3, а. е. 1118, л. 94 – 95. Писмото е публикувано от Ц. Билярски и В. Китанов, цит. съч., 385 – 386.

¹⁴ ЦДА, 166К, оп. 1, а. е. 632, л. 1 – 3; ф. 791К, оп. 1, а. е. 30, с. 866 – 877.

ци са разговаряли с представители на „турския и чуждите елементи“ в Турция относно желанията на всекиго от тях за бъдещото им положение, както и за мандата, който биха предпочели:

Всички турски представители, които се явяват пред комисията, вкл. делегатите на различни политически партии и организации, изразяват желание да се запази целостта и политическата независимост на Турция и ѝ се даде възможност и подкрепа за финансов и икономически напредък. Те предлагат с тази мисия да се натоварят Великите съюзни сили, а някои от тях – специално Съединените американски щати.¹⁵

Желанието на гръцката делегация, начело с *Iocum-tenens-a*¹⁶ на патриарха, е да бъдат удовлетворени исканията на гръцкото население в Турция, така както те са били представени на Парижката конференция. Делегацията не дава предпочитание на кого да се възложи приложението и осъществяването им, защото „гръцкият народ бил еднакво признателен на Франция, Англия и САЩ“. За арменската делегация, председателствана от патриарха, е важно да бъде гарантирана политическата свобода на Армения в нейните етнографски граници и предпочита с тази задача да се нагърбят Съединените американски щати. Еврейската делегация иска гаранция за националните и други права и интереси на евреите в Турция с прилагането на дванадесетата от четиринадесетте точки на президента Удроу Уилсън и на параграф IV от изявленията му, направени на 4 февруари 1918 година.¹⁷

¹⁵ Официалната и тайната българо-турска дипломация (1902 – 1925 г.)..., с. 384.

¹⁶ *Iocum tenens-a* на патриарха – заместникът, местоблюстителят на патриарха.

¹⁷ Официалната и тайната българо-турска дипломация..., с. 384.

На свой ред българската делегация е приета на 11 август в 10.30 ч. Инициативата за срещата е на българската община, която се опасява, че е била забравена, навярно – поради своята малобройност. Анкетната комисия изказва чрез пратеник своите съжаления и извинения, след което приема радушно българските представители в Американското посолство. В нея влизат: Н. В. Преосвещенство Велешкият митрополит Мелетий, д-р Г. Николов – директор на българската болница, и г-н Бъчваров, дългогодишен учител при Перенското класно училище. Комисията посреща българските делегати любезно и ги изслушва внимателно. Изложението им е предварително обмислено и обсъдено. Подготвени са и две бележки – по една за Източна Тракия и за Македония, – ако им позволят да говорят и за Македония. В тях са резюмирани желанията на делегацията и на българите в двете области, от чието име говори Мелетий. След като благодари за оказаната му чест, той обяснява как от Руско-турската война насетне са се изселили 200 000 българи от Тракия, от Цариград и околността му. Дядо владика иска да се разреши на онези българи, които са изгонени в последно време, да се завърнат и да бъдат обезщетени. А на всички да се даде право и пълна свобода за културно, етническо и материално развитие, като се гарантира тази свобода от четирите Велики сили.¹⁸

След като владиката свършва с тракийския въпрос, той моли да му се разреши да изкаже и желанието на македонските българи, на които е духовен глава. Молбата му е единодушно одобрена. Мелетий изтъква, че говори не само като духовен водач, но и като македонец от Битоля и митрополит на Велешката епархия. Неговите пасоми в Македония съставляват и сега болшинство, при все че от Руско-турската вой-

¹⁸ Официалната и тайна..., 385 – 386; ЦДА на РБ, 166 к, оп. 1, а.е. 632, л. 2.

на насетне са били принудени да напуснат своите огнища не по-малко от 500 000 македонски българи. Желанието на това мнозинство е да се направи плебисцит под гаранцията на Великите сили и съгласно отговора да им се предостави управление в духа на Уилсъновите принципи под мандата на Великите държави. Владиката изтъква постиженията на българското училищно и църковно дело, които може да подкрепи с писмени свидетелства, на което д-р Крейн отвърща: „Ние се снабдихме в София с всички необходими факти и доказателства, говорещи в полза на българската кауза. Имаме нужда само от вашата статистика, която е меродавна, като статистика от началството, което е дирижирало тези училища.“ Екзархийската статистика, отпечатана през 1907 г. на френски и български, е предоставена още същия ден.¹⁹ На финала на срещата, ръкувайки се с всеки един, д-р Крейн вместо френското „о ревоар“, казва усмихнато на български „Сбогом“ и моли преводача да им предаде: „Ние обичаме българския народ и държим за неговите права“²⁰.

Надеждите, които българите в Цариград възлагат на американското застъпничество, се основават, вероятно, на информацията, която имат за благосклонното отношение на американските експерти на Парижката мирна конферен-

¹⁹ ЦДА, ф. 166к, оп. 1, а.е. 632, л. 2 – 3. На свое заседание Светият синод (на 25 ноември 1919 г.) изслушва съобщението на Високопреосвещения Мелетий и решава да му благодари за усърдното му застъпничество по уреждането на положението на българите в Тракия и Македония. – ЦДА, ф. 791К, оп. 1, а.е. 30, 866 – 877.

²⁰ Официалната и тайна..., с. 386. Освен това, д-р Г. Николов със задоволство отбелязва, че Македонският турски комитет, който също е избрал свой делегат, не е бил приет от Комисията: „Съгласно отговора на Вилсона по безжичния телеграф, разреши се на Американската комисия да приеме само писмено изложение от Македонския турски комитет без право да го изслушва!“ – Пак там, с. 385.

ция към българските национални тежнения. Доброто познаване на историята и етнографията на Балканския регион и конфликтите в него намира отражение в докладите и меморандумите, изготвени от Комисията за разследване на проблемите и условията на бъдещия мир и предоставени на американската делегация на мирната конференция. За съжаление по времето, по което се провеждат разговорите в Цариград, американската делегация вече е направила отстъпка за границата в Македония и е на път да приеме отнемането на Западна Тракия от България и предаването ѝ под контрола на Съюзените и сдружени сили, без да се отказва от перспективата за създаването на Цариградска държава под американски мандат.²¹

В доклада си Кинг, Крейн и техният екип представят своето виждане за разделянето на Османската империя. Освен че очертават няколко автономни региона, те предлагат Цариград да бъде включен в международна територия под управлението на Обществото на народите.²² В границите на тази държава, според препоръките на Комисията, трябва да влязат откъм европейската част на Проливите: остатъците от Турция в Европа, като се приеме в общи линии българо-турската граница от 1915 г. Самата Цариградска зона не се нуждае от територия отвъд линията Мидия-Енос, пишат авторите, но въпросът какво да се прави с останалата част от „турска Тракия“ е толкова остър, че най-доброто решение е тя също да се присъедини към Цариградската държава. Те поясняват, че тази територия е била отстъпена на бал-

²¹ FRUS, The Paris Peace Conference, 1919, volume VIII, p. 37;. Пантев, А., Петков, П. Цит. съч., 129 – 148.

²² Садулов, А. Цит. съч., с. 55; Данфорт, Н. Възможният Близък Изток. – *Геополитика*, № 3, 2015 – <https://geopolitica.eu/137-broi-3-2015/2262-vazmozhninyat-blizak-iztok> – посетен на 8 април 2018 г.

канските съюзници в началото на 1913 г. и дадена на България, но впоследствие – реокупирана от Турция след Втората балканска война. Те смятат, че ако България продължава да бъде лишавана от законно принадлежащите ѝ земи в Македония, то тя има известни основания да претендира за турска Тракия като район, в който да настани своите бежанци.²³ Подобни разсъждения за това, че при липсата на шанс да получат Македония, българите трябва да търсят компенсация в Източна Тракия, излага в края на 1918 г. и американският шарже д'афер в София Чарлз Уилсън, но отчита, че този подход е чужд на българското политическо мислене.²⁴ Що се

²³http://wwi.lib.byu.edu/index.php?title=The_King-Crane_Report&oldid=7898 – посетен на 8 април 2018 г.

²⁴ В телеграма от 12 декември 1918 г. до Държавния секретар американският шарже д'афер в България Чарлз Уилсън отбелязва: „*Във връзка с разговора, който имах с капитан Липман в Париж, не успявам да установя в България някакъв специален интерес към Тракия или някаква индикация, че тя ще има пред вид разширение в тази посока като компенсация за части от Македония. От друга страна, разговаряйки с гърците и с останалите, изглежда, че Гърция има почти неограничени амбиции и аспирации към Тракия. Най-горещият въпрос за България е да осигури връщането на Добруджа, а след това идва придобиването на онази част от Македония, която бе предоставена на България от тайния анекс в Сръбско-българския договор от 1912 г., преди Първата балканска война. България очаква от Парижката конференция и особено от влиянието на Съединените щати да ѝ осигури тези две късчета териториално разширение, от които, тя твърди, че не може да бъде лишена, ако принципът на националностите се приложи честно...*“ – Papers Related to the Foreign Relations of the United State (FRUS), 1919, The Paris Peace Conference, volume II, p. 257. В телеграмата си от 19 декември американският дипломат потвърждава наблюденията си: „...*Що се отнася до Тракия, България изглежда, независимо от многочисления български елемент от населението там, е съвсем незаинтересована. Във всеки случай, тя, по мое мнение, не би обмисляла придобиването на територия там като компенсация за*

отнася до „турска“ и „българска“ Тракия, комисията отчита, че в тях се е извършила значителна размяна на население, включваща българи, гърци и турци. Няма перспектива, освен по насилствен начин, съотношението на населението в областта да бъде променено в обозримо бъдеще. Ако все пак това се случи, и то по начин, който да направи желателна една промяна на границата, то тогава Обществото на народите би могло да прехвърли част от тази територия извън зоната на границите на Цариградската държава. В крайна сметка комисията „Кинг-Крейн“ препоръчва мандатът над интернационалната Цариградска държава, над оставащата след разделянето на Османската империя Турция и над бъдещата арменска държава да бъдат обединени в един-единствен общ мандат, който да бъде даден на Съединените щати.²⁵

Противоречивите интереси на Англия и Франция, които имат свои виждания и планове за бъдещето на Близкия изток и Балканите, но също така съпротивата на Сената срещу Устава на ОН и отказът на Конгреса да ратифицира Версайския мир слагат край на американските опити за активна намеса в териториалното устройство на региона след Първата

нейните претенции за Добруджа и за част от Македония...“ – FRUS, 1919, The Paris Peace Conference, Volume II, pp. 254 – 257.

В подготвената впоследствие позиция на българската делегация за мирната конференция, при вече ясно очерталата се перспектива Западна Тракия да бъде отнета от България, аргументирано са изложени българските интереси и в двете части на Тракия, но отново те не са изведени като приоритет пред останалите български аспирации. Отделен въпрос е, че на нея не ѝ е дадена никаква възможност да ги защити. – Вж Българската делегация за мир. Документи по договора в Ньойи. София, 1919. *Христов, Х.*, България, Балканите и мирът. София, 1984, с. 53 – 75, 172 – 203, 312.

²⁵http://wwi.lib.byu.edu/index.php?title=The_King-Crane_Report&oldid=7898 – посетен на 8 април 2018 г.

световна война и връщат американската политика към изолационизма за следващите две десетилетия. Разгърналото се турско национално съпротивително движение отхвърля идеята за раздаване на мандати, в която разпознава модифициран вариант на старата колониална система, и от останките на Османската империя съумява да изгради новата турска национална държава.

Без съмнение, предложенията на Кинг и Крейн се основават на възгледа за европейското и американското (т.е. западното) превъзходство. Системата от мандати и предоставянето на автономия на отделните народи, според вижданията им, трябва да гарантира правата на малцинствата в многонационалните държави от региона, а сложната система от правни конструкции – да им помогне да живеят съвместно, преодолявайки разногласията си.²⁶

На победена и унижена България след Първата световна война американското застъпничество дава надежда за справедливост, основана на познаването на историята, етнодемографската ситуация и икономическите нужди на българската нация, но също така очертава и перспектива за бъдещето. В голямата политика и в частност – за България, дейността на Комисията „Кинг-Крейн“ остава епизод без последици – нереализирана възможност за едно по-различно бъдеще на един тогава (а в по-голямата си част – и днес) размирен регион. В рамките на българо-американските отношения тя е искрена демонстрация на добронамереност, съчетала американските интереси с разумно оценените български стремежи за национално единение и икономически напредък.

²⁶ Данфорт, Н. Цит. съч.

МАКЕДОНО-ОДРИНСКО ОПЪЛЧЕНСКО ДРУЖЕСТВО – ГР. ЕЛХОВО

СТАНИСЛАВ ИВАНОВ

Статията ни разглежда един малко изследван проблем – дейността на Македоно-одринското опълченско дружество в град Елхово, от учредяването му до националната конференция на македоно-одринските опълченски дружества през 1937 г. Темата за революционните и просветно-културните организации на тракийските българи е получила широко отражение в родната историография за разлика от проучванията върху повечето местни дружества и в частност тези в град Елхово.¹ Почти неизвестен е фактът, че през втората четвърт на миналия век в малкия южен град възниква Македоно-одринско опълченско дружество. В хода на работата си ще акцентираме върху организационната дейност на дружеството, върху проблемите на бившите опълченци и ще се спрем подробно и върху кореспонденцията на председателя Д. Попов с централата на организацията в София.

Македоно-одринските опълченски дружества се явяват своеобразни наследници на бойните дружини от Балканските войни (въпреки че в тях членуват и малък брой опълченци от Руско-турската война от 1877 – 1878 г. и от добро-

¹ Виж подробно: *Филчев, И.* Тракийският въпрос и тракийското движение в България. София, 2018, с. 57 и следващите.

волческите чети, взели участие в Балканските войни).² Те възникват спонтанно в много селища на територията на страната. Но едва през 1932 г. отделните македоно-одрински организации се обединяват в централизирана структура (по време на националния конгрес в град София, на който са приети учредителните документи на съюза). От устава на организацията разбираме, че основните ѝ цели са: да отстоява правата на бившите опълченци пред държавните институции и да се бори за отпускането на пенсии и други социални привилегии на заслужилите борци за обединението на родината. Тук трябва да отбележим факта, че на споменатия конгрес в София през 1932 г. присъстват и представителите на елховското македоно-одринско опълченско дружество – обект на нашето изследване.

Както ни е известно, районът на град Елхово е граничен с Османската империя, ето защо в него се заселват много бежанци от „поборените тракийски земи“ (главно от Одринска Тракия), част от които по-късно се записват като доброволци в македоно-одринското опълчение. След демобилизирането им по-голяма част от тях се завръщат в селищата, в които са се установили преди войната, но продължават да поддържат връзки помежду си.³

Респективно, ежедневните житейски проблеми и икономическите трудности не прекършват духа на елховските опълченци и по примера на другарите си от Ямбол и София те започват да се събират в неформална обстановка, за да почитат паметта на загиналите приятели и да си припомнят бойните подвизи. По време на тези срещи неведнъж е

² Гребенаров, А. Легални и тайни организации на македонските бежанци в България. София, 2006, с. 284.

³ Михайлов, И. Спомени. Том 4. София, 1997, с. 464 – 466.

обсъждан и въпросът за учредяване на македоно-одринско опълченско дружество в града. Но това намерение е реализирано едва на 5 март 1936 г., когато оцелелите ветерани от опълчението в Елховска околия се събират в малък дюкян в града и създават елховското македоно-одринско опълченско дружество. Сред учредителите му се открояват имената на: Д. К. Попов, Иван Владимиров, Кирил Мюфтиев, Панайот Нешев, Георги Нешев, Христо Здравков, Илия Блажев, Никола Кондуков, Апостол Балджиев, Васил Бъчваров, Никола Пашев, Димитър Тодоров и Георги Иванов, ползващи се с голямо уважение сред населението от околията.⁴ Събранието избира ръководни органи на дружеството – настоятелство в състав: Д. К. Попов – председател, подпредседател И. Владимиров, секретар касиер К. Мюфтиев. За членове-съветници са избрани съответно: Г. Нешев и Хр. Здравков, и контролна комисия, в която влизат: Н. Кондуков, Хр. Здравков и П. Нешев. Екземпляр от учредителния протокол е изпратен в централата на македоно-одринските опълченски дружества в гр. София.⁵ От анализа на документите можем да забележим, че елховското опълченско дружество се формира на по-късен етап в сравнение с повечето организации в големите областни центрове. Това се дължи както на отдалечеността на този край от столицата, така и на ниския социален статус на повечето членове. Това е и основната причина за тежкото финансово състояние на организацията, в касата на която перманентно липсват средства за командировъчни разходи на делегатите на национални събрания, за оказване на помощ на нуждаещ се опълченец и др. Непрекъснато закъснява и отчитането на членския внос в централата на организацията.

⁴ Държавен архив (ДА) – Ямбол, ф. 367К, оп. 1, а.е. 1, л.1.

⁵ Пак там.

Материалните затруднения обаче не възпрепятстват културно-просветната дейност на организацията. Членовете на елховското македоно-одринско опълченско дружество следят внимателно актуалната политическа обстановка в страната и обсъждат редовно текущите организационни въпроси, перманентно се организират и чествания на бележити исторически личности с участието на цялата елховска общественост.

Дейността на елховската структура се активизира силно в навечерието на националния конгрес на македоно-одринските опълченски дружества през есента на 1937-а. Доказателства за това откриваме в кореспонденцията на централното ръководство в София с председателя на елховското македоно-одринско дружество.⁶

В писмата на Д. Попов до председателя на централната организация на опълченските дружества на първо място се поставя проблемът за тежкото материално положение на бившите опълченци. Както ни е известно, по-голяма част от членовете на дружеството се препитават със земеделски труд и логично първи понасят ударите на световната икономическа криза, в резултат на което са принудени да мизерстват. Българските власти са добре запознати с този проблем от ръководствата на македоно-одринските опълченски дружества, но поради острите икономически проблеми и липсата на финансови средства отлагат решението му във времето. На апелите на централното ръководство на Македоно-одринското опълченско дружество да отпусне финансова помощ за бившите опълченци и да приеме законови промени за

⁶ Относно важните организационни проблеми, виж: ДА – Ямбол, ф. 367К, оп. 1, а.е. 5, л. 4.

облекчаване на тежкото финансово положение на бившите опълченци, почти винаги се отговаря уклончиво.

В кореспонденцията на председателя на елховската структура Д. Попов с управителния съвет в София е засегнатата и темата за дневния ред на предстоящата конференция, на която трябва да бъдат приети много важни решения за бъдещето на организацията. Според предварително приетия план, събитието трябва да започне с приветственото слово на почетния председател П. Дървингов, след което да последва изслушването на отчетите на управителния и на контролния съвет на дружеството, да се обсъдят постъпилите предложения от провинциалните организации и едва тогава да се пристъпи към избор на ново ръководство. В края на конференцията трябва да бъде обсъдено и предложението за създаване на посмъртен фонд към организацията, който да подпомага частично семействата на покойните опълченци.⁷

Демократичният устав на Съюза на македоно-одринските опълчеснки дружества позволява на местните организации да правят мотивирани предложения за промени и допълнения в дневния ред на конференцията. И въпреки че елховското дружество няма влиянието на големите областни организации и сред членовете му не фигурират имената на видни общественици, учени или политици, ръководството му все пак изготвя кратък списък с мерки, които да бъдат обсъдени от делегатите на конференцията. Те са свързани главно с дейности за облекчаване на тежкото материално положение на бившите доброволци.⁸

В следващите редове съвсем накратко ще се спрем на ня-

⁷ ДА – Ямбол, ф. 367К, оп. 1, а.е. 5, л. 9.

⁸ Пак там, л. 2.

кои от тях. Сред предложенията на елховските опълченци можем да открием следните:

– децата на бившите опълченци да се обучават без такси във всички държавни учебни заведения, както и да бъдат настанявани в прилежащите им пансиони;

– опълченците и членовете на техните семейства да се лекуват безплатно в държавните болници;

– членовете на македоно-одринските дружества да имат правото на безвъзмедно настаняване в балнеолечебните центрове в страната;

– да ползват право на 75%-но намаление на пътническите билети на БДЖ;

– децата на опълченците да бъдат приемани с „предпочитание“ във военното училище и във всички висши и средни училища в Царство България.⁹

От анализа на текста можем да направим следните изводи:

Дейците на елховското македоно-одринско дружество не отправят искания за преки парични помощи, защото те осъзнават, че изпълнението на дълга пред родината е чест за всеки български поданик, което не се овъзмездява с материални средства. Те апелират единствено за зачитане на изконните им човешки права, като правото на образование и здравеопазване. Очевидно е, че възрожденският идеал все още не е угаснал в сърцата на бившите опълченци от Елхово. Успоредно с това, в исканията на елховската организация се засяга и въпросът за безплатното здравеопазване. Председателят на елховското дружество настоява да се изпрати писмо до Народното събрание, което да съдържа предложението за гласуване на законови промени, които да гарантират правото на безплатно лечение на опълченците, за да могат

⁹ Пак там.

те да възстановят поне частично здравословното си състояние, силно увредено в резултат на тежките условия на фронта. Не трябва да забравяме факта, че значителен процент от участниците в Балканските войни получават тежки наранявания и се нуждаят от адекватна терапия, която в повечето случаи изисква непосилни разходи.

Обсъдена е и темата за командировъчните разходи на делегатите на конгреса от Елхово и околните села. Тук трябва да отбележим обстоятелството, че елховската организация полага огромни усилия да осигури безпроблемното участие на своите представители на конференцията в София. Както вече подчертахме, повечето от членовете на дружеството са в силно затруднено финансово положение, освен това работещите в държавните учреждения нямат право на допълнителен отпуск, за да пътуват за София. Ситуацията се усложнява допълнително и от факта, че в последния момент настъпва промяна в предварителния план на организаторите на събитието. Първоначално за домакин на конференцията е избран град Пловдив, но с писмо от 8.IX.1937 г. председателят на централното дружество уведомява членовете на местните организации, че поради известни затруднения мястото и датата на националния конгрес ще се променят и той ще се проведе в гр. София на 8. – 9.XI.1937 г. Респективно, това автоматично води до увеличаване на разходите на делегатите, които не всички дружества могат да покрият. Належащ е и проблемът за отчисленията на средствата от членския внос, който елховското опълченско дружество дължи на централната организация. Към септември 1937 г. те възлизат на сумата от 508 лв., като в тях влизат съюзен внос за 1936 г. – 158 лв., съюзен внос за 1937 г. – 150 лв., и абонамент за вестник „Български доброволец“. Централното ръководство неведнъж изпраща писма до елховското дру-

жество с молба да бъдат внесени дължимите суми навреме, но председателят Димитър Попов настоява за известна отсрочка предвид тежкото финансово състояние на членовете на организацията. Този въпрос е окончателно решен едва по време на заседанията на конгреса, когато елховските делегати внасят дължимата сума за членски внос и абонамент на вестник „Български доброволец“.

В последното си писмо само няколко дена преди конгреса в София Д. Николов отправя нова молба до централното ръководство на македоно-одринските дружества с искане да се издейства разрешение за допълнителен отпуск за делегатите от елховска околия на държавна служба, за да могат те да присъстват на конференцията, а също така и да получат правото на ползване на намаление от цената на билетите в системата на БДЖ. Подобни искания са отправени и от други дружества в страната.¹⁰

Независимо от трудностите, управителният съвет успява да издейства от управлението на БДЖ 70% намаление от цената на билетите за делегатите на конгреса, като последните се задължават да предоставят на персонала в гарите съответните документи, доказващи причастността им към предстоящото събитие. Осигурен е и отпуск за държавните служители.¹¹

В заключение ще отбележим факта, че елховските делегати се представят изключително достойно на конгреса на македоно-одринските дружества в София. По време на заседанията те успяват да запознаят делегатите от страната и столицата с предложенията на своята организация, за които вече споменахме в предходните редове, след като убедител-

¹⁰ Пак там, л. 3.

¹¹ Пак там, л. 6.

но излагат аргументите си в тяхна полза. За съжаление, липсата на архивни документи не ни позволява да проследим дейността на елховското македоно-одринско дружество до 1952 г., когато македоно-одринските опълченски дружества под натиска на държавата се вливат в структурите на новата Доброволна организация за съдействие на отбраната (ДО-СО), но в бъдещите си проучвания ще се опитаме да запълним тази празнота в българската историография.

След направения анализ можем да формулираме следните изводи:

1. Македоно-одринското опълченско дружество в град Елхово, въпреки ограничените си ресурси и потенциал, води активен организационен живот поне до конгреса от 1937 г.

2. Членовете на елховската организация с ентузиазъм откликват на призива на централното ръководство и изготвят списък от спешни мерки за решаване на някои от най-наболените проблеми на бившите опълченци.

3. Елховската организация представя достойно своята позиция на заседанията на конференцията в София през 1937 г.

ИЗТОЧНИЦИ

АРХИВИ:

Държавен архив – Ямбол – ф. 367 К, оп. 1.

ИЗСЛЕДВАНИЯ:

Гребенаров, А. Легални и тайни организации на македонските бежанци в България. София, 2006.

Михайлов, И. Спомени. Том 4. София, 1997.

Филчев, И. Тракийският въпрос и тракийското движение в България. София, 2018.

СВИЛЕНГРАДСКОТО ТРАКИЙСКО ДРУЖЕСТВО „ТРАКИЯ“ В ПЕРИОДА 1920 – 1934 Г.

КОСТА ЛЬОНДЕВ

По силата на несправедливия Берлински договор от юли 1878 г. цялата Одринска и Беломорска Тракия остават под турска власт. Свиленградски (Мустафашански) окръг се превръща в кааза (околия) с 27 села към Одринския санджак. Границата минава само на 5 км западно от Свиленград. Отново се възстановява турското феодално владичество. В града се настанява турски военен гарнизон.

За българите от региона започна нова 34-годишна одисея. Патриотичното му население не скланя глава пред победителя. През 1895 г. се полагат основите на революционна организация в Свиленград. За неин председател е избран Петър Митев (учител), а за членове: Димо Казаков – Странджата (кръчмар) и Зафир Тодев (бъчвар). Но активна революционна дейност започва от 1896 г., когато в града пристига за учител Павел Генадиев, който става ръководител на революционния комитет. Той успява да разшири работата на организацията – привлича предани на делото граждани, като Янаки Илиев (обущар), Димитър Нашев и Никола Димитров (учители), урежда тайна поща между революционния комитет в града и Одринския окръжен революционен комитет (ООРК).

След като Павел Генадиев е изгонен като учител от турските власти, начело на революционната организация в града застава младият учител Димитър Катерински, възпитаник на Одринската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“. Той за кратко време съумява да развие и укрепи нейната дейност. Висока оценка за работата на Свиленградската революционна организация дава един от ръководителите на ООРК Лазар Димитров: „За Одрин Свиленград беше това, което Кукуш бе за Солун в Македония“.

През м. април 1902 г. Д. Катерински заедно със свиленградчаните Александър Кипров, Тодор Петков и Александър Попов участват в конгреса на Одринския революционен комитет в Пловдив. На него присъстват и ръководителите на ЦК на ВМОРО Гоце Делчев и Михаил Герджиков. Взема се решение за подготовка на въстание в Одринска Тракия.

На състоялия се от 28 юни до 1 юли 1903 г. конгрес на Петрова нива, това Странджанско Оборище, като представители на Свиленград присъстват Д. Катерински, войводата Георги Тенев и Анастас Разбойников, който е избран за един от секретарите на конгреса. Въпреки че Димитър Катерински се обявява против решението за вдигане на въстание считайки, че липсват необходимите условия за неговия успех, когато то избухва в Странджанско и свиленградчани, макар и със скромни сили, се отзовават на призива за помощ. Една чета с над 70 четници и ръководена от войводите Г. Тенев и Христо Арнаудов напада пограничното село Кюктюкьой (дн. Костур), ангажира турски пехотни и артилерийски части далече от Странджанския район, където бушува въстанието. Това е един скромен принос на свиленградския край, но той показва, че българите от този район, най-близко разположени до портите на поробителите, са готови на саможертва в името

на свободата си. Трябва да мине почти едно десетилетие до паметния за Свиленград 5 октомври 1912 г., когато в града първи влизат разездите на лейбгвардейския конен полк и донасят така жадуваната свобода. Свиленград е първият град, освободен още в първия ден на Балканската война, а на връх Шейновец е извоювана първата победа на Втора българска армия с командващ генерал Никола Иванов, който е провъзгласен за почетен гражданин на града още на първото заседание на Общинския съвет. В знак на признателност в чест на 105-годишнината от освобождението на Свиленград му бе издигнат внушителен петметров паметник.

Патриотичното свиленградско население активно участва и в сформираното Македоно-одринско опълчение. В него се включват над 150 души, от които 38 опълченци са наградени с ордени и медали за проявения от тях героизъм.

Но краткотрайна е радостта на свиленградчани от свободата, дошла на 5 октомври 1912 г. На 16 юни – деня на „престъпното безумие“ на цар Фердинанд – турски войски, предвождани от Енвер паша, нарушават Лондонския договор и пресичат линията Мидия – Енос. Бягащите български семейства от Източна Тракия преминават през Свиленград на път към България. На 12 юли (петък) турските войски влизат в града и го подлагат на пълно разорение. Край р. Марица са изклани 49 старци, мъже и жени. Завърналите се свиленградчани след сключения на 29 септември 1913 г. мирен договор между България и Турция не могат да познаят къде са им били къщите. Турците предварително обрали всичко останало в тях, задигнали врати, прозорци, дървен материал, дори изсекли черничевите градини и ги пренесли в Турция.

Въпреки това свиленградчани, които временно се установили в Харманли, Стара Загора, Пловдив, започват да

се завръщат в родния град. В него пристигат и бежанци от съседните им или останалите в пределите на Турция села, идват и от по-далеко.

Прогонването на българите от родните им места в Източна и Западна Тракия и превръщането им в бежанци е едно от най-мрачните събития в новата ни история. На този проблем особено внимание отделя видният тракийски деятел Тодор Браянов в изследването си „Българи бежанци от Тракия“, публикувано в „Известия на Тракийския научен институт“, том I, през 1965 г. В него той обстойно проследява разселването на бежанците в цялата страна, като отделя специално внимание на свиленградския район. В напълно разорения град през периода 1913 – 1915 г., когато се извършва етническото прочистване на Източна Тракия, в него идват големи групи бежанци, нуждаещи се от подслон и храна. През зимата на 1915 г. тяхното положение рязко се влошава – деца, старци и жени, голи и гладни скитат по улиците и подлагат ръка за милост, а други извършват грабежи, като разграбват хлебопекарници и складове за брашно. Според данните на службата за настаняване към общината от района на Бабаевски 62 семейства се установяват в с. Левка, от Лозенградския район 59 семейства се установяват в селата Генералово и Пашово, а в Свиленград се настаняват 40 семейства от с. Ениджилия. В с. Щит близо до границата се установяват 40 семейства от Испитли, в с. Капитан Андреево – 7 семейства малоазийски българи, в с. Димитровче – 4 семейства. От Чопкьой 20 семейства са настанени в с. Васково. Една голяма част от 120 домакинства от Кадъкьой се настаняват в с. Генералово и в с. Капитан Андреево.

Хилядите бежанци, насилствено прогонени от Източна Тракия още през 1914 г., полагат основите на организира-

ното тракийско движение, когато група одринци, по инициатива на известния активист и учител Димитър Попниколов, родом от с. Карахадър, Лозенградско, полага основите на нова организация – дружество „Одринска Тракия“. То си поставя за цел да работи за завръщането на българите, прогонени от Източна Тракия, по родните им места, а постоянната му задача е поддържането на духовното единство и националната солидарност между българите от Одринска Тракия и България. Но неговата дейност е краткотрайна, защото избухва Първата световна война. След неуспешния за България финал на войната, пак по инициатива на Димитър Попниколов и софийското тракийско дружество на 22 – 24 декември 1918 г. в Одрин (в неговото предградие Караагач) се провежда събор (конгрес), на който присъстват представители от 6 каази и 14 града с около 30 делегати. Трима от тях са от Свиленград – Георги Василев, Спас Добрев и Димитър Катерински. Те се обръщат с молба към Великите сили да осигурят завръщането на 200-те хиляди емигранти от Източна Тракия по родните им места, като им бъде върнато заграбеното недвижимо и движимо имущество.¹

Конгресът в Одрин одобрява и петиция от името на 166 650 източнотракийски бежанци до Мирната конференция в Париж относно българския характер на Тракия.

На конгреса е избран Върховен комитет с председател проф. Димитър Михалчев, приема се Уставът на новата структура, който почти се покрива с този на софийското

¹ Става дума за: къщи и други покрити имоти – 3607 бр., ниви, ливади, лозя и др. – 1 961 440 дка, гори и пасбища – 216 042 дка, едър добитък – 131 231 глави, дребен добитък – 649 431 глави, което сумарно възлиза над 10 млрд. лв. – Вж.: *Райчевски, С.* Етнодемографски промени в Източна и Западна Тракия 1912 – 1913 г. – ИТНИ, кн. 11 – 12, 2012 – 2013, с. 243.

дружество от 1914 г. Така се поставя началото на нова организация под названието „Одринска Тракия“ като национална, надпартийна и несвързана с политическите партии.

Одринският конгрес от декември 1918 г. може да се смята за началото на самостоятелното организирано тракийско движение в България и Първи конгрес на тракийската организация. След конгреса в градове и села започват да се създават дружества – клонове на „Одринска Тракия“. Не остават назад и тракийските бежанци от свиленградска околия. Според заслужилия тракийски деятел Симеон Лазаров, родом от с. Ениджия, Лозенградско, дошъл през м. април 1920 г. в Свиленград, организацията в града се създава в края на м. декември 1920 г. (точната дата не си спомня). В оставения от него 10 стр. ръкопис (датиран 20. 12. 1975 г. и съхраняван в ОДА – Хасково) той пише: „От учредителите на дружеството в Свиленград си спомням имената на адвокатите Стойко Илиев от Булгаркьой (Кешанско), Иван Димитров от Докузук (Бабаескийско), покойния ми брат Стойко Лазаров Шангов, архивар в околийското управление, Яни Иванов – учител от с. Ениджия, който пристига в Свиленград през 1919 г., постъпва на работа като писар в околийското управление и изпълнява длъжността на делегат на Централната комисия за настаняване на бежанците.

В края на 1920 г., по-точно на 8 декември 1920 г. войводата Димитър Маджаров, тогава на 38 г., се жени за Златка – бежанка от Софлу в Свиленград, дъщеря на Аница и Ставри Яневи. Венчават се в черквата „Св. Троица“ в Стара Загора. През април с. г. за училищен лекар в Одрин (Караагач) е назначен д-р Страшимир Дочков², по-късно дълги години

² Д-р Страшимир Дочков е избран за министър на търговията и индустрията във Временното правителство на Западна Тракия в състав

лекар в Свиленград, а в Дедеагач (дн. Александрополис) – д-р К. Костов от с. Юскюдар (дн. Щит), зет на тракийския бежанец и тракийски деец Г. Арnaudов.

Свиленградчани при управлението на Западна Тракия от френската администрация начело с ген. Шарпи ръководят образователното дело в областта. Областният училищен съвет в Гюмюрджина назначава Димитър Катерински на отговорната и особено важна длъжност областен училищен инспектор на Тракия. Димитър Нашев е назначен за окръжен училищен инспектор на Караагачки окръг. Дългогодишният деец на просветното дело в Тракия Тодор Петков става околийски инспектор на Дедеагачка и Софлийска околия. И тримата са възпитаници на Одринската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“. Те ръководят учебното дело в 75-те български основни училища, седемте прогимназии и една гимназия, в които преподават близо 160 учители, които обучават и възпитават 6078 деца.

Но през пролетта на 1920 г. конференцията в Сан Ремо предава цяла Тракия на Гърция. В края на м. май 1920 г. кервани от стотици бежанци тръгват към България. Близо 5230 семейства с 24 557 членове от Западна Тракия напускат домовете си. За периода от октомври 1919 г. до 30 май 1920 г. от Западна Тракия се изселват 20 000 българи и 22 000 турци, които се отправят към Турция, а на тяхно място се заселват гърци. Близостта на Свиленград го прави най-големият приемателен пункт, в който се настаняват бежанците, идващи от Западна Тракия. В района на ж.п. гарата се изгражда палатков лагер, в който се настаняват, а по-късно се разпределят в кои селища да се заселят пристигналите бежанци.

от 7 турци и 3 българи, формирано на 25 май 1920 г. на съвместния българо-турски конгрес.

В Свиленград и околията се установяват 1360 семейства. В сравнение с 1913 г., когато в града живеят 1100 български семейства, през 1920 г. населението му достига 7000 жители, без да се броят непрекъснато прииждащите бежанци от Одринско, Лозенградско, Мала Азия, Западна Тракия и дори от Солунско. Градската управа е изправена пред решаването на трудния проблем – оземляването и одворяването на бежанците. Не са редки случаите на спречквания между тях и местното население – напр., настанените в бараковия лагер на ж.п. гарата пускат добитъка си на паша в лозята и овощните градини и ги повреждат. Свиленградският клон на Българската земеделска банка отпуска жилищни заеми в размер на 10 000 лв. под държавна гаранция. Комисията по настаняване на бежанците започва да раздава свободни и незастроени парцели покрай р. Марица и на гарата, особено на дошлите от близките села Чермен (дн. Орменион) и Карач (дн. Дикия).

Към края на 1929 г. разпределението на бежанците в Свиленградска околия е следното:

Населено място	Всичко бежански семейства	Всичко членове на беж. семейства	Членове на трак. орг-я
Свиленград	530	2700	430
	78 от Изт. Тр-я		
	452 от Зап. Тр-я		
Хаскьой (Сладун)	78	375	78
Фикел (Маточина)	74	320	69
Ешибегли (Васково)	52	280	55
Турска Левка	45	210	21

Пашакьой (Генералово)	180	750	140
Юскюдар (Щит)	259	1250	110
Михалич	80	415	80
Коджаапли (Лисово)	100	323	74
Виран Теке (Кап. Андреево)	150	700	120
Ада чая (Бориславци)	75	320	45
Керечлик (Варник)	44	244	26
Ения (Младиново)	27	126	30
Паша махле (Пашово)	33	137	16
Евджилер (Равна гора)	63	338	58
Кюстюкой (Костур)	117	586	93
Всичко	1197	9074	1436

Най-компактната маса бежанци от Западна Тракия, заселили се в Свиленград, са тези от Чермен (дн. Орменион), от Комарли – 10, Карач (дн. Дикия) – 80, Доган Хисар – 30, Мерхамли – 70, Кадъкьой – 30, Домуздере – 15, Пишманкьой – 24, Башклисе – 50 семейства. Те се нуждаят от жилища, работен инвентар, добитък, семена за посев и др. В самия Свиленград, в бежанския квартал са построени 69 къщи, в с. Сладун – 34 къщи, в с. Генералово Паша кьой – 52 къщи, в с. Капитан Андреево – 116, в с. Михалич – 40 къщи, и по няколко в някои други села или за цялата Свиленградска околия са построени 411 нови къщи и са настанени 2601 семейства. Такава къща беше и нашата в с. Сладун – тип „Шаронска“...

За задоволяване нуждите на бежанците от земеделска земя правителството приема решение в Свиленградска околия

да бъдат разпределени 85 029 дка, от които 11 257 дка за града, Виран Теке (Кап. Андреево) – 6500 дка, Пашакъой (Генералово) – 7800 дка, Керечлик (Варник) – 1200 дка, Хаскъой (Сладун) – 1700 дка, Фикел (Маточина) – 4600 дка.

В тези трудни години (1920 – 1929 г.) след настаняването на тракийските бежанци в свиленградската околия важна роля изиграват тракийските дружества в града и селата. Както подчертахме в началото, свиленградското културно-благотворително дружество „Тракия“ е образувано през м. декември 1920 г. в състав: председател – Яни Иванов – учител, адвокатите Стойко Илиев и Иван Димитров, братята Стойко и Симеон Лазарови, племенници на Стоян Шангов от с. Ениджия, Лозенградско. Това се потвърждава от Протокол N 1 от 8 май 1921 г., в който се казва, че на общо събрание на бежанците от Свиленград, състояло се на 13 февруари 1921 г., се избира и конструира ръководство на културно-благотворително дружество „Тракия“ – Свиленград, с председател Яни Иванов, подпредседател – Стойко Илиев, секретар-касиер Атанас Мърдев и членове: Александър Стайков, Иван Станков, Петър Узунов, Иван Зидаров, Георги Минков и Христо Станков. Събранието изпраща за делегат на Петия редовен тракийски събор (28 – 30 май 1921 г., София) Стойко Илиев, който е избран за член на финансовата комисия. Изказва се на второто заседание на конгреса, че правителственият заем за бежанците трябва да бъде равен за всички – били те земеделци или еснафи.

Не закъсняват и бежанците от селата. С протокол от 1 май 1921 г. бежанците от с. Юскюдар Щит съобщават на Върховния изпълнителен комитет ВИК, че са учредили тракийско дружество с председател Колю Петров, подпредседател Хр. Панов, касиер Милю Бойдев, секретар Васил

Попов. Седмица по-късно, на 8 май 1921 г. и бежанците от с. Фикел (Маточина) създават тракийско дружество. Избират настоятелство с председател Костадин Тодоров, подпредседател Яни Колев, касиер Георги Христов, секретар Димитър Георгиев.

Делегатът от свиленградското дружество „Тракия“ Стойко Илиев подкрепя дейността на Върховния комитет начело с проф. Димитър Михалчев. Това предизвиква посещение в Свиленград на членовете на ръководството на софийския клон Стоян Шангов, чиито племенници (по майчина линия) Стойко и Симеон Лазарови са в ръководството на местното тракийско дружество. (Приложение – Протокол № 1 от 1 януари 1922 г.) Още по-внушително е участието в работата на обединения Шести събор, състоял се на 19 август 1922 г. в Пловдив. Свиленградското културно-благотворително дружество „Тракия“ е представено от 9 делегати: Яни Иванов, Стойко Илиев, Ат. Мърдев, Т. Петков, Симеон Лазаров, Киряк Калудов, Г. Чакъров, Т. Ковачев, Н. Георгиев и от селските дружества: Васил Попов от с. Дервишка могила, Калоян Бобев от с. Кюстюкьой (Костур).

За подпредседател на бюрото, което ръководи заседанията на конгреса, е избран Тодор Петков, за член на комисията по проверка на пълномощията – Стойко Илиев. В комисията по бюджета е избран Ат. Мърдев. Още в началото председателят на УС на кооперация „Арда“ в Караагач (Одрин) предоставя на организацията 20 000 лв. от печалбата на кооперацията.

Свиленградските делегати одобряват предложената идея на конгреса – превръщането на Източна и Западна Тракия в една автономна единица под егидата на някоя от Великите сили или на Обществото на народите, а връщането на бежа-

ниците по техните селища имоти. Обединеният Шести събор, проведен при разгорещени спорове, преодолява опасността от разцеплението на организацията, запазва нейното единство и оказва благоприятно въздействие за по-нататъшното ѝ развитие. Названието, което приема, е „Културно-благотворително дружество „Тракия“.

Активната дейност на тракийските дружества в Свиленградската околия води до провеждането на околийско събрание на 16 декември 1923 г., на което представителите на градското и селски дружества избират околийско настоятелство. С пълно единодушие за почетен председател е избран Спас Добрев, за почетен подпредседател – Т. Петков, за членове на настоятелството – Ив. Георгиев, Ат. Мърдев, Тодор х. Колев, Ив. Станков. В контролната комисия са избрани Г. Фотев (заслужил учител, бивш главен училищен инспектор на българските училища в Одринския вилает 1896 – 1907 г.), Мирко Митрев, Иван Д. Янакиев, Д. Стоянов. На проведеното на следващия ден заседание на настоятелството за председател на околийското дружество е избран Стойко Илиев. Протоколът от събранието е подписан от представителите на Свиленград – С. Лазаров и Стойко Илиев, на с. Виран Теке (Кап. Андреево) – Димитър Стоянов, на с. Пашакьой (Генералово) – Яни Василев, на с. Кочаш – Димо Топалов, на с. Ятаджик (Маджарово) – Иван Димитров, на с. Хаджикьой (Благунци) – Н. Иванов.

На 17 септември 1923 г. в Хасково в дома на Васил Попдимчев (капитан от X Родопски полк) се провежда нелегален конгрес на Вътрешната тракийска революционна организация (ВТРО), в работата на който взимат участие повече от 40 представители на почти всички български селища от Западна Тракия. Свиленград е представен от Г. Василев (бивш

секретар на Одринския окръжен революционен комитет) и Спас Добрев. Този конфликт трябва да реши конфликта между войводата Таню Николов, от една страна, и Димитър Маджаров и Коста Георгиев, от друга – видни дейци на ВТРО. Те успяват да изведат организацията от кризата, в която е изпаднала. Но противоречията между двете групировки остават. Затова на 2 март 1924 г. в Пловдив е свикан нов конгрес. В него взимат участие 37 души на ръководни позиции във ВТРО, половината от които войводи. От Свиленград трябва да участва Спас Добрев, но е възпрепятстван от свиленградското полицейско управление. На конгреса войводата Т. Николов упреква К. Георгиев и Д. Маджаров, че подриват авторитета му, което е вредно за организацията. Старият войвода Ангел Диамандиев, който е родом от Свиленград, но живее в Пловдив, заявява, че ако не се постигне съгласие между двата лагера, „към виновните да се приложат революционни средства – жестоки наказания“. В заключителната си декларация конгресът потвърждава, че ВТРО е „единна и самостоятелна организация, която има за цел свободата на Тракия в нейните географски граници“.

Веднага след конгреса в Пловдив хасковският клон на ВТРО начело с К. Георгиев и Д. Маджаров възстановява низовите организации и се създават нови в почти всички градове и села по южната граница, където живеят компактни бежански маси. В Свиленград в края на 1925 г. е изграден околийски комитет. Освен това действат и т.нар. районни отговорници, пунктови началници и бойни групи от 3 – 4 души. Така напр. свиленградската организация е разделена на два района. Единият включва селищата между левия бряг на р. Марица и десния бряг на р. Тунджа. Другият обхваща десния бряг на р. Марица и левия бряг на р. Арда. Всеки ра-

йон е разделен на пунктове, които обхващат 5 – 6 села с пунктови началници. Във всяко село има бойни групи от по 3 – 4 души, които привеждат в дело решенията на организацията. За района по левия бряг на р. Марица до р. Тунджа отговаря Димитър Г. Кисъов от с. Варник (Керечлик). За пунктови началници на селата Щит (Юскюдар), Сладун (Хайскай), Михалич, Пашамахле (Пашово), Маточина (Фикел), Армутлук (дн. Филипово) е определен Ташо Хр. Колев от Сладун.

За околийски началник Управителното тяло на ВТРО назначава Георги Василев (с псевдоним Иван Хус). Той и Спас Добрев са определени за съдии в околията, които имат право да произнасят присъди над провинилите се членове. Те осъждат на смърт Георги Стоилов от с. Ения (дн. Младиново). Издават и смъртна присъда на Васил Канев от Свиленград за това, че се противопоставял системно на околийското ръководство. Присъдата обаче е заменена с глоба от 20 000 лв., а впоследствие е окончателно отменена под натиска на влиятелни граждани. Наложено е наказание чрез побой и на Илия Георгиев от гара Свиленград, загдето си позволил да нагруби секретаря на дружеството с думите „Сиктир (Махай се) оттук, гладно куче“ в момент, когато той му поискал парите за абонамент на в. „Тракия“. Постепенно ВТРО се налага като фактор в граничния свиленградски район.

На VIII редовен тракийски събор (19 август 1924 г.) свиленградското тракийско дружество е представено от Димитър Пасков, Петко Вълев, Яни Иванов, Йордан Иванов и Ат. Мърдев, който е избран за секретар на бюрото по ръководене работата на конгреса. Свиленградските делегати подкрепят приетата от конгреса резолюция, в която главни акценти са:

– да се отпуска веднага кредит на бежанците за строеж на къщи и обзавеждането им;

- лихвата по кредита да не бъде по-висока от 6 %;
- бежанците своевременно да снабдяват с нотариални актове;
- заграбените общински, вакъфски, безстопанствени и манастирски имоти да се отнемат и предоставят на бежанците;

и в нейната политическа част – да се приеме лозунгът за обособяването на целокупна Тракия в автономна държава под егидана на Обществото на народите.

Конгресът прави промени и в Устава на организацията, една от които е, че намиращите се в населените места на България български бежанци и изгнаници от Източна и Западна Тракия, както и от новоприсъединените към България земи се организират в културно-благотворителни дружества – градски и селски – под названието „Тракия“.

Завръщайки се от конгреса, делегатите свикват общо събрание (14 септември 1924 г.), на което дават отчет за неговата работа и разглеждат проблемите. Избира се ново настоятелство от 15 души, а новото ръководство е в състав: председател – Симеон Лазаров, подпредседател – Стойко Илиев, секретар – Стойко Стойков, касиер – Ат. Мърдев, дописник – Симеон Лазаров, който в периода 1921 – 1934 г. е един от най-активните дописници на в. „Тракия“ и „Завет“, в които отразява проблемите на бежанците от свиленградската околия и дейността на тракийските дружества от района.

Членът на настоятелството на свиленградското тракийско дружество адвокат Ив. Димитров, който е и председател на кооперативното потребително дружество „Арда“ в Одрин, със запис изпраща до ВИК в София сумата от 20 000 лв., която да се изразходва за издаваните печатни издания, пропагандиращи каузата за автономна Тракия.

На 5 януари 1924 г. 50 тракийски бежанци от с. Хебибчево (Любимец) създават тракийско дружество с ръководство: председател Коста Христов, подпредседател Грудни Милков, секретар-касиер Г. Панайотов и членове: Ив. Чанков, Стоил Митков, Хр. Димитров. Контролната комисия е в състав: Г. Димитров, Андон Димитров, Богдан Стоилов. Всеки член на дружеството е задължен да внася по 5 лв. членски внос месечно за посрещане нуждите на дружеството.

В края на м. януари 1924 г. и настанените над 70 семейства тракийски бежанци в с. Кюстюкьой (Костур), Свиленградска околия, създават тракийско дружество „Тракийски изгнаник“ с председател Стайко Сираков, подпредседател Никола Панайотов, секретар-касиер Тодор Петков и контролна комисия в състав: Ангел Карамитрев, Димитър Тодоров и Янко Тодоров.

На събранието се взема решение да се изпрати молба до бюджетната комисия на Народното събрание да се признае училището в селото за държавно, защото 130-те деца няма къде да учат.

Така в почти всички села на Свиленградска околия, където има бежанци, се създават тракийски дружества.

На проведения IX редовен тракийски събор (30 август – 1 септември 1925 г.) в Бургас Свиленградската околийска тракийска организация е представена от внушителна група делегати: от Свиленград – Яни Иванов, Ив. Станков, С. Лазаров, Ат. Мърдев; от с. Фикел (Маточина) – Яни Колев, Апостол Михов; от с. Сюлбюкюн (Малки Воден) – Ат. Зангов и Хр. Вълчев; от с. Кочаш – Ив. Димитров; от с. Хебибчево (Любимец) – Г. Панайотов.

При откриването на конгреса председателят на ВИК на Тракийската организация Н. Константинов предлага със

ставане на крака да се почете паметта на починалите дейци на тракийското движение. Между тях е и Стоян Шангов, починал на 10 август с. г., родом от с. Ениджия, Лозенградско, известен публицист, основател на ежедневната преса в България, кмет на гр. Одрин, бивш член на Върховния тракийски комитет, добър познавач на тракийската и общобългарската история, ревностен патриот с непоколебима вяра в доброто бъдеще на Тракия. За председател на постоянното бюро, което ръководи конгреса, е избран Ан. Разбойников от Свиленград, но живеещ в гр. Пловдив. В секретариата на конгреса е избран С. Лазаров, председател на свиленградското дружество. В комисията по настаняване на бежанците и в комисията по избора на УС на организацията е включен Яни Иванов. Изказване прави Ангел Диамандиев от Свиленград, живеещ в Пловдив – стар войвода, който предлага конгресът да натовари ВИК да издейства даването под наем на земята за работа да става за срок, по-голям от една година.

Делегатите от свиленградската околия подкрепят резолюциите, приети от конгреса, до Обществото на народите за Западна и Източна Тракия, за разорението и изгонването на българите от двете области, за обявяването на Тракия за свободна автономна държава под егидата на ОН и по настаняването, оземляването и кредитирането на бежанците.

Веднага след конгреса (25 ноември 1925 г.) селяните от с. Михалич, Свиленградска околия, предимно бежанци от Източна Тракия, създават културно-благотворително дружество „Тракия“ с 21 членове и избират настоятелство в състав: председател Ат. Вълков, подпредседател Демир Георгиев, секретар-касиер Дую Ж. Кирпичев и контролна комисия, в която влизат Дим. Стефанов, Илия Кундурджиев. Осмият събор приема изменение в чл. 2 на Устава в смисъл:

при тракийските дружества се образуват младежки тракийски дружества. Те съществуват и действат под контрола на Тракийската организация. На този събор на 17 август 1924 г. се провежда и Учредителният конгрес на Тракийския младежки съюз.

Свиленградското младежко тракийско дружество е основано още през септември 1923 г. и приема името „Христо Ботев“. В дописка до в. „Тракия“ С. Лазаров съобщава за неговото учредяване с председател Стамо Армутлиев.³ В края на годината, на 16 декември 1924 г. се основава и околийско младежко дружество. В неговото ръководство от Свиленград са Стамо Армутлиев, Янко Грозев, Димитър Георгиев, Григор Гуджев, от селата: Виран Теке (Кап. Андреево) – Ат. Милев, Ешебегли (Васково) – Ат. Петров, Коджаапли – Ив. Христов, Юскюдар (Щит) – Димитър Андреев, Пашакъой (Генералово) – Ат. Скерлев.

Делегати на Учредителния конгрес на Тракийския младежки съюз от Свиленградското дружество са Стамо Армутлиев и Иван Атанасов. На първа страница на в. „Тракия“⁴ е публикувана снимка с участниците в околийското младежко тракийско събрание в Свиленград (Приложение...).

Младежкото тракийско дружество „Христо Ботев“ – Свиленград, и селските дружества бързо се включват в борбата за решаване на проблемите по оземляването и въдворяването на бежанците, в организирането на разнообразни културни, просветни и спортни мероприятия.

На Първия конгрес на Тракийския младежки съюз (ТМС), проведен на 4 – 6 октомври 1924 г. в Хасково, Свиленградското тракийско дружество е представено пак от неговия

³ В. „Тракия“, 3 ян. 1924 г.

⁴ В. „Тракия“, бр. 116, 16 окт. 1924 г.

председател Стамо Армутлиев, който е избран за член на Върховния комитет. Дружеството участва и на Втория конгрес на ТМС в Харманли (м. октомври 1925 г.) с внушителна група младежи.

1925 г. е една мрачна страница от новата българска история. След атентата в черквата „Св. Неделя“ от 16 април 1925 г. правителството на Сговор предприема крути мерки срещу противниците си. В Свиленград, в т. нар. „Дядо Гоцево“ кафене посред бял ден е застрелян Георги Скрижовски, общински съветник, деец на левицата на ВМОРО. На 25 август 1925 г. край с. Ятаджик (дн. Маджарово) е убит войводата Иван Максимов, чиято чета през януари с. г. край с. Кочаш разбива разбойническата чета на Г. Стайков, която извършва обири, изнудвания на населението от Свиленградска и Ивайловградска околия.

На състоялия се в София Десети извънреден конгрес на Тракийската организация (16 май 1926 г.) свиленградското околийско дружество „Тракия“ е представено от внушителна група делегати. От Свиленград участват Яни Иванов, С. Лазаров, Пан. Панайотов – и тримата родом от с. Ениджия (Лозенградско). Делегацията включва още: Димитър Стоянов и Д. Караманов от с. Кемал (Одринско), Стоил Димитров от с. Коджабаир, (Мала Азия), Димитър Костов от Караач (Одр.), Христо Сотиров от с. Ения (дн. Младиново), Никола Димитров от с. Чопкьой (Узункюприйско), Георги Киров от с. Акбунар (Одринско). Поводът за свикването на Десетия извънреден конгрес е несъгласието на тракийските българи с подписания на 18 октомври 1925 г. в Ангора (Анкара) договор за приятелство между България и Турция, който предстои да бъде одобрен от Народното събрание. Още на първото заседание на конгреса един от първите оратори е Яни

Иванов, председател на свиленградското тракийско дружество. Той се обявява против Ангорския договор с неговите пагубни последствия за източнотракийците, като ги лишава от правото да се завърнат по родните си места и да получат обезщетение за имотите си в Източна (Одринска) Тракия, които надхвърлят 10 милиарда долара (по днешен курс). Протестни събрания и изпращане на протестни телеграми се организират в града и в селата Щит и Кап. Андреево. Властите в Свиленград задържат ръководителите на ВТРО, организатори на протестите, които след няколко дена са освободени.⁵ Между тях са С. Лазаров, Ив. Димитров, Стойко Илиев – и тримата общински съветници от т. нар. „бежанска листа“. Почти половин година след Десетия извънреден конгрес, на 21 – 23 септември 1926 г. в гр. Ямбол се провежда Единадесетият редовен конгрес. Делегати от свиленградското дружество „Тракия“ са Г. Василев, Яни Иванов, С. Лазаров, Иван Димитров. За председател на бюрото на конгреса е избран Ан. Разбойников, а в комисията по настаняването и оземляването – Яни Иванов и Иван Димитров – и тримата от Свиленград.

В отчетния доклад се изтъква, че през 1913 г. младотурците изгонват от Източна Тракия повече от 200 000 души, към които по-късно се добавят и 69 154 българи-християни, изгонени от Западна Тракия, които сега са пръснати из цяла България. Понастоящем организирани в 150 тракийски дружества са 84 127 бежанци от 17 881 бежански семейства, от които 10 213 са от Източна Тракия, а 7668 – от Западна Тракия. Още 50 дружества са в процес на организиране. В раздела „Организационна дейност“ се посочва, че след бургаското, свиленградското дружество „Тракия“ работи

⁵ В. „Тракия“, бр. 204, 1 юни 1926 г.

най-добре. В района му има бежанци, организирани в 33 дружества. Но много от тях все още са извън редовете на организацията. Градското дружество наброява 230 членове. Настоятелството е провело десет настоятелствени и пет общи събрания, от които едното е околийско протестно събрание против Ангорския договор.

Един от главните въпроси, които вълнуват бежанците от свилеградската околия, е окончателното оземляване, спиране плащанията по наемите, искани от държавата. Финансовата му дейност се изразява в следните цифри: приход 50 900 лв., разход 48 400 лв., в наличност – 2500 лева.

Изказване пред конгреса прави Г. Василев – бивш секретар на Одринския окръжен революционен комитет: „Всички говорят за слабостите на вестника, на дружествата, на ВИК, без да са отговорили на въпроса за причините за това, а те са в липсата на върховен идеал, който да вдъхновява всички тракийци“. Другият делегат от Свиленград – Иван Димитров – изтъква доброто списване на в. „Тракия“ и предлага също така да се отпусне минимална сума за преобразенци и сумата да се предвиди в бъдещия бюджет на организацията. При избора на ново ръководство (ВИК) на организацията като подгласници са избрани Яни Иванов със 179 гласа и Иван Димитров със 177 гласа.

Завръщайки се от конгреса, делегатите запознават членовете на дружеството с неговите решения и ги призовават на масов протест срещу приетия от Народното събрание Ангорски договор. На 16 декември 1926 г. пред клуба на дружеството неговият председател Яни Иванов, който същевременно председателства и свиканото там събрание, дава думата на делегата на Десетия конгрес Иван Димитров (адвокат), който с пламенно слово говори за злощастния за

бежанците от Източна Тракия Ангорски договор, за обезщетенията, които им се полагат за насилствено отнетите им от турската държава имоти. След словото множеството – над 1000 души – тръгва от клуба с развято черно знаме, обикаля т. нар. Черменска махала (с най-много бежанци, над 120 семейства) с ленти на гърдите „Не забравяй Тракия“. Шествието стига до пазарния площад, където реч произнася адвокатът Стойко Илиев, член на настоятелството, който говори за мястото на Тракийската организация в решаването на проблемите на бежанците.

Вечерта в салона на Михаил Скулев младежите от дружество „Христо Ботев“ представят пред гражданите трагедията „Дамян“ в преработка на свилеградчанина П. Раковски, която разкрива страшните теглила на българите от Западна Тракия – грабежи, глад, убийства. Ролите се изпълняват от младежите Блага Рашкова – учителка, Анна Катранджиева, П. Раковски, Атанас Станкушев, Стамо Армутлиев. Накрая духовният оркестър при читалището изпълнява песни, хора. Отчетен е чист приход от 4000 лева.

На дванадесетия конгрес на Тракийската организация, проведен в Пловдив от 25 до 27 септември 1927 г., свилеградското тракийско дружество участва с делегатите Г. Василев, Яни Иванов, Иван Качикозов, С. Лазаров и старият войвода Ангел Диамандиев.

За председател на конгреса отново е избран Анастас Разбойников, а Г. Качикозов – за член на секретариата на конгреса.

Председателят на ВИК К. Георгиев още във встъпителната си реч приветства публикуването на новия закон за селскостопанското настаняване на бежанците и учредяването на нова Дирекция за бежанците. Съобщава, че броят на дру-

жествата в страната е достигнал 170, а на организираниите членове – 15 094, че на конгреса присъстват 250 делегати и почти толкова гости. През отчетния период членовете на ВИК са посетили почти всички селища, в които има тракийски дружества. Така свиленградското културно-благотворително дружество „Тракия“ е посетено от К. Георгиев, Н. Константинов, Д. Дяков, които на публични събрания, преминали при голям интерес, държат речи, посветени на Ангорския договор от 1925 г. В доклада се отчита, че едно от новообразуваните дружества през 1927 г. е това в с. Керечлик (Варник) с председател Г. Панков. Висока оценка в доклада получава свиленградското културно-благотворително дружество „Тракия“ наред с тези от Кавакли (Тополовград), Харманли и Райково. Те могат да служат за пример на останалите дружества в страната. Във финансовия раздел на доклада се посочва, че за издигане паметника на Екзарх Антим I суми са превели от свиленградска околия дружествата от: Пашакьой (Генералово) – 150 лв., Евджилери (Равна гора) – 345 лв., Керечлик (Варник) – 100 лв., Свиленград – 550 лева.

При проведения избор за нов ВИК Г. Василев е избран за негов член. Месец след конгреса, на 14 октомври 1927 г., се провежда годишното отчетно-изборно събрание на тракийското дружество в Свиленград. За председател е избран Яни Иванов, за подпредседател – Иван Димитров, за секретар-касиер – Коста Димитров Гаджаров, за дописник – С. Лазаров, и за членове – Ив. Панайотов, Г. Балакчиев, Коста Янев, Тодор х. Колев. В контролната комисия влизат Ал. Стайков, Ат. Иванов, Ат. Мърдев.

На 1 декември с. г. младежкото дружество организира в клуба вечеринка, посветена на делото на Лазар Маджаров

и Петър Васков, отдали живота си за свободата на Тракия. В ръководството на младежкото тракийско дружество „Хр. Ботев“ в Свиленград се включват прогресивни тракийски младежи, като Димитър Янев Иванов, братята Ламбо и Андрей Мърдеви, Панайот Костадинов, Иван Атанасов (Испитлиец), Славка Испирова, Карамфила Секлемова и др. Нещо повече, в него са намирали убежище и някои преследвани от властта младежи заради комунистическите си разбирания, каквито са известните братя Алтъпармакови – Димитър, Атанас и Янаки, емигрирали в СССР. При изборите за общински съветници в Свиленград през 1927 г. по настояване на К. Георгиев, председател на ВИК, тракийското дружество излиза със собствена бюлетина от трима кандидати – С. Лазаров, Стойко Илиев и Иван Димитров. При избора на контролния съвет на фабрика „Коприна“ за негов председател е избран С. Лазаров въпреки заплахите на околийския началник Корнишки (е, ако с декларация не се откаже, ще бъде уволнен от служба. С. Лазаров не се отказва, но и не е уволнен).

През 1927 г. започва своята дейност Комитетът за свободата на Тракия (тайната революционна организация, наследник на ВТРО). Тя е особено активна в южните погранични райони. Възстановени са бойните групи в свиленградска околия, ликвидирани от властта през 1926 г. Резултатни усилия влага енергичният Георги Василев, който освен че е член на ВИК, е председател на КСТ от м. октомври 1927 г. В качеството си на околийски училищен инспектор на свиленградска околия той се движи безпрепятствено из селата и покрай служебната си работа изпълнява и ролята на организатор. Обезпокоеният околийски управител Д. Дулев докладва с нескрита тревога на своя началник в Хасково, че в почти всички села на свиленградската околия „без знанието и скрито от

властта“ се организирали групи от млади тракийци, които били във връзка и в „разпореждането на водачите на нелегалната тракийска организация“. Особено неприятно за властите било обстоятелството, че назначените от Г. Василев началници на бойни групи, с изключение на един, били от „противници на днешното управление“.⁶ Настъпилото оживление сред тракийските бежанци, предизвикано от подписването на Ангорския договор, както и от сключената на 8 декември 1927 г. спогодба „Моллов – Кафандарис“, се отразява ярко върху работата на Тринадесетия конгрес, проведен в София на 7 – 9 октомври 1928 г. Делегати на дружество „Тракия“ от Свиленград са Яни Иванов, С. Лазаров, Г. Василев и Г. Качикозов. Отново председател на бюрото е Ан. Разбойников. В секретариата на конгреса е избран Г. Качикозов, в комисията по оземляването на бежанците – Я. Иванов. За председател на комисията по бюджета е избран Г. Василев.

В изказването си Я. Иванов подчертава, че част от земите, дадени на бежанците, са негодни за селскостопанско производство, че трябва да се опростят заемите, които са получили, защото това ги обрича на глад. Изказва се и С. Лазаров, който посочва, че изпращаните от него дописки до в. „Тракия“ не се отпечатват и че ако продължава така, той ще се откаже да бъде дописник.

Докладчикът по бюджета Г. Василев апелира дружествата редовно да привеждат определените им вноски от ВИК, за да може той успешно да провежда своята работа. Предлага на Конгреса да се избере Народен съвет от седем души, който да се свиква, когато заседава ВИК, и членовете му да имат права, равни на тия на членовете на ВИК. Предложението се приема.

⁶ ДА – Хасково, ф. 64К, оп. 1, а.е.е 35, л. 87 – 88.

В касата на ВИК свиленградското дружество през годината е превело 31 128 лв. за подкрепа на неговата издателска и пропагандна дейност. Г. Василев и Я. Иванов са избрани за членове на ВИК.

Тринадесетият конгрес утвърждава и редакционната колегия на изданията Библиотека „Тракия“ и Тракийски сборник, като в състава ѝ е включен и Анастас Разбойников, наред с проф. Димитър Михалчев, Константин Петканов, Иван Пандалеев (Орманджиев), Христо Караманджуков и Димитър п.Николов.

След конгреса, на 21 октомври 1928 г., се провежда поредното годишно отчетно-изборно събрание на културно-благотворително дружество „Тракия“ – Свиленград. В ръководството му са избрани: Яни Иванов, С. Лазаров (от Ениджия), Спас Добрев (Свиленград), Коста Димитров (Башклисе), Г. Качикозов (Булгаркьой), Иван Атанасов (Испитли), Васил Канев и Спас Милчев (Чермен), Ал. Стайков (Чанакчъ), Димитър Стефанов и Господин Минков (Кадъкьой), Димитър Иванов (Ал Баяр, Мала Азия), а за запасни членове – Д. Ангелов (Башклисе), Иван Караиванов (Караач) и Ангел Армутлиев (Доган Хисар), т.е. в ръководството на дружеството са представени бежанци от различни населени места в Източна и Западна Тракия и Мала Азия.

След избора взима думата Г. Василев, член на ВИК и председател на КСТ, който пожелава ползотворна работа на ръководството и на всички членове на дружеството, които трябва да се обединят под знамето на поробена Тракия и с общите усилия на тракийци и целия български народ да постигнат идеала си, написан на знамето им – завръщане на всички в родните огнища.

Три дни по-късно, на 24 октомври 1928 г., се конструира

ръководството на дружеството с председател – Яни Иванов, подпредседател – Г. Качикозов, секретар-касиер – Коста Димитров, дописник – С. Лазаров, и членове – Спас Добрев, Ив. Станков, Н. Карамалаков, Васил Канев, Г. Минков, Д. Иванов. В контролната комисия влизат Ал. Стайков, Ив. Атанасов, В. Канев. На същото заседание на настоятелството се избира и дисциплинарна комисия в състав: Тодор Колев от Чермен, Павел Скерлев и Коста Янев от Караач, Д. Ангелов от Башклисе.

Председателят Я. Иванов прочита окръжно № 735 на ВИК, с което денят 26 март се определя за Ден на Тракия, който трябва да се чества по най-тържествен начин. Изработен е подробен план за целта: да се издаде позив до гражданите за значението на празника; от селските дружества да дойдат по десет души; в черквата „Св. Троица“ да се отслужи панихида, а председателят Я. Иванов да подготви реч за тържеството.

През този период се активизира и дейността на младежкото тракийско дружество „Хр. Ботев“ в Свиленград. В края на годината – на 27 декември – е свикана околийска младежка конференция, на която идват представители на тракийските младежки дружества от Хасково и Харманли. Тя протича при следния дневен ред: първо, панихида в черквата „Св. Троица“ за починалите борци за свободата на Тракия; следва манифестация със знамена и плакати по главната улица до пазарния площад и оттам – до читалищния салон, където пред гражданството речи държат Г. Хълчев, председател на Тракийския младежки съюз в България, и членът на настоятелството Ив. Димитров, в които заклеят злощастния Ангорски договор. Вечерта младежите от театралната трупа представят пред гражданството и гостите пиесата „Открад-

ната“ с изпълнители: Славей Атанасов, Ив. Ананасов, Ат. Станкушев, Б. Рашкова, Славка Испирова, Ст. Армутлиев и др. Няколко дена по-късно пиесата се представя и в с. Пашакьой (Генералово), а в с. Щит (Юскюдар) тракийското дружество организира събрание с оратор Г. Хълчев, който говори за оземляването и настаняването на тракийските бежанци, за облигациите на ликвидираните имоти в Западна Тракия и против Ангорския договор.

Червеният кръст, с помощта на свиленградската община и САЩ откриват в града обзаведена кухня за безплатен обяд за 250 деца на бедни родители.

Към края на 1928 г. бежанците в Свиленград са вече 530 семейства (78 от Източна и 452 от Западна Тракия) с 2364 души.

На 6 октомври 1929 г. във Варна се открива Четиринадесетият конгрес на Тракийската организация, който остро заклеява клаузите на Ньойския договор от 27 ноември 1919 г. и заявява, че е необходима ревизията му за завръщане на бежанците по родните им огнища.

На конгреса свиленградското дружество е представено от внушителна група делегати: от Свиленград – Георги Качикозов и Коста Димитров, от с. Михалич – Атанас Вълков, от с. Пашакьой (Генералово) – Янков Костов, Г. Кедиков, от с. Евджелери (Р. гора) – Коста Белчев, от с. Веран Теке (Кап. Андреево) – Димитър Панайотов, Андрей Георгиев, от с. Хаскьой (Сладун) – Ташо Христов, от с. Фикел (Маточина) – Христо Шигулов, от с. Ения (Младиново) – Стою Иванов, от с. Кочаш – Михаил Георгиев, от с. Пашамахле (Пашово) – Райко Палагачев, от с. Коджаапли (Васково) – Коста Георгиев, от с. Юскюдар (Щит) – Димо Петков. За член на секретариата на конгреса е избран Г. Качикозов.

В раздела „Организационна дейност“ се отчита, че дружествата в селата Любимец, Ешебегли, Керечлик от свилеградска околия не са били редовни в превеждането на вноските си към ВИК. Новообразувани са дружества в селата Адачала (Бориславци) и Ятаджик (Маджарово).

Приветствие към конгреса поднася Тодор Петков от Свиленград, окръжен училищен инспектор, който изтъква, че чрез учения процес младежта трябва да се възпитава да мисли и работи за освобождаване на поробените българи в резултат на Ньойския договор от 1919 година.

Голяма загуба за тракийското движение е смъртта на Яни Иванов – член на ВИК и председател на свилеградското тракийско културно-благотворително дружество „Тракия“. В доклада се посочва, че „на 14 март 1929 г. при изпълнение на служебния си дълг като председател на свилеградското дружество бе нападат и малтретиран от една разсвирепяла тълпа наши бежанци от с. Чирмен при разпределянето на дрехи, получени като помощ за бежанците от САЩ. Не можейки да претърпи този позор, Яни Иванов посяга на живота си, гръмвайки се със собствения си пистолет и почина, като остави многобройно семейство (трима синове и две дъщери). Заслугите на Яни Иванов към организацията са извънредно големи. Рядко има между нас други, които със своята опитност и енергия да са допринесли толкова много, както той. Големият авторитет на свилеградското околийско дружество се дължи, може да се каже, в голяма част на Яни Иванов“. Свиленградският делегат и секретар на конгреса Г. Качикозов предлага на семейството на Яни Иванов да се отпусне парична помощ, което конгресът приема. Тракийските бежанци и цялото гражданство на Свиленград му организират всенародно погребение.

За пропагандирането на тракийската кауза в страната през годината се устройват множество събрания. Свиленград и околията са посетени от К. Георгиев, председател на ВИК, Димитър п. Николов, Димитър Маджаров и местния деец и член на ВИК Г. Василев, които говорят на публични събрания, посетени масово от гражданите.

По случай Деня на Тракия – 26 март, в дружествената каса постъпват дарения от 7223 лв., събрани от членовете на тракийските дружества в околията.

Важно събитие в живота на Тракийската организация през 1929 г. е учредяването на Фонд „Тракийско дело“. На събранието, проведено в Пловдив на 17 – 18 ноември, от присъстващите 67 души като представител на свиленградското дружества е Димитър Дяков, избран за секретар на фонда. Средствата му за кратко време достигат 4 млн. лв. в облигации и пари, от които най-много се отделят за издръжката на Тракийския научен институт, за благотворителни цели за Тракийския младежки съюз.

През 1931 г. прокудените от с. Башклисе (Голяма църква) бежанци, заселени в Свиленград, създават своя тракийски фонд „Башклисе“. Средствата му се състоят от 2 563 500 лв. в облигации от българския бежански заем и 210 515 лв. в брой, всички добити от ликвидацията на селския чифлик „Топчиолу“ в с. Башклисе, Димотишка околия. От тях: 50 % са за построяването на „Тракийски дом“ в София, 25% – за подпомагане на нуждаещите се селяни, и 25 %, за увеличаване на основния капитал. Така, главно с помощта на фонда „Башклисе“ и други дарения на тракийци, през 1932 г. е купен апартаментът на ул. „Стефан Караджа“ № 7 в София. С негови средства е купена и част от сградата на братя Старирадеви за клуб на свиленградското тракийско дружество „Тракия“.

В края на 20-те години на миналия век активно работи и КСТ, чийто председател в периода 1927 – 1929 г. е Г. Василев. За засилване на неговата дейност в новите условия, на 1 септември 1929 г. е свикан конгрес в Пловдив. От Свиленград присъстват Сп. Добрев и Иван Димитров. 53-мата делегати изслушват и приемат доклада за отчетния период на председателя на старото Управително тяло Г. Василев. След много спорове дали организацията да престане да съществува, или да продължи да действа, надделява второто становище, но в условията на нелегалност. За председател е избран Димитър Маджаров, а за подпредседател – К. Георгиев, който е председател и на ВИК. Две години по-късно, през 1931 г., К. Георгиев застава начело и на КСТ, т.е. той става ръководител и на легалната, и на нелегалната организация, които оглавява до смъртта си през 1932 г. След него за председател на КСТ отново е избран Г. Василев.

КСТ изиграва положителна роля в живота на Тракийската организация – защитава социалните интереси на тракийските бежанци, подпомага ги морално и материално, осигурява над 4 000 000 лв. за фонд „Тракийско дело“ и други.

В началото на 30-те години на ХХ в. дейността на Тракийската организация започва леко да спада, може би защото главните проблеми, като оземляването, одворяването и настаняването, са почти решени или защото бежанците загубват надежда, че ще могат да се завърнат по родните си места в Източна и Западна Тракия. Но тракийските дружества в Свиленградска околия продължават да функционират. Особено се активизира дейността на младежкото тракийско дружество „Христо Ботев“ в града.

С писмо № 138 от 18 март 1931 г. свиленградското културно-благотворително дружество „Тракия“ съобщава на

ЦК на ТМС в София, че полицията е арестувала младежите Стамо Армутлиев и Димитър Янев Иванов (син на Яне Иванов), които симпатизират на комунистическите идеи (особено Д. Янев). Но и двамата отричат, че имат връзка с организацията на БКП в града. Поради застъпничеството на Пейо Поптрендафилов, околийски началник на Свиленград (който преди това е бил в ръководството на ВТРО), те са освободени.

На 29 март 1930 г., по случай Деня на Тракия, в салона на читалище „Просвета“ тракийското младежко дружество изнася драмата „Зла свекърва“. Участват: Ал. Цветков, Райна Галева, Славка Испирова, Карамфила Иванова, Еленка Караманова, Марийка Арнаудова, Ламбо Мърдев, Хр. Янакиев, Коста Перчемлиев. Публиката бурно акламира играта на артистите, а представлението събира приход от 3500 лв.⁷

Една година по-късно, пак във връзка с Деня на Тракия, в „Завет“ отразява отбелязването на годишнината от падането на Одринската крепост в града: „Още две седмици преди празника младежкото дружество избра един увеселителен комитет от 8 членове, който под ръководството на М. Манолов изпълни бляскаво своята задача. Вечерта на 26 март бе изнесена богата литературно-музикална програма. Празненството бе масово посетено от гражданството. Откриването стана с кратка реч на председателя на дружество „Тракия“ Д. Нашев, който с хубави думи обрисова Одринската епопея. На другия ден честването продължи с отслужване на панихида в черквата „Св. Троица“, където началникът на 13-и пограничен участък полк. Тъпанаров произнесе патриотична реч. Следобед въпреки лошото време директорът на гимназията Бл. Златарев, който е председател на читалище

⁷ В. „Тракия“, бр. 53, 10 април 1931 г.

„Просвета“, разреши безплатно младите да ползват салона и ученическата музика. Веселието продължи след полунощ.“

Активна работа извършват и тракийските младежки дружества в селата. В с. Юскюдар (Щит) учителите П. Аръшев (главен учител) и Д. Петков откриват вечерни курсове от 1 декември 1930 г. по практическа геометрия, български език, гражданско учение и хигиена, с което допринасят за просветното издигане на младежите. Те организират учителите в подготовката и изнасянето на пиесата „Жив е той, жив е!“.

Пак в с. Юскюдар на 17 май 1931 г. се организира голямо тържество по случай освещаването на младежкото знаме. В селото пристига голяма група ученици от свилеградската гимназия начело с директора Благой Златарев с ученическата духовна музика. Пристигат младежки групи от Свиленград и селата, от Тополовград и Харманли. От София идва и председателят на ЦК на ТМС Г. Хълчев. Присъства и околийският управител Дуплев. Свещеници извършват панихида и освещават знамето от хубав копринен плат. Г. Хълчев поздравява младежите с пламенна реч. Същото прави и Д. Нашев, председател на свилеградското тракийско дружество. Голям принос за добрата организация на мероприятиято имат учителите П. Абрашев и Хр. Петков и госпожица Велева.

На Седмия конгрес на ТМС в Стара Загора, проведен на 1 септември 1931 г., в ръководството на конгреса е избран Д. Янев, а в контролната комисия – Михаил Манолов, и двамата от свилеградското младежко дружество. Делегат на конгреса е и Стамо Армутлиев.

На 20 ноември с. г. в салона на прогимназията се провежда общо отчетно-изборно събрание на младежкото дружество. Реч държи Стамо Армутлиев, който говори за значението на

току-що отминалия конгрес за по-нататъшното развитие на тракийското младежко движение. Избрано е ново ръководство: Стамо Армутлиев – председател (избран с 28 гласа), Димитър Янев – подпредседател (получил 29 гласа), Славка Испирова – касиер (26 гласа), Костадин Малеев – секретар (27 гласа), а за съветници – Надя Нашева, Иванка Дълголетова, Г. Арнаудов.

Последният, Осемнадесети конгрес на Тракийската организация се провежда на 29 – 31 октомври 1933 г. в София. В неговата работа като делегати от свиленградското тракийско дружество участват Г. Василев, Д. Нашев и С. Лазаров, който от 1931 г. е назначен за организатор на ВИК за Южна България. Тази длъжност той изпълнява до 1936 година.

През лятото на 1933 г. по покана на ВИК пограничните райони с Турция и Гърция са посетени от баронеса Мелин д'Асбек от Световния Червен кръст с цел да се ангажира общественото мнение в Европа с проблемите на тракийските бежанци.

Превратът на 19 май 1934 г., извършен от Военния съюз и Политическия кръг „Звено“, забранява политическите партии и обществените организации. Преставя да функционира и КСТ, а от началото на 1936 г. – и ВИК на Тракийската организация. Постепенно затихва дейността и на стотиците тракийски дружества в страната.

Въпреки наложената забрана дейността на дружество „Тракия“ и на тракийското младежко дружество „Христо Ботев“ не престава. Организирант се землячески срещи, изнасят се театрални постановки, провеждат се спортни състезания, младежки забави. Ярък пример за това, че свиленградските тракийци не са се примирили с наложената забрана, е приетата резолюция на годишното отчетно събрание

на свиленградското дружество, проведено на 6 декември 1936 г., в която се изисква от правителството намаляването на лихвите по кредитите и решаването на други социални проблеми.⁸ Не забравят и грижите за подпомагане със средства на изпадналите в бедствено положение бежански семейства. Чрез фонд „Башклисе“ подпомагат обучението на студентите – членове на Тракийския младежки съюз и на Тракийския студентски съюз: Д. Георгиев, Никола Марков, Димитър Станков, Д. Василев, Никола Терзиев. Така че борбата продължава.

ИЗТОЧНИЦИ

АРХИВИ:

ЦДА на РБ, ф. 637К, оп. 1; ф. 1941 оп. 1, ф. 252, оп. 1

НБКМ – БИА, ф. 641; ф. 192; ф. 189

НА на БАН, ф. XVIII, Тракийска сбирка

ОДА – Хасково, ф. 656К, оп. 1; ф. 52К

ПЕЧАТ:

В. Тракия, 1921 – 1930

В. Завет, 1925 – 1935

В. Младежка искра, 1926 – 1929

В. Тракийска трибуна, 1932

ПОДБРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Алтънов, И. Междусъюзнишка Тракия. С., 1921.

Браянов, Т. Фонд „Тракийско дело“ (1929 – 1959). С., 2000.

История на България. (Колектив). С., 1981.

Кашиеров, Ж. Орлите на Свиленград. 1982.

Лазаров, С. Слово за следовници. Дупница, 2007.

⁸ В. „Завет“, бр. 633, 7 януари 1937 г.

Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. С., 2002.

Попников, Д. Одринска Тракия. С., 1919.

Попчев, З. Войводата Димитър Маджаров. Хасково, 2010.

Разбойников, А. Миналото на Свиленград. История на града до 1913 г. С., 1990.

Райчевски, С. Етнодемографски промени в Източна и Западна Тракия през 1913 г. – ИТНИ, кн. 11 – 12, 2012 – 2103.

Трифонов, С. Българското национално-освободително движение в Тракия 1919 – 1934. С., 1988.

Узунова, К. История на Свиленград 1912 – 1944. (Градът на коприната). Свиленград, 2012.

Филчев, И. Тракийският въпрос и тракийското движение в България. С., 2007.

Симеон Лазаров (втори ред, по средата) сред тракийци от Свиленград.

Околийско младежко тракийско събрание в Свиленград, 1924 г.

*Яни Иванов Михов
(1875 – 1929).*

№ 1608
18/11/1929

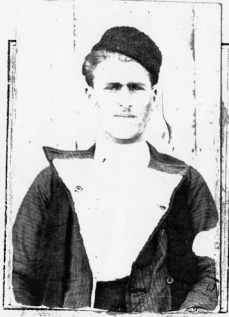
Свиленград
Семейство Яни Иванов

67

От мое име и от твоя ^{на върхов.} ~~на върхов.~~
целта имаме да Ви поднасяме Ви
нашите съболезнования за отиждането
Замърда колкото претъртевате въ мъже
на вашите деца. В същото време и
ваше непрекъснато наше Дружество Яни
Иванов. Трагичното било и проради
траскишки и здравни, още един човек
райтник и защитник въ негово
лице ~~Божидар~~ и прости така неочак-
вано завършила. Въд ~~В~~ днешното време
въ дъри и страдания. Божидар го
прости.

Пр. ед. траг. Комитет
К. Черешев.

Съболезнователно писмо от председателя на ВИК Коста Георгиев до близките на Яни Иванов по повод на кончината му.

Подпись на притежателя:
Я. Иванов

ТРАКИЙСКИ МЛАДЕЖКИ СЪЮЗЪ
Младежко Д-во „Хр. Ботев“
Свиленград

ЧЛЕНСКА КАРТА

№
Яни Ив. Станков
е редовен член на Дружеството.

Отличителният му черти сж:

Възраст	27	ръст	175 см
носа	кесилен	лице	олик
очи		нос	
брада	брен	мустаци	брен
особени белези			

Гр. *Свиленград* 1930 год.
Председател: *Коста Георгиев*
Секретар: *Яни Иванов*

Членска карта в ТМС – Младежко дружество „Хр. Ботев“, Свиленград, на Яни Иванов Станков, 1930 г.

ПОЗИВЪ

КЪМЪ

Свиленградскитѣ граждани

ГРАЖДАНИ,

Утре 27 того, навършват тъкмо единадесет години отъ оня фаталенъ за България день, въ който на Ньой (до Парижъ) се подписа най-жестокиятъ, най-безчовѣшкиятъ и най-позорниятъ миренъ договоръ, какъвто историята не познава. Това е оня договоръ, който разпокъса живото българско тѣло на късове и ги хвърли като мърша на малкитѣ победители-наши неприятели. Това е оня договоръ, който ни отне правото да имаме своя войска за защита си; това е оня договоръ, съ който ни се наложиха тежки и непосилни за насъ парични задължения; най-последо това е оня договоръ, който ни хвърли въ единъ нечуванъ по жестокоста си въ историята новъ видъ робство.

Българскиятъ народъ цѣли 11 години търпя тоя сковащъ и спъващъ нормалното му стопанско и финансово развитие договоръ, съ единъневиданъ въ историята му стоицизъмъ и търпение. Но настанаха дни тежки—дни на жестоки изпитания, които застрашаватъ съществуванетоъ на България.

ГРАЖДАНИ,

По инициативата на мѣстната Младежка Тракийска Организация, утре 27 того, се свиква протестационенъ митингъ противъ тоя толкова безчовеченъ договоръ. Нека всички утре спонтанно се явимъ на тоя митингъ и издигнемъ високо гласъ си на протестъ противъ тоя безчовеченъ и унижаващъ достойнството ни и като народъ и като Държава договоръ и поискаме неговото ревизиране.

Нека всички съ изискуемото се за тоя случай единодушие за лишенъ пътъ чрезъ тоя си протестъ покажемъ на нашитѣ победители, че ние не можемъ да бждемъ роби и не ще се дадемъ да бждемъ такива.

Нека слѣдемъ нашиятъ гласъ на протестъ съ тоя на всички българи по цѣлия свѣтъ, които утре ще викатъ „Долу Ньойския договоръ“.

ГРАЖДАНИ,

Общогражданския Акционенъ комитетъ по организирането на тоя митингъ горещо апелира къмъ Вашия патриотизъмъ и Ви кани да проявите въ тоя день своята воля и подчертаете предъ свѣта, че българина иска да бжде воленъ и волно да разполага съ съдбинитѣ си.

Прочие, всички на митингъ!

Свиленградъ, 26 XI. 1930 г.

Отъ общогражд. акцион. комитетъ.

Позив към свиленградските граждани за протестен митинг против Ньойския договор, 26. 11. 1930 г.

АНТРОПОНИМИЯТА НА С. ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ, СОФЛИЙСКО, ПО ДАННИ ОТ 1906 ГОДИНА

ГЕОРГИ МИТРИНОВ

В архива на Българската екзархия се съхранява списък на населението на голямото българско християнско село Голям Дервент, Софлийско, от 1906 г. (ЦДА, Ф 246К, оп. 10, а.е. 184, 185). Той е оформен в два формуляра. Озаглавен е „Вянчила в енорията на свещеник Иван Д. Чавдаров, с. Голям Дервент, каза Софлийска, епархия Одринска, виляет Одрински“.¹

Данни за с. Голям Дервент засега няма открити в османотурски документи за периода XV – XVII в. (Гандев 1989; Грозданова 1989: 470 – 477). В края на XIX и в началото на XX в. Голям Дервент е било най-голямото българско село в Софлийска каза до разорението му през 1913 г. Разположено е на стария керванен път от Гюмюрджина за Одрин и тъй като било отдалечено по средата на пътя, на по 12 часа отстояние до Гюмюрджина и до Одрин, в него отсядали пътниците. За целта там бил изграден кервансарай. Заради разбойнически набези по пътя, движещ се из вековни гори, османските власти заселили българи християни от вътрешността на Източните Родопи, които като дервентджии (пазачи на

¹ В различните текстове се използва ойконим Софули и регионалоними Софлийска каза, Софулийска каза, Софлийско.

прохода) били освободени от някои данъци. Селото било известно и с името Кара баджак Дервент, тъй като местните жители, които гонели разбойниците, носели за отлика на единия си крак черен калцун, а на другия – бял. Селото било отдалечено на 6 часа път от казалийския център Софули и се състояло от множество колибази, пръснати на разстояние до 20 и 30 км в района. Централната махала, през която преминавал пътят от Гюмюрджина за Одрин, имала около 50 къщи (Шишков 1908: 86 – 87). Малко се знае за произхода на местните българи, но е факт, че мъжете в селото си бръснели главите, като оставяли на връх главата си дълъг косичник – чямбас, чиято дължина достигала до плещите надолу (Шишков 1908: 114).

Според статистиката на Разбойникови, през 1830 г. селото имало 700 български къщи и 50 турски; през 1878 г. – 400 български и 80 турски; през 1912 г. – 412 български и 80 турски; през 1920 г. – 300 български къщи (Разбойников 1999: 308). В статистиката от 1873 г. за мъжкото население на Одринския вилает, плащащо данъка бедел-и-аскерие, с. Големо Дервент е посочено с 480 домакинства, от които 220 мюсюлмани и 2250 българи християни. Данните са публикувани през 1878 г. (Статистика 1995: 55). Според статистиката на Т. Карайовов от края на XIX в., с. Голям Дервент спада към Софулийска каза. Отбелязано е, че е нахийски център и включва множество пръснати махали, отдалечени дори на 5 часа път от центъра. В самия център имало 50 къщи. Селото било отдалечено от казалийския център на 4 часа път в западна посока. Числеността на населението му била: 302 къщи православни българи християни и 80 мохамедани турци (Карайовов 1903: 185). В статистиката на Л. Милетич, по данни от началото на XX в., с. Голям Дервент

към Софлийска каза е отбелязано с 300 семейства (Милетич 1918: 299).

Според представената от родоповеда Ст. Н. Шишков статистика за населението на българските християнски села в Софулийска каза, с. Голям Дервент е с 350 къщи в началото на XX в. (Шишков 1908: 84). Важни са неговите бележки, че Голям Дервент е първото българско християнско село в Димотишка епархия, което повело борба срещу гърцизма още от 70-те години на XIX в., но едва през 1884 г. преминава под ведомството на Българската екзархия. Скоро след това и обучението по български език в местното училище е утвърдено, като е изхвърлен гръцкият език. Родоповедът отбелязва още: „Днес Голям Дервент си остава най-яката твърдина на българщината в Софулийско. Те си имат черква, съградена в 1838 година по име „Св. Атанас“. Имат си и основно училище с двама учители и с около 100 ученика, разделени на четири отделения“ (Шишков 1908: 119). След Руско-турската освободителна война от 1877 – 1878 г. немалка част от населението на селото се изселва в освободените български територии. Според родоповеда, през 1879 г. около 100 семейства се преселват в тогавашното село Шабан-къръ, Бургаско (Шишков 1908: 86). Това е днешното с. Загорци, община Средец, област Бургас (Мичев 1989).

През 1913 г., по време на Междусъюзническата война, селото споделя съдбата на останалите български християнски села в Софлийско (Западна Тракия). Според записаните от Л. Милетич сведения, по това време в Голям Дервент имало 400 къщи, от които 100 турски. В централната махала на селото имало 80 къщи, а останалите били из съставните махали Дъбрава, Керванчаир, Ферски колиби, Чючюр, Ташлъ и Семербунар. Войводата Руси Славов подготвил мест-

ното население за отбрана, като организираното опълчение се състояло от 80 въоръжени голямдервентци и 20 четника от четата на войводата. Сутринта на 8 срещу 9 август селото е нападнато от редовна турска войска (2000 души) и башибозук (1000 души), добре въоръжени и подкрепени с 2 планински оръдия и 2 картечници. След няколкочасово сражение защитниците отстъпват и селото е подложено на унищожение, а населението му – на изстребление (Милетич 1918: 173 – 177). За местоживеенето на голямдервентци след преживяното разорение авторът споделя: „Българите от село Голям Дервент (400 къщи), опожарено, са настанени отчаст в 100-тя неопожарени турски къщи, отчаст са пръснати по Дедеагач и пр.“ (Милетич 1918: 317). Но след поражението на България в Първата световна война и предаването на Западна Тракия на Гърция, през 20-те години на ХХ в., местните българи са принудени да се изселат в България.

ЕЗИКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НА АНТРОПОНИМНИЯ МАТЕРИАЛ

Графични и фонетични особености.

Налице е успоредна употреба на начални графеми Н и Њ, в едни и същи лични имена, като предпочитанията на писача, според данните за честота на употреба, са към отбелязване на графема Н: Никола 31², но Никола 6; Неда 11, но Неда. Открива се изписване на отделни лични имена със задударна графема а вместо ъ: Петаръ 31, но Петъръ 2; Димитаръ 36.

Непоследователно е представена редукцията на гласна о в у в краесловие, като се откриват варианти на имената със

² Тук и по-нататък цифровият индекс сочи честотата на употреба на антропонимите.

и без редукция: Вълку 17, но Вълко 2, Валко; Данко 2, но Данку 5; Димо 2, но Диму 9; Дяко, но Дяку 3; Милко 5, но Милку 12; Недялку 5; Недялчо; Пею 5; Петко 2, но Петку 25; Радико, но Радiku 3; Стойко, но Стойку 7; Станко 3, но Станку 9; Чанко 18, но Чанку 58. Това важи и за случаите с редукция в преударно положение: Тодора 50, но Тудора. Откриват се антропоними с мекост на предходната съгласна при редукцията: Бързю 4; Вълчю 7, Добрю; Илю, Илчю 2; Радю; Ралю 16; Ставрю 2; Хърсю 4, Янчю 14. Но и тук е налице непоследователност: Митро, но Митрю 23; Христо 3, но Христю 13; Яну 4 но Яню 5. Честотата на употреба на графичните варианти показва предпочитанията на писача да оформя антропонимите преимуществено с краесловна редукция $o > y$.

Открива се редукция $e > u$ в графичното оформление на антропоним Ихтим, като тук е налице и фонетична замяна $\phi > x$. Не става ясно при лично име Стифанъ редукция или преглас на гласна e в u е отбелязана, тъй като няма поставено ударение. Но е факт, че обликът е засвидетелстван и в антропонимната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско (Митринов 2018: 339).

Прави впечатление оформлението на женски лични имена, окончващи на гласна a , с краесловна гласна e : Милке, Неделе 3; Неделке, Тарне, Търне 5, като е налице и непоследователност: Вълка, но Вълке 15; Петка, но Петке; София 8, но Софие. Подобни примери се откриват и в антропонимната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско (Митринов 2018: 337). За говора на това село е характерен преглас $a > e$ (\acute{e}) след мека съгласна в окончанието на имена от ж.р., ед.ч. като *бул'ке, душе, л'ул'ке* (Бояджиев 1972: 31). Примери са засвидетелствани и в българските тракийски говори от Софлий-

ско: *бъжѐ, синѐ, дъштере, мѐнже, пѐсне* (Бояджиев 1991: 130). Фонетичната замяна *a (ѝa) > e* се среща и в началословие: Енгелина 8, но Ингела; Ешмина 3, но Ишмина – от Ясмина, от цветете ясмин 'жасмин' (*Jasminum officinalis*) (Ковачев 1978) с фонетична замяна *c > ш*. Засвидетелствани са и варианти с редукция *e > и*.

При оформлението на женското лично име Ерина 3 е налице фонетична замяна *и > e*. В случая едва ли може да се прави аналогия с графичното оформление на името по гръцки образец $\epsilon\iota\rho\acute{\iota}\nu\eta$ 'мир' (ГБР 2004). Но обликът е характерен и за съвременната българска антропонимна система – 209, макар употребата на облик Ирина да е много по-широка – 4135 (Ковачев 1987). Успоредна употреба на облици Ерина 6 – Ирина 4 се открива в антропонимната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско (Митринов 2018: 340).

Интерес представлява успоредната употреба на графични варианти с мекост и без мекост на предходната съгласна при отделни женски лични имена: Божана, но Божяна 45; Сидера 3, но Сидеря 3. Графичните варианти Романа 3, Румана 15 на женското лично име Румяна са без мека съгласна *m* пред гласна *a*. Облик Румана е характерен за днешната българска антропонимна система, но е засвидетелстван едва в 9 случая, за разлика от широко разпространения облик Румяна с честота на употреба 10389 (Ковачев 1987).

Общата картина показва наличието на меки съгласни *д', з', л', н', р', с', ч'* в мъжките и женските имена от проучвания списък на с. Голям Дервент, Софлийско. Мекостта на съгласните е характерна особеност на българските говори в Софлийско като част от рупските говори (Бояджиев 1991: 127). Засвидетелствана е и в антропонимните системи на други западнотракийски села, като Съчанли, Гюмюрджин-

ско (Митринов 2017: 6) и Чобанкьой, Дедеагачко (Митринов 2017а: 5).

Прави впечатление успоредната употреба на облици Костадин 16 и Костантин, като изписването на втория облик може да се отдаде на непоследователност от страна на попълващия списъците. За разлика от широко разпространения в съвременната българска антропонимна система облик Костадин (12236) – от Константин, с новогръцки преход от *нт* в *д*, облик Костантин, като съкратен вариант на Константин, е с по-ограничена употреба (145) (Ковачев 1987).

Дисимиляция е налице в облика на мъжкото лично име Глигор, характерен и за съвременната българска антропонимна система (Ковачев 1987).

Както в антропонимната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско (Митринов 2018: 354 – 355), и тук се среща успоредна употреба на едни и същи презимена с наставки *-ов* и *-ев*: Атанасев 3, но Атанасов 8; Митрев 12, но Митров 2; Недев 8, но Недов 1; Янев 3, но Янов 2.ставка *-ев* се появява при наличие в личното име на мека съгласна пред окончание *-у* от типа: Недю – Недев, Яню – Янев. Последователността при изписване на вариантите на презимената с наставки *-ов* и *-ев* може да се дължи на изговора на осведомителите, ако последователно е отбелязван от писача. Открива се употреба на презимена само сставка *-ев*: Вълчев 5 – Вълчу 7, Михалев, Ралев 7 – Ралю 16, Стаматов, Тасев 5 – Тасю 3.

За разлика от антропонимната система на с. Съчанли, Гюмюрджинско, в която е налице успоредна употреба на презиме Георгиев и на негов вариант Георгеv, с епентеза на гласна *и* (Митринов 2018: 355 – 356), в антропонимната система на с. Голям Дервент, Софлийско, според данните от изследваните списъци се открива само презиме Георгеv 23.

За необичайните облици Стоина и Чанна, като варианти на женските лични имена Стойна 12 – Стоина 2; Чана 53 – Чанна, може да се предположи, че са плод на графична грешка.

Интерес представлява звателната форма Муду на женско лично име Муда 64, употребена в единичен случай.

За произхода на личните имена, включени в списък.

Мъжки лични имена.

Една част от тях са свързани по произход с изповядваната християнска религия от местното българско население: Георги 89; Иван 65; Атанас 51; Димитар 36; Ангел 31; Никола 31, Петар 31, Тодор 29; Митрю 23; Костадин 16, Христю 13; Тодоран 10; Яни 10 от грц., производно от Йоан, XV в. (Заимов 1988); Диму 9; Михал 6; Никола 6; Данку 5; Манол 5; Васил 3, Тасю 3; Христо 3, Данко 2; Димо 2, Илчю 2; Марин 2; Петър 2; Ставрю 2; Стифан 2; Апостол, Глигор, Илия, Илю, Ихтим, Костантин; Митро, Танас; Теофил.

Съкратените форми на имената от чужд произход, свързани с християнската религия, които са характерни за българската антропонимна система (Ковачев 1987а: 148 – 149), се откриват и в антропонимната система на с. Голям Дервент, Софлийско: Данко – от Йордан, Димо, Митрю – от Димитър, Илю – от Илия, Танас – от Атанас, Тасю – от Анастас.

Честота на употреба на личните имена по именни основи:

Димитар 36; Димо 2, Диму 9; Митро, Митрю 23 = 71

Атанас 51, Танас = 52

Тодор 29, Тодоран 10 = 39

Костадин 16, Костантин 1 = 17

Илия, Илю, Илчю 2 = 4

Откриват се и имена от гръцки произход, несвързани с християнската религия:

Арашиди – от Аристид, грц. Αριστείδης 'най-добровиден' (Ковачев 1987). В случая са налице фонетични промени на българска почва $c > ш$ и $и > а$.

Зоко, Зоку – от грц. ζωικός 'жизнен' (ГБР 2004); от Зойо, мъжка форма от Зоя, с друго окончание, както Нако и Найо, Цоко и Цойо (Илчев 1969).

Македа – (?) Може да се предположи връзка с мъжко лично име Македо – от Македония (Ивайловградско) (Илчев 1969), но няма как да се обясни наличието на краесловна гласна *a*.

Хърсю – зват. от Хърсо, по меки основи, преди XVI в., като Хръсо от грц. Златко, Златан, Златун, както Хрис, XIII – XIV в. (Заимов 1988) 4;

Мъжки лични имена от домашен, български произход, несвързани с християнската религия: Стою 76; Чанку – от Чано, от Въл-чан, Мом-чан или гальовно от Стоян, XVI в. (Заимов 1988) 58; Петку 25; Божина 22; Чанко 18; Вълку 17, Ралю – от Рало от Ра-до и -ло (Заимов 1988) 16; Стоил 15; Янчу 14; Милку 12, Недю 10; Станку 9; Златилъ 8, Вълчу 7, Стойку 7; Милко 5; Неद्याку 5; Пею 5; Яню 5, Бързю 4, Яну 4; Дяку – от Дя-но, Дя-ло или Дя-до и -ко (Заимов 1988) 3; Милош 3; Радику 3; Славил 3; Станко 3, Вълко 2, Енчу 2, Кръстю 2, Петко 2, Радомир 2; Стоян 2; Валко, Добрю, Дяко, Златал (!); Неद्याчю; Радико, Радю; Стойко; Стодолак – от Стодул и -ак, от Стодин, от Стоядин (Илчев 1969).

Открива се едно сложно име: Рад-о-мир, X в. (Заимов 1988).

Честота на употреба по именни основи:

Сто(й)-: Стою 76; Стоилъ 15; Стойко, Стойку 7; Стоян 2 = 101

Въл-: Вълку – 17, Вълко 2, Валко, Вълчу 7 = 27

Рад-: Радико, Радику 3; Радомиръ 2; Радю; Ралю 16 = 23
Ян- (скъсено от Сто-ян, Бо-ян, Тра-ян и др., или от Яни,
XII в. (Заимов 1988): Янчу 14; Яну 4; Яню 5 = 23
Мил-: Милко 5, Милку 12 ; Милошъ 3 = 20
Нед-: Недю 10; Недялку 5; Недялчо = 16

Женски лични имена.

От домашен, български произход:

Стана 57; Божяна 45, Руса 17; Петкана 16; Вълке 15; Румана 15; Стойна 12, Неда 11; Пета – от Петка, Петра, Петрана, Пена (Ковачев 1987) 10; Търне – от Търно от Трън, както Тръно XVI в. (Заимов 1988); от Търна – Тръна – Трънка защитно име от трън, трънка 'бодлив храст' (Ковачев 1987) 5; Неделе 3; Романа 3, Рада 2; Стоина 2; Вая – от Вайо, съкр. от Ивай или Вайло (Заимов 1988), но и от празника Неделя вая – Връбница от грц. βαίον 'палмово клонче' (Илчев 1969); Божана, Божанка; Вълка, Груда; Дахна – от Дахно от Дахо и –ъно XVI в., от Дан, Дано и -хо, съкр. от Бог-дан, Не-дан, Про-дан (Заимов 1988); Дена; Добра; Злата; Калина; Неда; Петка, Петке; Пруна – от Първуна от Първун от Първо и -ун (Заимов 1988); Тарне – от Търне от Търно от Трън, както Тръно, XVI в. (Заимов 1988), от Търна – Тръна – Трънка защитно име от трън, трънка 'бодлив храст' (Ковачев 1987).

Имена, свързани с християнската религия:

Мария 77; Елена 52; Тодора 50, Мата 44; Марина 38; Матена 25; Гела от Гело, съкр. от Ан-гел-ина (Заимов 1988) 18; Софа – скъс. от София (Заимов 1988) 11; Митра 9; Ангелина 8; София 8, Василя 5; Гиргица – умал. от Герга, съкр. от Георга (Ковачев 1987) 4; Димитра 4; Ерина 3; Агапия – от стб. агапия от грц. αγάπη 'любов, обич' (Ковачев 1987); стб. агапии Агапий (СР 1999); Атанаса, Вана; Ена – съкр. от

Елена или ж. от Ено от Яно, както Еньо (Заимов 1988); Катерина; Мина; Мита; Николина; Софие; Тудора; Хима – от Фим(а) и -ия, съкр. от Ефимия (Ковачев 1987), св. Евфимия Всехвална; Хросина – съкр. от Ефросина (Илчев 1969; Ковачев 1987), с фонетична промяна ф > х, стб. ефросина, грц. Ευφροσύνη (СР 1999), св. Ефросиния.

Женски лични имена, образувани от мъжки лични имена: Атанаса, Божана, Васи́ла, Вълка, Груда, Димитра, Марина, Петка, Сидера, Тодора и други.

Откриват се побългарени имена чрез фонетични промени като афереза (изпадане на начална фонема или морфема): Вана – от Ивана; Катерина – от Екатерина; Митра – от Димитра. При лично име Гела – от Ангелина, има изпадане на начална сричка (афереза), както и на сричка в средисловие (синкопа). Подобни промени са налице и при лично име Хима – от Евфимия, наред с фонетична замяна *вѣ* > *х*.

Имена от чужд произход, несвързани с християнската религия.

Аника – съкр. от Аникита (стб. аникитос, анкита, грц. Ανίκητος 'непобедим' (Ковачев 1987);

Гира – скъсено от Аргира, ж. от Аргиро, XVI в.: *Сребра*, *Сребрина* (Заимов 1988);

Ешмина, Ишмина – от Ясмина от цвете ясмин жасмин (*Jasminum officinalis*) (Ковачев 1987);

Згура – от Згуро от грц. σούρος 'къдрав' (Ковачев 1987);

Кера, Керана – от Кера и -ана, от Керан, XVI в., от Кераца грц. 'господарка' (Илчев 1988);

Муда – съкр. от Мавруда, Маруда (Илчев 1969);

Муза (?) – може би от грц. μουσα муза (ГБР 2004);

Сидера, Сидеря – от Сидер, грц. σίδηρο 'желязо' (Илчев 1969);

Сулуна – Солуна, женска форма от Солун – Ивайловград, Мандрица, Ивайловградско; Трън (Илчев 1969), с редукция $o > u$.

Фендра – съкр. от Ефендра (Илчев 1969);

Фила – $\mu\chi\acute{\iota}\lambda\alpha$ 'любима, обичана', съкр. от Теофила, Карамфила, Трендафила (Ковачев 1987);

Хриса, Хрисана – от грц. $\chi\rho\upsilon\sigma\acute{\eta}$ 'златна' (Илчев 1969); от Хрис, грц. 'злато', XII в. или скъсено от Христа (Заимов 1988).

Презимена.

Презимената в изследвания списък обичайно са образувани с характерните наставки *-ов*, *-ев*. В единичен случай е отбелязано презиме, образувано с наставка *-ин*, също характерно за българската антропонимна система: Софин Божина. Пак в единични случаи се откриват презимена без наставки: Вълку Георги, Михал Никола, характерни за българската антропонимна система от Средновековието; а и от Възраждането (Ковачев 1987а: 154). Срещат се примери, в които презимето е отбелязано само с началната буква: В. Костадин, К. Костадин, П. Атанас, Т. Костадин. Това е характерно и за няколко имена на жени: М. Муда, М. Стана, М. Хросина. Спорадично е отбелязването на съкращение на презимето: Геор. Чанку, Ив. Димитър. В тези случаи е трудно да се разчете презимето.

Интересни откъм произход презимена са: Зоков – Зоко от Зойо (Попско, Ивайловградско), мъжка форма от Зоя (Илчев 1969); Македов – от Маке, от Мако, съкратено от Макавей (Илчев 1969). Засвидетелствано е в единичен случай презиме Чавдаров. Според някои изследвачи мъжко лично име Чавдар е първобългарско и иранско 'който дава, носи слава',

тур.-ирански 'сановник, големец' или от тур. рѣж, т.е. 'светлокос', XVI в.: *Рѣжо, Рѣжко, Големин* (Заимов 1988). Други приемат ирански произход от перс. *sahadar* 'големец, сановник', изменено по *ŝavdar* 'рѣж' (Илчев 1969); от турк. чау, чав 'слава, известност' и иранското в тюрк. дар 'владеещ' = 'човек, който трябва да владее слава' (Симеонов, БЕ, 1976, кн. 3). Според статистическите данни за географското разпространение на антропонима, най-слабо разпространение той има в Югоизточна България (Ковачев 1987). Отбелязано е презиме Саракинов от мъжко лично име Саракин от диал. саракин 'арабин, сарацин' (ар.-грц. *Σαρακηνός*) (Илчев 1969). Откриват се презимена от домашен, български произход: Дапков – от Даби, Дабо, съкр. от Дабибил или Дабижив XV в. (Илчев 1969; Заимов 1988); Дяков – от Дя-но, Дя-ло или Дя-до и -ко (Заимов 1988), но и съкратено от Недялко; Златилов, Милков, Недев, Пеев, Петков; Ролев от Ройльо от Ройо с -льо или по Мильо, Кольо и др. (Заимов 1988); Станков; Чанков от Чано, скъс. от Въл-чан, Мом-чан; от Ча-ло, Ча-ко с -но или гальовно от Стоян, XVI в. (Заимов 1988).

По-широка употреба имат презимена, образувани с именни основи:

Рад-: Радев, Радиков, Радомиров, Ралев от Рало от Ра-до и -ло, XVI в. (Заимов 1988);

Сто(й)-: Стоев, Стоилов, Стойков, Стоянов;

Въл-: Вълков, Вълчев.

Като цяло антропонимната система на с. Голям Дервент споделя общи особености с тези на другите български християнски села в Дедеагачко и Гюмюрджинско (Западна Тракия).

СТАТИСТИЧЕСКИ ДАННИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО НА С. ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ, СОФЛИЙСКО

Статистика на населението откъм трудова заетост.

Най-многобройна е групата на земеделците – 341, включително и 1 жена, вдовица, с посочена трудова дейност земеделка. От тях едва 18 земеделци са грамотни. Както отбелязва Ст. Шишков, почвата в района на селото била глинеста и много плодородна. Сеели се пшеница, ръж, просо, царевица, лозя, тютюн, както и различни овощия. До Руско-турската освободителна война (1877 – 1878 г.) в с. Голям Дервент се добивали годишно 100 000 оки тютюн. Поминъкът на местното население бил основно земеделие и скотовъдство, като се развъждали овце и кози (Шишков 1908: 86). С посочена трудова дейност овчарство са 92 души, като сред тях не се откриват грамотни. Голяма е групата на слугите – 44. Сред тях също няма грамотни.

Противно на мнението на Ст. Шишков, че занаятчийци в селото нямало (Шишков 1908: 86), в списъците се откриват дюлгери (зидари), бъчвари, колари, железари, семерджиини, налбанти (подковачи), джелепи (търговци на добитък на едро) и др. От занаятчиите най-многобройна била групата на дюлгерите (в 8 случая е изписано дюлгерин, а в 3 – дюлгер). Сред тях няма грамотни.

Представителите на другите занаяти са: бъчвари – 2, колари – 2, железари – 2. За последния занаят е интересно, че в един случай е изписано название от домашен, български произход железар, а в другия – турска заемка демерджия – от тур. demirci 'железар, ковач' (ТБР 1962). Разнообразие се открива при изписване на название налбант – от ар-пер. nalbant (ТБР 1962), като освен облик налбантин 1, се срещат варианти ламбантин 2 (грамотни); ламбанта (?) 1. Се-

мерджиите са 3 и са грамотни. Отбелязан е и 1 джелепин. За двама жители на селото е посочена трудова заетост майстор, без да се конкретизира какъв занаят владеят. Групата на ковачите включва 3 грамотни и 1 неграмотен занаятчия. Голям е броят на воденичарите – 14, всички неграмотни. За 5 голямдервентци е посочено, че са търговци, всички грамотни, а 1 е с тясна насоченост тютюнев търговец. 10 жители на селото изкарвали прехраната си с бакалство, като всички са били грамотни. Отбелязани са 1 пъдарин, 1 певец и 1 гайдаджия, а свещениците са двама.

Данните за възрастовата характеристика на населението и за грамотността му са следните. 413 жители са на възраст до 10 години, от които 8 грамотни. От 323 жители на възраст до 20 години 31 са грамотни. От 419 жители до 30 години 30 са грамотни. От 206 голямдервентци на възраст до 40 години 17 са грамотни. 152 са жителите на възраст до 50 години, като от тях 8 са грамотни. 158 са 60-годишните, от които 7 грамотни. 74 са 70-годишните, от които 4 грамотни. 29 са 80-годишните, от които 1 грамотен. 7 са 90-годишните, от които 1 е грамотен. Трябва да се отбележи, че срещу някои имена не са посочени данни за възраст. В повечето случаи става въпрос за деца.

Като цяло грамотността е слаба сред населението на с. Голям Дервент. Все пак има семейства като тези на Милков Диму, Радиков Тодоран, Чавдаров Иван, в които всички, без майката, са грамотни. Прави впечатление, че срещу имената на някои търговци не са изписани данни за грамотност, което вероятно говори за пропуски на записвача, тъй като няма как един търговец да не е грамотен.

Краткият преглед на антропонимията на с. Голям Дервент, Софлийско, по данни от 1906 – 1907 г., дава възмож-

ност на специалисти, а и на потомците на голямдервентци да се запознаят с нейните особености. Както бе отбелязано по-горе, като цяло тя споделя особеностите на антропонимията на други големи села в Западна Тракия: Съчанли, Гюмюрджинско; Чобанкьой, Доганхисар – Дедеагачко. Данните за възраст, грамотност и упражнявана професия, както и за числеността на семействата в селото са важни и способстват да се добие по-пълна и цялостна представа за историята на най-голямото българско християнско село в Софлийско (Западна Тракия).

ЛИТЕРАТУРА

Бояджиев 1972: Бояджиев, Т. Говорът на с. Съчанли, Гюмюрджинско. Трудове по българска диалектология. № 7. Издателство на БАН.

Бояджиев 1991: Бояджиев, Т. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. София, 1991.

Гандев 1989: Гандев, Хр. Българската народност през XV век. Демографско и етнографско изследване. София, 1989

ГБР 2004: Гръцко-български речник. Пловдив.

Грозданова 1989: Грозданова, Ел. Българската народност през XVII век. Демографско изследване. София, 1989.

Илчев 1969: Илчев, Ст. Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.

Карайовов 1903: Карайовов, Т. Материали за изучаване Одринския виляет. – СбНУК, Т. 19, 1903.

Ковачев 1987: Ковачев, Н. Честотно-тълковен речник на личните имена у българите. София.

Ковачев 1987: Ковачев, Н. Българска ономастика. София, 1987.

Милетич 1918: Милетич, Л. Разорението на тракийските българи през 1913 г. София. 1918.

Митринов 2017: Митринов, Г. Антропонимичната картина на село Съчанли, Гюмюрджинско, по данни от 1906 – 7 година. Дзяло, 2017, № 10, 37 с. <http://www.abcdar.com>.

Митринов 2017а: Митринов, Г. Антропонимичната система на село Чобанкьой, Дедеагачка каза (по данни от 1906 – 1907 г.). 2017, № 9, 34 с. <http://www.abcdar.com>.

Мичев 1989: Мичев, Н., П. Коледаров. Речник на селищата и селищните имена в България 1878 – 1987. София, 1989.

Разбойников 1999: Разбойников, Ан., Сп. Разбойников. Населението на Южна Тракия с оглед на народностните отношения в 1830, 1878, 1912 и 1920 година, София 1999, с. 63, 308.

Статистика 1995: Македония и Одринско. Статистика на населението от 1873 г. София. 1995.

Шишков 1908: Шишков, Ст. Из източните склонове на Родопитя. Етнографски бяляжки за селото Голям Дервент, Софулийска кааза. – Родопски напредък, 1908, кн. 4, с. 81 – 92; кн. 5 – 6, с. 113 – 120.

СПИСЪК НА НАСЕЛЕНИЕТО НА СЕЛО ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ, СОФЛИЙСКО, ОТ 1906 – 1907 ГОДИНА

Списъкът се явява нормализиран вариант на попълнените от тогавашния местен свещеник Иван Д. Чавдаров формуляри с данни за семействата на българите екзархисти в селото. Както бе отбелязано по-горе, описанието на всяко семейство включва име и презиме на главата на семейството с данни за неговата възраст, грамотност и за упражняваната от него трудова дейност. По-нататък са изброени имената за останалите членове на семействата: съпруга, синове, дъщери; други близки роднини (баби, дядовци, братя, сестри на главата на семейството). Те са отбелязани само с лично име. Посочена е възрастта им и дали са грамотни. Рядко е описана трудовата им заетост. В отделен раздел от настоящия списък са включени семействата, на чиято глава е посочено само личното име. Това са главно вдовишки и сирашки семейства. За по-лесното използване на списъка семействата

са подредени по азбучен ред на презимената на главите им. Там, където те се повтарят, подредбата е по азбучния ред на личните имена. Когато и те се дублират, критерий е възрастта, от най-възрастните към по-младите носители на името.

При оформлението на имената се запазва спецификата на изписване в оригиналния текст. Не се нормализират имената с редукция като Вълку, Петку, Радику, Сулуна, Чанку, Яну; Вълчю, Митрю, Недю, Пею, Ралю, Стою, Христю, Янчю. Това важи и за графични варианти на имена, в които се откриват и други фонетични, морфологични, а може би и графични варианти: Димитар, Петар; Недялчо; Божяна, Ялена; Валке, Вълке, Милке, Петке; Ена. Така представеният антропонимен материал ще даде възможност на потомците на голямдервентци да открият своите предци. Материалът може да е полезен и на изследователи и краеведи с ценната информация, която съдържа.

ВЯНЧИЛА В ЕНОРИЯТА НА СВЕЩЕНИК ИВАН Д.
ЧАВДАРОВ, С. ГОЛЯМ ДЕРВЕНТ, КАЗА СОФЛИЙСКА,
ЕПАРХИЯ ОДРИНСКА, ВИЛЯЕТ ОДРИНСКИ
ЦДА, Ф 246К, ОП. 10, А.Е. 184, 185.

Ангелов Атанас 55, ковач, гр.; Стана, съпруга, 48; Гела, внучка за дете (?) 12.

Ангелов Васил 48, воденичар; Чана, съпруга, 45;
Синове: Ангел 22, земеделец, гр.; Янчю 18, слуга;
Дъщери: Пруна 16, Муда 11, Мата 8, Матена 5, Неда 3.

Ангелов Вълку 60, починал; Тодора, съпруга, 58;
Синове: Георги 30, земеделец; Чанку 26, земеделец;
Дъщери: Добра 23, Мария 18;
Внучка: Марина (изписано внука), 3.

Ангелов Вълко 35, земеделец; Муда, съпруга, 30; Търне, ба-
ба, вдовица, 72;
Дъщеря: Тодора 4.

Ангелов Вълко 30, земеделец; Сулуна, съпруга, 28;
Синове: Ангел 6, Георги 2;
Дъщеря: Гира 10.

Ангелов Вълчу 49, земеделец; Божяна, съпруга, 46;
Синове: Атанас 26, слуга; Петар 22, слуга; Петку 18, овчар;
Ангел 3;
Дъщеря: Неда 1.

Ангелов Георги 45, търговец, гр.; Кера, съпруга, 35;
Дъщери: Гира 14, Злата 12, Петкана 10, Мария 8, Сулуна 6,
Тодора 1.

Ангелов Димитар 35, земеделец; Яна, съпруга, 32;
Син: Иван 4;
Дъщери: Злата 18, Муда 12, Стана 7.

Ангелов Диму 45, земеделец; Мария, съпруга, 40;
Син: Никола 15, гр.; Тодор 8;
Дъщеря: Вълке 10.

Ангелов Дяку 48, земеделец; Пета, съпруга, 42;
Син: Димитар 2;
Дъщери: Стана 23, Чана 19, Гела 10, Енгелина 6.

Ангелов Иван 55, земеделец; Злата, съпруга 54;
Дъщери: Стойна 22, Божяна 19, Тодора 16.

Ангелов Никола 50, земеделец; Тодора, съпруга, 48;
Синове: Христю 26, дялгерин; Георги 23, слуга;
Дъщери: Руса 18, Хросина 16, Яна 10.

Ангелов Петар 35, земеделец; Мария, съпруга, 32;
Синове: Стифан 8, Чанку 4.

Ангелов Радомир 58, земеделец; Тодора, съпруга, 46;
Синове: Никола 23, слуга; Ангел 18, слуга; Атанас 12, овчар; Митрю 8;
Дъщеря: Божяна 20.

Ангелов Станку 25, земеделец, в с. Янюрен; Чана, съпруга, 22;
Син: Димитър 4.

Ангелов Стоил 66, земеделец; Кера, съпруга, 55;
Синове: Тодоран 28, земеделец; Иван 26, овчар.

Ангелов Стою 40, земеделец; Керана, съпруга, 38;
Син: Никола 6;
Дъщеря: Божяна 11.

Ангелов Стою 38, земеделец, гр.; Стана, съпруга, 34; Пета, майка, 70; Злата, баба, 72;
Синове: Чанку 12, гр.; Атанас 3;
Дъщеря: Злата 5.

Ангелов Чанку 60, земеделец; Вълке, баба! 58; Елена, снаха, вдовица, 35;
Дъщери: Тодора 10, Муда 8.

Апостолов Димитър 60, слуга; Яна, съпруга, 55;
Дъщеря: Тодора 28.

Атанасев Ангел 32, тютюнев търговец, гр.; Божяна, съпруга, 25;
Син: Атанас 10, гр.;
Дъщери: Марина 8, гр.; Стана 1.

Атанасев Костадин 70, земеделец, вдовец;
Дъщеря: Неда 20.

Атанасев Милку 60, земеделец; Божяна, съпруга, 55;
Синове: Атанас 28, земеделец; Илчю 25, овчар.

Атанасов Ангел 50, земеделец; Муда, съпруга, 46;
Синове: Иван 24; Стою 20, овчар; Атанас 18; Чанку 10;
Дъщери: Муза 14, Тодора 6.

Атанасов Георги 52, земеделец, вдовец;
Синове: Стамат 28, слуга; Станку 20, слуга;
Дъщеря: София 22.

Атанасов Иван 43, бежанец в България; Божяна, съпруга, 33;

Син: Христю 15, гр.

Атанасов Недялко 23, земеделец; Марина, съпруга, 22;

Син: Атанас 1.

Атанасов Петар 40, земеделец; Румана, съпруга, 40;

Син: Иван 4;

Дъщери: Мария 12, Ишмина 8.

Атанасов Стою 68, земеделец; Гела, съпруга, 55;

Синове: Стамат 35, земеделец; Атанас 30;

Дъщеря: Мария 25.

Атанасов Стою 58, земеделец; София, съпруга, 53;

Син: Ангел 20, овчар;

Дъщери: Мария 25, Муда 22.

Атанасов Стою 40, земеделец; Ерина, съпруга, 35;

Син: Георги 12, овчар;

Дъщеря: Елена 9.

Божинов Вълку 50, земеделец; Неда, съпруга, 49;

Дъщери: Мария 20, Керана 17.

Божинов Иван 44, земеделец; Румана, съпруга, 38; Елена, майка, вдовица, 75;

Синове: Георги 19, земеделец; Божина 15, овчар; Атанаса 8.

Божинов Никола 65, земеделец; Елена, съпруга, 58;
Син: Божина 24, земеделец, гр.; Тодора, съпруга, 22; Никола, син, 2.

Божинов Никола 30, ковач, гр.; Петкана, съпруга, 28;
Син: Божина 3;
Дъщери: Ингилико 11, Мария 8.

Божинов Ралю 28, земеделец; Чана, съпруга, 26;
Дъщери: Петкана 11, Стана 9, Керана 6, Тодора 0.5.

Божинов Стоил 32, земеделец; Сулуна, съпруга, 26; Митра, майка, 72;
Син: Ангел 3;
Дъщери: Румана 11, Мария 7.

Божинов Стою 46, земеделец; Марина, съпруга, 37;
Син: Стоил 13, овчар;
Дъщери: Митра 16, Стана 5.

Божинов Чанку 22, слуга, кръгъл сирак.

В. Костадин 28, земеделец; Руса, съпруга, 19;
Син: Вълку !

Вълков Ангел, 35, свещеник, гр.; Чана, съпруга, 28;
Синове: Славил 11, гр.; Чанко 8, гр.; Георги 3.

Вълков Вълко 28, земеделец; Стана, съпруга, 25; Стана, майка, 54;
Дъщеря: Калина 1.

Вълков Георги 60, земеделец, гр.; Яна, съпруга 57;
Син: Костадин 27, земеделец;
Дъщери: Стойна 24, Сулуна 22.

Вълков Георги 43, бакалин, гр.; Марина, съпруга, 38;
Синове: Димитар 9, гр.; Никола 2;
Дъщери: Мария 19, Яна 17, гр.

Вълков Иван 73, воденичар, вдовец;
Дъщери: Тодора 42, Тона 35.

Вълков Иван 45, земеделец; Тодора, съпруга, 36; Хросина
М., вдовица, 60.
Синове: Вълку 15; Димитър 10, овчар; Георги 6;
Дъщери: Хросина 8, Стана 4.

Вълков Иван 26, земеделец, гр.; Кера, съпруга, 23;
Син: Вълку 3.

Вълков Митрю 64, воденичар; Керана, съпруга, 55;
Син: Вълку 31, земеделец;
Дъщери: Гира 35, Стойна 25, Тодора 23, Мария 15.

Вълков Стою 61, земеделец; Муда, съпруга, 55;
Синове: Петку 30, земеделец; Чанку 25, слуга; Божина 22,
слуга; Иван 20, гр.; Вълку 13, гр.; Петар 7;
Дъщеря: Неда 16.

Вълков Стою 36, земеделец, гр.; Елена, съпруга, 38; Муда,
баба, 60; Димитар, внук, 19;
Син: Вълку 10;
Дъщеря: Муда 12.

Вълков Тодор 55, воденичар, вдовец; Мата, баба, вдовица, 75;

Син: Вълко 28, земеделец;

Дъщеря: Валке 22.

Вълков Чанку 26; Марина, съпруга ?;

Дъщеря: Марина 3.

Вълку Георги 30, земеделец; Петкана, съпруга, 28.

Вълчев Георги 70, семерджия, гр.; Тона, съпруга, 65, починала;

Син: Ангел 25, земеделец, гр.;

Дъщеря: Чана 30.

Вълчев Георги 55, земеделец; Матена, съпруга, 45;

Син: Георги 24, земеделец;

Дъщери: Злата 25, Тодора 15, Божяна 12, Елена 4.

Вълчев Златил 36, земеделец; Мария, съпруга, 28;

Син: Вълчю 1;

Дъщери: Петкана 11, Керана 8, Мата 5.

Вълчев Никола 70, земеделец, вдовец;

Синове: Вълчю 25, слуга; Стою 13, овчар;

Дъщери: Матена 32, Тодора 18, Марина 15.

Вълчев Радику 65, земеделец; Златилъ, съпруга, 55;

Син: Петар 30, земеделец;

Дъщеря: Матена 30.

Георгиев Ангел 70, починал; Гира, съпруга, 63;
Синове: Георги 42, Вълку 30;
Дъщеря: Петкана 35.

Георгиев Ангел 56, земеделец; Тона, съпруга, 46, починала;
Син: Георги 18, слуга;
Дъщеря: Мария 22.

Георгиев Ангел 42, земеделец; Фендра, съпруга, 38; Вълке,
майка, вдовица, 86;
Син: Петку 12, овчар;
Дъщеря: Вълке 16. Руга, 25;

Георгиев Ангел 31, воденичар; Мария, съпруга, 25;
Син: Димитър 4;
Дъщеря: Матена 1.

Георгиев Ангел 25, гр.; Божяна, съпруга, 24;
Син: Георги 4.

Георгиев Божина 30, земеделец; Гиргица, съпруга, 25; Румана,
майка, 60, вдовица; Георги, внук, 12, овчар;
Синове: Димитър 7, Костадин 4, Енчю.

Георгиев Дапку 28, земеделец; Божяна, съпруга, 25;
Дъщеря: Мария 4.

Георгиев Иван 70; Яна, съпруга, 65;
Синове: Георги 42, земеделец; Стою 35, гр.;
Дъщеря: Марина !

Георгиев Костадин 27, земеделец; Гира, съпруга 25;
Синове: Георги 12, гр.; Петар 6.

Георгиев Манол 35, земеделец; Муда, съпруга, 26;
Син: Георги 7;
Дъщери: Елена 10, Петкана 3.

Георгиев Никола 72, вдовец;
Синове: Ангел 28, земеделец; Тодор 23, земеделец.

Георгиев Никола 28, земеделец; Елена, съпруга, 23;
Син: Георги 0.5;
Дъщеря: Мария 3.

Георгиев Петку 48, земеделец, вдовец;
Син: Георги 15, овчар;
Дъщери: Вълке 20, Керана 18.

Георгиев Ралю 53, земеделец; Тодора, съпруга, 45;
Синове: Станку 20, земеделец; Чанку 18, земеделец; Македа
16, овчар;
Дъщери: Божяна 14, Мария 12, Ерина 9.

Георгиев Стоил 40, земеделец; Стана, съпруга, 38;
Син: Георги 13, овчар;
Дъщери: Тона 16, Божяна 9, Муду 6, Румана 4.

Георгиев Стойку 38, земеделец; Мария, съпруга, 29;
Синове: Стою 10, овчар; Димитар 3; Славил 2;
Дъщеря: Тона 8.

Георгов Стою 65, земеделец; Ерина, съпруга, 62;
Син: Никола 25.

Георгов Стою 55, земеделец; Руса, съпруга, 50; Яна, баба,
вдовица 62;
Син: Васил 24, земеделец;
Дъщеря: Яна 18.

Георгов Стою 43, земеделец; Муда, съпруга, 35;
Син: Георги 22, земеделец;
Дъщери: Тона 19, Стана 10, Божяна 8.

Георгов Тодор 60, земеделец; Сидера, съпруга, 55;
Синове: Георги 24, дюлгерин; Димитар 22, дюлгерин; Ма-
нол 16, дюлгерин; Стойку 13;
Дъщеря: Тодора 19.

Георгов Чанко 58, търговец, гр.; Мата, съпруга, 55;
Синове: Георги 20, гр.; Арашиди 14, гр.;;
Дъщери: Мария 28, Божяна 25, Марина 17.

Георгов Чанку 62, земеделец; Божяна, съпруга, 55;
Син: Георги 25, земеделец;
Дъщери: Добра 28, Тона 18.

Геор. Чанку 33, гр.; Мария, съпруга, 28;
Син: Атанас 10, гр.;;
Дъщеря: Мата 5.

Георгов Янчю 40, земеделец; Божяна, съпруга, 37; Коста-
дин, брат, слуга, 55;
Син: Марин 3.

Дапков Георги 65, вдовец;
Син: Стою 30, земеделец; Мария, съпруга, 30;
Деца:
Синове: Георги 12, овчар, Петар 10, Радику 6;
Дъщеря: Злата 2.

Дапков Чанко 80, земеделец; Тодора, съпруга, 72;
Синове: Атанас 32, земеделец; Иван 29, земеделец;
Дъщери: Матена 45, Муда 38.

Дапков Чанку 42, земеделец; Тодора, съпруга, 33; Злата,
майка, 68;
Синове: Дапку 11, овчар; Стою 8;
Дъщери: Елена 14, Сулуна 6, Злата 3.

Димитров Иван 28, земеделец; Сидеря, съпруга, 25;
Син: Михал 3.

Димитров Петко 42, земеделец, гр.; София, съпруга, 32;
Син: Ангел 12, гр.;
Дъщери: Мата 15, Стана 4.

Димитров Ралю 28, земеделец; Пета, съпруга, 25; Пею, брат,
34, слуга;
Син: Иван 0.5.

Димитров Стою 64, земеделец; Злата, съпруга, 58;
Синове: Стодолань (?) 25, Михал 16;
Дъщеря: Катерина 19.

Димитров Стою 56, земеделец; Мария, съпруга, 48;
Синове: Иван 30, земеделец; Димитър 26, земеделец; Ангел
24, овчар.

Димитров Христю 26, земеделец; Стана, сестра, 35.

Димитров Чанку 38, земеделец, гр.; Мария, съпруга, 36;
Синове: Стою 13, Ангел 3;
Дъщеря: Кера 16.

Димитров Яню 25, земеделец; Вълка, съпруга, 23;
Син: Стою 3;
Дъщеря: Романа 1.

Дяков Михал 25, земеделец; Енгелина, съпруга, 23.

Дяков Стою 28, земеделец; София, съпруга, 25; Хима, баба,
60;
Син: Недялчо 1.

Златилов Атанас 44, земеделец; Енгелина, съпруга 40, починала;
Синове: Златил 14, гр.; Стою 11, Милку 9, Петку 4, Никола 2;
Дъщеря: Руса 7.

Златилов Вълку 55, земеделец; Муда, съпруга, 46;
Син: Костадин 15, овчар.

Златилов Вълчо 60, земеделец; Петкана, съпруга, 60;
Син: Златил 36;
Дъщеря: Керана 38.

Златилов Недю 30, земеделец; Тона, съпруга, 26; Муда, баба, вдовица, 56;
Син: Петър 7;
Дъщеря: Стана 11.

Златилов Петку 32, земеделец; Милке, съпруга, 26;
Дъщеря: Елена 3.

Златилов Петку 24, земеделец; Хрисана, съпруга, 22.

Златилов Стою 50, земеделец; Злата, съпруга, 50;
Синове: Петар 28, земеделец; Вълчю 20, овчар;
Дъщеря: Мария 40.

Златилов Чанку 28, гр.; Тодора, съпруга, 24, гр.

Зоков Чанку 50, земеделец; Матена, съпруга, 48;
Синове: Зоку 30, земеделец; Вълчю 18, овчар;
Дъщери: Кера 28, Марина 22.

Ив. Димитър 26, земеделец; Тодора, съпруга, 20;
Дъщеря: Тона 0.5.

Иванов Ангел 47, земеделец; Елена, съпруга, 30; Дена, баба,
вдовица, 58;
Син: Иван 8, овчар;
Дъщеря: Дена 10.

Иванов Георги 42, земеделец; Керана, съпруга, 36;
Синове: Иван 16, овчар; Христю 2;
Дъщери: Яна 9, Марина 5.

Иванов Георги 28, земеделец; Тона, съпруга, 26;
Синове: Христю 10, Иван 7, Димитър 0.5;
Дъщери: Мария 5, Тодора 2.

Иванов Димитър 30; Чана, съпруга, 25;
Синове: Иван 10, Ангел 2;
Дъщеря: Мария 8.

Иванов Митрю 26, земеделец; Яна, съпруга, 23.

Иванов Недю 71, земеделец; Софа, съпруга, 62;
Синове: Иван 32, земеделец; Атанас 25, овчар.

Иванов Никола 70, земеделец; Фендра, съпруга, 62;
Дъщери: Стана 19, Злата 15, Мита 10.

Иванов Стойко 67, земеделец; Неда, съпруга, 58, починала;
Син: Ралю 19, гр.;
Дъщери: Керана 29, Яна 26, Елена 23.

Иванов Ралю 40, земеделец; Тона, съпруга, 32;
Син: Георги 6;
Дъщери: София 12, Пета 10.

Иванов Стою 35, земеделец, гр.; Кера, съпруга, 28;
Синове: Атанас 10, овчар; Георги 4; Иван 1;
Дъщери: Марина 8, Яна 6.

Иванов Чанку 70, воденичар; Стана, съпруга, 62;
Синове: Иван 43; Георги 32, земеделец;
Дъщери: Керана 40, Матена 38, Тодора 35.

Иванов Чанку 60, вдовец;
Синове: Стою 35, земеделец; Ангел 18, овчар;
Дъщеря: Елена 26.

Иванов Чанку 50, земеделец, гр.; Пета, съпруга, 46;
Дъщери: Дахна 20, Тона 16, Божяна 12.

Иванов Чанку 35, земеделец, в България; Хриса, съпруга,
34; Иван, дядо, 75;
Син: Иван 16, овчар;
Дъщери: Митра 14, Тодора 12, Хрисана 8, Чана 5.

Иванов Яни 70, вдовец;
Син: Иван 32, гр.

К. Костадин 55, вдовец;
Син: Стою 30, слуга.

Костадинов Вълку 56; Сидера, съпруга, 54;
Син: Костадин 28, земеделец;
Дъщери: Кера 38, Стана 21.

Костадинов Митрю 57; Стана, съпруга;
Синове: Костадин 25, Ангел 20, гр.; Атанас 17; Божина 14,
гр.;
Дъщеря: Елена 11.

М. Муда, вдовица, 55;
Синове: Тодор 38, овчар; Атанас 30, земеделец.

М. Румана, вдовица, 54;
Син: Ралю 38, земеделец;
Дъщери: Марина 22, Търне 20.

М. Стана, вдовица, 45;
Синове: Яни 33, воденичар; Муда, съпруга, 21; Стана, дъщеря, 2;
Синове: Тодоран 23, овчар; Христю 18, слуга;
Дъщери: Елена 16, Румана 12, Муда 25, Мария 20.

М. Хросина, вдовица, 54;
Синове: Ангел 35, земеделец; Георги 28, слуга; Митрю 18, овчар;
Дъщеря: Мария 24.

Македов Атанас 30, земеделец; София, съпруга, 28;
Син: Никола 2.

Милков Ангел 23, бакалин, гр.; Груда, съпруга, 20;
Дъщеря: Мария 1.

Милков Атанас 58, земеделец; Муда, съпруга, 52;
Син: Недялку 23, земеделец;
Дъщери: Мария 26, Тодора 18.

Милков Атанас 28, земеделец; Мата, съпруга, 20.

Милков Диму 52, търговец, гр.; Аника, съпруга, 48, гр.;
Синове: Михал 25, гр.; Георги 11, гр.;
Дъщери: Мария 22, гр.; Филя 17, гр.; Агапия 11, гр.

Милков Митро 55, земеделец; Романа, съпруга, 50;
Син: Милко 9;
Дъщери: Стана 18, Керана 15.

Милков Стою 26, бакалин, гр.; Мария, съпруга, 24;
Дъщеря: Чана 6.

Милков Чанко 63, земеделец; Руса, съпруга, 52;
Син: Милко ?

Митрев Ангел 60, земеделец; Мария, съпруга, 58;
Дъщери: Румана 30, Елена 25, Чана 20.

Митрев Атанас 28, земеделец; Божяна, съпруга 24;
Син: Митрю 6;
Дъщеря: Муда 3.

Митрев Георги 35, земеделец; Муда, съпруга, 22; Сулуна,
баба, 60;
Син: Никола 1.

Митрев Иван 60, земеделец; Злата, съпруга, 53; Атанас, дя-
до, 85, гр.;
Синове: Атанас 21, овчар; Ангел 16, Георги 8;
Дъщери: Мата 19, Тодора 14, Стойна 10.

Митрев Иван 55, овчар; Божяна, съпруга, 52;
Син: Митрю 26, земеделец;
Дъщери: Сулуна 32, Елена 28.

Митрев Костадин 25, ламбанта ? (навярно налбант); Мария,
съпруга, 22.

Митрев Петку 60, земеделец; Хрисана, съпруга, 54;
Синове: Митрю 36, земеделец; Янчю 30, земеделец.

Митрев Радомир 24, земеделец, гр.; Тодора, майка 50, вдовица.

Митрев Ралю 58, земеделец; Гира, съпруга, 46;
Синове: Георги 23, земеделец; Божиана 20, гр.

Митрев Стоил 58, майстор; Калина, съпруга, 56;
Синове: Митрю 23, гр.; Вълку 18, гр.

Митрев Христю 42, земеделец; Стана, съпруга, 32;
Синове: Чанку 14, слуга; Митрю 10, овчар; Кръстю 7.

Митрев Чанку 28, земеделец; Николина, съпруга, 24; Митрю
Чанков, дядо, 80;
Син: Митрю 5.

Митров Енчю 74, воденичар; Петкана, съпруга, 62;
Синове: Митрю 50, земеделец; Атанас 36, земеделец;
Дъщери: Муда 48, Гиргица 45.

Митров Чанку 65, земеделец; Ялена, съпруга, 50;
Син: Митрю 35, гр.;
Дъщеря: Чана 30.

Михал Никола 29, земеделец; Керана, съпруга, 25;
Син: Петар 0.5;
Дъщери: Мата 7, Сидера 4.

Михалев Дяко 54, земеделец; Мата, съпруга, 49;
Синове: Михал 25, земеделец; Стою 19, овчар.

Михов Вълку 27, земеделец; Неда, съпруга, 26.

Михов Петку 32, земеделец; Елена, съпруга, 28;
Синове: Вълку 8, Чанку 6, Стою 0.5.

Михов Стою 35, дюлгер; Марина, съпруга, 28; Хрисана,
майка, вдовица, 73;
Синове: Георги 10, Чанку 6.

Недев Зоку 45, земеделец; Муда, съпруга, 48;
Син: Недю 18, овчар;
Дъщери: Руса 10, Мария 7.

Недев Иван 35, земеделец; Яна, съпруга, 34;
Дъщери: Василя 7, Руса 4.

Недев Иван 32, земеделец; Сулуна, съпруга, 28;
Син: Недю 1;
Дъщери: Софа 10, Стойна 4.

Недев Иван 30, земеделец; Тодора, съпруга, 28; Гира, баба,
вдовица 45; Стою, син 18, овчар;
Дъщеря: Марина 3.

Недев Милко 28, земеделец; Муда, съпруга, 24, починала;
Божяна, баба, вдовица, 68;
Син: Ангел 4.

Недев Петку 27, дюлгерин; Тона, съпруга, 20.

Недев Стайку 40, земеделец; Стана, съпруга, 35; Чана, баба, 60;

Дъщери: Калина 10, Чана 8.

Недев Чанку 85; Стана, съпруга, 70;

Син: Танас 43, земеделец;

Дъщери: Марина 38, Тона 27.

Недов Георги 55, земеделец; Софа, съпруга, 53;

Син: Иван 16, овчар;

Дъщери: Неда 27, Димитра 23, Керяна 18.

Николов Ангел 45, земеделец, вдовец; Бързю, дядо 78; Хросина 70;

Син: Бързю 11;

Дъщеря: Муда 15.

Николов Ангел 35, земеделец; Муда, съпруга, 32;

Дъщери: Василя 10, Хриса 2.

Николов Ангел 28; Чана, съпруга, 23;

Дъщеря: Муда 1.

Николов Божиана 24, земеделец, гр.; Тодора, съпруга, 22;

Син: Никола 2.

Николов Георги 55, земеделец; Матена, съпруга, 48.

Николов Георги 52, пьдарин;

Син: Ангел 24, земеделец; Мария, съпруга, 26; Мата, дъщеря, 0.5.

Николов Диму 38, земеделец; Мария, съпруга, 28; Никола, дядо 78.

Син: Никола 12, гр.;

Дъщери: Елена 8, Злата 0.5.

Николов Добрю 38, ламбантин, гр.; Мария, съпруга, 33, гр.;

Син: Димитър 18, гр.;

Дъщери: Тодора 14, Елена 3.

Николов Илчю 55, земеделец; Керана, съпруга, 60;

Син: Стоил 12, овчар;

Дъщери: Чана 23, Гира 21.

Николов Милку 45, земеделец; Тодора, съпруга, 40;

Синове: Ангел 22, слуга; Никола 20; Стою 15; Атанас 10;

Яни 4;

Дъщеря: Матена 8.

Николов Тодор 23, земеделец; Керана, съпруга, 20.

Николов Христю 26, дюлгерин; Елена, съпруга, 23.

Николов Чанку 58, овчар; Згура, съпруга, 55, починала;

Син: Божина 32, земеделец;

Дъщеря: Сулуна 35.

П. Атанас 28, земеделец; Муда, съпруга, 26; Чана, баба, вдовица, 52; Тодора, баба, вдовица, 68;

Син: Пею 6;

Дъщеря: Тодора 3.

П. Димитър 65, гр.; Елена, съпруга, 55, починала;
Син: Теофил 28, гр.

Пеев Петку 32, земеделец; Хрисана, съпруга, 28, починала;
Син: Пею 7;
Дъщеря: Стана 4.

Пеев Чанку 60, земеделец; Гела, съпруга, 58;
Дъщери: Гира 38, Елена 28.

Петков Атанас 60, търговец; Тона, съпруга, 58; Муда, баба,
75;
Дъщери: Тодора 15, Мария 12.

Петков Георги 52, земеделец; Тодора, съпруга, 51;
Син: Иван 16;
Дъщери: Въсила 19, Гела 12.

Петков Георги 45, земеделец; Тодора, съпруга, 38;
Син: Иван 16, овчар;
Дъщери: Василя 18, Гела 10, Елена 7.

Петков Георги 35, земеделец; Тодора, съпруга, 32;
Синове: Ангел 7, Иван 4;
Дъщери: Сулуна 10, Божяна 0.5.

Петков Иван 30, земеделец; Керана, съпруга, 30;
Син: Петку 5;
Дъщери: Сулуна 7, Тодора 2.9.

Петков Костадин 42, земеделец, гр.; Керана, съпруга, 34;
Митра, майка, вдовица, 58;
Синове: Петку 8, гр.; Иван 4;
Дъщери: Яна 14, Чана 10.

Петков Манол 58; Тона, съпруга, 48;
Синове: Атанас 18, слуга; Георги 9;
Дъщеря: Яна 12.

Петков Митрю 36, земеделец; Муда, съпруга, 32;
Син: Петку 13, гр.;
Дъщери: Хрисана 15, Керана 10.

Петков Никола 60, земеделец, вдовец;
Син: Костадин 25, земеделец; Божяна, съпруга, 20; Хрисана, дъщеря, 0.5.

Петков Пею 60, земеделец; Стана, съпруга, 58;
Син: Петку 32, земеделец;
Дъщери: Яна 28, Марина 23.

Петков Стойку 60, дюлгер, вдовец;
Синове: Костадин 32, земеделец; Иван 24, гр.;
Дъщеря: Марина 35.

Петков Тодор 48, земеделец; Мария, съпруга, 45;
Синове: Петку 25, слуга; Милку 20, слуга;
Дъщеря: Керана 16.

Петков Стою 75, земеделец; Керана, съпруга, 70;
Син: Чанку 38, земеделец; Сулуна, съпруга, 30;

Чанкови деца:

Синове: Стою 13, овчар; Стамат 10; Данку 5;

Дъщери: Злата 8, Марина 0.5.

Петков Тодор 32, земеделец; Хрисана, съпруга, 30;

Дъщери: Божяна 6, Мария 4.

Петков Яни 27, земеделец; Чана, съпруга, 23; Стана, баба, 70;

Син: Петку 1.

Петков Янчю 68, земеделец; Вълке, съпруга, 50;

Синове: Атанас 35, земеделец; Стою 25, слуга;

Дъщеря: Божяна 23.

Петков Янчю 30, земеделец; Кера, съпруга, 28;

Син: Ангел 0.5;

Дъщеря: Марина 3.

Петров Ангел 74, земеделец; Муда, съпруга, 60;

Син: Стою 40, земеделец;

Дъщеря: Стана 25.

Петров Вълку 55, земеделец, гр.; Тодора, съпруга, 48;

Синове: Иван, 26, земеделец, гр.; Димитър 22, земеделец;

Дъщери: Фендра 18, Стана 8.

Петров Георги 35, слуга; Злата, съпруга, 32;

Син: Христо 8.

Петров Стою 60, джелепин; Яна, съпруга, 55;
Син: Стоил 25, налбантин;
Дъщеря: Божяна 30.

Петров Стою 60, земеделец; Вълке, съпруга, 35;
Синове: Петър 28, земеделец; Георги 25, земеделец.

Петров Тасю 52, земеделец; Муда, съпруга, 48;
Син: Петър 25, дюлгерин;
Дъщеря: Елена 18.

Петров Тодор 30, бакалин, гр.; Марина, съпруга, 25;
Син: Чанко 5;
Дъщеря: Ешмина 3.

Петров Чанко 28, бакалин, гр.; Мария, съпруга, 26;
Син: Петър 4.

Петров Янчю 28, земеделец; Злата, баба, вдовица, 53; Божи-
на, син 24, слуга;
Син: Божина 4;

Радев Иван 35, земеделец; Тодора, съпруга, 30;
Синове: Радю 12, овчар; Митрю 2;
Дъщери: Стана 8, Хросина 5.

Радиков Тодоран 70, гайдаджия, гр.; Гела, съпруга, 64, по-
чинала;
Син: Георги 30, земеделец, гр.;
Дъщери: Яна 28, гр.; Мата 25, гр.

Радинов Петар 30, земеделец; Тодора, съпруга, 25;
Син: Радику 2;
Дъщеря: Муда 5.

Радомирев Петър 52, железар; Мария, съпруга, 38;
Дъщери: Гела 18, Неделя 4.

Ралев Атанас 30, земеделец; Елена, съпруга, 22; Хрисана,
баба, вдовица, 70;
Синове: Петър 4, Георги 1.

Ралев Божина 70, ковач; Мария, съпруга, 60;
Синове: Никола 30, ковач, гр.; Ралю 28, земеделец.

Ралев Георги 48; Чана, съпруга, 40;
Син: Милку 15;
Дъщери: Тодора 20, Стана 9.

Ралев Стою 52, слуга; Мата, съпруга, 43.

Ралев Тодор 62, колар; Сулуна, съпруга, 60;
Синове: Ралю 38, земеделец; Петар 32.

Ралев Чанко 65, земеделец; Муда, съпруга, 60;
Синове: Христо 40, земеделец; Георги 22, земеделец;
Дъщеря: Стойна 38.

Ралев Чанко 65, земеделец; София, съпруга, 58.

Ролев Станку 48, земеделец; Тодора, съпруга, 42;
Дъщери: Чана 18, Руса 14, Керана 9.

Ролев Чанку 55, овчар, вдовец;
Дъщери: Тодора 23, Стана 18.

Саракинов Митрю 65, дюлгер, вдовец;
Син: Атанас 28, земеделец;
Дъщеря: Муда 26.

Саракинов Тодор 38, земеделец, гр.; Тодора, съпруга, 25; Вълке, баба, 65, гр.;
Син: Радико 12;
Дъщеря: Злата 15.

Софин Божиана 25, земеделец; Муда, съпруга ?;
Дъщери: Софа 10, Стана 8, Стана ? 2.

Стаматов Недю 55, колар; Хима, съпруга, 53;
Дъщери: Тодора 28, Елена 25.

Станков Ангел 65, починал; Стана, съпруга, 63;
Синове: Станку 25, земеделец, в с. Янюрени; Димитър 20, семерджия; Петър 18, овчар.

Стоев Атанас 45, воденичар; Петке, съпруга, 38;
Дъщеря: Елена 7.

Стоев Атанас 30, земеделец; Тона, съпруга, 25;
Син: Стою 4;
Дъщери: Мария 7, Божиана 2.

Стоев Божиана 50, земеделец; Стойна, съпруга, 45;
Синове: Стою 18, овчар; Иван 10;
Дъщери: Димитра 20, Енгелина 8, Елена 6.

Стоев Васил 24, земеделец;
Син: Стою 0.5.

Стоев Вълко 68, земеделец; Мария, съпруга, 54;
Синове: Стою 35, гр.; Ставрю 20, гр.;
Дъщеря: Елена 18.

Стоев Георги 53, певец, гр.; Тона, съпруга, 48;
Синове: Стою 18, гр.; Чанко 12, гр.; Славил 3.

Стоев Георги 49, земеделец; Чана, съпруга, 42;
Син: Недялку 15, слуга;
Дъщери: Вана 10, Митра 8, Румана.

Стоев Георги 48, земеделец; Гира, съпруга, 38;
Син: Чанку 8;
Дъщери: Ешмина 12, Гела 10, Марина 2.

Стоев Георги 40, земеделец; Муда, съпруга, 30; Фендра, ба-
ба, вдовица, 70;
Син: Никола 15, овчар;
Дъщеря: Сидеря 12.

Стоев Георги 29, земеделец; Тодора, съпруга, 30;
Син: Стою 0.5;
Дъщери: Муда 10, Стана 8, Петкана 6.

Стоев Георги 25, земеделец; Тодора, съпруга, 23;
Дъщеря: Вълке 2.

Стоев Георги 22, земеделец; Елена, съпруга, 21.

Стоев Димитър 44, земеделец; Муда, съпруга, 39; Чана, баба, вдовица, 75;
Син: Стою 13;
Дъщеря: Чана 18.

Стоев Димитър 28, земеделец; Мата, съпруга, 23;
Синове: Чанко 5, Стою 1;
Дъщеря: Згура 3.

Стоев Зоко 52, воденичар, в България; Тодора, съпруга, 42;
Синове: Иван 13, овчар; Георги 10, ученик;
Дъщеря: Стана 8.

Стоев Иван 55, земеделец; Муда, съпруга, 52; Гира, баба, 70;
Синове: Атанас 23, в България; Георги 13, овчар;
Дъщеря: Марина 16.

Стоев Иван 55, воденичар; Стана, съпруга, 49;
Син: Стою 23, земеделец;
Дъщери: Гела 25, Чана 19.

Стоев Иван 30, земеделец; Тона, съпруга, 24;
Синове: Стою 4, Димитър 1.

Стоев Милко 68, бакалин; Чана, съпруга, 58;
Синове: Стою 26, гр.; Ангел 23, гр.

Стоев Милку 40, земеделец; Мария, съпруга, 36; Хросина, майка, 70;
Синове: Стою 10, гр.; Чанку 8, гр.;
Дъщери: Хросина 12, Керана 4.

Стоев Михал 27, земеделец; Божяна, съпруга, 23; Софа, баба, вдовица, 86;

Синове: Михал 5, Атанас 4;

Дъщеря: Софа 8.

Стоев Никола 25, земеделец; Гира, съпруга, 24.

Стоев Петър 61, търговец; Ешмина, съпруга, 52;

Синове: Тодор 30, гр.; Чанко 27, гр.;

Дъщери: Гира 24, Мария 18, Тодора 14, Яна 10, Матена 5.

Стоев Петър 38, земеделец; Тодора, съпруга, 26;

Син: Иван 6;

Дъщеря: Марина 0.5.

Стоев Петър 54, земеделец; Керана, съпруга, 36, починала;

Синове: Ралю 22, слуга; Тодоран 4; Марин !;

Дъщеря: Руса 19.

Стоев Петър 28, земеделец; Чана, съпруга, 22;

Дъщеря: Стойна 1.

Стоев Петку 48, земеделец; Матена, съпруга, 41;

Син: Тодор 9;

Дъщери: Елена 18, Злата 15.

Стоев Петку 30, земеделец; Яна, съпруга, 28.

Стоев Ралю 60, вдовец;

Син: Костадин 22, земеделец; Търне, съпруга, 20; Ралю, син.

Стоев Ралю 48, земеделец; Муда, съпруга, 38;
Син: Стою 15, овчар;
Дъщеря: Стана 5.

Стоев Стамат 35, земеделец; Матена, съпруга, 32;
Син: Тодор 3;
Дъщеря: Гела 7.

Стоев Стифан 30, земеделец; Тодора, съпруга, 28;
Синове: Данко 5, Стою 1.

Стоев Стоил 80, гр., вдовец;
Син: Георги 16, гр.;

Дъщери: Тодора 28, Божяна 24.

Стоев Стоил 25, налбант; Добра, съпруга, 24;
Синове: Стою 8, Чанку 5;
Дъщеря: Яна ?

Стоев Стойку 45, земеделец; Керана, съпруга, 28; Сулуна,
майка, вдовица, 58;
Синове: Георги 10, овчар; Иван 0.5;
Дъщери: Мата 8, Керана 6.

Стоев Стою 55, земеделец; Сидера, съпруга, 60;
Син: Стамат 20, овчар;
Дъщеря: Мария 18.

Стоев Стоян 51, земеделец; Мата, съпруга, 42; Димитър,
брат, 60, слуга;
Синове: Димитър 12, овчар; Чанку 8;
Дъщеря: Божяна 6.

Стоев Тодоран 35, земеделец; Сулуна, съпруга, 32;
Синове: Стою 15, слуга; Бързю 13, овчар; Атанас 10, овчар;
Иван 6;
Дъщеря: Божяна 8.

Стоев Тодоран 45, земеделец; Згура, съпруга, 30;
Дъщеря: Стана 12.

Стоев Тодор 68; Згура, съпруга, 58;
Син: Тодор 35, гр.;
Дъщери: Мария 28, Мата 24.

Стоев Тодор 36, земеделец; Стойна, съпруга, починала.

Стоев Христю 55, земеделец; Ингела, съпруга, 48; Тодора,
баба, вдовица, 90;
Син: Стою 18;
Дъщери: Марина 35, Яна 10, Тодора 8.

Стоев Хърсю 53, демерджия; Вълке, съпруга, 48;
Син: Ихтим 5;
Дъщери: Кера 28, Мата 26, Яна 23.

Стоев Чанку 75, земеделец; Матена, съпруга, 73;
Дъщери: Стана 30, Мария 26.

Стоев Чанку 43, земеделец; Керана, съпруга, 48;
Синове: Христю 20, слуга; Стою 12, овчар;
Дъщери: Марина 23, Руса 10, Хросина 8.

Стоилов Апостол 28, земеделец; Фендра, съпруга, 20; Тодора, баба, вдовица, 50; Ралю 20, слуга;
Дъщеря: Тодора 2.

Стоилов Иван 26, овчар; Елена, съпруга, 22.

Стоилов Милош 25, земеделец; Мария, съпруга, 22;
Син: Атанас 1.

Стоилов Петър 50, земеделец; Руса, съпруга, 30;
Синове: Стоил 20, земеделец; Димитър 7;
Дъщери: Стана 10, Мария 4.

Стоилов Стою 43, земеделец, вдовец;
Дъщери: Марина 19, Гела 15, Гела 4.

Стоилов Стою 25, земеделец; Божяна, съпруга, 28; Тодора, баба, вдовица, 50;
Дъщери: Стана 10, Тодора 2.

Стоилов Тодоран 28, земеделец; Елена, съпруга, 25;
Дъщеря: Марина 2.

Стоилов Чанку 29, земеделец; Яна, съпруга, 26;
Дъщеря: Кера 8 или 3!

Стойков Данку 25, земеделец; Руса, съпруга, 23; Хрисана, майка, 48; Енгелина, сестра 23; Мата, сестра 18.

Стойков Иван 24, земеделец, гр.; Димитра, съпруга, 19;
Син: Ангел 2.

Стойков Костадин 32, земеделец; Божяна, съпруга, 24;
Син: Стойку 2.

Стойков Пею 35, майстор; Гела, съпруга, 28;
Син: Данко 3;
Дъщеря: Хрисана 6.

Стоянов Ангел 65, земеделец; Хрисана, съпруга, 64;
Синове: Петар 35, земеделец; Чанку 28, земеделец.

Стоянов Георги 82; Елена, съпруга, 70;
Синове: Чанку 39; Манол 35;
Дъщеря: Чана 42.

Стоянов Георги 60, земеделец; Керана, съпруга, 58;
Синове: Чанку 32, бакалин; Никола 28, земеделец; Костадин
24, овчар.

Стоянов Зоку 50, земеделец; Хрисана, съпруга, 48;
Синове: Ангел 22, овчар; Стоян 16, слуга;
Дъщери: Тодора 20, Муда 8.

Стоянов Стою 50, земеделец; Матена, съпруга, 48;
Синове: Ангел 25, овчар; Тодор 20, земеделец;
Дъщеря: Тодора 20.

Т. Костадин 38, земеделец; Руса, съпруга, 26;
Син: Чанку 1.

Тасев ? Атанас 30, земеделец; Хрисана, съпруга, 28; Софа,
майка, вдовица, 60; Тодор, син, 20, слуга;
Синове: Никола 8, Тасю 4.

Тасев Петър 25, дюлгерин; Петкана, съпруга, 23.

Тасев Стамат 48, земеделец; Чана, съпруга, 42;

Син: Тасю 19, гр.;

Дъщери: Елена 25, Тарне 15.

Тасев Стою 42, земеделец; Мата, съпруга, 38;

Дъщери: Матена 20, Търне 17, Чана 15, Божяна 8.

Тодоранов Божина 53, земеделец; Божяна, съпруга, 48;

Син: Диму 23, земеделец;

Дъщеря: Стана 18.

Тодоранов Стою 30, бъчвар; Злата, съпруга, 25;

Син: Тодоран 1.

Тодоранов Чанку 45; Пета, съпруга 44; Тодоран, баща, 85;

Син: Чанку 22, земеделец;

Дъщери: Чана 15, Тона 11.

Тодоров Вълку 28, земеделец; Елена, съпруга, 23;

Син: Георги 2.

Тодоров Георги 50, земеделец; Чана, съпруга, 46; Чана, баба, вдовица, 75;

Синове: Божина 15, овчар; Тодор 2;

Дъщери: Муда 19, Марина 11, Мата 8.

Тодоров Илю 50, земеделец; Матена, съпруга, 42;

Син: Станко 10;

Дъщери: Мария 19, Яна 15, Тона 6, Божанка 3.

Тодоров Милку 40, земеделец; Стана, съпруга, 30;
Син: Тодор 11, овчар;
Дъщери: Сулуна 6, Муда 3.

Тодоров Никола 45, земеделец; Муда, съпруга, 38;
Синове: Тодор 13, овчар; Димитър 11;
Дъщеря: Божяна 16.

Тодоров Петку 35, земеделец; Неда, съпруга, 28;
Син: Кръстю 0.5.
Дъщери: Мария 10, Муда 4.

Тодоров Петър 35, бакалин, гр.; Ена, съпруга, 28;
Синове: Тодор 13, гр.; Георги 6;
Дъщеря: Згура 10.

Тодоров Петър 32, земеделец; Божяна, съпруга, 28.

Тодоров Петко 65; Румана, съпруга 55, починала;
Син: Тодор 32.

Тодоров Ралю 38, земеделец; Божяна, съпруга, 29;
Дъщеря: Сулуна 8.

Тодоров Стойку 30, земеделец; Румана, съпруга, 28;
Синове: Ангел 5; Тодор 3.

Тодоров Чанку 40, земеделец; Тодора, съпруга, 38; Мария,
майка, вдовица, 60;
Синове: Тодор 12, овчар; Недю 10.

Хърсев Яну 32, земеделец; Мария, съпруга, 30;
Синове: Петар 6; Хърсев син 0.5.

Чавдаров Иван 46, свещеник, гр.; Чана, съпруга, 38;
Синове: Атанас 18; Чанку 16, гр.; Димитар 13, гр.; Илия 4;
Дъщери: Петка 10, гр.

Чанков Атанас 44, земеделец; Керана, съпруга, 38;
Синове: Яни 15; Никола 10, овчар; Чанку 8; Недялку;
Дъщеря: Тона 13.

Чанков Атанас 43, земеделец; Гела, съпруга, 39;
Синове: Чанку 18, слуга; Ангел 15, овчар;
Дъщеря: Сулуна 3.

Чанков Атанас 32, земеделец; Стана, съпруга, 29;
Синове: Иван 12, овчар; Ангел 6;
Дъщери: Тодора 15, Митра 10.

Чанков Божина 46, земеделец, гр.; Неда, съпруга, 40;
Синове: Чанку 18, овчар; Никола 10, гр.; Милку 8;
Дъщеря: Муда 12.

Чанков Божина 32, земеделец; Чана, съпруга, 28;
Дъщери: Згура 10, Стана 4, Сулуна 2.

Чанков Георгеv (?) 39, земеделец; Мата, съпруга, 39;
Синове: Георги 24 (?), земеделец; Манол 4.

Чанков Георги 68, земеделец; Хрисана, съпруга, 60;
Синове: Чанку 23, слуга; Христю 14, овчар;
Дъщери: Божяна 20, Чана 18.

Чанков Георги 58, ламбантин, гр.; Божяна, съпруга, 45;
Син: Никола 22, гр.;
Дъщеря: Тодора 9.

Чанков Георги 53, воденичар; Мата, съпруга, 53;
Син: Чанку 22, земеделец;
Дъщери: Хриса 32, Тодора 28, Елена 24.

Чанков Георги 32, земеделец; Мария, съпруга, 25;
Дъщери: Тодора 8, Стана 4, Матена 1.

Чанков Георги 28, земеделец; Мария, съпруга, 24; Стана, ба-
ба, вдовица, 54; Вълке, дъщеря, 21;
Дъщери: Тодора 2, Стана.

Чанков Георги 25, земеделец; Елена, съпруга, 23;
Синове: Чанку 8, Божина 4;
Дъщери: Божяна 6, Мата 0.2.

Чанков Димо 30, земеделец; Злата, съпруга, 26.

Чанков Диму 65; Стойна, съпруга 42;
Синове: Васил 19; Тодор 5;
Дъщеря: Добра 15.

Чанков Златил 60, овчар; Стана, съпруга, 50;
Синове: Чанку 28, гр.; Петку 24.

Чанков Златил 29, земеделец; Хросина, съпруга, 26;
Син: Божина 6;
Дъщеря: Тодора 3.

Чанков Иван 35, земеделец; Божяна, съпруга, 28;
Син: Георги 5;
Дъщеря: Неделе 2.

Чанков Иван 30, земеделец; Мария, съпруга, 25;
Син: Глигор 4;
Дъщеря: Божяна 0.5.

Чанков Милко 48, търговец, гр.; Кера, съпруга, 43;
Дъщери: Мария 19, Керана 17, гр.; Мата 14; Тодора 10, гр.;
Божяна 8.

Чанков Милош 60, земеделец;
Син: Чанко 16;
Дъщеря: Романа 20.

Чанков Митрю 60, земеделец; Стана, съпруга, 38;
Синове: Христю 25, земеделец; Димитър 8;
Дъщери: Стана 14, Марина 10, Яна 5.

Чанков Митрю 35, гр.; Керана, съпруга, 32;
Синове: Чанку 11, гр.; Златил 8; Стойку 1;
Дъщеря: Елена 5.

Чанков Недялку 53, земеделец; Мата, съпруга, 48;
Син: Стою 19, овчар;
Дъщеря: Керана 22.

Чанков Никола 38; Тодора, съпруга, 32;
Синове: Чанко 14, гр.; Пею 11;
Дъщери: Муда 6, Чана 3.

Чанков Станко 35, земеделец; Яна, съпруга, 30;
Синове: Чанко 8, Костантин 2;
Дъщери: Димитра 10, Мата 6.

Чанков Станку 52, земеделец; Румана, съпруга, 48;
Синове: Атанас 20, земеделец; Георги 16, овчар;
Дъщеря: Матена 25.

Чанков Стою 75; Елена, съпруга, 70;
Синове: Петку 48, земеделец; Тодор 36, земеделец;
Дъщеря: Матена 38.

Чанков, Стою 61, воденичар; Муда, съпруга, 42;
Синове: Георги 29, земеделец; Хърсю 25, овчар;
Дъщери: Тодора 33, Петкана 20, Неда 15.

Чанков Стою 35, земеделец; Муда, съпруга, 23;
Син: Диму 6.

Чанков Христо 38, земеделец; Матена, съпруга, 28;
Дъщери: София 15, Стана 12, Добра 8, Божана 3.

Чанков Хърсю 58, земеделец; Керана, съпруга, 54;
Синове: Златил 10, овчар; Стою 8.

Чанков Хърсю 55, земеделец; Чана, съпруга, 45;
Синове: Георги 20, Тодор 13, Чанко 7.

Чанков Яну 60, земеделец; Муда, съпруга, 54;
Син: Димитър 22, слуга;
Дъщери: Търне 19, Марина 15.

Янев Иван 32, бакалин, гр.; Мария, съпруга, 26;
Син: Георги 4;
Дъщеря: Стана 1.

Янев Петку 62, земеделец; Чана, съпруга, 54;
Синове: Яню 27, земеделец; Енчю 22, слуга;
Дъщеря: Елена 14.

Янев Стою 42, земеделец; Дена, съпруга, 40;
Синове: Иван 18; Божина 15, овчар; Георги 10, слуга; Христо
тю 8; Янчю;
Дъщеря: Яна 5.

Янов Георги 43; Керана, съпруга, 40;
Синове: Чанку 15, земеделец; Иван 9, овчар; Яну 7;
Дъщеря: Гира 11.

Янов Димитър 50, земеделец; Митра, съпруга, 45;
Син: Яни 17, овчар;
Дъщери: Тодора 23, Чана 20.

Янчев Атанас 36, земеделец; Чана, съпруга, 26;
Син: Янчю 13, овчар;
Дъщеря: Софа 10.

Янчев Атанас 35, земеделец; Петкана, съпруга, 23;
Синове: Петар 6, Стою 3.

Янчев Митрев (?) 70, земеделец; Мина, съпруга, 68;
Дъщери: Румана 40, Мария 37.

Янчев Митрю 50, земеделец; Елена, съпруга, 40;
Син: Янчю 8;
Дъщери: Петкана 20, Муда 15, Хрисана 10.

Янчев Никола 60, бакалин; Тодора, съпруга, 55;
Син: Янчу 20, гр.;
Дъщери: Керана 27, Гира 18.

Янчев Чанку 52, земеделец; Матена, съпруга, 48; Муда,
майка, вдовица, 78;
Синове: Ангел 16, Янчю 14;
Дъщери: Муда 20, Елена 18.

Янчев Яну 43, земеделец; Софа, съпруга, 35; Янчю, дядо,
вдовец, 62;
Синове: Енчю 15, слуга; Ангел 13, овчар;
Дъщеря: Муда 19.

ГЛАВИ НА СЕМЕЙСТВА, ИЗПИСАНИ САМО С ЛИЧНО ИМЕ, ВДОВИШКИ И СИРАШКИ СЕМЕЙСТВА

Божяна, вдовица, 56;
Син: Иван 32, земеделец; Божяна, съпруга, 28; син Дяку 3;
Внучка: Муда 15.

Вълке, вдовица, 55;
Син: Тодор 24, земеделец; Гира, съпруга, 24;
Деца:
Син: Георги 5;
Дъщеря: Мата 2.

Диму 60, земеделец; Рада, съпруга, 50;
Синове: Никола 20, слуга; Тодор 19, овчар;
Дъщеря: Вълке 15.

Кера, вдовица, 55;
Син: Георги 22, земеделец;
Дъщеря: Петкана 25.

Марина, вдовица, 61;
Синове: Атанас 30, земеделец; Тодор 26, слуга; Ангел 18;
Дъщери: Муда 36, Мата 20.

Мария, вдовица, 59;
Синове: Вълку 31, слуга; Атанас 27, слуга; Стою 24, земе-
делец.

Мата, вдовица, 56;
Дъщери: Руса 25, Чана 20, Мария 10, Хрисана 8.

Матена, вдовица, 36.

Милош 60, земеделец; Чана, съпруга, 60;
Син: Атанас 13.

Митра, вдовица 52;
Син: Ангел 25, земеделец; Стана, съпруга, 23;
Деца:
Синове: Стою 10, овчар; Вълчю 2;
Дъщеря: Мария 6.

Муда, вдовица, 52;
Синове: Атанас 20, земеделец; Георги 12, овчар;
Дъщери: Елена 25, Марина 14.

Никола, баща, 35; Мата, съпруга, 28; Чана, майка, 65;
Синове: Милку 10, гр.; Димитър 6.

Пета, майка, 40; Чана, баба, вдовица, 72;
Синове: Димитър 15, земеделец; Никола 11, овчар;
Дъщеря: Чана 9.

Петар 58, земеделец; Хросина 48, съпруга;
Син: Георги 23, слуга;
Дъщеря: Муда 18.

Петкана, вдовица, 45;
Син: Иван 12, овчар;
Дъщери: Хрисана 16, Яна 8.

Рада, вдовица, 55;
Синове: Георги 28, земеделец; Пею 24, слуга;
Дъщери: Гела 32, Елена 22.

Румана, вдовица 72;
Синове: Петку 50, слуга; Ставрю 43, слуга; Никола 25, земеделец;
Дъщеря: Калина 48.

Руса, вдовица, 52;
Синове: Божина 32, земеделец; Тодора, съпруга, 27; Софа,
сестра, 23;
Син: Димитар 5;
Дъщеря: Мария 0.5.

Софа, вдовица, 50;
Синове: Божина 25, земеделец; Стоил 18, овчар;
Дъщеря: Муда 22.

Стана, вдовица, 80;
Син: Недю 32, земеделец; Марина, съпруга, 28.

Тодора, вдовица, 70;
Син: Диму 28, земеделец;
Дъщери: Пета 35, Мария 30.

Тодоран 66, земеделец; Неда, съпруга, 55;
Синове: Стою 30, бъчвар; Атанас 28, слуга; Петку 16, овчар;
Дъщеря: Муда 16.

Тона, вдовица, 35;
Дъщери: Елена 7, Чана 3.

Хима, вдовица, 50, земеделка;
Син: Ралю 24; Елена, съпруга, 22; Димитър, син, 5;
Дъщеря: Гела 15.

Хриса, майка, 48;
Дъщери: Мата 26, Тодора 18.

Хросина, майка, 56;
Син: Никола 24, земеделец; Марина, съпруга, 23; Хросина,
дъщеря, 2.

Чана, вдовица, 60;
Син: Иван 32, земеделец;
Дъщери: Мария 26, Вълке 15, Елена 12.

Чана, вдовица, 55;
Син: Дяку 24;
Дъщери: Тодора, 22, Елена 18.

Чана, майка, 45;
Синове: Петър 20, земеделец; Ангел 13, слуга; Диму 11, ов-
чар;
Дъщеря: Мата 18.

Чана, майка, 36;
Дъщеря: Тона 8.

Чана, майка, 70;
Син: Бързю, 50.

ЗА ДОБРОДЕТЕЛИТЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ

ГЕОРГИ ЯНКОВ

От години изследвам историята на тракийските българи главно от Западна (Беломорска) Тракия. В резултат на тези мои изследвания се появиха няколко статии и книгата „История на село Ефрем“ (която е паралелна история на две селища – Ефрем, Хасковско, и Съчанли, Беломорска Тракия). По време на тези дирения най-много ме поразиха високите нравствени качества, които са притежавали нашите предци – някогашните тракийски българи. Това ме подтикна да се опитам да систематизирам в настоящата статия техните най-характерни положителни качества (характерологични черти), проявени по време на съдбоносните събития, сполетели ги през първата половина на XX век. Разбира се, без да претендирам за изчерпателност.

„Юначни българи“ (акад. Любомир Милетич)

През втората половина на 1913 г. българското християнско население в Източна (Одринска) и Западна (Беломорска) Тракия преживява голяма трагедия само за това, че са българи. Това, което се е случило с тях по време на турската реокупация и на т.нар. гюмюрджински автономисти, акад. Милетич определя като: „разорение“, „погром“, „човеш-

ка касапница“¹, „най-ужасните избивания, на които българщината е била подложена“...¹ Но според проф. Делчо Порязов истинската дума, която отразява съдържанието на тези трагични събития, описани от акад. Л. Милетич, е намерена едно десетилетие след неговата смърт в Конвенцията на ООН от 1948 г.: „престъпление срещу човечеството – геноцид“².

Времената на големи изпитания раждат сред тракийското население „юначни българи“ (Л. Милетич), истински герои. Един от тях е войводата Димитър Маджаров: „скромният, но инак велик патриот Маджаров“, по думите на Милетич. Тракийските българи го наричат в песните си „Маджаро льо, наша държаво“. Преди българската военна част (7^{ма} погранична дружина и опълчение) да се оттегли от Беломорска Тракия, подпоручик Добрев предлага на войводата Маджаров да замине заедно с тях. Вижте само какъв отговор дава той: „Всякога мога да си пробия път и да избягам опасността, но мисля си, в България и без мен има много българи, ако и аз избягам, какво ще стане с тези българи тук. Вървете си вие, аз ще остана тук и каквато е участта на цялото българско население, такава ще бъде и моята.“³

Войводата Маджаров остава и заедно със своята чета действително се превръщат в истинска „държава закрил-

¹ Милетич, Л. (1918) Разорението на тракийските българи през 1913 година. София: БАН, П^{по} фототипно издание на КПК „Тракия“ – София, 1989 г.

² Порязов, Д. (2012) Погромът над тракийските българи. София: БАН, с. 14.

³ Бакърджиев, К., М. Бакърджиева (1992) Република Доганхисар – Градец. Защита и разгром 1913 г. Хасково: ТФ „Капитан Петко Войвода“, с. 20.

ница“ за българското християнско население в Беломорска Тракия. Заедно с другия прославен войвода – Руси Славов (Русьо войвода), организират отбраната на българските села, създават куриерска служба и тайна поща между селата, а по-късно двете чети охраняват многохилядната колона от бежанци от град Фере до село Ятажик (Маджарово) на река Арда. Проф. Д. Порязов определя действията на войводата Руси Славов като „*невероятен патриотизъм*“. Според него постъпките на Маджаров са логични – той е тракиец, родом е от село Мерхамли (Софлийска околия), тук са неговите земяци и род. Докато Русьо войвода е от равно Загоре и бедстващото тракийско население е далеч от неговото родно място. Но той бърза да помогне на мъченицата Тракия.⁴

Тракийските българи и в частност съчанлийци дължат много на Димитър Стаматов (Терзията) – дългогодишен председател на революционния комитет (1901 – 1912 г.), мухтар, а след това кмет на село Съчанли и организатор на героичната съпротива срещу башибозушките нападения през 1913 г. Стаматов е вуйчо на майка ми, която в спомени-те си говореше с голям респект за него. Според нейни устни сведения, той е учил известно време в Одрин. От негови запазени писма до войводите Маджаров и Славов, както и до кметовете на съседните села Манастир и Доганхисар личи, че е бил образован за времето си българин. На призивите на гюмюрджинските турски автономисти (които изпращат три делегации) Съчанли да се предаде, кметът Стаматов дава гордия отговор: „*Ще измрем до един, но не се предаваме*“. Запазената от това време единствена негова снимка дава добра представа за външността му: човек личен и представителен, поглед строг, пронизателен, мустаци – „*панайот-*

⁴ Порязов, Д. Цит. съч., с. 41.

хитовски“. На снимката председателят на революционния комитет е в пълно бойно снаряжение – с пушка Маузер „при нозе“, сабя, револвер в пояса, патрондаши, паласки... Именно такъв човек е могъл да ръководи героичната отбрана на село Съчанли (а и на Манастир) срещу башибозушките нападения през 1913 година.⁵

В настоящата кратка статия не е възможно да се спрем на подвига на стотиците знайни и незнайни българи от Беломорска Тракия. Ще си позволим да споменем само имената на Ангел Карамитрев, кмет на Доганхисар и председател на „Доганхисарската република“, както и на Ангел Армутлиев, секретар-бирник на общината.

В големите изпитания през 1913 г. не само мъжете, но и жените проявяват голяма издръжливост и безстрашие. В спомените си Георги Зорнаджиев разказва за една българка от село Съчанли на име Янке Гъчева, която проявява безстрашие, на което мнозина мъже не биха били способни. След като селото е разорено и опожарено, по време на бягството няколко бежанци се скрили в една горичка от хвойна. Фанатизирана група башибозуци правели претърсване за укрили се бегълци – те вървели на около 50 крачки един от други. „Когато един от тях дошъл вече съвсем близко до Янке, тя скочила и се хвърлила отгоре му, хванала го за гърлото, повалила го на земята и го удушила. Успяла да се измъкне, след като цялата група се отдалечила.“⁶ След преселването в България тази безстрашна жена живееше в село Ефрем и доживя до дълбока старост. В селото сега жи-

⁵ Янков, Г. (2013) История на село Ефрем. София: Издателски комплекс – УНСС, с. 60–63.

⁶ ТНИ – архиви на с. Съчанли, спомени на Георги Зорнаджиев.

воят нейните правнуци: Елена Грозева Янкова-Аврамова, Митко Грозев Янков и Божин Стоянов Тодоров.

Солидарност и взаимопомощ

Солидарността и взаимопомощта са характерни за тракийските българи по време на големите изпитания през втората половина на 1913 г. На 22 август с. г. над 500 башибозуци нападат село Манастир. На помощ на манастирци се притичва една дружина от около 60 въоръжени съчанлийци под ръководството на Димитър Стаматов (Терзията). Обединените сили на двете села нанасят поражение на далеч многобройния нападател. За тази победа се съдържат сведения в писмото на кмета на Съчанли – Стаматов, до този на Доганхисар. В него се посочва, че точно в такива времена се „узнава и народността и братството“.⁷ А ето и текста на цялото писмо:⁸

„22 август 1913 г., с. Съчанли.

До Гуспудина кмета в село Доган Хисар

Г-нъ кмете,

*Щом като получите писмото ни, веднага да разпоредите пощата ни, която ви изпращаме, и по-скоро да саобщиците вашите новини, пакъ за нашите, ако питате, таз сутрин Манастир нападнаха турците, башибозук и до един ги разпръснахме, турците бягат и засега има около 25 души турци **завързани**: тук не знаемъ как ще станат, а пък населението, децата, жените дойдоха в нашето село, затова, ако четата там не е нужна толкува към вашата*

⁷ Милетич, Л. Цит. съч., с. 209.

⁸ Пак там, с. 209–210.

*страна, по-скору да пристигнат за нашите места. Обаче нашето население е на ноги, ще ве молим, ако е възможно, да ни изпратите няколко патрони, мартинцики, а по-малко маузерцики. Затова ще ни задължите крайно, **понеже в такова време се узнава и народността и братството**, и пак повтарям и крайно ве молим, колкото може да ни се изпълни желанието, доколкото можете.*

Съсъ поздрав Опц. Кмет.

(P.S.) Помислете, ако ще теглим още много време, трябва да се разправите съсъ агентите Дедеагачки, възможно ли е да ни запазят в градът при тях си, та да ни се съобщите, безъ друго да се напълним в Дедеагач.“

След сражението населението на село Манастир се преселва в Съчанли. Бежанците са приютени братски, но след едноседмичен престой се връща обратно смятайки, че няма да бъдат нападнати отново. На 4 и 5 септември 1913 г. една автономистка орда от 2 хил. души напада двете села (Манастир и Съчанли). Силите са неравни и при тези обстоятелства е дадена предварително уречената парола – цялото население да се изтегли към Доганхисар. Картината на изтеглянето на съчанлийци от родното им село, описана от очевидеца А. Попов, е потресаваща: „*Същата вечер в с. Съчанли всички бяха обути, стегнати. Зловецият вой на кучетата предвещаваше, че ще се случи нещо лошо... Гърмежите безспирно се чуваха по-близо. Виковете „Аллах“ и „Илери“ достигаха до ушите на децата и жените, смесени с олеията на хората. Шепата въоръжени храбреци правеха последни усилия да задържат озверелия башибо-*

зук, но беше напразно. Пламна черквата, училището, цялото село.“⁹

Бегълците от Съчанли и други български християнски села намират временно приют в прочутата „Доганхисарска република“.¹⁰ След като на 8 и 9 септември Доганхисар е нападнат и запален, бежанците се оттеглят в Дедеагач, където търсят защита от консулите (която не получават). На 23 септември 1913 г. (неделя) башибозуци и войници, по заповед на командира на въоръжените сили на т.нар. Гюмюрджинска автономна република – майор Сюлейман Аскери (заповедта е публикувана в книгата на турския историк Айдынлъ, документ № 5),¹¹ подкарват нещастните бежанци по шосето към град Фере. Ето потресаващия разказ на очевидеца на събитието Мавер Калоянов: „Когато народът се беше събрал при казармите (в гр. Дедеагач – б.м. Г.Я.) на 23 септември и когато башибозуците го подбраха да го карат с бой дигна се такъв сърцераздирателен общ вик на многохилядния народ, че цял Дедеагач потрепера, целият град стана на крак; камък да беше човек, не можеше да не проплаче.“¹²

Ето това, съвременни Кирякстефчовци и Рачкопръдле-

⁹ Попов, А. (1920) В-к „Тракия“, № 191 от 1.IV.1920 г.

¹⁰ В книгата на Пенка Чакалова е цитиран интересен случай във връзка с обявяването на Доганхисар за република. Как прадядо ѝ Стою Чакалов задава на войводата Маджаров простичкия въпрос, на който не може да се отговори: „Какъва съ бъде сая Република бес цар, бре Димитре?“. Вж.: **Чакалова, П.** (2016) Малко Брягово – Искри от родното огнище. Димитровград: с. 139.

¹¹ *Aydinli, A.* (1975) *Vatı Trakya Faclasinin, Ist, s. 192–193.* По-подробно за тази книга, вж.: *Славков, И., Б. Димитрова* (1989) Сачанли. Историческо и етнографско проучване. София: Отечествонен фронт.

¹² *Милетич, Л.* Цит. съч., с. 231.

вци, се нарича етническо прочистване, и то извършено през ХХ век! (Рачко Пръдлѐто, герой от романа „Под игото“ на Иван Вазов, доносник на турския конак.) Това не е „далечна история“, не е „въпрос на други нации“.

Страшна участ сполетява тракийските бежанци от 23 септември до 4 октомври 1913 г. по пътя им от Дедеагач до село Ятаджик (Маджарово), наречен от Л. Милетич „*кървавият път*“. Големите жертви на насилието са децата. Но и при тези тежки условия сме свидетели на примери на солидарност и взаимопомощ, особено при преминаването на река Арда. Митре Стаматов Аркумарев от четата на Маджаров разказва на акад. Милетич: „*Тази цялата нощ (на 4 октомври 1913 г. – бел. Г. Я.) на гърб прекарвахме децата (през р. Арда); аз сам пренесох 27 деца.*“¹³

Солидарността между някогашните тракийски българи се съхранява и през периода 1919 – 1925 г., и в по-късни времена. В спомените си д-р К. Бакърджиев разказва следното за известния тракийски деятел Георги Сапунаров (чието име носи Тракийското дружество в град Хасково): „*Широка душа носеше. Живееше за другите... Когато някой беше в затруднено положение обичаше да казва: „Дайте де го подпрем тоя тракиец.*“¹⁴ Тази солидарност и човещина са характерни и за други потомци на тракийските българи. През последните десетилетия в речника ни навлязоха купешки думи, като „*толерантност*“, „*коректност*“ и т.н. Но като че ли човечността се позагуби.

¹³ Пак там, с. 245.

¹⁴ Бакърджиев, К. и др. (2002) Бележит деец на тракийското движение – Георги Сапунаров. – В: Сборник Тракия, том II. Хасково: ТНИ (филиал), с. 259.

Изострено чувство за национална идентичност

Обстоятелството, че тракийските българи са живеели на границите с други държави и народи, изостря тяхното чувство за национална идентичност. За да отстоят националната си принадлежност, през XX век българите от Беломорска Тракия бягат на три пъти към „Стара“ България и три пъти се връщат по родните места.

Първия път бягат по време на т.нар. Гюмюрджинска автономна република (август – октомври 1913 г.). Високата порта се опитва да представи автономното управление като „*независимо народно революционно движение*“. Но в действителност, както убедително доказва проф. Стайко Трифонов, то е подготвено от агентите на младотурския комитет в Цариград. Самият министър на вътрешните работи Джемал бей по-късно се хвалел, че бил „*създател на това движение*“.¹⁵ Командният състав на въоръжените сили на автономното образование се състоял главно от турски офицери (както е видно от книгата на турския историк Ахмет Айдънлъ). Както вече споменахме, командир на въоръжените сили е майор Сюлейман Аскери бей, генералщабен офицер, участник в Триполитанската война и близък на един от младотурските водачи – Енвер бей.¹⁶ Гюмюрджинското автономно образование „*просъществува само два месеца,*

¹⁵ Трифонов, С. (1992) Тракия. Административна уредба, политически и стопански живот 1912–1915. София: ТФ „Капитан Петко Войвода“, с. 63.

¹⁶ Става дума за тримата младотурски водачи (съставляващи „*младотурския триумвират*“) – Талаат бей, Джемал бей и Енвер бей, по чиито указания е извършен арменският геноцид през 1915 г. По-подробно вж.: Киракосян, Д. (1986) Младотурки перед судом истории. Ереван: Айастан.

но те бяха напълно достатъчно за разорението на българското население и кървава разправа с него“.¹⁷

От 23 септември до 4 октомври 1913 г. десетки хиляди българи бягат в „старите“ предели на Царство България. След 8 октомври с. г., когато българските войски се завръщат в Беломорска Тракия на основание на Букурещкия (18 август 1913 г.) и Цариградския (29 септември 1913 г.) мирни договори, бежанците се завръщат по родните си места.

Втория път западнотракийското българско население бяга по време на гръцкото управление (май 1920 – 1924 г.). През тези години българите са подложени на натиск. В спомените си войводата Стайко Запартов свидетелства: „Насила заставяха българите да подписват декларации, че стават гърци.“¹⁸ А според изследването на Анастас Разбойников, „близо 25 хил. българи от Западна Тракия са били изпратени на заточение“.¹⁹ При тези обстоятелства изходът е един – преселване в България. Още през 1919 г. в Ньой е подписана конвенция между България и Гърция за доброволно изселване на малцинствата. Костадин Гунчев, фотодокументалистът на Беломорска Тракия, в своите спомени споделя: „... гърците почнаха да дават паспорти за изселване за България и аз реших да искам паспорт, да се изселя. Който не е оставал под робство нищо не знае! Много е тежко под робство. Идвало е момент да казвам: Нищо да немам, в България да съм, при народа си!“²⁰ През

¹⁷ Трифонов, С. Цит. съч.

¹⁸ Караиванов, М. Българското националноосвободително движение в Западна Тракия – 1920–1923 г. – В: Сборник Тракия, том II, цит. съч., с. 238.

¹⁹ Разбойников, А. (1940) Обезбългаряването на Западна Тракия 1919–1924. София: Сибия, II-по фототипно издание – библио. „Вечни книги на България“, с. 34.

пролетта и лятото на 1924 г. се изселват и последните оста-
тъци от българите християни от Западна Тракия.

За трети път тракийските българи се връщат в Беломорска Тракия по време на Втората световна война, когато тя е временно дадена от Германия за администриране от властите в София. Баща ми дълго време се въздържал семейството ни да замине, тъй като не е вярвал, че нацистите ще спечелят войната със Съветска Русия. Накрая отстъпва пред увещанията на роднини и съседи и се заселва в село Куштепе, община Шапчи. Неговите опасения се оказали основателни – през есента на 1944 г. той и семейството му, както и хиляди други тракийски българи, напускат за трети път родната земя. Въпросът за изтеглянето на българската армия от Беломорието е поставен изрично от Чърчил и Идън в разговорите им със Сталин и Молотов (от 9 до 11 октомври 1944 г.). Това е предварително „*условие, без което не може*“ (Conditio, sine qua non!), за да започнат преговорите за сключване на примирие.²⁰

Привързаността и любовта на тракийските българи към Беломорска Тракия са пословични – те я наричат с най-скъпи имена: „Златна Тракия“, „Каматна (Хубава) Тракия“... През последните години бяха написани десетки краеведчески изследвания за селища от Западна Тракия. В тях личи голямата привързаност и обич на авторите – потомци на тракийските бежанци, към родните селища на техните предци. Като илюстрация ще цитирам написаното от авторите на историята за село Доганхисар, където „*въздухът винаги носи аромата на цъфнали бадеми или божур,*

²⁰ Райчевски, С. (2018) Предаването на гражданската власт в Беломорието на ЕАМ и изтеглянето на българските войски през септември 1944 г. – В: Сборник Тракия, том VIII. Хасково: ТНИ (филиал), с. 56.

на риган, пирен, драналика, зеленика, кумбарика... Природа и хора тук са слети в едно слово, Доганхисар – Градец, откърмило... титана на южнородопското революционно движение срещу турското робство – Капитан Петко войвода.²¹ Потомци на тракийски бежанци масово започнаха да посещават родните места на своите предци. За това спомогна и книгата на Димитър Шалапатов за българските християнски селища в Беломорска Тракия, в която наред с някогашните са дадени и сегашните гръцки наименования на селищата.²² Писателят Никола Инджов определя книгата като „великолепен фотоалбум за българското Беломорие, като пътеводител през историята и днешния ден“.²³ Вече над десет години всяка година фондация „Д-р Димитър Щерев“ организира и спонсорира поход „По стъпките на тракийските мъченици от есента на 1913 г.“. Председател на фондацията е известният лекар проф. Атанас Щерев, потомък на бежанци от Беломорска Тракия (село Балъкьой, днешно Мелиа).²⁴

Може да се говори за едно **четвърто духовно завръщане** на потомците на тракийските българи към Беломорска Тракия.

Трудолюбие, честност и пестеливост

С възхищение за тези характерологични черти на бъл-

²¹ Бакърджиев, К., М. Бакърджиева. Цит. съч., с. 9.

²² Шалапатов, Д. (2011) Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия. Велико Търново: Български писател.

²³ Инджов, Н. (2012) Прилив на православие и българска реч. – В: Сборник Тракия, том V. Хасково: ТНИ (филиал), с. 228.

²⁴ Алекова, Е. (2018) Посечени, но не и победени. По стъпките на тракийските мъченици от 1913 г. – В: Сборник Тракия, том VIII. Хасково: ТНИ (филиал), с. 250.

гарите от Беломорска Тракия говори Пол Русел, директор на финансите на Междусъюзническа Тракия (управлението на френския генерал Шарпи – от октомври 1919 до май 1920 г.). В рапорт до главнокомандващия на съгласенските войски на изток генерал Франше д'Еспре той пише: *„Два елемента си оспорват бъдещето в страната, като оставим на страна турците, които отдавна трябва да си отидат там, от където са дошли... У днешните потомци на древните гърци почти нищо не е останало от това, което величаем в тяхното минало... Без всякакво съмнение бъдещето на тази страна принадлежи на това младо и кораво племе (българите), надарено с рядко трудолюбие, честност и пестеливост.“*²⁵

Тези редове е добре да бъдат прочетени от навъдилите се през последните десетилетия ругатели на всичко българско. Какви добродетели са притежавали само нашите предци – някогашните тракийски българи.

Един от тези някогашни тракийски българи е и писателят Константин Петканов (1891 – 1952 г.) от Каваклия. В статията си *„Характерни черти на българина“*²⁶ той също откроява трудолюбието, честността и пестеливостта на българина. Неговата характерология се основава в значителна степен на наблюденията му върху битието и съдбата на тракийските българи. **Според Петканов, трудът за българина е висша нравствена ценност: „Луда е, но е хубава и на работа – работна“; „Ако чакаш радост в къщата си, то чакай я със запретнати ръкави“; „Посред нощ да съмне,**

²⁵ Разбойников, А. Цит. съч., с. 10–11.

²⁶ Петканов, К. (1930) Характерни черти на българина. – В: сп. „Философски преглед“, 4/30, София: Печатница „Христо Г. Дановъ“, с. 343–367.

посред нощ ставам“... Що се отнася до пестеливостта, Петканов отбелязва, че българинът печели пари, за да си купи земя, добитък, стопански принадлежности. Жълтиците се връзват в девет възела: „*Бели пари – за черни дни*“. Докато по отношение на парите българинът проявява трайна пестеливост, то за хляб, жито и другите домашни произведения той е щедър: „*Гостоприемството е украшение на българската къща*“. Българинът посреща гостите сърдечно – слага им богата трапеза. Там, където гостоприемството е в култ, не може и дума да става за скъперничество.

Илия Бешков обрисова приятеля си Константин Петканов по следния начин: „*Коста е български селянин, който оре и жъне добре, пее хубаво, говори искрено, играе и танцува като дедите си и плаче само от умиление. Той стана писател, защото искаше да замени загубените земи, дом и слънчеви радости с думи, написани на лист, чиято белинá го свързваше със светлината на беломорското небе.*“²⁷

В тази забележителна характеристика на Константин Петканов, направена от Илия Бешков, са възпътени редица най-характерни черти на някогашните тракийски българи изобщо.

Балансираност, умереност

Тракийските българи от Беломорието и Одринско по характер и ум са умерени и балансирани. Писателят Антон Страшимиров отбелязва, че „*българинът по Одринско и из Родопите е и в политическите борби постепенен, отколкото човекът в коя да е друга от българските групи*“.²⁸ От гледна точка на разглежданите характерологични черти –

²⁷ Бешков, И. (1981) Коста оживя! – В: Илия Бешков. Словото. Варна: Г. Бакалов, с. 64.

²⁸ Страшимиров, А. (1993) Нашият народ. 2-^{ро} изд. София: Ятрус, с. 83.

умереност, балансираност и постепенност – тракийските българи са близки до традиционната фолклорна група на родопчаните (рупците). Това не е случайно. Много български християнски селища в Беломорска Тракия населяват югоизточните ридове на Родопите (Съчанли, Манастир, Доганхисар, Голям Дервент, Малък Дервент и др.).

По темперамент тракийските българи се различават от македонските. Отново ще се позовем на Антон Страшимиров. Според него македонецът е „*неспокоен*“, „*сангвинично буен*“, „*необуздан в бой*“, „*дайте му да се бие в гърдите, да декламира и да се жертва*“.²⁹ Тези черти не са типични за Западнотракийските българи.

Умереността на тракийците от Беломорието и Одринско граничи понякога и с онова, което нарекох в една от моите книги „*тракийска стеснителност*“.³⁰ Писателят Никола Инджов – сам потомък на български бежанци от село Манастир – отбелязва, че „*тракийските българи са хора със стеснителна памет*“. Едно симпатично качество, но в случая донякъде попречило разорението на тракийските българи през 1913 г. (нямащо „*равно в новата ни мъченическа история*“, акад. Милетич) да заеме трайно място в българската историческа памет. Разбира се, тази констатация не сменя отговорността от родните историци и писатели. Едва ли Батак или героизмът на опълченците на Шипка щяха да заемат такова място в историческата ни памет, ако не беше гениалният поет Иван Вазов.

²⁹ Пак там, с. 81.

³⁰ Янков, Г. Цит. съч., с. 95.

Оптимизъм, благородство, липса на отмъстителност

За някогашните тракийски българи е характерна оптимистичната мисъл: „*Червата да ти се влачат, казвай поясът ти се е разпасал!*“³¹ Подобна метафорична мисъл не съм срещал в други райони на българското етническо землище. Възможно е да съществува, но за тракийските българи тя е типична характерологична черта, свързана с превратностите на историческото им битие. Това могат да кажат само хора със силни характери. Днешните поколения обичаме да се оплакваме, но като си помисли човек какво са преживели нашите предци... Дали сегашните поколения биха издържали на подобни изпитания?

Може би най-впечатляващите характерологични черти на тракийските българи са благородството и липсата на отмъстителност. Войводата Димитър Маджаров изказва забележителната мисъл: „*В борбата за справедливост и свобода да не се достига до отмъщение!*“³² Тази благородна мисъл по-късно изкрystalизира в девиза на тракийските българи: „*Не забравяйте, но не отмъщавайте!*“. Както отбелязва акад. Георги Марков, този девиз „*звучи толкова благородно, че би трябвало да се осъзнае и от другите съседни нам народи*“.³³

³¹ Пак там, с. 206.

³² Попчев, З. (2010) Войводата Димитър Маджаров. Хасково: Оponent, с. 120.

³³ Марков, Г. Встъпителни думи към първото издание на книгата на Делчо Порязов. Вж.: Порязов, Д. Цит. съч., с. 5.

В резултат на големите исторически и социални трансформации през десетилетията, потомците на някогашните тракийски българи се пръснаха и размесиха сред останалото население на България. Това е част от общия процес на преливане и размесване на старите български традиционни диалектни и фолклорни групи, които съществуваха в историята на българския етнос. Вероятно редица от разглежданите характерологични черти на тракийските българи също са претърпели своите трансформации в рамките на общия процес на трансформация на българския национален характер.³⁴

Въпреки големите социални трансформации потомците на тракийските българи продължават да съхраняват своята историческа памет. За това съдейства и дейността на **родолюбивата българска организация *Съюз на тракийските дружества в България***.

Въпрос на морал, дълг и почит към хилядите невинни жертви, дадени от тракийските българи през 1913 г., е да не бъдат забравени. Неблагодарни ще бъдем, ако не защитим тяхната памет. Историята се изучава, за да се вземат в „снет вид“ ценностите, създадени в миналото, да почерпим поуки и образци от него.

³⁴ Христов, И. (2014) Българският национален характер 19–20 век. Еволюция и трансформация. София: Изток–Запад.

Втора част
**НЕЗАБРАВИМИ ИМЕНА
В ИСТОРИЯТА НА ТРАКИЙСКИТЕ
БЪЛГАРИ**

**ЕКЗАРХ ЙОСИФ – ДУХОВНИЯТ СТРОИТЕЛ
НА НАЦИОНАЛНОТО ЕДИНСТВО**

СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

За екзарх Йосиф е писано много,¹ но колкото и много да е то, пак никога няма да бъде достатъчно, за да оценим по достойнство значението на неговата личност и на делата му за българската история. Затова и настоящият очерк няма амбиции да добавя нови биографични факти и детайли, а на основата на съществуващата научна литература, посочена в края на публикацията, да се опита да представи още един, надявам се, интересен и полезен поглед към този духовен великан, посветил се на националното единство на българския народ. Целта е по-ярко да се открият приносът на екзарх Йосиф и ролята на Българската екзархия в борбата за

¹ За живота и делото на екзарх Йосиф виж по-подробно: *Арнаудов, М.* Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870 – 1915). Т. 1. С., 1940; *Същият.* Живот и дейност на екзарх Йосиф. С., 1965; Български екзарх Йосиф I. Дневник. Текст, коментар и бележки *Хр. Темелски.* С., 1992; Екзарх Йосиф I в спомените на съвременниците. Съставител *Хр. Темелски.* С., 1995; *Темелски, Хр.* Екзарх Йосиф I. С., 2005; *Същият.* Дипломатът в расо, Екзарх Йосиф – живот и дейност. С., 2015.

съхраняването на българщината в Македония и Одринска Тракия в периода от Руско-турската освободителна война през 1877 – 1878 г. до Балканската война през 1912 – 1913 г., която българският народ тогава спонтанно нарече „Втората освободителна война“.

Екзарх Йосиф (5 май 1840, Калофер – 20 юни 1915, София) е уникален случай в историята на Българската православна църква (БПЦ) и в българската история изобщо. Той е единственият архиерей на върха на църковната йерархия в ново и най-ново време, който не е имал необходимата богословска подготовка, като при това е получил образованието си в западноевропейска и отчасти католическа среда. Вярно, след завършване на началното и класното образование в родния си град той иска да продължи в духовна семинария в Русия, но по някаква причина желанието му не се осъществява. Вместо това през ноември 1862 г. постъпва в католическия колеж на френските лазаристи в Цариград, който изиграва важна роля в прогласяването и утвърждаването на Българската уния от 1860 г. В това учебно заведение младият Лазар Йовчев (кръщелното и гражданското име на бъдещия екзарх) попада с протекцията на Драган Цанков – най-яркият лидер на движението за църковно съединение (уния) с Католическата църква под върховенството на папата. В колежа на лазаристите той учи в продължение на три години, за да изпъкне като първенец и любимец на Еужен Боре, тогава ректор, а впоследствие генерален супериор на конгрегацията. През септември 1864 г. Лазар Йовчев следва три години литература в Сорбоната и още три години право в престижния парижки университет, като и тук е подпомаган от Еужен Боре. Само избухването на Френско-пруската война през 1870 г. не позволява на ученолюбивия младеж да

завърши висшето си образование с докторат и той се завръща в Цариград. Желанието му сега е да започне юридическа кариера в османската съдебна система, но по различни причини това не става. Известно време е главен редактор на сп. „Читалище“, като преди това сътрудничи на в. „Македония“. От началото на 1872 г. е назначен за главен секретар и писар на Българската екзархия.

При различни стечения на обстоятелствата Лазар Йовчев е могъл, при това успешно с оглед на неговото образование, но още повече заради личните му качества, характер, амбиции и морал, да бъде един от изтъкнатите политици и държавници на следосвобожденска България. Той обаче избира духовното поприще и превръща съдбата на българите в Османската империя в своя лична съдба. На 23 септември 1872 г. Лазар Йовчев приема монашеските обети заедно с името Йосиф и с една ускорена процедура бързо изкачва църковната йерархия от дякон до архимандрит. На 1 декември той вече е протосингел на екзарх Антим I – ключова, авторитетна и влиятелна длъжност в Българската екзархия. Всъщност той е готвен за български епископ на Одрин, но Високата порта никога не допуска издаването на берат за този град. Вместо това през януари 1876 г. е избран за епископ на Ловешката епархия, чиято катедра заема в разгара на Априлското въстание и в турските репресии след неговото потушаване.

В деня, в който Русия обявява война на Османската империя – 12 април 1877 г., – екзарх Антим е свален от екзархийския престол и интерниран в Мала Азия заради откровеното му русофилство. Като по-благонадежден в очите на османските власти – европейски възпитаник и франкофон – на 24 април за екзарх е избран Йосиф.

Екзарх Йосиф обаче е уникален като историческа личност не само в български, но и в цариградски мащаб. Той стои начело на Българската екзархия 35 години – от избирането му на 24 април 1877 г. до окончателното му отпътуване от Цариград на 27 ноември 1913 г. (а формално и до смъртта му през 1915 г.). През това време се сменят 21 велики везири (някои повече от веднъж), 8 гръцки патриарси, 5 руски посланици. По продължителност на заеманата длъжност му отстъпва дори султан Абдул Хамид II, който остава на трона 33 години (от 1876 до 1909 г.). При толкова висши османски чиновници и чужди посланици, които идват и си отиват, екзарх Йосиф стои непоклатим на кормилото на екзархийския кораб и се превръща в един от най-добрите познавачи на османската администрация и държавна политика на своята епоха. Неговият педантично и неуморно воден през годините дневник потвърждава това. Уникалното място на екзарх Йосиф като историческа личност се потвърждава и от 25-годишния му юбилей, честван тържествено на 23–28 април 1902 г. в Цариград и редица градове на Македония и Одринска Тракия, както и в Княжество България. В издадения по този случай юбилеен сборник се изтъква, че събитието се е превърнало в „триумф на една велика творческа идея, на едно всенародно културно дело, чиято люлка беше Цариград“.

Началото на този „триумф на всенародното културно дело“ обаче изобщо не изглежда така патетично и оптимистично. Неслучайно протоколите от избора му за екзарх ясно разкриват, че това е станало възможно само заради отвода на други, много по-подготвени и популярни екзархийски владици, които обаче изобщо не желаят да се нагърбят с тази длъжност в онзи кризисен момент. И са били точни в преценката си, защото Руско-турската война освен свобода

за част от българския народ, оставя много нерешени проблеми, с които не всеки е можел да се справи.

* * *

Победите на руското оръжие, увенчани със Санстефанския мирен договор, възвестяват големи надежди за политическото бъдеще на българския народ, но едва не погребват Българската екзархия. В стратегическите планове на Русия за следвоенното устройство на Балканите за Екзархията няма място, тъй като тя се явява препятствие пред едно желано гръцко-българско сближение и споразумение. Същото впрочем повеляват и църковните канони, според които в една страна може да има само една православна християнска църква. По някаква злощастна случайност руските интереси и каноническото право съвпадат със сериозна поколенческа криза на екзархийската йерархия – петима от общо 15 митрополити умират още преди войната (Търновският Иларион, Врачанският Аверкий, Ловчанският Дионисий, Велешкият Дамаскин и Скопският Доротей) и епархиите им (с изключение на Ловчанската) остават вакантни. Църковното управление е сериозно дезорганизирано и затруднено на всички нива – екзархийско, епархийско и енорийско. Две епархии – Нишката и Нишавската – и по-голямата част от Русенската епархия (Северна Добруджа) попадат под чужда политическа и църковна власт – съответно сръбска и румънска. Цялото екзархийско наследство, останало в ръцете на турците, е обсебено от Цариградската патриаршия. Затова оценката на протопрезвитер проф. д-р Стефан Цанков, един от най-добрите познавачи на православието и на българската църковна история, е колкото правдива, толкова и

страшна: „Така, с малки изключения, непосредствено след въстанията и освободителната война, Българската екзархия оставаше повече една идея“.

Дори тази идея обаче тогава изглежда обречена. На 1 юни 1878 г., по настояване на началника на временното руско управление княз Александър Дондуков-Корсаков, екзарх Йосиф напуска Цариград и се установява в Пловдив. В очите на руската дипломация това сигурно е първата стъпка за вдигане на схизмата и уреждане на гръцко-българския църковен спор, но за българите е последният смъртоносен удар срещу тяхната църковна автономия и националното им единство. И наистина, извеждането на каноничния предстоятел на българската църковна организация от Цариград и установяването му в руската окупационна област лишава Екзархията от легитимната основа за нейното съществуване – султанският ферман. Та нали тъкмо той определя екзарха за църковно-народен водач (милет баши) на българската народност (булгар милет) в Османската империя, смисъл и цел на Българското възраждане. Само след месец Берлинският конгрес разкроява по най-неестествен начин народностната основа на Екзархията и тя се озовава окована в тесните граници на Княжество България и Източна Румелия.

В онзи момент всичко изглежда предрешено по волята на Великите сили, интересите на Русия и каноните на православие. Тези могъщи законотворци в съдбата на малките балкански народи сякаш окончателно и безвъзвратно отклоняват бъдещето на България по едно друго русло, което днес можеше да бъде наша история. И ако това не става, то е само заради политическата дързост на българския народ и дипломатическия гений на екзарх Йосиф. Сплотени и сговорни, както рядко се е случвало в историята, българите въстават

срещу традиции, канони и закони, като им противопоставят националния идеал, волята за облик и единство, вярата в собствените си сили.

В историята на Българската екзархия има една дата, която малцина знаят, макар че в националния календар тя би трябвало да е равностойна на 3 март – Освобождението, 6 септември – Съединението, и 22 септември – Независимостта. Тази дата е 9 януари 1880 г., когато екзарх Йосиф потегля с влака от пловдивската гара към Цариград. Това не е обикновено архиерейско пътуване, нито поредната совалка до Високата порта. Това е от онези редки моменти, когато личността наистина твори историята. Завръщането на екзарх Йосиф в Цариград всъщност е второто раждане на екзархията, което бележи началото на македоно-одринската борба. Много смелост се иска, за да се опълчи човек срещу волята на освободителката Русия, пред която обикновените българи тогава благоговейт; срещу току-що начертания нов европейски ред, въплътил труднопостижимото равновесие в интересите на Великите сили; срещу гнева на Високата порта, озлобена от претърпяното поражение; срещу гордостта на Цариградската патриаршия, алчна за екзархийското наследство в Македония и Тракия. На 9 януари 1880 г. екзарх Йосиф като истински народен водач повежда българите към тяхното бъдеще, което днес е наша история. От тази дата начева и нова глава в историята на Българската екзархия – борбата за българщината в Македония и Одринска Тракия.

От гледна точка на Екзархията македоно-одринската борба преминава през пет периода, обособени от вътрешното ѝ развитие и външните условия.

I. 1880 – 1890.

Връщането на екзарх Йосиф в Цариград е решителна, но

само първа стъпка по дългия и труден път, който води до възстановяване на законните права на Българската екзархия. Преплитането на колкото разнородни, толкова и противоречиви интереси в Източния въпрос предопределят неговата стратегия и тактика. Стратегията на екзарх Йосиф се основава върху приложението на султанския ферман за учредяването и устройството на Екзархията от 28 февруари 1870 г. Затова той повече разчита на благоразположението на Високата порта, отколкото на европейските реформи. Това обаче не е туркофилство, още по-малко еврофобия. Стратегическото мислене на екзарх Йосиф се основава не на политическа идеология или доктрина, а на формирания през Възраждането индивидуален и национален инстинкт да се търси винаги и във всичко народният интерес. Така дори схизмата вместо позорно клеймо се превръща в най-силното оръжие за защита на българщината. От същия дълбок и живителен извор произтича и неговата тактика, която се заключава в бавното, внимателно и постепенно възстановяване на легитимните права. Образно казано, екзарх Йосиф предпочита да ходи стъпка по стъпка, без да греши, отколкото да върви с широки крачки, но с риск да препъне народното дело.

Училищното дело на Българската екзархия се развива в рамките на един добре премислен и съобразен с националните възможности и възделения проект. Средището на българската просвета се установява в Солун, където се създават две пълни гимназии – мъжката „Св. Св. Кирил и Методий“ и девическата „Св. Благовещение“. В големите вилаетски центрове Скопие, Битоля и Одрин има класни училища, които трябва да се развият в средни учебни заведения. В другите по-важни градове или санджакски средища, като Велес, Ох-

рид, Лозенград и пр., действат двукласни и трикласни училища. Широката основа на тази пирамида са началните училища (отделенията), които трябва да се разкрият навсякъде, където има българско население. Просветната стратегия на Българската екзархия е ориентирана към създаването на многобройна и силна българска интелигенция, възпитана в национален дух и снабдена с общообразователен мироглед, която да застане начело на борбата за съхраняване и развитие на българщината в Македония и Одринска Тракия.

Първата победа е извоювана с изтръгването на българската просвета от влиянието на елинизма. Дотогава Цариградската патриаршия брутално налага попечителството си върху българското училищно дело в Македония и Одринска Тракия. Никой български учител не може да учителства без писменото разрешение на гръцкия владика, който е отговорен пред властите за образованието и възпитанието на православно население в епархиите. През 1880 г. обаче на тази своеволна и користна опека е сложен край. Българските училища са подчинени на специални просветни комисии (*моариф комисии*), учредени от турските власти в по-важните центрове на европейските вилаети. Макар и подложени на строг контрол и вмешателство от страна на турските власти, българското просветно дело поне е спасено от явните денационализаторски намерения на Цариградската патриаршия.

Следващата стъпка на екзарх Йосиф е окончателно да укрепи статута на Българската екзархия, като осигури признаване и препотвърждаване на нейната легитимност от страна на Високата порта. След много постоянство и упорство на 17 декември 1883 г. в лична аудиенция при султан Абдул Хамид II той получава уверение, че църковните права на

българите в Османската империя не са унищожени. Още на другия ден екзархът е приет от великия везир, за да обсъди подробностите за възвръщане на предвоенното статукво в устройството и управлението на Екзархията.

Въпреки че Високата порта дълго време отказва да издаде берати за български владици, просветно-религиозното дело сега преминава в ръцете на българските църковни общини във вилаетите. Върху тяхната инициативност, предприемчивост и готовност за материални жертви лягат образованието и възпитанието на децата в основните училища. В следващата по-висока степен на класното, педагогическото и гимназиалното образование издръжката и отговорността падат върху Екзархията. На нея принадлежи и върховният надзор върху цялата училищна система в Македония и Одринска Тракия. Първоначално тя го упражнява чрез специален орган, наречен Училищно попечителство, а впоследствие Училищен отдел. Чрез аналогичен орган, наречен Духовен отдел, Екзархията ръководи църковно-религиозните дела. Тези два органа или отдела са част от канцеларията на екзарх Йосиф и не отнемат задълженията на Синода и Мирския съвет, предвидени според екзархийския устав, но неконституирани заради спънките на турските власти.

Друга важна задача на екзарх Йосиф е да осигури материалната основа за съществуването на Българската екзархия. Главен източник на средства за общинските училища са църковните приходи, но ако за някои по-големи и заможни градове като Прилеп, Щип, Велес или Струга те са относително редовни и задоволителни, в други по-бедни селища са крайно недостатъчни и непосилни за местното българско население. Затова екзарх Йосиф се уповава и на подкрепа от страна на българската държава. През 1882 г. правителството

на Княжество България за първи път отпуска на Екзархията по-голяма сума в размер на 100 000 лева. Оттогава насетне тази финансова субсидия се влива като жителна струя в българския национален организъм в Македония и Одринска Тракия и го прави от година на година по-силен. Още през 1883 г. българската държавна субсидия нараства на около 600 000 лева и продължава прогресивно да се увеличава с всяка учебна година.

Резултатите от съвместните усилия и жертви на църковните общини, Екзархията и българската държава не закъсняват. Българското просветно дело в Османската империя стартира през учебната 1882 – 1883 г. с 237 училища, 351 учители и 16 068 ученици. За десет години тези показатели се удвояват и през учебната 1891 – 1892 г. възлизат на 590 училища, 888 учители и 31 537 ученици. Българщината в Македония и Одринска Тракия не само е изправена на крака, но вече разполага с достатъчно сили за нов национален порив.

II. 1890 – 1897.

Наред с всички малки и големи стъпки в борбата за възстановяване, утвърждаване и развитие на българското училищно-църковно дело, екзарх Йосиф нито за момент не преустановява усилията за постигане на най-съкровената цел – извоюване на берати за български владици в Македония и Одринска Тракия. Това не е плод на негово лично честолюбие или някаква канонична самоцел, а жизненоважно условие за функционирането на Екзархията като църковно-народен институт. Съдбоносното значение на владишкия въпрос обяснява и противодействието срещу него. Укрепването на българската народност в европейските вилаети на Османската империя не влиза в сметките на различни меродавни фактори и най-вече на Високата порта. Затова нито един

владишки барат не е подарък, а плод на борба, победа преди всичко на изключителното постоянство и дипломатическия такт на екзарх Йосиф.

Първите два владишки берата са извоювани през 1890 г. със солидарните усилия на Българската екзархия начело с екзарх Йосиф и българското правителство начело с министър-председателя Стефан Стамболов. Най-напред са възстановени екзархийските митрополитски катедри на Скопската и Охридската епархия. През 1894 г. са изтръгнати още два берата за Велес и Неврокоп. Три години по-късно, заради неутралитета си по време на Гръцко-турската (Тесалийската) война през 1897 г., Екзархията се сдобива с още трима архиереи – в Битоля, Дебър и Струмица. Заедно с тях се изгражда и системата на българските търговски агентства (консулства) в Европейска Турция, които занапред ще играят важна роля в подкрепа на екзархийското дело.

Това е максимумът, който Българската екзархия достига в своето канонично строителство по времето на Абдулхамидовия режим. Лавинообразното засилване на българщината в Македония не се нрави на Високата порта. Вярна на вездесъщия имперски принцип „разделяй и владей“, тя противопоставя на българското екзархийско дело сръбската пропаганда. Хвърлила своите основни усилия на юг в борбата срещу елинизма, Българската екзархия е изненадана в гръб от сръбската църковно-училищна пропаганда. Организирана и финансирана от сръбската държава, поощрявана от руската дипломация, подпомагана от Високата порта и Цариградската патриаршия, тя се стреми, първоначално главно чрез училищата и църквите, да замъгли и промени националното съзнание на част от българското население в Македония и от него изкуствено да създаде свое малцинство или

поне впечатлението, че такова съществува. Сръбската пропаганда се опитва да проникне в Македония още в средата на XIX в., но се активизира едва след Сръбско-българската война през 1885 г. Тя бележи своите по-значителни успехи точно по времето, когато Екзархията се бори за владишки берати и здраво се вкоренява най-вече в Скопската епархия. Враг на българщината, тя е естествен съюзник на гръцката пропаганда, която през този период се намира в отстъпление по всички фронтове в Македония и Одринска Тракия.

От тясноцърковна гледна точка сръбската и гръцката пропаганда са православни, както екзархийското дело и заедно с него споделят общи религиозни традиции, догми и канони. От гледна точка на националните интереси обаче, които са в основата на македоно-одринския въпрос, в частност и борбата за Османското наследство изобщо, те късат живо месо от плътта на българската нация, за да хранят с него великодържавни амбиции и проекти. Коренно различно е положението с униатството и протестантството сред македонските и тракийските българи. Свързани с дейността на католическата църква или с различни протестантски деноминации, те привидно или действително се отдалечават от източноправославната обредност, но за сметка на това остават твърди и непоклатими в своето българско национално съзнание.

Присъствието на униатски владици в Одрин и Солун освен това е от значение не само за католиците от източен обред, но и за българското национално дело въобще, тъй като Високата порта никога не позволява на Екзархията да има там митрополити. Това я поставя в неравностойно положение спрямо Цариградската патриаршия, която чрез своите църковни структури успява да задържи силни позиции в

двете най-важни административни, стопански и политически средища в европейските вилаети на Османската империя. Този йерархично-каноничен дефицит на екзархийското културно-национално дело в борбата срещу елинизма е компенсиран с присъствието на униатските епископи – българи по националност и стремления.

Въоръжени с ясно съзнание за национална принадлежност и изострено чувство за съпричастност към общонародните проблеми, униатите и протестантите не остават встрани от борбите за политическо освобождение и обединение, които се разгарят точно през този период. Макар и да не са многобройни на фона на своите екзархийски сънародници (заедно не надвишават 20 000 души), те са силни с просветните си институции и най-вече с могъщите си задгранични протектори. Ориентирани към романския или англо-саксонския свят, те бележат западния полюс на българската национална програма и разширяват възможностите за политически избор. Заради всичко това мястото на униатството и протестантството във всяка научна и обективна история на македонските и тракийските българи трябва да бъде редом до Екзархията, а не в главата за сръбската и гръцката пропаганда.

III. 1897 – 1903.

Основанието за избора на 1897 г. като разделител между два периода в дейността на Българската екзархия произтича не само от достигнатия от нея праг в борбата за владишки берати, който никога няма да бъде прекрачен, но и от качествените промени, настъпили междуременно в Македония и Одринско. През 90-те години на XIX в. политическото съзнание на македонските и тракийските българи вече е достатъчно зряло, за да култивира идеята за органи-

зирана въоръжена борба. Броени години след създаването си Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО), самата тя естествена рожба на просветната стратегия на Екзархията, дълбоко се вкоренява в битата и психологията на българското население, обсебва неговите освободителни тежнения, постепенно дублира и подменя органите на османската власт.

Появата на ВМОРО като фактор в македоно-одринския въпрос втвърдява противобългарските и противоекзархийските тенденции на турската политика. Разкритията около Винишката афера сблъскват Високата порта с нов тип противник, чиято степен на организираност и воля за борба е непозната и непривична за нея. На първо време обаче тя се въздържа да приложи в Македония и Одринска Тракия радикалния репресивен модел, с който дотогава решава арменския въпрос в Мала Азия, а временно избира по-гъвкави методи, които в своята цялост рефлектират негативно върху дейността на Екзархията. Поощряването на сръбската и на гръцката пропаганда е съчетано с по-строги наредби и процедури за назначаване на български учители и свещеници като първа ограничителна стъпка в очакване на благоприятен момент за по-драстични действия.

Като отличителна характеристика за този период обикновено се изтъква противопоставянето между революционери и църковници, антагонизмът между „Екзарха“ и „Караджата“, според внушението на популярното Каравелово стихче от епохата на Възраждането. Действително, и във Вътрешната организация, и в Екзархията е имало хора, които са мислели по тази схема, която впрочем е здраво вкоренена и в историческата наука. Противопоставянето на Екзархията и ВМОРО, легалната дейност и въоръжената борба, еволюци-

ята и революцията и т. н. обаче е плод до голяма степен на идейно доктринерство или кабинетен академизъм. Подобен схематизъм се забелязва и при интерпретирането на някои етапи от историята на македоно-одринското движение в България, по-специално създаването на Върховния комитет. Реалният живот, отразен в историческите извори, недвусмислено показва, че двете тенденции съществуват, развиват се и си взаимодействат не под формата на някакво диалектическо отрицание, а органически преплетени и свързани в единен процес. В този смисъл въоръжената борба не е повисш стадий на културната дейност, нито пък ВМОРО – някаква по-напреднала форма, която сама по себе си отрича Екзархията. Напротив, двете са генетично свързани и не биха могли да съществуват една без друга. Вътрешната организация буквално е родена в екзархийското училище, а без нейната въоръжена защита Екзархията сама не би могла да устои на негласния съюз между турските власти и сръбската и гръцката пропаганда. Това най-добре проличава във връзка с Илинденско-Преображенското въстание.

IV. 1903 – 1908.

Илинденско-Преображенското въстание през 1903 г. е най-силният аргумент на поддръжниците на тезата за несъвместимостта на въоръжените и културните средства за борба, респективно за противоречията между ВМОРО и Екзархията. Някои тълкуват статистиките за човешките жертви и материалните загуби, изнесени в „Мемоара на Вътрешната организация“ като солидно доказателство, че въстанието нанесло непоправими щети на екзархийското дело, от което то много трудно или никога вече не се възстановило. Твърдо съм убеден и съм го доказал в редица мои публикации, че въстанието не беше безсмислена хекатомба

и жертвите не отидоха напразно. Наистина, всеки човешки живот е ценен и сам по себе си трябва да се разглежда не като статистическа единица, а като тежка и безвъзвратна загуба за личността, семейството и общността. Но тъкмо затова трагичната съдба на близо шестте хиляди загинали българи в Македония и Одринска Тракия през 1903 г. се осмисля в съдбата на националната общност – с цената на техния живот беше прекършен и разобличен геноцидният план на Високата порта. Това, а не „пепелищата“ трябва да се помни: Илинденско-Преображенското въстание спаси македонските и тракийските българи от геноцид и запази културно-националното дело на Българската екзархия. Тази кауза заслужаваше своите жертви!

Следилинденският период по безспорен начин доказва, че Екзархията и ВМОРО са обречени да живеят заедно. Това най-добре проличава от тяхната солидарна борба срещу сръбската и гръцката въоръжена пропаганда, които тогава се опитват с чети да направят онова, което се оказва непосилно за училищата и църквите. След като изживява естествената организационна криза от въстанието и се отърсва от импортното доктринерство на левицата по въпросите на национализма и интернационализма, ВМОРО заема своето място в противодействието срещу въоръжената пропаганда редом до Екзархията и българската държава.

Въпреки всички трудности Екзархията успява да изправи църковно-училищното дело на крака. По силата на амнистията, наложена на Високата порта от турско-българското споразумение от 26 март 1904 г., от затворите и заточенията са освободени 1640 българи, немалка част от които са учители. Получават право да се завърнат и бежанците. Общо броят на учителите, възползвали се от политическата ам-

нистия, възлиза на около 200 души. Въпреки създаваните от турските власти всевъзможни спънки, повечето от тях успяват да се върнат на старите или да получат нови назначения. Това е сериозна подкрепа за екзархийското просветно дело в труден за него период.

По сходен начин е решен и проблемът със свещениците. Турските репресии значително съкращават техния брой, който и без това е недостатъчен за нуждите на българите-екзархисти. Не са малко клириците, които намират смъртта си в разгрома на въстанието, други са интернирани по родните места със забрана да свещенодействат, трети са принудени да търсят убежище в България. В края на 1903 г. там вече се наброяват 63 свещеници-бежанци. По силата на амнистията част от тях се завръщат в старите енории, но временно други техни събратя са прокудени от сръбските и гръцките чети. В края на 1905 г. в България все още има 44 свещеници от македоно-одринския клир, сред които четирима председатели на църковни общини.

Една от постоянните грижи на Екзархията е да осигури материалната издръжка на българското църковно-училищно дело в Македония и Одринска Тракия. Източниците, от които то се финансира, произхождат от годишните субсидии на българската държава и от приходите на църковните общини. Известна материална подкрепа идва и от страна на благотворителното дружество „Св. Св. Кирил и Методий“ в България, упълномощено да събира помощи от своите членове и симпатизанти, от общинските и окръжните управления в страната, от разни организации и дружества. По свои пътища скромна материална подкрепа на просветно-религиозното дело по места оказват и македоно-одринските благотворителни братства в България.

Най-сигурният финансов източник на Екзархията е и си остава субсидията на българската държава, която за пет години се удвоява: от 49 000 турски лири за учебната 1902 – 1903 г. на 83 374 през 1907 – 1908 г., или 1 975 114 лева по тогавашния курс. Въпреки това екзархийският бюджет съставлява по-малко от 2 % от бюджета на българската държава, която продължава да инвестира в армията като най-сигурното средство за решаване на въпроса за националното обединение. Българската държавна субсидия стига само за най-неотложните нужди на църковно-училищното дело в Македония и Одринско. Наистина, Екзархията има и други приходи от имоти и такси от местното българско население, но то не е дотолкова икономически проспериращо, та да ѝ осигури задоволителна издръжка.

Дори и с тези ограничени материални средства Българската екзархия успява да преодолее кризата след Илинденско-Преображенското въстание. Още в началото на учебната 1904 – 1905 г. тя разпорежда до всички общини и училищни настоятелства в Македония и Одринска Тракия да назначат по възможност добри ръководители и учители. В избора на учителския персонал се проявява стремеж, доколкото е възможно и допустимо от обстоятелствата, да се търсят хора с необходимото образование и педагогически опит. В повечето трикласни училища са настанени учители със средно педагогическо или духовно образование, а в гимназиите, педагогическите училища или духовната семинария мнозина от преподавателите им имат висше образование. Екзархията успява да поддържа добре уреден пансион при духовната семинария в Цариград, мъжката и девическата гимназия в Одрин, мъжката и девическата гимназия в Солун, педагогическите училища в Сяр и Скопие и при свещеническият курс

в Скопие. С цел да се подпомогне населението в застрашените от пропагандата райони Екзархията създава и поддържа „икономически пансион“ към трикласните училища в Дебър, Неврокоп, Мелник, Демир-Хисар и Охрид.

Част от финансовата издръжка на българските училища в Македония и Одринско се поема от общините. Те сформират своите училищни бюджети от годишни такси, съобразени с материалното състояние на отделните семейства. Най-бедните са освободени от плащането на всякакви такси. По този начин Прилепската община е в състояние сама да издържа своите училища и да изплаща заплатите на учителите. Същото е и във Велес. В тези два града Екзархията осигурява само заплатите на училищните директори. Други общини поемат издръжката на по-голяма или по-малка част от учителския персонал, а останалият е на заплата при Екзархията. Има и такива, които поради влошено материално положение участват във финансовата подкрепа на училищното дело с минимален или символичен дял. Така или иначе, със съвместни усилия българското просветно дело успява да превъзмогне трудностите и отново се стабилизира на старите позиции. Затова то не се дели на общинско и екзархийско, а е плод на споделени отговорности и изпитания и на общи национални интереси и потребности.

Така за две-три години Екзархията успява да възстанови училищното дело в предишните му размери. В навечерието на въстанието тя разполага с 958 основни и класни училища с 1621 учители и 46 128 ученици. През учебната 1906 – 1908 г. броят на училищата вече възлиза на 940 с 1620 учители и 43 174 ученици. С подкрепата от България и с лишения от собствения си залък българите в Македония и Одринска Тракия буквално успяват да издигнат върху пепелищата на

турските опустошения нови, по-просторни и още по-хубави училищни сгради. По-добър материален символ за триумфа на българската солидарност и саможертва едва ли би могъл да се намери.

V. 1908 – 1912.

Положението на българското църковно-училищно дело в Македония и Одринска Тракия значително се подобрява след Младотурската революция (а по-точно военен преврат) през 1908 г. Поне на първо време новият режим се показва благосклонен към интересите на мнозинството от населението на двете области. От затворите и заточенията се връщат над 1500 интелигентни сили, осъдени за политически престъпления, които вливат свежа струя в духовния и политическия живот на сънародниците си. С преустановяване на четническата дейност българските села се изплъзват от ръцете на сръбската и гръцката пропаганда. Мнозина от прогонените от четническия терор екзархийски учители и свещеници получават възможност да се завърнат на старите си местоназначения. Административните органи вече не саботират, а съдействат за развитието на екзархийското училищно-просветно дело. Резултатите не закъсняват. През учебната 1908 – 1909 г. в Македония и Одринска Тракия се наброяват общо 1255 училища с 2080 учители и 76 000 ученици. Така още в първата година на „Хюриета“ българската просвета в двете области далеч надхвърля равнището от предходните години, включително и от предилинденския период.

Младотурската революция повлиява благотворно и върху църковното строителство на Екзархията, като ѝ признава още 8 нови епархии, макар оглавени не от митрополити, а само от духовни лица с ранг на управляващи. Това са Одринската, Солунската, Сярската, Драмската, Мелнишката,

Воденската, Леринската и Костурската епархии. Възстановяването на централните управителни тела в пълнотата на екзархийския устав е друг проблем, който екзарх Йосиф успява да реши по време на конституционния режим след дългогодишна упорита борба. На 19 ноември 1908 г., след Младотурската революция и независимостта на България, в Цариград са създадени отделен екзархийски Синод и Мирски съвет. Някои мирски съветници настояват за свикване на нов църковно-народен събор, но до края на съществуването на Екзархията това не успява да се осъществи.

За разлика от проблемите на църковната администрация и управление, Екзархията се показва по-гъвкава в приспособяването на училищно-просветната си дейност към новите условия. Една от първите мерки след Младотурската революция е реформирането на училищния инспекторат. При стария режим Екзархията разполага само с четирима вилаетски инспектори, които не са в състояние да упражняват надзор върху учителските кадри в такива огромни райони, често пъти недостъпни поради действието на сръбските и гръцките чети или спънките на турската администрация. Инспекцията на селските училища е поверена на главните учители от класните училища, на които властите гледат повече като на активисти на ВМОРО и обикновено не им позволяват да предприемат инспекционни обиколки. След 1908 г. Екзархията издейства от правителството правото да разполага с 20 училищни инспектори, всеки един от които има точно определен и вече реално достижим район. Училищните инспектори стават преките органи на Екзархията в ръководството и контрола на училищно-просветната дейност по места.

Екзархията полага и доста усилия да подобри състоянието на учителския персонал. От лятото на 1909 г. започват

да се организират редовни летни педагогически курсове с изнасяне на лекции от училищни инспектори с богат опит. Известно подобрене е внесено и в материалното положение, макар че заплатите на селските учители остават все така ниски.

Особено важен елемент в организационната уредба на българското училищно-просветно дело е внасянето на унификация и регламентация в неговата дейност. Това става възможно с приетия от Екзархията през 1910 г. „Основен правилник за уредбата на българските училища в Турция“. Той разделя българските училища в Македония и Одринска Тракия на две степени – долни (основни) и горни (средни). Към първите спадат забавачниците, началните, трикласните и свещеническите училища, а към вторите – Цариградската духовна семинария, педагогическите училища, гимназиите и специалните професионални училища.

Според правилника началните училища се откриват във всяко село или град с над 50 екзархийски къщи. Те имат 4 отделения, в които обучението се води смесено за момчета и момичета. Преподават се предметите Закон Божи, български език, смятане, естествознание, геометрично чертане, рисуване, пеене, гимнастика и ръкоделие. Учебните занятия започват на 1 септември в градовете и на 15 септември в селата. Трикласните училища също са смесени и се откриват по едно за всяка каза, обикновено в нейния административен център. По решение на епархийския съвет такива училища могат да се откриват и в други по-големи селища на казата. В трикласните училища освен предметите от началните училища се изучават още турски език, френски език, аритметика, физика и химия. Двете свещенически училища в Скопие и Одрин също са трикласни, но предназначението

им е да подготвят кадри за свещеници. Обучението в тях се извършва от преподаватели със семинаристко образование и по специална програма и предмети.

Гимназиите имат четиригодишен курс, в който се изучават Закон Божи, български език (със старобългарски и литература), турски език, френски език, философия, математика, дескриптивна геометрия, история, география, гражданско учение, политическа икономия, естествена история, рисуване, пеене и гимнастика. Педагогическите училища също са четирикласни и са предназначени да подготвят кадри за долните училища. Професионалните средни училища по земеделие, търговия и занаяти се ръководят по специални образователни програми.

Според правилника учителите в горните (средните) училища се назначават от Екзархията. В нея е съсредоточено върховното управление на цялото просветно дело, включително и за долните (основните) училища, в които персоналът се назначава от общините. В образователната система са включени и допълнителни форми, като празнични и вечерни училища, които се посещават от възрастни, свършили неделно училище и желаещи да повишат своята грамотност. За да подпомага народното образование, правилникът предвижда уреждане на обществени читалища, библиотеки, народни четения, представления и други културно-просветни начинания.

За реформирането на екзархийската образователна система решаваща роля изиграват не само препоръките отгоре – от страна на българската държава, но и натискът отдолу – от интелигенцията и политическите организации на македонските и тракийските българи. Двете основни политически организации, които по времето на конституционния

режим поникват от идейно-организационните течения на ВМОРО – Съюзът на Българските конституционни клубове и Народно-федеративната партия (българска секция), – полагат на повече или по-малко обоснована критика училищната политика на Екзархията. Това, което ги обединява, е недоволството от прекомерната централизация на училищно-църковното дело в ръцете на Екзархията за сметка на общините. Сериозни възражения се отправят срещу методите на организация и управление, финансовата и кадровата политика, учебните програми. Понякога и двете партии отиват твърде далеч в критиките, но без да отричат значението на Екзархията като национален институт. Изключения правят някои среди в Народно-федеративната партия (бившите санданисти), които призовават за нейното пълно ликвидиране и прехвърляне на прерогативите ѝ върху държавата, сиреч върху турското правителство. Най-крайни в критиката срещу екзархийската политика са активистите на двете социалистически формации – Македоно-одринската работническа социалдемократическа група и Солунската социалистическа федерация, които се опитват да пригледат своите сектантско-догматични схващания за интернационализма, пролетариата и класовата борба върху почвата на българското училищно-просветно дело.

Важен елемент от развитието на българската просвета в Македония и Одринско след 1908 г. е професионалното сдружаване на учителите. Веднага след обявяването на конституционните свободи те започват да се обединяват в дружества, които отстояват не само техните социални и професионални интереси, но проявяват загриженост за общото състояние на екзархийското дело. На 8 август 1909 г. в Солун се провежда учредително събрание на Българския

учителски съюз (БУС) в Турция, в който учителските дружества се вливат като секции, общо 44 на брой. Учителският съюз започва да издава свой официален печатен орган – в. „Учителски глас“ в Солун. Там се печата и другият съюзен вестник – „Учителско съзнание“, който изразява интересите предимно на основните и селските учители.

От 20 юли до 11 август 1910 г. в Солун БУС провежда „педагогическа конференция“, която играе ролята на съюзен конгрес. Конференцията се занимава с учебните програми, с правилника за уредбата на българските училища и с подготовката и възнаграждението на учителите. Приетите решения предвиждат да се обявят конкурси за написване на учебници по българска история, език и литература, да се изработят правилници и програми за всички видове училища, да се внесат подобрения в екзархийския правилник за уредбата им и да се издигне моралното и материалното положение на учителите. Подобни професионални и общообразователни проблеми се обсъждат и на следващите два конгреса на БУС през август 1911 г. в Битоля и през януари 1912 г. в Солун.

Още от самото начало в БУС се открояват и оформят две идейни течения. Главните и класните учители и училищните инспектори са склонни да поддържат екзархийската политика по отношение на българското просветно дело в Македония и Одринска Тракия, а основните и началните учители се отнасят по-критично към нея. Но и двете течения признават на Екзархията значението на най-важния институт за културното самоопределение на българската нация в империята и ревностно я защитават от посегателствата на властите и чуждите пропаганди. Българският учителски съюз в Турция просъществува до април 1912 г., когато е разпуснат

от младотурците по силата на Закона за сдруженията. С тази забрана властите всъщност целят не само да унищожат професионалната организация на българското учителство, но и да подкопаят устоите на екзархийското културно и просветно дело в Македония.

Голямо внимание на просветно-религиозното дело и на положението на учителството и свещеничеството обръща и българският печат след 1908 г. С тези проблеми се занимават не само екзархийските вестници „Вести“ и „Глас“, но и всички други български периодични издания, които тогава излизат в Османската империя. В тях се предлагат разнообразни инициативи и се правят различни внушения за подобрене на просветното дело, за засилване на професионалното образование, за издигане на материалното и професионалното положение на учителството и пр.

Важна роля за развитието на българската просвета и култура през този период изиграва и дружеството „Българска матица“, основано през 1909 г. в Цариград. То се изгражда като общонационална културно-просветна организация, която разпростира своите клонове във всички градове и има амбицията да проникне в селата и да привлече за своята идея и селското население. На първия събор на „Българска матица“ е избрана Върховна управа с три отдела – църковно-училищен, книжовен и стопански. Членовете на „Българска матица“, наричани матичари, се делят на приносници, работници, основатели и благодетели. Местните клонове се ръководят от изборни настоятелства. Основната дейност на организацията е съсредоточена върху издаването и разпространението на годишника „Летоструй“ под редакцията на Александър Теодоров-Балан. Той се печата в Солун в тираж от 10 000 екземпляра и се разпространява не само в

Македония и Одринско, но също в България и в чужбина. „Българска матица“ поддържа читалища и организира сказки, вечеринки, представления и излети. Тази културно-просветна организация играе активна роля за развитието на българското църковно-училищно дело чрез присъствието на своите членове в колегиалните органи на Екзархията и в структурите на БУС.

Екзархийското дело в Македония и Одринска Тракия до чаква навечерието на Балканската война на здрави и стабилни позиции. В последната мирновременна учебна година българската просвета наброява 1373 учебни заведения, сред които 13 гимназии и средни училища, 87 прогимназии и 1273 начални училища с общо 2266 учители и 78 854 ученици. В църковното ведомство на Екзархията по същото време се намират 15 епархии, от които 7 с редовни митрополитски катедри и 8 с управляващи, 35 архиерейски наместничества, 1310 свещеници, 1331 черкви, 234 параклиса и 73 манастира. Тази колосална сграда на училищно-църковното дело в Македония и Одринска Тракия, съзиждана и надстроявана в продължение на близо четвърт век, е истинското възплъщение на Българската екзархия. Благодарение на нейната ревност и на постоянството на интелигенцията, българите в Македония и Одринска Тракия успяват да съхранят националната си идентичност. Българската екзархия като национален институт и екзарх Йосиф като народен водач изпълняват своя дълг.

* * *

Историята на Българската екзархия в Македония и Одринска Тракия в периода 1878 – 1912 г. е и лична биография на

екзарх Йосиф. Накрая ще завърша с още един шрих към неговия портрет, който хвърля светлина върху политическите му възгледи. Като мнозинството от българите в онази епоха и той е признателен към Русия и питае най-добри чувства към руския народ. На 6 декември 1898 г., под впечатление от тържественото осветяване на руския храм-костница в Галата, в който са положени тленните останки на 26 000 руски войници, загинали в последната война, екзархът записва в дневника си: *„Обичам аз всякога руския народ. Каквото и да се казва, истина е, че българския народ ако е оцелял под жестокото турско иго, то се дължи на неговата вяра в Бога и във вярата и надеждата, че Русия ще го избави от турчина; че когато се опита да се освободи и турчина извърши зверски кланета, за да го накара да не помисли за освобождение още един път, българският народ извика в отчаянието си руския цар да го спаси от изстребление и погибел, и той като православен и славянски цар биде затрогнат от злощастията му, проля сълзи и се реши да го освободи“*. Въпреки това, като български родолюбец и реален политик, екзарх Йосиф многократно изтъква в дневника си, че едни от най-големите спънки пред дейността на Българската екзархия се правят именно от руските посланици. Те фаворизират сръбската пропаганда в Македония, осуетяват опитите за получаване на берати за нови екзархийски владици, гледат подозрително на развитието на българското църковно-училищно дело. В тази светлина особено се открояват Александър Нелидов (1883 – 1897) и Иван Зиновиев (1897 – 1909), които ръководят руската дипломация в османската столица в продължение на четвърт век.

От своята висока църковна катедра екзарх Йосиф има възможност да следи и да анализира политическия живот в

България. От всички български държавници и политици той най-високо е оценил Стефан Стамболов въпреки неговата откровено русофобска политика. По повод смъртта му през 1895 г. екзархът му прави следната забележителна характеристика в дневника си: *„Много се оскърбих от тая смърт и загуба за България. Тоя човек, силен по ум и воля, познаваше най-добре българите и знаеше как да ги управлява. Той беше първия държавен мъж в България. Възпитанието му не струваше и с неоправдани жестокости, и не необходими, си спечели непримирими неприятели между интелигенцията, която той унижи с деспотизма си. Инак той доказва, че България не е достойна за конституционно управление, защото интелигенцията е несъстоятелна и вътре, и вън от България. Той отблъсна руското вмешателство във вътрешните работи и даде на българите да се уверят, че могат и сами да се управляват, вдъхна им кураж. С ясно противоруската си политика спечели симпатиите и поддръжката на Тройнствения съюз, на Англия и на Турция, и можа с тази си политика, и с решителността си и умението си да спечели за Екзархията четири епархии и учебното дело. Такива човеци рядко се явяват в един народ. Той за Екзархията беше една сила и опора в Цариград“.*

Съвсем противоположно е мнението му за цар Фердинанд и неговия личен режим, чиито механизми екзарх Йосиф познава и не одобрява. През 1913 г., след катастрофата в Междусъюзническата война, неговото неодобрение се превръща в презрение. Крушението на националните идеали и екзархийското дело сломяват морално екзарх Йосиф, чието физическо здраве тогава никак не е добро. Духовният строител на националното единство, който през десетилети-

ята ревностно защитава българските интереси, стига дотам, че да вижда бъдещето на България само като руски протекторат по модела на Финландия. На 6 август 1913 г. той изповядва тази своя идея пред Павел Милоков, известен руски историк и политик, тогава член на Карнегиевата анкета за разследване на престъпленията в Балканските войни, който му гостува в екзархийския дом: *„Русите ни създадоха и крепиха, за да свършат и своята задача. Ние сме малки и не можем без велика сила, на която да се облягаме, а тая сила е велика. Вътрешно ние не сме още в състояние да се управляваме, нямаме консервативни сили, нито аристокрация, нито буржоазия, имаме чиновници сиромаси, недоволни: вътрешно трябва да се реформиране и искаме да сме вътрешно независими, а външно може императора да води политиката и командува армията, да бъдем една втора руска Финландия на юг“*.

Русофилството на екзарх Йосиф изпъква ярко през 1915 г., когато – макар на прага на смъртта си – той се оказва фактор във военнополитическата ориентация на България между двата противостоящи блока на Великите сили.

И наистина, в навечерието на включването на България в Първата световна война държавата и църквата се впитат в остра конфронтация. Основната причина се корени в диаметрално противоположните полюси на културно-политическата ориентация на двете национални институции – германофилството на държавата в лицето на цар Фердинанд и правителството на Васил Радославов, от една страна, и русофилството на Българската православна църква (БПЦ) и лично на екзарх Йосиф и синодалните архиереи, от друга. Разривът между тях възниква още през втората половина на 1913 г. в резултат на злощастната Междусъюзническа вой-

на и първата национална катастрофа. Екзарх Йосиф никога не прощава на цар Фердинанд, че с „престъпното безумие“ от 16 юни 1913 г. разруши делото на Българската екзархия, начело на която той стои в продължение на 35 години. След хладната среща на софийската гара на 28 ноември 1913 г. двамата повече никога не се виждат. Много скоро обаче духовният водач отправя дръзко предизвикателство срещу държавния глава. Това е окръжното послание на Св. Синод на БПЦ от 19 декември 1913 г., заведено под № 4804 в синодалната канцелария, но прочетено пред вярващите във всички православни църкви в страната навръх Рождество Христово и публикувано от редица вестници в навечерието му. С него върховната църковна управа остро заклеява опитите на някои обществени и политически кръгове в страната да стоварят вината за националната катастрофа върху православието и славянството и да потърсят тяхна алтернатива в католическия Запад чрез уния с Рим. Единственото спасение на нацията и държавата според синодалното послание е било, е и ще бъде именно в православието и славянството, начело на които стои „Велика Русия“.

Факт е, че докато екзарх Йосиф е жив, „Църковен вестник“ продължава да проповядва идеите на славянофилството (разбирано като русофилство), макар и не с патоса на посланието от 1913 г. Дори синодалният официоз си позволява да намекне, че не трябва да се прави „политика на чувствата“, т. е. Русия си е Русия, но България има свои национални планове и интереси. Въпреки това по разпореждане на Св. Синод започва събиране на църковни средства за българска санитарна мисия в Кавказ. Само до февруари 1915 г. постъпват над 20 000 лева. Успоредно с това тече и кампания в полза на ранените руски войници и техните семейства, която

„Църковен вестник“ подробно отразява. Отслужват се молебени за победите на руското оръжие, въпреки настояванията на властите да не се допускат подобни манифестации в полза на която и да е от воюващите страни. Лично екзарх Йосиф заедно с други представители на Св. Синод на 10 март 1915 г. присъства на благодарствен молебен в руската посолска църква по случай превземането на Пшемисъл.

Русофилството на БПЦ умира със смъртта на екзарх Йосиф на 20 юни 1915 г. (за да се възроди след новата национална катастрофа в Първата световна война). След тази дата всякакви прояви на симпатия към Русия са прекратени. „Църковен вестник“ забравя за помощните кампании в полза на руските войници и обръща страницата. През август той вече славослови В. Радославов като първия български държавник, произнесъл името на Бога и призовал Божията помощ, и дава като пример за подражание Германия, където религията възродила и насърчила нацията за победа.

Този политически поврат още повече подчертава смелостта и дързостта на екзарх Йосиф като църковно-народен водач, но и като човек с ясни национални и политически възгледи. Ако по него се бяха подравнили политическите партии и държавниците, България със сигурност щеше да има онази съдба, която заслужаваше. Тъкмо затова още по-силно и ярко трябва да помним и тачим екзарх Йосиф като духовния строител на българското национално единство.

ЛИТЕРАТУРА

Арнаутов, М. Живот и дейност на екзарх Йосиф. С., 1965.

Божинов, В. Българската просвета в Македония и Одринска Тракия 1878 – 1913. С., 1982.

Български екзарх Йосиф I. Дневник. Текст, коментар и бележки Х. Темелски. С., 1992.

Български екзарх Йосиф I. Писма и доклади. Съставители В. Георгиев и С. Трифонов. С., 1994.

Държава и Църква – Църква и Държава в българската история. Сборник по случай 135-годишнината от учредяването на Българската екзархия. С., 2006.

Елдъров, С. Православието на война. Българската православна църква и войните на България 1877 – 1945. С., 2005.

Кирил, Патриарх Български. Българската екзархия в Одринско и Македония след Освободителната война 1877–1878 г. С., 1969.

Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878 – 1944. Т. 1, С., 1994; Т. 2, С., 1995; Т. 3, С., 1997.

Поглед върху дейността на Българската екзархия 1877–1902 г. (По повод на 25-годишния юбилей на Н. Блаженство Българския Екзарх Йосифа I). Leipzig, 1902.

Религия и църква в България. С., 1999.

Силянов, Х. Освободителните борби на Македония. Т. 1, С., 1933; Т. 2, С., 1943.

Цанков, С. Българската православна църква от Освобождението до настояще време. С., 1939.

ДИМИТЪР ПОПНИКОЛОВ ПЕТКАНОВ И „ТРАКИЙСКИ КУМИР“ – МАРШ НА БЕЖАНЦИТЕ-ТРАКИЙЦИ

ДИМО КАРАБЕЛОВ

В историята на организираното тракийско движение в България една от най-ярките личности е Димитър Попниколов *Янев* – брат на войводата Яни Попов. Роден е в с. Карахадър, Лозенградско, през 1880 г. Братът на тракийския писател Константин Петканов – Димитър Попниколов *Петканов* – е роден през 1884 г. в с. Каваклия, Лозенградско, и също като своя съименник е трайно свързан с тракийското движение.

Щом се спомене името „Димитър Попниколов“, първо се сещаме за брата на Яни Попов. Но когато се пише за някого от двамата, биографичните им данни често се смесват.

За Димитър Попниколов Янев е писано и се знае много.

Кой обаче е Димитър Попниколов Петканов?

Родоначалници на рода Петканови са Продан – пращядо, и Петкана – прабаба. Пращядото на Димитър е роден и израснал в Панагюрище и е издънка на известния по онова време хаджи Деянов род. Като млад е слизал с овцете на хаджията в Тракия на паша около Чалгълъ Чифлик. Случаят го срещнал с Петкана – красива мома, работничка в бейския чифлик. Влюбил се в нея, а тя му отвърнала с взаимност. Та-

ка панагюрският левент напуснал овчарлъка и останал като работник в същия чифлик. Не след дълго се задомил – оженил се за Петкана. Това се случило около 1800 година.

След време беят решил да ликвидира имота си и започнал да разпродава земите си. Продан купил малко земя и постепенно, с изкореняване на околната гора увеличил нивите си.

Семейството имало шест рожби: трима синове – Костадин, Киряк, Димитър, и три дъщери – Петка, Момка и Димитрина. Дядо Продан починал сравнително рано и цялата грижа около земята и децата легнала върху баба Петкана. В държавните данъчни регистри тя била вписана като собственик и глава на семейството. Постепенно името ѝ се наложило и станело ли дума за децата ѝ, всички казвали „Петканчетата“. Впоследствие децата ѝ придобили общоприетото вече прозвище „Петкановите“. Това име се наложило и като официално име на фамилията. Трябвало ли да се назове някой от семейството, добавяло се и родовото „Петканоглу“.

Първородният син на дядо Продан и баба Петкана – Костадин – израсъл снажен и извънредно силен мъж. Оженил се за Ирина, родили им се четирима синове: Димитър, Симеон, Никола (бащата на Димитър и Константин Петканови) и Щерю.

Бащата Никола Костадинов Проданов (Петканов) е роден през 1850 г. в с. Каваклия, Лозенградско. Учи в Лозенград при известния учител Годор Милков от Стара Загора. Самият той става учител в родното си село и се проявява като изключително работлив и всеотдаен родолюбец. Неслучайно именно в неговата къща се приютява Васил Левски, когато посещава Източна Тракия, воден от поп Пейо Киприлов от с. Пирок.

Никола учителства в продължение на три години, през

което време успява да се сгоди за Елена Костова Чирозова от същото село. Скоро след това селяните му предлагат да им стане свещеник, което той приема. Така през един юнски ден на 1874 г. той е ръкоположен в Цариград от Пловдивския митрополит Панарет. Селяните го наричат Петкановия поп и младия поп Никола.

Свещеник Никола Проданов е селски първенец, уважаван и тачен не само в Каваклия, но и в Лозенград – с открит и твърд характер, трудолюбив и мъдър, той е готов да утешава, да се грижи за другите, да помага на хората, които обича с чисто сърце. Този едър, плещест, ангелски човек е едновременно любознателен и смел, народен деец, наричан от турците „папаз комита“. Той е радетел за разпространение на българската писменост и църковнославянското богослужение и е инициатор за построяването на черквата „Свети Константин и Елена“ в Каваклия. По време на Априлското въстание поп Никола е арестуван и подложен на нечовешки мъчения. Той понася инквизициите твърдо, стоически, с непреклонна мъжественост и непоколебимост. Осъден на смърт, по-късно, през месец юни 1876 г., е помилван и освободен.

През следващата 1877 г., по време на Руско-турската освободителна война, отново е арестуван и откаран в Одринския затвор. Спасен като по чудо, той посреща тържествено руските войски в Лозенград, облечен в църковните си одежди и с иконата на Възкресението в ръце.

Майката на Димитър Попниколов – Елена – се отличава и по характер, и по физика от юначния, но строг и дълбоко религиозен баща. Тя е висока и стройна, но слаба и нежна жена, която често обича да се шегува. Открита, пряма, надарена с остра наблюдателност, тя е по природа умна, любвеобилна майка и грижовна къщовница.

Никола и Елена Проданови (Петканови) имат двама сина – Димитър и Константин, и три дъщери – Ирина, Митра и Мария.

По време на подготовката и извършването на Съединението през 1885 г. Никола Проданов/Петканов поддържа тесни връзки с дейци-радетели на това свято дело. Участва активно и в подготовката на Преображенското въстание. В тази борба участват и всички негови близки – зет му Яни Попов, съпруг на Димитра (Митра), вторият зет – Димитър Шопов, съпруг на Ирина, и третият зет – Никола Арабаджиев, мъж на най-малката му дъщеря Мария.

Димитър Попниколов Петканов се ражда на 14 май 1884 г. в с. Каваклия, което отстои на 4 км от белокаменния Лозенград, този „тракийски хубавец“, „изтърсака“ на Странджа, както го нарича неговият брат писателят Константин Петканов.

Каваклия е богато село с хубава, плодородна земя, с пъстър, радващ окото пейзаж. Каваклийци са домовати, гостоприемни стопани, трудолюбиви орачи, юначни българи, добродушни и сърдечни. Отличават се с поразяващото си умение да намират точната дума, колоритния израз, да създават чудесни слова на образи, да вдъхват живот и душа на всичко, което ги заобикаля.

Тук, в тая среда, трябва да търсим първоизточника на оная любов към народното образно слово, към народното творчество въобще, която по-късно ще намери израз в творбите на Димитър Попниколов Петканов и на брат му Константин Петканов.

След получаване на основното си образование в родното село, Димитър учи и завършва Лозенградската прогимназия (1897 – 1899 г.), чийто главен учител е Лазар Маджаров,

впоследствие изтъкнат войвода на Преображенското въстание. През учебната 1899 – 1900 г. постъпва в Цариградската духовна семинария. Завършва шестгодишния ѝ курс с отличен успех. По време на обучението си е горещ почитател на художественото творчество и прави опити да превежда и пише. Младежкото му сърце е запленило от една голяма любов, а именно – любовта към литературата, към поетичното слово. На тази любов той остава верен през всичките дни на живота си. Винаги се завръща с един куфар, пълен с разни книги, сиви тетрадки и снимки, томове с творби на Пушкин, Лермонтов и Шекспир – всички на руски език. От ученическите и семинарските му години са две стихосбирки и четири поеми: „Ахмед Ферах“ и „Перо разбойникът“, „Грешката на Халифа“ и „Песен на младостта“.

На 29 юни 1905 г. с диплома в ръка, възторжен и вдъхновен Димитър Попниколов напуска Цариград, за да поеме с усърдие и всеотдайност дългия път на учителството. Първото му назначение е в класното училище в Малко Търново – тогава все още под турска власт. От 1906 до 1909 година учителства в Лозенград.

През учебната 1909 – 1910 г. е главен учител в любимото си село Каваклия. По нареждане на Екзархията през 1910 г. като учител извършва преброяване на къщите и жителите на селото, което наброявало над 500 къщи с около 3300 жители. Тук учителства цели три години.

През лятото на 1911 г. заедно с войводата Яни Попов, който е зет на Петканови (женен е за сестра му Митра), предприемат едно дълго пътуване из България, обхождайки всички населени места, приютили бежанците тракийци, напуснали Одринско и Лозенградско след Руско-турска-

та война и Преображенското въстание. Накрая посещават с. Казъклисе, днес с. Момина църква, община Средец, област Бургас, където младият Димитър харесва най-хубавата мома на селото – Жечка Дойнова Праматарова. Скоро след завръщането си той ѝ прожда писмо и тя пристига в Каваклия с две каруци роднини и с чеиза си. През април 1912 г. двамата се женят. По този повод от с. Ениджия се завръща брат му Константин, където по това време е учител.

Радостта и щастието на младото семейство се допълват и от настъпилите наскоро събития – обявяването на Балканската война и освобождението на този край. Уви! Не била за дълго радостта на тракийци.

След избухването на Междусъюзническата война Турция започва реокупация на Източна Тракия. Обезумялото българско население бяга към свободна България. Семейство Петканови също поема по пътя на бежанците и се установява в с. Казъклисе (Момина църква), където живеят родителите на Жечка. Тук Димитър става учител и работи до лятото на 1914 г. Поради липса на работа за баща му в черквата, всички се преместват в с. Айваджик (днес с. Дюлево). Тук бащата започва да служи като свещеник в местната черква, а синът му Димитър става учител.

От 1912 г. Константин Петканов е студент в Софийския университет. Неговият съученик от Одрин Апостол Късесомарев пише в спомените си: *„Константин Петканов прекарваше летните ваканции в провинцията при близките си. През лятото на 1914 г. заедно отидохме в с. Казъклисе, Карабунарско, където учителстваше брат му Димитър. Там живееха и родителите му като бежанци от Тракия. По средата на ваканцията брат му Димитър беше преместен в с. Дюлево, където заминахме и ние. Това пътува-*

не беше интересно. С колата на дядо поп, на която бяха накачени разнообразни вещи, като чергари, носейки в ръцете с по някоя домашна вест, се отправихме по пътя за с. Дюлево.“

Материалното положение на тракийския бежанец поп Никола Проданов (Петканов) се влошава рязко. Въпросът за издръжката на студента става тревожен. Димитър Попников започва да отделя по нещо от скромната си учителска заплата, за да може брат му да продължи образованието си в София през 1914 – 1915 година.

За учебната 1915 – 1916 г. Димитър Попников е назначен за учител в с. Курудере (Суходол), Карабунарско. През лятото на 1915 г. е повикан на 45-дневно военно обучение, а при мобилизацията през есента във връзка с включването на България в избухналата Първа световна война той се откъсва от учителството и се озовава като редник в 3-ти Македоно-Одрински полк на 11-а Македоно-Одринска дивизия. От 1915 до 1918 г. взема участие във всички бойни действия на полка, изживява погрома и пробива при Добро поле, след което бива изпратен в Школата за запасни офицери (ШЗО) – Княжево. Тук го заварват войнишките бунтове и с курсантите взема участие при посрещането и разоръжаването на разбунтувалите се фронтовици.

След края на войната и демобилизацията през 1918 г. се завръща в с. Курудере (Суходол) и става главен учител, а баща му е свещеник в черквата. В училището се изявява като изключителен педагог. Обича да общува с хората и по непринуден начин спечелва любовта им. Той е строг и взискателен, но с благ характер. От есента на 1922 г. в селото се открива прогимназия. Базата се оказва недостатъчна. Като директор работи за осигуряването на средства за постро-

яването на двуетажна училищна сграда и привлича висококвалифицирани преподаватели. Димитър Петканов е един от основателите на местното читалище „Светлина“ през 1919 г., а от 1923 г. е и негов председател.

Тук, в с. Суходол през 1918 г. пристига и неговият брат Константин с младата си булка Станислава Арсениева от гр. Лясковец на р. Морава, сгодил се за нея през 1917 г. Те идват да живеят при старите му родители. През 1919 г. Константин Петканов става учител в Созопол, където живее най-малката му сестра Мария.

Димитър Попниколов Петканов учителства в с. Суходол до 1924 г., когато приема свещенически сан и напуска селото. Това става случайно. През м. септември 1923 г. отива в Бургас по административна работа и там го среща негов познат от църковното настоятелство на храм „Св. Св. Кирил и Методий“, който му предлага да стане свещеник. След кратко колебание той приема това предложение. Тогава цялото семейство се преселва в Бургас на ул. „Цар Иван Шишман“ № 4 в жилището, наето от неговия брат Константин Петканов. След учебната 1919 – 1920 г. той е напуснал Созопол и се е установил в Бургас, а през 1929 г., след смъртта на родителите им, заминава да живее в София – баща им умира на 8 ноември 1925 г., а майка им – на 16 април 1929 г. в Бургас.

Така, след 18-годишна педагогическа дейност, Димитър Попниколов Петканов последва примера на баща си и става свещеник. На 20 януари 1924 г., на Ивановден, бива ръкоположен за дякон, а на 24 януари – за свещеник.

Отец Димитър спечелва обявения от църковното настоятелство конкурс. Назначават го за свещеник на Втора енория при катедралния храм „Св. Св. Кирил и Методий“ в Бургас. Откроява се с духовните си и интелектуални ка-

чества. Това високо се оценява от Сливенския архиерей, който за кратко време го удостоява с всички следващи йерархически степени.

От 11 март 1926 г. ставрофорен иконом Димитър Попниколов е назначен за архиерейски наместник на Бургас, а от м. април 1928 г. владиката го назначава и за председател на църковното настоятелство към храма.

И така до 1947 г., когато Сливенският епархийски духовен съвет със Заповед № 111 от 23 декември същата година освобождава Високоблагоевения иконом Димитър Попниколов Петканов по собствено желание от поста Председател на църковното настоятелство. На 1 април 1954 г. владиката го освобождава от длъжността архиерейски наместник поради навършени 70 години.

Ставрофорен иконом Димитър Попниколов Петканов заема заслужено място в историята на катедралния храм и на Архиерейското наместничество, но също така – на културата и поезията. Той се откроява като поетична личност, която остава в сянка поради изключителната си скромност. Поетичното му творчество започва още от семинарията в Цариград. От това време и от ранните му учителски години са вече споменатите две стихосбирки и четири поеми, които остават в Каваклия при бягството на семейството през 1913 година.

Литературните си занимания Димитър Петканов продължава и след това и пише до последния си ден. Този скромен, никому неизвестен и предан на народа си свещеник под черното расо е носил нежна и поетична душа, която е излял в безброй брилянтни стихове, съхранили тежненятия на патриота, на прокудения бежанец, на истинския християнин и духовен баща.

Неиздадени негови стихосбирки все още стоят безмълвни по библиотечните рафтове. Единствената издадена стихосбирка „В преддверието на храма“ е публикувана през 1933 г. Съдържа 76 стихотворения.

Грижливо изписаните стихове са подредени и подвързани в няколко стихосбирки:

1. „Лето господне“ – поетичен линейник с около 1300 стихотворения;
2. „Цветослав“ – два тома със 700 стихотворения;
3. „Триодион“ – съдържа 148 стихотворения;
4. „Под сянката на кръста“ – 36 стихотворения;
5. „Слънчеви песни“ – 137 стихотворения;
6. „Тракийски песни“ – изгнанически творби за Тракия.

През 30-те години на XX в. пише либрето за операта „Делийска сватба“, върху което бургаският композитор Върбан Върбанов пише музика. От него остава и второ недовършено либрето за операта „Индже войвода“.

В областта на прозата оставя също няколко творби:

1. „Страници от моя живот“;
2. „Дневник без дати“;
3. „Книга за моя брат (Константин Петканов);
4. „Бележник в пет тома“;
5. „Китка босилкова“;
6. „Венец на славата“;
7. „Възхвала на Бога“;
8. „Моят жизнен път“;
9. „Слава тебе, Боже“;
10. „Наръчник на християнина“;
11. „Величаем Вас“;
12. „При нозете на Христос“.

Димитър Попниколов сътрудничи на „Църковен вестник“, „Пастирско дело“, „Духовна култура“, както и на изданията на Тракийската организация.

Голяма част от стихотворенията и разказите му са пропити с лиризъм и с дълбоко патриотично чувство и са посветени на поробения бащин край – на равна Тракия. Особено силно е изразен този блян по „майката робиня“ в стихотворението „Тракийски кумир“, което започва с призива:

„На стража, синове тракийски!
Зора разсейва робски мрак,
сиротна майката робиня
синовно да прегърнем пак!“

Не е известно дали стихотворението е написано по поръчение на тракийската организация в Бургас, или авторът е бил повлиян от решенията на несправедливия Ангорски договор от 18 октомври 1925 г. Към края на 20-те години на ХХ век композиторът Михаил Кочев пише маршовата музика върху текста на това стихотворение.

През 1935 г. като капелмайстор на 24-ти Черноморски полк в Бургас пристига маестро Павел Стефанов. Той също създава върху този текст маршова музика със заглавие „Тракийски кумир“ – марш на бежанците тракийци. Заради безспорните си достойнства се налага композицията на маестро Павел Стефанов.

Членовете на Тракийската организация го запяват веднага, превръщат го в свой химн и го разнасят по всички краища на страната. Той е огласявал и казармените дворове на българските поделения. Популяризира се и чрез изпълненията на прекрасния Военен ансамбъл.

Марша „Тракийски кумир“ за двугласен и тригласен хор намираме отпечатан за първи път в сборника „Тракийски

утра и вечеринки“, съставен от неговия брат Константин Петканов за нуждите на Тракийската организация.¹

Димитър Петканов е роден поетичен талант. Под своите творчески произведения се подписва Димитър поп Николов, Димитър Тополин, Димитър Попниколов Петканов, иконом Димитрий. Псевдонимът „Тополин“ го свързва за вечни времена с родното му село Каваклия.²

Двамата братя – Димитър и Константин – са били колеги учители и литературни творци, които много се обичали. Димитър е не само главният „виновник“ за творческото пробуждане на Константин, но и първият му учител.

Любопитен факт е, че на 12 юни 1932 г. венчалният обред на Константин Петканов с Магда³ е извършен от брат му Димитър в Бургас. И още един факт: след завръщането си от Созопол в Бургас през 1920 г. Константин Петканов става член на музикално дружество „Родни звуци“ и се заема с редакторска дейност. Започва да издава седмичен вестник „Странджа“ от 20 октомври 1920 г. до 4 октомври 1921 г. – всичко 45 броя. На 11 февруари 1921 г. пише на брат си Димитър в с. Суходол да му изпрати нещо от неговото творчество за вестника. В бр. 12 от 1921 г. отпечатва „Болен Дойчин“ и „Дъб“ – разкази с автор Димитър поп Николов.

Домът на ставрофорен иконом Димитър Петканов е бил на ул. „Лермонтов“ № 48 в Бургас. Днес там има построени нови жилищни кооперации.

Умира на 29 декември 1962 г. в Бургас.

В поетичните творби на този възвисен духовник среща-

¹ Тракийски утра и вечеринки. Съст. Константин Петканов. София, 1931, 57 – 59.

² От *кавак* (тур.) – топола.

³ Първата съпруга на писателя умира през 1931 година.

ме много любов към всичко и най-вече към святата и скъпа Родина, тракийските бежанци, техните възделения, мечти и видения.

ЛИТЕРАТУРА

Коларов, С. Думи за Константин Петканов. С., Изд. „Захарий Стоянов“, 1997.

Буковинова, В. Светилото. Бургас, 2007.

Буковинова, В. и Гочев, Г. Корени. Исторически очерк за с. Суходол, община Средец (Корени: Родословия на Заимовия, Балевия и Кратуновия род). Бургас, 2001.

Бъчваров, К. В. „Родна песен“ ще пее химна на Бургас – в. „Бургас днес и утре“, бр. 2331, 01.10.2001.

Димитров, Хр. В. Катедралният храм „Св. Св. Кирил и Методий“ в Бургас: 1869 – 1930. Бургас, 1930.

Коларов, С. Думи за Константин Петканов. С., Изд. „Захарий Стоянов“, 1997.

Петканов, К. Вятър ечи. С., 1963; Същият. Детски години. С., 1965.

Русев, Н. По следите на една безсмъртна песен. Т. 1 – 2. Париж, 1988.

Райков, Г. Личности: „Вместо песен“. – В. „Черноморски фар“, бр. 252, 24.12.1992.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Химн на Бургас⁴

Текст: Свещеноиконом Димитър Попниколов

Музика: Павел Стефанов

Пред нас е Черното море –
могъщо, родно, необятно.
Зад нас пък златното поле
Усмихва ни се благодатно.

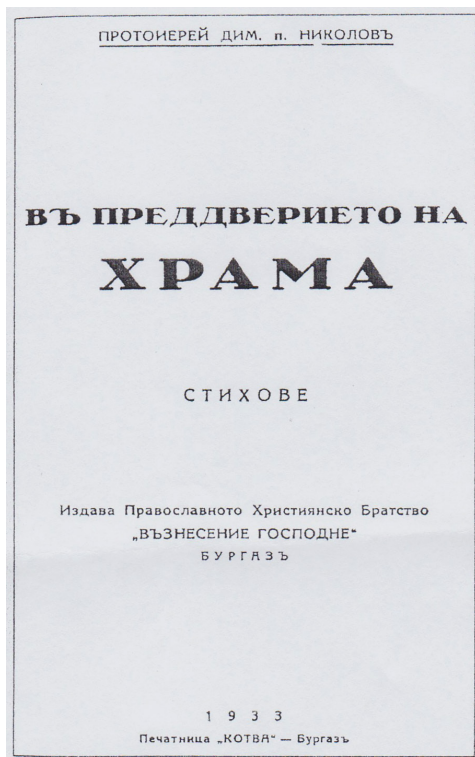
На Странджа стройний дъб
Завет вещай ни скъп!
На пост пред цял един народ
Бургас стои пред дни честити:

Великий, славний наши род
възход ще види именити.
България ще грей,
Навеки ще живеи!

⁴ Открит от краеведката Вида Буковинова в архива на храм „Св. Св. Кирил и Методий“ – Бургас. Откривателката датира създаването му през 1943 г. Химнът е предаден на ръководителя на хор „Родна песен“ Николай Мерджанов за изучаване и изпълнение от църковния хор. – Бъчваров, К. В. „Родна песен“ ще пее химна на Бургас – в. „Бургас днес и утре“, бр. 2331, 01.10.2001.

*Ставрофорен иконом
Димитър поп Николов*

*Корицата
на стихосбирката
„В преддверието на храма“,
1933 г.*

ТРАКИЙСКИ КУМИР

СТИХОВЕ - СВЕЩ. ДИМ. ПОПНИКолов

МУЗИКА - МИХАИЛ Г. КОЧЕВ

ТЕМПО DI MARCIA

The musical score is written for voice and piano. It consists of seven systems of music. Each system has a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment line (bass clef). The lyrics are written below the vocal line. The key signature has two sharps (F# and C#), and the time signature is 3/4. The tempo is marked 'TEMPO DI MARCIA'. The lyrics are in Bulgarian. The score includes various musical notations such as notes, rests, and dynamics. There are some corrections or alternative readings in smaller text below the main lyrics in some places.

НА СТРА - ЖА СЪ - НО - ВЕ ТРА - КИИ
НА СТРА - ЖА СЪ - НО - ВЕ ТРА - КИИ
- СКИ 30 - РА РА - СЯ - ВА РОБ - СКИИ МРАК
СКИ 30 - РА РА - СЯ - ВА РОБ - СКИИ
СЪ РОТ - НА МАИ - КА - ТА РО
МРАК СЪ РОТ НА МАИ - КА - ТА РО
- БИ - НЯ СЪ - НОБ - НО ДА ПРЕ - ГЪО - НЕМ
- БИ - НЯ СЪ - НОБ - НО ДА ПРЕ - ГЪО - НЕМ
МРАК СЪ ПАК ТЯ
ПАК ПРЕ - ГЪО - НЕМ ПАК ПАК ПРЕ - ГЪО - НЕМ ПАК ТЯ
ЧА - КА НИ СЪС - ЩЕ - НА КЛЕТ - ВА ЗА -
ЧА - КА НИ СЪС - ЩЕ - НА КЛЕТ - ВА ЗА -

Копие на партитурата на „Тракийски кумир“
по музика на Михаил Кочев

- КЛЕ - ЛА НИ ВСЯКА КРЪВ И ДИМ НИИ
 - КЛЕ - ЛА НИ ВСЯКА КРЪВ И ДИМ, КРЪВ И ДИМ НИИ
 СТРАН-ВЛА ЦС ЛИ ДА ЗА БРА - ВНИ ПО-
 СТРАН-ВЛА ЦС ЛИ ДА ЗА - БРА - ВНИ ПО-
 ЛЕ - ГО, РОД - НИИ КРАЙ ЛЮ - БНИ НИИ
 - ЛЕ - ГО РОД - НИИ КРАЙ ЛЮ БНИ НИИ

ТРАКИЙСКИ КУМИР

1. На стража, синове тракийски! Зора разсейва робски мрак. Сирота, майката робиня Синовно да прегърнем пак 2. Тя чакв ни с' свещенна клетва Заклела ни всред кръв и дим. Ний Странджа ще ли да забравим, Полето, родний край любим? 3. На стража! Гробници светини Блестят пред нас и ден и нош, Завет са те ъа наш'то племе Печат на страшната му мощ. 4. Забравени, на нас те гледат За братска грижа в близък час. Ний Одрин ще ли да забравим, Светците при Люле-Бургас?	5. На стража! Царствената сянка На орлекрилия юнак, Тревога бий над нас - Вещае отплата на жестокий враг. 6. Момчила помним ние! Вихър и огън той в сърдцата грей. Юнака ще ли да забравим, Родопа - беломорски змей? 7. На стража! Погледът на Рила, Духът на родния Балкан, Те сочат ни през вековете В борбите пътя начертан. 8. Закрилници народни палят Родината от враг незован, Марица ще ли да забравим, Егея - наш народен блян?

ooooOoooo

Маршът е преписан от оригиналната ръкописна партитура на композитора, в която има 3 аранжировки: за смесен хор, за мъжки хор на 3 гласа и на два гласа

Заб. Върху този текст има маршова композиция и от капелмайстора на 24. Черноморски полк - П. Ив. Стефанов. Именно тя е приета за официален марш на Тракийската Организация.

ТРАКИЙСКИ КУМИР

МАРШ НА БЕЖАНЦИТЕ-ТРАКИЙЦИ

ТЕКСТ- СВЕЩ. ДИМ. ПОП НИКОЛОВ

МУЗИКА- ПАВЕЛ НВ. СТЕФАНОВ
КАРЕЛМАЙСТОР НА 24. ЧЕРНОМОРСКИ ПЛАН

TEMPO DI MARCIA

НА. СГДА-ЖА, СМ-НО-ВЕ ТДА-КНИ-СКИ! ЗО-

ДЯ ДАЗ-СЕН-ДА ДОБ-СКИ

-ДОТ-НА МАЙ-КА-ТА ДО-БИ-НЯ СМ-

Н ОВ-НО ДА-ПРЕ-ГЪР-КЕМ ПЛАН! ю. ТЯ

ЧА-КА НИ СЕБЕ-ЩЕ-НА КЛЕТ-ВА, ЗА-КЛЕ-ВА НИ ОСМЕ

КОО И ДУИМ! ТЯ КОО И ДУИМ! Ний Стран-джа

Ний Стран-джа

Копие на партитурата на „Тракийски кумир“
по музика на Павел Стефанов

ЩЕ ЛН ДА ЗА - БРА - ВНИ, ПО - ЛЕ - ТО

ДОД - НИИ КРАИ ЛЮ. ВНИ ННИ

СТРАН - ДЖА / ЩЕ ЛН ДА ЗА -

- БРА - ВНИ, ПО - ЛЕ - ТО, ДОД - НИИ КРАИ ЛЮ.

- БРА - ВНИ ННИ ДОД - НИИ КРАИ ЛЮ ВНИ?

ooooOoooo

съхранява се в
БАН
Институт по музика
П-60

Маршът "Тракийски кумир" е преписан от
"СБОРНИК ОТ ТРИГЛАСНИ ПЕСНИ"
съставен от М. Големинов и Ек. Пејкова
стр. 15-17
Издание на Мин. на Нар. Просвета
1943

Върху същият текст има маршова ком-
позиция и от композитора М. Г. Кочев.
Маршът е отпечатан за първи път за дву-
гласен и за тригласен хор на стр. 57-59 в
книжката "Тракийски Утра и Вечеринки",
съставена от писателя Константин Петков-
брат на св. Димитър п. Николов.

НАРОДЕН СЪВЕТ

АКТ

гр. с. Струма

за смърт

регистър за населението

№ 889

т. с. 94

1. На Димитър Попников Пенков

БЕЛЕЖКИ:

2. Пол мъжки

3. Дата на умирането (с цифри) 29. XII. 1962 думи

двадесет и девет хиляда девестотин години и 21 дни.

4. Дата на раждане на умрялото лице: ден 14 месец IV год 1884

5. Лицето е умряло в гр. с. на болнично заведение Струма

6. Местожителство на умрялото лице: гр. с. Струма

7. Семейно положение вдовец

8. Народност българи

9. Гражданство българско

10. Звание на умрялото лице мъж

11. Причина на смъртта (забелявано, причинило смъртта) Къса на двадесет и девет години

12. Смъртта е настъпила поради външна причина: убийство, самоубийство и пр.

13. Починалия е син (сестра) на Никола Проданов

и на Елена Николова Проданова

14. Обязител Илиодор Василев Калчев

15. За действителността на смъртта се удостоверява от мед. св. № 283/30. XII. 1962.

Този акт се съставя на дата (с цифри) 30. XII. 1962 год.

(с думи) тридесет и девет хиляда девестотин

към дължностното лице по гражданското състояние Димитър Попников Пенков

Обязител [Signature]

Дължностно лице по гражд. състояние

ВЪРНО С ОПРИГНАЛА
Получено: 30. XII. 1962
[Seal]

Смъртен акт № 889/30.12.1962 г. на Димитър Попников

ДИМИТЪР СТАМБОЛОВ – ПАТРИОТ, ОБЩЕСТВЕНИК И СТОПАНСКИ ДЕЯТЕЛ

ГЕОРГИ ГРАМАТИКОВ

Има хора, които остават в съзнанието на потомството със значимостта и мащабността на цялостната си дейност. Но има и хора, които остават в историята и с по-скромното си присъствие. Това е достатъчно, за да се разкрие както цялата същност на човека, така и същността на неговото време, да се улови ритъмът на епохата, да се очертае значимостта на делата, на които посвещава живота си човек. Такъв е случаят с Димитър Стамболов Вълков от малкото тракийско село Драбишна, Ортакьойско (Ивайловградско). През своя изпълнен с толкова превратности живот той остава в местната история с дейтелността си за утвърждаване на българската национална църковна и просветна независимост, на упоритата борба срещу гръкоманството и организиране на борбата за свобода. По-късно, когато родният му край през 1912 г. получава освобождението си, той се занимава със стопанска и обществена дейност и отдава всичките си сили за неговия просперитет. С цялостната си дейност през годините на своя живот и повече от 120 години след това те не са покрити в забрава. Неговата деятелност се нарежда на едно от първите места сред плеядата местни дейци, отдали част от живота си за българските национални идеали.

Бях слушал и чел за Димитър Стамболов от историка на Ивайловград Димо Чанков. Но по-сериозно се запознах с неговата стопанска деятелност, когато в моите научни дирения за развитието на бубарството в Ортакьойско (Ивайловградско) попаднах на интересна информация за него. Но най-вече за него научих в последно време, пишейки „История на Ивайловград 1912 – 1944 г.“, в която той е един мандат кмет на града. А освен това попаднах и на архива му. Няма да скрия, че към тази статия ме подтикна един негов близък родственик – Данчо Данчев, млад човек с особено отношение към българската история, който ми предостави една част от копията на архива на Димитър Стамболов. Това ме накара да вникна по-подробно в неговото житие-битие.

В живота си Димитър Стамболов Вълков е известен повече с бащиното си име. Роден е на 15 август 1868 г. в с. Драбишна, Ортакьойско (Ивайловградско) в семейството на големия родолюбец Стамбол Вълков, известен като един от дейците в борбата за независима българска църква. Селото е само на 4 км от града и е на самата граница с Република Гърция. Ще добавя още, че когато се определят сегашните административни граници, една голяма част от землището на селото остава в пределите на Гърция.

През годините на османската власт тук властва гърцизмът. Тогавашият Ортакьой (Ивайловград) и селата около с. Драбишна са изцяло населени с гръцко или гръкоманско население. В Ортакьой (Ивайловград) гръцката епархия има и свой владика.

Началното си образование малкият Димитър започва в гръцкото училище в родното село. След това продължава образованието си в съседното гръцко село Акалан (Белополяне) отново при гръцки учител, където освен на гръцки

се преподават турски език и черковно пеене. Едва през 1880 г., когато е 12-годишен, в с. Драбишна са назначени един след друг български учители от гр. Одрин. Благодарение на тях Димитър Стамболов получава добра подготовка и след редица прекеждия заминава да учи в българското училище в гр. Одрин. През учебната 1891 – 1892 г. постъпва в първи клас (дн. пети клас, б. а.), получава стипендия и живее на пансион. В своите спомени подробно и интересно описва постъпването си в училището. Когато трябва да се завърне в родното си село, сам тръгва пеша и изминава разстоянието от Одрин до с. Драбишна – 35 – 40 км за един ден. Училището е до четвърти клас и Димитър Стамболов го завършва успешно през учебната 1894 – 1895 година.

Завърнал се на село, Димитър Стамболов се включва активно в помощ на своя баща в борбата за установяване на Българската екзархия в селото. Баща му Стамбол Димитров, роден през 1836 г., е известен български търговец на дървени въглища (кюмюр). Отличава се със своята предприемчивост. Наема определени парцели дъбови гори в Странджа планина, събира въглищари от българските села, които произвеждат за негова сметка големи количества дървени въглища, за да търгува най-вече с Цариград. По време на многократните си пребивавания в столицата на Османската империя успява да се запознае с някои от водещите български църковни дейци и най-вече с екзарх Йосиф I. По съвета на българските църковни дейци се заема сериозно с установяването и утвърждаването на Българската екзархия не само в родното си с. Драбишна, но и в останалите български села на Ортакойско (Ивайловградско). Убеждава селяните от българските села да се откажат от Гръцката патриаршия и да приемат Българската екзархия. Благодарение на това те

получават назначението на български учители от Одринската българска митрополия, като половината от заплатата им се плаща от Екзархията. Благодарение на активната работа на Стамбол Димитров, през 1880 г. по-голяма част от населението на с. Драбишна признава и преминава на страната на Екзархията и само седем гърчеещи се български семейства остават верни на Гръцката патриаршия. Започва продължителна, изпълнена с редица неприятности свада между патриаршисти и екзархисти, като основни ръководители на екзархистите са Стамбол Димитров и синът му Димитър Стамболов, току-що завършил четвърти клас в Одринското българско училище.

По това време в цяла Тракия се води борба за установяване във всяка една църковна енория Българска екзархия в противовес на трайно установилата се от години Гръцка патриаршия. Съпротивата от страна на гърчеещите се българи, подкрепяни от добре изградената църковна организация на Патриаршията, е изключително сериозна.

В резултат на активната дейност по признаване на Българската екзархия в българските села на Ортакьойско (Ивайловградско) баща и син Стамболови биват наклеветени от гръцкия владика от Ортакьой (Ивайловград), че „възбуждат народа да дига бунтове против властта“, че създават комитети и т. н. Когато младият Димитър е в определено българско село, османската власт изпраща заптиета, които да следят какво се проповядва на тези събирания. В резултат на активната им просветителска дейност българските села едно по едно започват да преминават на страната на Екзархията. Това още повече безпокои гръцките патриаршисти и най-вече ортакьойския гръцки владика, който е близък на каймакамина на града. Наклеветени неведнъж пред турски-

те власти, баща и син Стамболови са принудени да дават обяснения пред одринския валия за църковните си дела и най-вече за големия конфликт в родното им с. Драбишна. Въпреки спечеленото доверие на одринския валия, изпратените български учители и свещеници в Ортакьойските (Ивайловградските) села не са приети радушно и всячески са възпрепятствани да изпълняват своите дела. Невъзможността да бъдат назначени български свещеници по селата кара Одринската митрополия около 1890 г. да упълномощи Стамбол Димитров да бъде мирянин в качеството на архирейски наместник в Ортакьойска каза (Ивайловградска околия), като в продължение на близо 20 години изпълнява някои задължения на църквата – кръщавката на дете, издаването на вули за венчавка и др. Като влиятелен българин той е избран за член на казалийския (околийски) съвет.

Изградил авторитета си като водач на българите за установяване на Българската екзархия в селата, Стамбол Димитров среща силна настъпателна кампания не само срещу себе си, но и срещу привържениците на Екзархията от страна на гръцката митрополия в Ортакьой (Ивайловград), която си осигурява поддръжката на турската администрация в града. Тази подкрепа за гръцкия митрополит му дава основание с подставени лица да ликвидира физически Стамбол Димитров. На един от поредните събори при манастира „Св. Св. Константин и Елена“ през септември е направен опит да бъде убит, но само случайността го спасява. Убит е близкият до него човек.

Вторият син на Стамбол Димитров – Руси, роден през 1876 г., завършва Одринската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ през 1899 г. Тук той е посветен в революционното движение. След завършване на гимназията за кратко е в родното си село, където по указание на Одринския револю-

ционен комитет създава малка революционна група, готова да прегърне революционната идея за освобождаването на българските земи, останали под османска власт. През 1899 г. е назначен от одринския екзархийски инспектор за учител в съседното на с. Драбишна българско село Гьокче бунар (Сив кладенец). И тук успява да привлече хора, готови да прегърнат идеята на революционната борба. Това са годините 1900 – 1901 г., когато в Източна и Западна Тракия се подготвя Илинденско-Преображенското въстание.

През учебната 1901 – 1902 г. в с. Драбишна за учител е назначен Спас Добрев от Свиленград, един от най-активните революционни дейци в района. Като добър организатор за кратко време успява да увеличи членовете на драбишненската революционна група и да я преобразува в революционен комитет. Основаването на комитета става в къщата на Стамбол Димитров, който е избран за негов председател. Създадени са революционни комитети и в българските села Покрован и Сив кладенец.

В делата на организацията в с. Драбишна са посветени и тримата синове на Стамбол Димитров – Димитър, Руси и най-малкият Тодор. Баштата им завещава да отдадат всичките си сили на революционната борба.

Създадените революционни комитети работят по изпълнение на организационни задачи в изградените два нелегални канала на ВМОРО от България през Ортакьойските села за Западна Тракия. През тях преминават организационни и наказателни чети, прехвърляне на оръжие, нелегална литература и др. преди и след Илинденско-Преображенското въстание. Уредена е и редовна нелегална куриерска служба с Одринския революционен комитет за получаване на указания, писма, нелегална литература и други.

В подготовката на Илинденско-Преображенското въстание турската полиция успява да улови бунтовните настроенния сред българското население. След донесения все повече се трупат факти за революционната дейност не само на Драбишненския революционен комитет, но и за тези в селата Покрован и Сив кладенец. Стамбол Димитров и синовете му Руси и Тодор, учителят Спас Добрев са под постоянно наблюдение. В навечерието на въстанието те са арестувани заедно с още 11 активни дейци на ВМОРО. Само най-малкият син на Стамбол Димитров – Тодор – успява да избяга. По-късно, през 1911 г. той е мобилизиран в турската армия и по време на Балканската война в боевете при Одрин успява да избяга от турската армия и се присъединява към четата на войводата Александър Иванов.

Арестуваните революционни дейци от с. Драбишна и Ортакьойските (Ивайловградските) български села са осъдени в Одрин на различни години затвор. Стамбол Димитров и синът му Руси са осъдени на по 101 години затвор и лежат в Одринския затвор. През 1904 г. благодарение на политическата амнистия на султан Абдул Хамид II те са освободени, за да се включат отново в борбата за освобождението на Източна и Западна Тракия.

Не една и две са разприте между българите и гръкоманите в с. Драбишна. Неведнъж баща и синове Стамболови са наклеветени пред турските власти от ортакьойския гръцки владика. Това понякога предизвиква сериозна намеса на турските власти, които отправят обвинения, че бунтуват селото, отнемат им църковната сграда и я предават на гръкоманите – изворите разкриват редица подробности около непримиримата борба на българите от с. Драбишна с ортакьойския гръцки владика и турските власти. За да се спре

този нескончаем конфликт между българи и гръкомани, турските власти разрешават строителството на нова черква за последните. Тази борба продължава до Балканската война от 1912 г., когато селото е опожарено от турския башибозук, а заедно с това е изгорена и българската черква. Останало недовършено строителството на новата гръцка черква. Българите от с. Драбишна използват камъните от нея и построяват нова черква, която и до днес е запазена и обслужва населението при изпълнение на християнските си обязанности.

През 1913 г. по време на разорението на Тракия четите на гюмюрджинската автономна милиция, турската войска и башибозук подлагат ортакьойските села на небивало опожаряване и убийства. Любомир Милетич посещава една част от тях и подробно описва тези злодеяния. Село Драбишна не прави изключение. Като израз на отмъщение двете къщи на Стамбол Димитров са оплячкосани и изгорени. Семейството на стария поборник изпада в големи затруднения. Всичко започва отначало, но той не забравя обществения си дълг и участва активно във възстановяването на социалноикономическия живот на родния си край. Умира през 1937 г. на пределна възраст – 101 години.

Руси Стамболов участва в Балканските войни с военните подразделения, дислоцирани в района на градовете Серес и Драма. След войните се завръща от фронта, прозрял напълно причините за голямата национална катастрофа. Участва в изграждането на българските държавни институции, в опазването на южната ни граница и укрепването на тракийската организация в Ивайловград. Умира на 13 май 1929 г.

Димитър Стамболов, който е първородният син в семейството, получил основното си образование в българското училище в гр. Одрин, има амбицията да продължи по-на-

горе. Заминава за гр. Солун, но тук не е приет, тъй като в гимназията има голям наплив от български ученици от Македония и Тракия. Връща се в гр. Одрин и подава необходимите документи. Назначен е за учител в с. Калайджи дере, Гюмюрджинско, където учителства 4 години. През учебната 1897 – 1898 г. постъпва да учи три години в педагогическото училище в гр. Серес. Тук младият Димитър Стамболов получава и своите уроци по патриотизъм. Чрез един от учителите си, който е в ръководството на местната Македоно-Одринска организация, става неин член. Първото си бойно кръщение получава, когато е изпратен с още четири момчета от училището, въоръжени, в с. Просеник, Серско, с определена мисия. След успешното изпълнение на задачата поради предателство и петимата ученици – членове на организацията – са арестувани на гарата в гр. Серес и затворени за 20 дни, след което започват разпити и мъчения. Цели 10 дни продължават разпитите и изтезанията, като и петимата не признават, че са членове на организацията и водят организирана борба срещу османската власт. След това са преместени в един от затворите в гр. Солун. Със застъпничеството на българския консул и поради недоказване на вина младите революционери са върнати в гр. Серес и са освободени. Само Димитър Стамболов е прехвърлен в затвора в гр. Ортакой (Ивайловград), откъдето е освободен. Така завършва първото бойно кръщение на посветения в тайните на Македоно-Одринската организация Димитър Стамболов.

Спечелил си името на съзаклятник срещу османската власт, Димитър Стамболов все по-трудно намира работа и е следен редовно от османските тайни служби. Получава назначение от гръцката митрополия за учител за кратко в гр. Фере през учебната 1899 – 1900 г. По определен по-

вод е набеден от турските власти, че изпълнява поръчки на властите в България, освободен е и е назначен от Одринската митрополия за прогимназиален учител в гр. Дедеагач (дн. Александруполис), но по донесение на гръцкия владика от гр. Ортакьой, че се занимава с революционна дейност, е уволнен, арестуван и върнат в гр. Ортакьой. След близо два месеца със съдействието на одринския униатски владика Димитър Петков, който е близък с баща му и има влияние върху одринския валия, Димитър Стамболов е назначен за учител в българското село Гьокче бунар (Сив кладенец), Ортакьойско (Ивайловградско), през учебната 1901 – 1902 г. Станал редовен член на Македоно-Одринската организация, при новото си назначение той получава задачи за изпълнение. Съдейства активно и подпомага действията на четата на войводата Таньо Николов, която по това време действа в Ортакьойско и Дедеагачко. Същата година е натоварен от четата да пренася оръжие по канала от България за Западна Тракия. При втория опит за пренасяне на 6 наганови пистолета след преминаването на р. Арда при устието на Балък дере след предателство е арестуван, отведен в гр. Ортакьой (Ивайловград), а оттам – в затвора „Яшил кауш“ в Одрин. Осъден е от Одринския военен съд на 6 години тъмничен затвор. В затвора не остава настрана от въоръжената борба, среща се със съмишленици – български политически затворници, кроят планове, поставят задачи и др. Няколко пъти е предупреден от затворническите власти за тези контакти и разговори, но въпреки това той продължава своята революционна дейност, поради което е преместен в Цариградския затвор. Там той установява контакти с българи от Македония, също затворници поради участието им в революционната борба. Опитът му да избяга от затвора, като

подкупи един от стражарите, се проваля и той е изпратен в Брусенския затвор. След определен престой и добре подготвен план, той успява да избяга и след редица премеждия, които той описва подробно в своите спомени (представил се за търговец на маслини), през Галиполи, Люлебургас и Одрин стига до родното си село. Издирван от турските власти като беглец, Димитър Стамболов търси помощта на четата на Таньо Николов чрез куриера на четата Георги Димитракиев. С помощта на членове на четата за една нощ Димитър Стамболов е прехвърлен през селата Халашли (Одринци), Зорнозан (Свирачи), манастира „Св. Св. Константин и Елена“ и рано сутринта преди разсъмване достигат до с. Покрован. Тук са посрещнати от свещеника Иван Бонев, който заедно с една голяма част от селяните са членове на Македоно-Одринската организация. Настанени са в една от къщите на селото, където са посрещнати и нахранени. Вечерта, водени от човек, който добре знае къде има турски постове, преминават р. Арда и само нощем през селата Деве дере (Камилски дол), Куртален (Вълче поле), през планината рано една сутрин се озовават в с. Сива река, Свиленградско – България. Преминавайки през планината през нощта, изпокъсва дрехите си, но достигайки в България в близкото село до Сива река – с. Любимец (дн. град), той намира своя приятел Георги Панделов, който му дава нов панталон и с влака заминава за гр. Пловдив. След кратък престой тук се установява в гр. Станимака (Асеновград), където живее като емигрант в България, както самият Стамболов отбелязва, от 1903 г. до 1912 г. При престоя си в Асеновград следи отблизо събитията в Тракия и се отдава на стопанска дейност.¹

¹ Национална библиотека „Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА), ф. 745, оп. 1, а. е. 1, л. 1 – 42.

Израснал в един от най-големите райони на днешна България, където от векове отглеждането на копринената буба е водещ поминък, Димитър Стамболов решава да се посвети на този поминък и специализира през 1904 г. в Държавната образцова бубарница – гр. Враца. Посещава редовно курса за произвеждане на бубено семе и получава необходимия сертификат. Основава първата къща за производство на бубени семена, която получава голяма известност. За своята дейност в областта на бубарството Димитър Стамболов е награден през 1906 г. със сребърен медал и диплом на изложението в Милано – Италия, а на Лондонското изложение през 1907 г. – със златен медал. В резултат на натрупания опит в пашкулопроизводството пише „Ръководство по бубарство“. Наред с това пише още практически указания за направата на натурално вино, второ вино, безалкохолно вино и пелин.

При практикуването на производството на бубено семе приема, че може да подобри познанията си още повече и заминава през 1909 г. за град Бруса (дн. Бурса, б. а.), там, където преди 1903 г. лежи в затвора и успява да избяга от османските власти. Тук се записва в известния по това време L' Institut Sericole de Brousse и получава сертификат, издаден на френски език за успешно завършил курса. Това му дава основание да допълни и преиздаде през същата 1909 г. книжката си „Ръководство по бубарство“ под ново име – „Ново популярно ръководство по бубарство“.²

В новото популярно ръководство Димитър Стамболов показва, че много добре познава постиженията на Луи Пастър – бащата на бактериологията, и на тази основа научно обосновава начините за приготвяне на бубеното семе.

² Пак там, ф. 745, оп.1, а. е. 5, л. 1 – 4; а. е. 6, л. 1 – 5.

Компетентно разработва и въпроса за влиянието на силната светлина върху развитието на бубите.

През 1912 г. избухва Балканската война. Димитър Стамболов не чака и се включва активно като доброволец във военните събития. От 25 септември до 29 ноември 1912 г. участва като опълченец в четата на Пею Шишманов, която е в състава на Първа бригада от Втора тракийска дивизия. С нареждане на началник-щаба на Родопския отряд четата е разпусната след превземането на гр. Гюмюрджина. След превземането на гр. Одрин Димитър Стамболов заминава за София в разположение на българските власти. Изпратен е да придружава до гр. Одрин френски журналист, за да го представи на ген. Вазов. Малко след това, по препоръка на българските власти, имайки предвид, че е бил член на Македоно-Одринската организация, опълченец и добре познаващ Одрин, е назначен за полицейски пристав в една от махалите (кварталите) на града. Тук той проявява своите качества на ревностен пазител на реда и води упорита борба срещу беззаконието. Следи и наказва сурово злоупотребата на група гръцки четници, които са ограбвали дребен и едър добитък от селата и за незаконно притежание на голямо количество оръжие. Уличава един от българските представители на местната власт в корупция и се възмущава от постъпката му, следи за гръцки шпиони, които под една или друга форма шпионират в полза на гръцките интереси в Тракия и т.н. Преживява болезнено настъплението на турските войски през 1913 г. в Източна и Западна Тракия. Свидетел е на отстъпването на Българската армия от позициите при Одрин, на цялата българска администрация, на обикновеното население, което принудително напуска града и се отправя към старите български граници. Възмущава се на нерешител-

ността на българския генерал Иванов да унищожи българските складове, пълни с оръжие и храни, за да не попаднат в турски ръце. С болка следи отстъплението на българите, които са обстрелвани от турската артилерия до Свиленград, и се възмушава от българските дипломати, които „я докараха дотам, че разориха цяла Тракия и Македония“. „Така предадохме славния Одрин“, пише в спомените си Димитър Стамболов. „Спомням си думите на ген. Иванов“, продължава по-нататък той, „че пак ще се върнем в Одрин. Ето минаха 42 години, още чакаме. Генерале, ако сте жив, да се върнем пак в Одрин. Когато заекът премине тепето, пушка го не лови“.³

След края на Първата световна война, когато се определят сегашните административни граници, Димитър Стамболов се връща за кратко в родното си с. Драбишна. Тук отново проявява патриотизма си и участва активно в един малко известен епизод от българската история. Непосредствено след подписването на злополучния Ньойски договор, по чиито клаузи Ортакьойско остава в границите на България, на 17 май 1920 г. гръцки военни части нарушават граничната бразда и навлизат в пределите на страната ни, като нападат 7, 8, 9 и 10 гранични постове. Димитър и Руси Стамболови заедно с други български патриоти участват активно в организиране на местното население и участват в защита на българската земя. За проявен патриотизъм Димитър Стамболов е награден от държавните власти със Сребърен медал за заслуга.⁴

За по-успешното практикуване на стопанската си дейност през 1920 г. той се мести за постоянно в гр. Ортакьой

³ Пак там, ф. 745, оп. 1, а. е. 1, л. 1 – 42.

⁴ Пак там, ф. 745, оп. 1, а. е. 8, л. 1 – 5.

(Ивайловград). През 1929 – 1930 г. строи нова къща за семейството си. Тук прекарва най-успешните си години като стопански деец и общественик.

Установил се трайно в гр. Ортакьой, той остава верен на своето стопанско поприще. Известен като греньор и добър познавач на качествено произвеждани пашкули, той е привлечен като закупчик-комисионер на пашкули от България, Гърция и Сърбия за сметка на търговци евреи. Купува на комисионни начала пашкули за сметка на фирмата „Абег“ на италианеца К. Ангелиери, чието седалище е в Брюксел.

Развивайки успешно своя бизнес, строи в началото на 20-те години в гр. Ортакьой (Ивайловград) по стари проекти и собствени нововъведения първата сушилни за пашкули, за което свидетелства запазената снимка от 1925 г. Прави експерименти с въвеждането на нови пашкулени семена от различни раси, изпраща за изследване на новите производства семена в чужди лаборатории и в резултат на това приема или отхвърля една или друга раса съобразно показания рандеман. Подготвя и редица проекти за отглеждане на нарове, сусам, бадеми, на специални сортове лозя, от които се правят стафиди. Обработва собствените си лозя с модерна за времето техника. Основава дружество на бубарите и лозарите „Трифон Зарезан“.⁵

Като човек с висока за времето си култура участва активно във всички общополезни обществени начинания. Става един от първенците на града. Ходи облечен по „европейски“ – с колосана яка на ризата, бомбе и бастун. Участва в решаването на училищни и читалищни проблеми.

В решаването на проблемите на стопанското развитие на

⁵ Граматиков, Г. История на град Ивайловград 1912 – 1944. 2014, с. 344, 351, 354.

града в началото на 20-те години, когато след войните е заселен изключително с бежанско население, започва все повече да се чувства нуждата от кредитиране на стопанската дейност на местните търговци и занаятчии. Идеята идва от най-активните деятели и предприемачи на местното занаятчийско и търговско съсловие.

В края на 1921 г. се основава Ортакъойската популярна банка. Нейни учредители са едни от най-известните имена в стопанския живот на града, между които е и Димитър Стамболов, който е избран за една година и в управителния съвет.

Макар откъснат от вътрешността на страната и въпреки липсата на добри пътища, след войните, в началото на 20-те години търговията в гр. Ортакъой (Ивайловград) е сравнително добре развита. По сведения на Българска народна банка (БНБ) в Кърджали, през 1924 г. в града се срещат търговци с такива похвати и замах в своите търговски операции, каквито липсват в много градове на стара България. Главни артикули на търговията са тютюн, пашкули, кожи, сусам, бадеми, орехи, памук, земеделски сечива и други.

Сведенията, които са събрани от БНБ, показват, че в града се срещат търговци с капитал от 50 000 до 1 000 000 лв., особено такива, които търгуват с кожи и пашкули. Като крупен търговец на пашкули и кожи е посочен и Димитър Стамболов. Той има регистрирана фирма за търговия с различни стоки и е комисионер на пашкули и тютюн.⁶

Спечелил доверието на съгражданите си, през 1929 г. участва в общинските избори и е избран за кмет на гр. Ортакъой (Ивайловград). Кметуването на Димитър Стамболов е едно от най-успешните до средата на XX век.

⁶ Пак там, с. 270, 319.

В началото на своя кметски мандат Димитър Стамболов се залавя с решаване проблемите на тракийските бежанци в гр. Ортакьой (Ивайловград). Изгражда комисия, която задължава да подготви доклад относно тяхното решаване. Установено е, че до края на 1928 г. в града са настанени 310 бежански семейства. Обликът на града всъщност е бежански.

Изхождайки от състоянието на всяко едно семейство, се приемат условията за тяхното оземляване, одворяване и снабдяване с жилища. Обезпечавайки поминъка и създавайки условия за нормален живот на бежанците, общинският съвет приема да се направи всичко необходимо за реализирането на взетите решения и да се полагат по-специални грижи за задържане на бежанците в града.

Заедно с въпроса за предоставяне окончателно на парцели и къщи на бежанските семейства с оглед на новия градоустройствен план, Димитър Стамболов се захваща с още един много сериозен въпрос – водоснабдяването на града. Подкрепян от общинския съвет, търси възможности за модерно водоснабдяване и изграждане на градска канализация, което е неотложно. Поставя на разглеждане проблемите за строителството на пътя гр. Ортакьой (Ивайловград) – гара Любимец и довършване строителството на моста над р. Арда, откриване на четвърти клас в местното училище и поставяне началото на гимназиалното образование, изграждане на болница. Всичките са от изключително значение за икономическото, стопанското и културното издигане и развитие на града и околията.

Димитър Стамболов разбира, че набелязаните приоритети на общинското управление не търпят отлагане. Трябва да се търсят пътища за решаването им. Към тях се прибавят още проблемите за изработка на благоустройствен правил-

ник на града, регулирането на улиците и тяхното осветление, изграждането на общински дом, поощряване на пашкуленото производство, хлебопроизводството и т. н.

Амбициозният Димитър Стамболов търси възможности за решаването на всеки един проблем. Но въпросът с водоснабдяването не търпи повече отлагане. Сега той решава да търси за това помощта и съдействието на Главната дирекция за настаняване на бежанците. И благодарение на настойчивостта си получава съгласието на ръководството на дирекцията. При определени условия са отпуснати 920 000 лева.

Важността на програмата за градската улична регулация е от съществено значение за неговия благоустройствен и архитектурен облик за десетилетия напред. Програмата е разработена така, че дава отговор на гражданите как в бъдеще ще изглежда уличната мрежа, която започва да се изпълнява поетапно.

Но три години не са достатъчни да се решат големите проблеми на малкия град, който изцяло е заселен от бежанци от Тракия и Македония. През декември 1931 г. се провеждат нови кметски избори.

Краят на кметския мандат на Димитър Стамболов приключва като един от най-успешните от новата история на гр. Ортакьой (Ивайловград). Кметът показва по време на управлението си голямо желание да реши проблемите на бежанците и да изгради града и да му придаде нов, съвременен облик. Той е неуморим и през целия мандат работи упорито и спечелва доверието на хората.⁷

С приключването на мандата като кмет Димитър Стамболов отново се отдава на стопанска дейност. Като добър специалист в производството на качествени пашкули е при-

⁷ Граматиков, Г. Цит. съч., с. 107 – 207.

влечен от клона на местната държавна Българска земеделска и кооперативна банка (БЗКБ). За увеличаване пашкуленото производство през 1932 г. банката е натоварена от правителството да обезпечи условия за увеличаване на пашкулопроизводството. Тя изкупува произведените пашкули и чрез сушилнята си в града и подходящите складови помещения помага на пашкулопроизводителите да преодолеят затрудненията в производството.

През периода от 1931 до 1945 г. БЗКБ се намесва активно в помощ на бубарството, пласира бубено семе, изкупува и изсушава пашкули и ги продава в страната и в чужбина. Според направената експертиза в специалната лаборатория в Милано – Италия, през 1933 г. ортакьойските пашкули са с много висок рандеман. С цялата грижа по решаването на проблемите на пашкулопроизводството в Ортакьойско, а от 1934 г. – Ивайловградско, е натоварен Димитър Стамболов. Няколко запазени снимки от онова време го показват пред един от складовете на БЗКБ при приемане на пашкулите. А на друга снимка от 1942 г. Димитър Стамболов е заедно с директора на БЗКБ сред служители и работници на банката по време на изкупната кампания на пашкули. Присъствието на Стамболов в тези фотографии е винаги достолепно.

Едно от най-главните условия за постигане на добри резултати при пашкулопроизводството е да се произвежда доброкачествено бубено семе. През 30-те години в града работят петима греньори. Между тях не е името на Димитър Стамболов, тъй като работи като експерт в БЗКБ. Едва през 1939 г. той отново се връща в това производство, може би инцидентно, и е един от греньорите в града, произвел 200 унции бубено семе. За съжаление архивни документи за този период от живота на Димитър Стамболов почти няма. В

началото на 40-те години се оттегля от активен обществен и стопански живот.⁸

През 1943 г. на 75-годишна възраст Димитър Стамболов кандидатства за поборническа пенсия. В молбата му са посочени заслугите му в патриотичната дейност и най-вече участието му в утвърждаването на Българската екзархия, модерно българско учебно дело, борба срещу Гръцката патриаршия, участник в Македоно-Одринската организация, за което е осъден и лежи в затвора, и участието му като доброволец в Балканската война. На пределна възраст той е певец в черквата „Св. Преображение Господне“ в Ивайловград. Декларира, че притежава 22 дка лозя, ниви, ливади и овощни градини. В началото на 50-те години, след смъртта на жена му, отива да живее в София при дъщеря си.

Отпуснатата поборническа пенсия му е отнета от новите власти през 1945 г. По-късно пише молба, адресирана до министър-председателя на България, като отново изтъква заслугите си за България. Поборническата пенсия му е възстановена през 1956 г. в размер на 160 лв. Умира на 27 април 1964 г. в София на 88 години.⁹

Димитър Стамболов е един от най-изявените тракийски деятели на Ивайловград. Закърмен още от ранни години с идеите за национална независимост, участва активно и попада в затвора. След бягството му и трайното му установяване в Царство България той се отдава на стопанска дейност, като се стреми да бъде водещ в своята област и да повишава квалификацията си. Участва като доброволец в Балканската война и след освобождението на Западна Тракия за кратко време участва в утвърждаването на българските

⁸ Граматиков, Г. Цит. съч., с. 345 – 374.

⁹ НБКМ – БИА, ф. 745, оп. 2, а. е. 1, л. 1 – 41.

институции. След трайното му отсядане в Ивайловград след Първата световна война отново се връща към стопанското си поприще. Заслужил уважението и признанието на ивайловградчани, е избран за един мандат за кмет на града. Оглавил градската администрация, той е признатият кмет с особени заслуги за неговото изграждане и получава признанието на гражданството. И отново след успешното кметуване той работи там, където е най-способен и компетентен, за да постигне добри резултати.

Димитър Стамболов е човек на своето време с присъщите патриотични изяви на младите българи, утвърждаващ се стопански деятел и общественик. Той е силна личност, изиграла своята скромна роля в борбата на българите от Западна Тракия за национална независимост и приобщаването им към Царство България.

„КОРЕН НЯМАШ ЛИ – ПЛОД НЕ ВРЪЗВАШ!“

Кольо Фичето

ИВАНКА ДЕЛЕВА

Преди месец в музея дойдоха две дами – майка и дъщеря. Сдържани в началото на разговора ни, постепенно се поддадоха на емоциите си и разказаха какво ги е довело при нас. Техен дядо, съответно працядо е преобразенецът Димитър Филипов Арнаудов. Искаха да сверят това, което знаят като родова памет за него, и онова, което ние можем да предложим като „пазители на спомени“. Запознанството ни беше един от хубавите моменти в работата ни. Дамите предизвикаха уважението ми с настойтелността, с която са събирали информацията за дядо си с желанието личността и животът му да не потънат в забвение. От своя страна аз ги свързах с тяхна родственица от Бургас (тези госпожи живееха в чужбина), с която отдавна бяха изгубили връзка и която преди време беше идвала при мене също заради дядо си – Димитър Арнаудов. Тя искаше да научи повече за една реликва, съхранена при нас от него – извезано с мъниста шише, направено от Арнаудов в Одринския затвор. Разказа за други предмети на въстаника, намиращи се в Националния военноисторически музей, предостави копия на документи. Трите жени бяха деца на двама от синовете на Димитър Арнаудов. И трите носеха фамилията на дядо си, макар всяка със свое семейство.

Подобни срещи ме убеждават всеки път, че това е смисълът на музейното ни всекидневие – да се пренасят знанието и опитът човешки, придобити от живелите преди нас, за да бъде светът на днешните хора с по-здрави основи и да не се струтва лесно. Няма какво – стъпките ни днес са по пътища, направени от много други преди нас, като нас и дори по-достойни от нас.

В колекцията предмети, свързани с Преображенското въстание (1903), са вградени човешки драми колкото еднакви, толкова и различни. *„В тая борба най-добре се оглежда тяхната душа, тяхната самопожертвувателност за идеята за свобода“*, убеждава ни и Иван Орманджиев в предговора на *„Приноси към историята на въстаническото движение в Одринско (1895 – 1903 г.)“*, безспорно едни от най-ценните материали във фонд *„Възраждане и националноосвободителни борби“* на Историческия музей. За жалост тези книги са библиографска рядкост и могат да се намерят само в архивите, не са достъпни за много читатели, а си заслужават преиздаването. *„За съжаление малко знаем за същността на тая борба. Времето е отнесло безвъзвратно много ценни данни в гроба на покойните вече дейци.“* Бих добавила – добре, че времето ни подарява и такива хора като самия изследовател, посветени на мисията си, всеотдайни и далечно виждащи, които крепят нишката на историята. Непременно искам да сложа тук и имената на Вида Буковина, Радка Ханджиева и покойния директор на Бургаския музей Янко Керемидчиев, които имат най-голяма заслуга за обогатяване на музейния фонд, свързан с въстанието. Сред

множеството предмети има снимки на преобращенци, лични вещи и оръжие, като камата на воеводата Георги Кондолов и тази на Яни Попов, копие на знамето на смъртната дружина от с. Заберново, собственоръчно или записани от друг спомени на комити, документи, отличия и прочее. Нанизани като лястовички върху жица, в тези реликви се редуват надеждата и разочарованието, революционният порив и платената цена. От снимките ни наблюдават строги и силни мъже, воеводи и четници, изправени редом с вековните странджански дървета, горди от идеята за историческата роля, която играят. Какво ли им е струвало да бъдат революционери? За младите е разбираемо – те губят само себе си, вдъхновени от мечтата да са свободни. За техните бащи обаче?... А лицата на осъдените и заточените след неуспеха на въстанието? Угасналият плам, унижението, разрухата... Поразява вглеждането в снимките и на жените, участнички в събитията около въстанието. Благите лица и скромното облекло изглеждат несъвместими с куража и всеотдайността им като куриерки, пренасящи писма, патрони, храна и дрехи, впрегнали женската си грижовност и усет в полза на делото. Впрочем две от тях – Калица Берберова и Тодорка Янкова от М. Търново, участват и в Балканската война като доброволки – самарянки.

Експонатите обаче, които провокираха цялото това поведение, са: шише, калпак и портфейл, изплетени от мъниста в Одринския затвор (1903 – 1908) от трима преобращенци – Димитър Ф. Арнаудов, Лефтер Мечев и Петко Тодоров.

Споменатият вече неведнъж Димитър Филипов Арнаудов е роден на 07.01.1884 г. в Малко Търново¹. Учи до 3-ти клас

¹ Орманджиев, И. Приноси към историята на въстаническото дви-

в родния си град, а от 1899 г. работи като учител в различни села от региона. През пролетта на 1903 г. е „покръстен“ в революционното дело и му е възложено да организира хората в селата, в които учителства. Преди началото на въстанието убива турски офицер, заради което е принуден да се крие и е приет в четата на Дико Джебев. На 16 август четата има сражение с турски отряд, в което участва и Димитър Арнаудов. Въпреки амнистията, която обявява султан Абдул Хамид през юли 1904 г., връщайки се в Малкотърновско като учител, Арнаудов е арестуван най-напред за убийството на турския офицер, а след това и като рецидивист – конспиратор против турската държава. Съди го Одринският извънреден съд, който издава смъртна присъда. Султанът я заменя с доживотен затвор. На два пъти неуспешно се опитва да избяга. Освободен е след амнистията през август 1908 г. В затвора научава турски – писмено и говоримо, дори се опитва да превежда роман от Майн Рид ². В знак на протест, а и като доказателство за това, че не приема борбата за свършена, Димитър Арнаудов си купува сукнен плат и копринени конци и си прави калпак, обшит с мъниста. На калпака има надпис: „1906 г. Одрински затвор“, а на втори ред – „свобода или смърт“. „Междината изпълних с емблемата на обречените – кости, череп и две лястовички с разперени криле“, спомня си въстаникът ³. След излизането от затвора е учител в с. Блаца, Малкотърновско. Участник в Балканската и в Първата световна война, награден с отличия, отговорно

жение въ Одринско (1895 – 1903), книга III. Революционното движение в Малко – Търновския район. София. 1933, 83 – 107; 208 – 217.

² *Маджаров, П.* Въстанието в Одринско 1903. София. 2004, с. 231.

³ *Орманджиев, И.* Приноси към историята на въстаническото движение въ Одринско (1895 – 1903), книга III. Революционното движение в Малко – Търновския район. София. 1933, с. 215.

изпълнявал службата си на финансов чиновник и околийски управител на Малкотърновска околия. Един НЕобикновен човек, изпълнил живота си със смисъл! Запазва пушката си, както и револвера на воеводата Георги Кондолов. При себе си съхранява и знамето на отряда на Дико Джебелов. Калпака, за който говори в спомените си, предава в Националния военноисторически музей заедно със знамето. Обшитото от него с мъниста шише (Инв. № 783 ОФВ, размери – 23/8 см.) по форма наподобява войнишка манерка, околвърст, по цялата ширина, е изписано „*Спомен от Одр. затв. 1905 – 1906 г.*“, а вертикално – „*М. Търново Д. Ф. Арн.*“. От едната страна е изобразен паун на клонка, а от другата – две птици на клонки. Има и капачка, също обшита с мъниста. Шишето е дарено на Бургаския музей през 1972 г. от сина на Димитър Арнаудов – Борис Д. Арнаудов, по повод двадесет години от смъртта на баща му.

Калпакът е изработен от комитата Лефтер Русинов Мечев, роден в Малко Търново, на 22 декември 1877 г. Останал сирак от малък, отгледан от баба си, завършва трети клас в родния си град.⁴ От 1892 до 1897 г. учи в Бургас. През 1897 г. става член на емигрантското дружество „Странджа“ в Бургас, чиято цел е да работи за освобождението на Одринско. Завръща се в родния си край и заедно с други младежи създават просветно дружество в Малко Търново, за да подготвят хората за борбата. През март 1902 г. се среща с Гоце Делчев при посещението му в Одринско. Следват срещи с Михаил Герджиков, Лазар Маджаров, Георги Кондолов и други ръководители на бъдещото въстание. Във връзка с решението на ВМОРО за изпращане на младежи, посвете-

⁴ *Михов, Д.* – В: И Странджа въстана. Доклади от научна конференция, проведена в гр. Малко Търново, 5 юли 2003 г. Шумен. 2003, с. 63, 64.

ни на делото, за учители по селата със задача масовизиране на организацията, Лефтер Мечев става даскал в с. Камила, Малкотърновско, и едновременно с това обикаля селата в региона. През 1903 г., след убийството на воеводите Пано Ангелов и Никола Равашоло, на малкотърновеца се налага да премине в нелегалност, ставайки четник в различни чети. През 1904 г. Лефтер е арестуван в Малко Търново, прехвърлен е в Одрин и на 12 април 1904 г. е отведен в Одринския затвор (след двудневно пътуване пеша). Присъдата е пет години строг тъмничен затвор. През 1908 г. е освободен и работи в Общината в Малко Търново и в с. Кости. Бойният дух не го напуска – на 25 септември 1921 г. заедно с няколко стари четници, сред които и Дим. Арнаулов, преминават границата с Турция и пренасят костите на воеводата Георги Кондолов в България – в началото в Търново, а след това ги поставят в основите на паметника на Петрова нива.⁵ През 1935 г. се мести със семейството си в Бургас, публикува в пресата материали за Преображенското въстание, срещу зараждащия се фашизъм в Европа, неспирно воден от неспокойния си дух. Жизненият му път завършва на 8 август 1959 г. в родния му град. Калпакът (Инв. № 352 ОФВ, размер 26/9), извезан от него, се състои от две части – кадифено дъно от жълто-зелен плат (диаметър 16 см) и околожка от низани черни синци. На челото с розови, сини и бели синци са извезани череп и кръстосани саби, от двете страни на които по една птичка. По-надолу следва: „1906 г. Од.зат.“ и най-долу „свобода или смърт“.

Портмонето (Инв. № 784 ОФВ, размер – 7/7 см) е собственост на Петко Тодоров, участник в смъртна дружина от с. Българи. То е с метален обков, изплетено със синци с рас-

⁵ *Маджаров, П.* Въстанието в Одринско 1903. София. 2004, с. 245.

тителни орнаменти. На лицевата част е отбелязано: „1908 г.“. От обратната страна е прокъсано и съшито. За този преобразенец знаем най-малко. Сред спомените му не можах да намеря такива от затвора и въобще доказателства, че е бил в Одринския затвор. Установих, че докато на другите двама преобразенци са им задавани конкретни въпроси и спомените им са записвани целенасочено, при този въстаник не е спазен същият принцип. Надявам се, един ден и неговата история да излезе от тъмнината.

Сувенири, подобни на описаните, изработени от затворници или участници във войните, всъщност са разпространени по всички краища на България, има ги и в колекциите на множество музеи – РИМ – Смолян, ИМ – Банско, РИМ – Пазарджик, и др. Голяма част от авторите им са неизвестни, но от исторически справки и разкази е изяснено, че са мъже с интересна съдба и история. В османските затвори те усвояват различни умения, включително и работата с мъниста. Придобитите „сръчности“ в повечето случаи се ползват любителски, а „творбите“ – като лични вещи. Несложното умение, леко и приятно, повече с декоративна, отколкото с практическа функция, е било удобна форма за „занимание с нещо“ в средите на затворниците.⁶ И днес употребата на мъниста в набора от занаяти, предлагани за занимание и обучение на затворници, е една от основните образователни и възпитателни програми на турските министерства на правосъдието и вътрешните работи.⁷

Шишетото и калпакът, изработени в Одринския затвор от

⁶ <https://www.theworldwar.org/support/donate-object/recent-acquisitions>.

⁷ Тихолова, Д. От домашен занаят към Trench art. В: Занаятите – минало, настояще и бъдеще. Т. 11. Габрово. 2016, 231 – 244.

двамата малкотърновци, притежават основните характеристики на подобните си събратя, а специално мънистените шишета са изключително еднакви.⁸ Според етнолога Десислава Тихолова, която подробно проучва изкуството на везане с мъниста, типично е изписването на конкретна година – в случая 1906 – 1907 г., годините на пребиваване в затвора. Понякога се споделят сентенции, в конкретния случай „Свобода или смърт“, и/или инициали и имената на авторите, извезват се птици. По нашите земи, за да могат изработените произведения да се разграничат от османското наследство, се слагат символите на държавата – трибагреник, лъвове и др. Често се увековечават и големи исторически събития, в които „творците“ са участници – Освободителна война, Първа световна война, Преображенско въстание, а понякога – годините на важни житейски моменти: раждане на дете или сватба.⁹ Проучването на подобни ръчно изработени предмети показва, че те не са изолирано явление, а проява на специфично изкуство, познато като „Окопно изкуство“ или Тренч арт (от английски език „Trench art“). То включва изработването на всякакви декоративни изделия от войници, военнопленници или цивилни по време на военни действия, в позиционна война или в плен. Окопното изкуство датира от времето на Наполеоновите войни до наши дни, но процъфтява най-много през Първата световна война.

Замисълът да се създадат художествени предмети от нещо, което сее смърт, е на пръв поглед нелогичен, но разкрива различна страна на човешката душевност. Обясняваме си го с факта, че повечето войници и пленници всъщност не са

⁸ <https://www.pinterest.com/pin/318489004870567934/>.

⁹ Тихолова, Д. От домашен занаят към Trench art. В: Занаятите – минало, настояще и бъдеще. Т. 11. Габрово. 2016, 231 – 244.

професионални военни, а са увлечени в чужда за тях среда, принудени да вършат ужасяващи неща, нямащи нищо общо с обичайния им начин на живот. Чрез изкуството те опитват да намерят мост между емоциите си и външния свят, да съсредоточат мислите си върху нещо конструктивно, да покажат порива си да бъдат свободни. Що се отнася до българина, свикнал да гради нещо с ръцете си, той и на фронта, и в османските затвори си остава такъв – дълбоко привързан към дома, земята и мирния живот. Неконфликтен и сантиментален, тези ценности са неговата самозащита.

Вярвам, затова музейните предмети вълнуват не само наследниците, но и други посетители на музея – няма как, когато в нещо са вложени толкова емоции, то да те остави равнодушен. И няма как да забравиш историята, която разказва! Просто някой трябва да я събуди...

ЛИТЕРАТУРА

Маджаров, П. Въстанието в Одринско 1903. София. 2004.

Михов, Д. И Странджа въстана. Доклади от научна конференция, проведена в гр. Малко Търново, 5 юли 2003 г. Шумен. 2003, 63, 64.

Орманджиев, Ив. Приноси към историята на въстаническото движение в Одринско (1895 – 1903), книга III. Революционното движение в Малко – Търновския район. София. 1933.

Тихолова, Д. От домашен занаят към Trench art. В: Занаятите – минало, настояще и бъдеще. Т. 11. Габрово. 2016.

<https://www.theworldwar.org/support/donate-object/recent-acquisitions>

<https://www.pinterest.com/pin/318489004870567934/>

Димитър Арнаудов

РИМ – Бургас. Експонати, свързани с Илинденско-Преображенското въстание

*Шише, изработено
от Димитър Арнаудов*

*Калтак, изработен
от Лефтер Мечев*

*Портмоне, принадлежало
на Петко Тодоров*

НОВА КНИГА ЗА МИХАИЛ ГЕРДЖИКОВ

ВАНЯ ПЕТРОВА

Името на Михаил Герджиков е широко известно на българската общественост. Разпознаваем е и неговият образ от един от най-популярните му портрети – млад, красив мъж, заснет в полупрофил, с буйна брада и замислен поглед. За тракийци той е безспорният водач на революционните борби в Одринско и апостол на Илинденско-Преображенското въстание в Странджа. Но в националния пантеон се нарежда заслужено сред най-големите българи, обединил в едно революционен дух и дейност, интелект, духовен аристократизъм, висок морал и човешка доброта.

За него са писани журналистически статии и научни изследвания и дори докторски дисертации, издавани са документални сборници, осветлявани са отделни моменти и страни от неговата революционна дейност или публицистично творчество. Липсваха обаче монографични изследвания. Точно тази празнина в българската историография запълва новата книга на Надежда Недкова „Михаил Герджиков. Живот и дело“. Тя е първата, която предлага цялостен и многостранен поглед върху неговата личност и житейски път, от раждането му на 26 януари 1877 г. в Пловдив до смъртта му на 18 март 1947 г. в София.

Оценявайки значимостта на Михаил Герджиков за бъл-

гарската история, както и ръкописа на Надежда Недкова, Съюзът на тракийските дружества в България и издателство „Захарий Стоянов“ направиха необходимото, за да излезе тази книга и да стигне тя до читателската аудитория.

Не е тайна, че нейната авторка е внучка на известния революционер и интелектуалец. От детството си тя е свързана със съдбата на прогонените от родните им места бежанци, а по-късно има възможност да работи за тяхната кауза като архивист в Тракийския научен институт и като дългогодишен член на същия институт.

Това не е първият ѝ творчески досег с живота и делото на Михаил Герджиков. През 1984 г. излиза от печат книгата „Михаил Герджиков. Спомени. Документи. Материали“ на издателство „Наука и изкуство“, подготвена от колектив с ръководител професор Любомир Панайотов, в който влизат Костадин Пандев и Надежда Недкова. В разговор Н. Недкова е споделяла, че работата по този сборник и именно в този екип ѝ е донесла най-голяма радост и удовлетворение.

През 2003 г. със съдействието на Главно управление на архивите при Министерския съвет в поредицата „Архивите говорят“ под номер 24, по случай 100-годишнината от Илинденско-Преображенското въстание – 1903 г. излиза сборникът „Михаил Герджиков и подвигът на тракийци – документален сборник“ (Университетско издателство „Св. Климент Охридски“). Съставители са Надежда Недкова и Евдокия Петрова.

Така че, освен наследничка на знаменития си предшественик, Н. Недкова е информиран, подготвен и съвестен изследовател, който добре познава и умее да работи с архивни източници и публикувани документи, спомени, мемоари, но също така издирва и коректно използва всичко напи-

сано преди нея по темата на проучването ѝ. Съчетанието между фамилен дълг, рационален изследователски подход и уменията да разказва и пише увлекателно и картинно дава очаквания успешен резултат. Без да е академична в строгия смисъл на думата, нейната книга е истинско изследване, което ще зарадва както професионалните историци, така и по-широката читателска аудитория.

Грижливо подбраното мото в началото на книгата – стихове на Н. Йорданов – най-добре говорят за пътя, извървян от авторката към героя на нейното повествование:

*„Раста и те разбирам повече,
Все по-дълбоко вниквам в теб,
Отдалечават се годините от твоята смърт,
отдалечават се,
а аз до теб се приближавам...“*

Двадесетте глави в книгата следват класическия за едно историческо четиво хронологично-тематичен принцип, за което „заслуга“ има и самият герой на съчинението. Различните етапи от живота и делото на М. Герджиков са белязани от една доминираща в този момент за него цел и задача, което дава възможност в изследователски план да се открият отделни периоди и обособят съответно частите на изложението по хронологията на живота му.

Книгата започва с историята на Герджиковия род – нещо, което читателят не би могъл да намери в друга публикация, но веднъж запознал се със семейната среда, с духа, който витае в това родолюбиво семейство с корени в Батак и Копривщица, с примера, който членовете му дават на децата си, би разбрал и житейския избор, и последвалия път на младия

Михаил или Мишел, както го наричат близките и приятелите му.

На своя избор – борбата за свобода и човешка справедливост, която той свързва с освобождението на поробените си братя в Македония и Тракия – Герджиков остава последователен и верен през целия си живот: и когато през 1895 г. заедно със свои съученици създават Централен революционен македонски комитет; и когато през 1897 г. в Женева става основател на Македонски таен революционен комитет, известен още като „Женевската група“, вляла се по-късно в редовете на ВМОРО; и когато през 1899 г. решава да прекъсне следването си, за да се отдаде на революционната борба.

Глава след глава, книгата проследява различните превъплъщения на революционера Герджиков: екзархийски учител в Битоля, член на Окръжния комитет на Македоно-Одринската революционна организация, секретар на Временния ЦК на ВМОРО, агитатор в четата на Христо Чернопеев, сам войвода на чета, участник в дейността на легалната организация в България – във всяка една от тези функции той служи на избраната цел – борбата за освобождение на Македония. А през есента на 1902 г. революционният му път го отвежда в Одринско, след като Пловдивският конгрес на ООРК го определя за инспектор – ревизор на източната част на окръга. Целия си натрупан до този момент опит Михаил Герджиков впряга в полза на ускореното изграждане на комитетската мрежа в Тракия и на масовизирането на освободителното движение. С още по-голяма енергия и отдаденост той се ангажира с подготовката на въоръженото въстание, подчинявайки се на решението, взето в Солун (януари 1903 г.) и потвърдено в Смилево (април 1903 г.). Свиква конгреса на Петрова нива; в качеството си на член на Главното

ръководно боево тяло (ГРБТ) се заема с непосредствената организация на въстанието, в хода на което се налага като безспорният му лидер. Сам влиза в сражения начело на въоръжен отряд, а след разгрома му полага грижи за бежанците, потърсили спасение в България.

Герджиков се включва в обсъждането на състоянието и бъдещето на освободителното движение след въстанието. Участва в съвещанията на Вътрешната организация, на тази тема посвещава и немалка част от своето публицистично творчество. През Балканската война е командир на доброволчески отряд в района на Странджа. През Първата световна война е мобилизиран в Българската армия, а след края ѝ участва във Временното представителство на обединената бивша ВМОРО.

След Деветоюнския преврат (1923 г.) политическата обстановка в страната принуждава Михаил Герджиков да напусне България и да се установи в Цариград с дъщеря си Магда. В емиграция той участва в освободителното движение на македонските българи, но се оттегля от ВМОРО (обединена), когато установява, че организацията напуска принципите на националнореволюционната борба, на които той държи. Герджиков остава свързан и с каузата на тракийските българи. Пише и изпраща материали за водещи български вестници (най-вече „Знаме“), сътрудничи на български и европейски издания. Той подкрепя републиканския режим на Ататюрк, но не приема отказа за завръщане на тракийските бежанци в Източна Тракия и се противопоставя на сключването на Ангорския договор като пагубен за тракийските българи.

През 1931 г. се завръща в България и подновява връзките си с дейците от Преображенското въстание, много от които

са изпаднали в мизерия. Опитва се да им помогне според възможностите си. Занимава се с журналистическа дейност, общува със старите революционни другари, поддържа контакти с най-изявените интелектуалци на своето време.

Михаил Герджиков умира в София на 18 март 1947 г. Неговото погребение се превръща в многолюдно траурно шествие, преминава покрай Тракийския и Македонския дом. То е съпроводено с прочувствени слова, венци и цветя, вкл. и от председателя на Народното събрание Васил Коларов, с когото се познават от следването си в Женева. Мисля, че именно в тази книга читателите ще получат най-точна и подробна информация за последните дни на М. Герджиков и неговата воля, както и за народната почит, с която е изпратен в последния си път.

В книгата си Надежда Недкова изгражда пълнокръвен образ на човека, революционера и общественика Михаил Герджиков. Той е в центъра на нейния разказ, но заедно с него – чрез съвместната им дейност и контактите му се появяват и плеяда революционери, войводи и четници, интелектуалци, политици – герои на своето време, очертали неговия облик и дух. Сред тях са Георгий Плеханов, Георги П. Стаматов, Симеон Радев, Димо Николов, Слави Мерджанов, Петър Манджуков, Гоце Делчев, Яне Сандански, Пею Яворов, Екзарх Йосиф и десетки други.

За мене две са най-характерните черти от образа на Герджиков, които книгата разкрива.

На първо място, това е неговият демократизъм – и като рационално осмислен принцип на революционната борба, и като лидерски стил, и като поведение в живота.

Макар и привърженик на терористичните действия, М. Герджиков не смята, че те са решаващи, а вярва в масово-

то въстание и в силата на организирания народ. Герджиков свиква конгреса на Петрова нива, неслучайно наречен „Странджанското Оборище“, за да може тези, които ще се хвърлят в огъня, с вишегласие да решат дали ще въстанат или не. С един глас против решават в полза на въстанието. След като жребият е хвърлен, той прави всичко възможно за неговата организация. И в хода на тази подготовка се проявяват и ръководният му опит, и умението му да общува с хората – обикновени селяни и местни функционери, които несъмнено превъзхожда в интелектуално и политическо отношение, но към които се отнася като с равни. Нелицемерно, скромно, с достойнство. Нещо повече, успява да ги въодушеви и възпламени.

На второ място е себеотрицанието. М. Герджиков има щастието или нещастието да не загине в битка, което би го превърнало в легенда. Но това не значи, че не е готов да го направи, при това неведнъж. Напротив, целият му живот е белязан от доброволното самоотричане от спокойния бит и съзнателното отдаване на борбата – с всички рискове на това свято дело, още от 1899-а, когато решава да напусне Швейцария, изоставяйки възможността за престижно образование, кариера и материално благополучие. Вече установил се като учител в Битоля, под чуждо име, едва 22-годишен, той пише на своя близка приятелка и състудентка в Женева: „... За мен делото стои на пръв план... Докато ние можем да бъдем полезни за другите, дотогаз ние се не нуждаем от никаква полза за себе си“. Животът и дейността на М. Герджиков са потвърждение на тези негови думи. Защото той не само „хвърля в битка“ тези, които е убедил да го последват, но и сам влиза в нея, като истински водач. Мисълта за другите не го напуска до последно и верен на принципите си, през

1946 г. отказва да получи орден за участието си в Илинденско-Преображенското въстание, а вместо това иска да бъдат освободени арестуваните му другари-анархисти.

Портретът на М. Герджиков би бил непълен, ако пропуснем неговите спътнички в живота. Първата му съпруга, на която в книгата е посветена отделна глава, е Юстинияна (Янка) Каневчева от Охрид, родственица на братя Миладинови и Кузман Шапкарев, учителка и революционерка, куриерка на ЦК на Вътрешната организация между София и Солун, близка с друг герой на националноосвободителното движение, когото Герджиков обича и цени – Г. Делчев. Именно тя пренася откупа от отвличането на американската мисионерка Елен Стоун, скрит в специално ушита за нея дреха. Янка и Михаил създават семейство през 1907 г. и имат дъщеря Магда, но по-късно сключват официален църковен брак. Материалната мизерия и неспокойният живот разболяват физически крехката жена, плевритът се превръща в туберкулоза и тя умира млада през 1920 г., когато е едва на 39 години.

Втората съпруга, с която Герджиков на по-късна възраст свързва живота си, е Мария Стефанова. Тя е инженер-химик, завършила в Германия, старши асистент в СУ. Както пише Н. Недкова, „тя отговаря на неговия образ за жената – не заключената в кухнята домакиня, без интереси и мисли в главата, нито кокетка, заета само със себе си“. За М. Герджиков жената е равностоен партньор и другар, с интелектуални качества и стремежи и право за собствена изява, спътник в живота, с когото споделят общи цели и ценности.

За книгата си Надежда Недкова е подбрала снимков материал, който визуално подкрепя и обогатява нейния разказ. Четиридесетте фотографии са малка част от богатия ѝ личен

архив, от който може да се състави самостоятелен албум. Като приложения са поместени песен за Михаил Герджиков, изпълнявана от известния народен певец Манол Михайлов, и текстът на картичка, изпратена от Янка Каневчева до сестра ѝ след Илинденско-Преображенското въстание.

На последно място ще изтъкна и словата, с които читателят се запознава най-напред, когато разтвори страниците на този том – съдържателният предговор на проф. Иван Филчев, дългогодишен председател на ТНИ.

Радвам се, че книгата „Михаил Герджиков. Живот и дело“ видя бял свят. Зная, че Надежда Недкова държи ума си буден, а перото си подострено и има още творчески планове. Пожелавам ѝ да ги осъществи.

Трета част
**БИТКИТЕ ЗА ИСТОРИЯТА,
СЪВРЕМЕННИТЕ ОТНОШЕНИЯ
И ГЕОПОЛИТИКА НА БАЛКАНИТЕ**

**ФОРМИРАНЕТО НА ИДЕНТИЧНОСТИ
СЛЕД 1989 Г. И БИТКИТЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА
ИСТОРИЯ**

ВАСИЛ ПРОДАНОВ

Разказите и обясненията на историята винаги са стояли в основата на индивидуалните и колективните идентичности, имали са ключова роля във формирането на социалните субекти, отношенията и конфликтите между тях. Затова всеки исторически текст е неотделим от ценности, политика, идеология. Идентичността предполага непрекъснатост във времето на съответна общност и конструирането на тази непрекъснатост е важна, за да има силни идентичности. Там, където липсва такава непрекъснатост, идентичностите са кризисни, размити, водещи до разпадни процеси и конфликти. През последния четвърт век по света е публикувана огромна литература на тази тема и навсякъде една от основните идеи е, че живеем във време на криза на идентичности, което от своя страна е неотделимо от кризата на историческите възприятия и интерпретации. От началото на XX век до днес броят на националните държави е нараснал от около 60 на над 210, а десетки други вече не съществуват. Това означава

разпад на идентичности и битка за десетки нови идентичности, с което историята се превръща в бойно поле на различни интерпретации. Като цяло ХХІ век изглежда като време, в което като никога преди това имаме ускоряване на всички процеси и движение към бъдещето, но именно поради това и в него се наблюдава и противоположната тенденция на „завръщане на историята“, на битка за различни нейни интерпретации, идеологически войни за паметта, което е свързано всъщност с тенденции на криза на идентичности в условия на глобализация и ускоряване на всички процеси.

1. Взаимодействието на четири равнища на публичната сфера, генериращи възприятия на история и идентичности след 1989 година

Възприятията на миналото, чрез които се формират идентичности, стигат до индивида чрез публичната сфера, в която той е включен. Четири са равнищата на тази сфера, от които зависят различните видове идентичности у нас днес.

Първото е на академичната история, в която доминират професионалните историци. И академичната, и публичната история работят с определен дискурс и въплътени в него ценности. Академичният дискурс се опитва да се придържа повече към архиви и факти, но и тук същественото е интерпретацията на тези факти, езикът, чрез който се описват те, зад които стоят съответни ценности и теоретични модели, различни философии на историята.

Второто равнище е на идеологическите апарати. Понятието „идеологически апарат“ е въведено от Грамши и за дълъг период сред тях на първо място са училищата и университетите, създавани от националната държава, както и националните медии, контролирани обикновено от нея. Днес имаме умножаване на медиите, и то действащи не като

директен инструмент на националната държава, а на бизнеса и използването им директно за налагането на определени властови позиции. Генерирането на информацията е подчинено на логиката на печалбата, а не на истината. Печалбата предполага специфични методи на стигане до потребителя, свързани със скандала, страха, сензацията, но не и с истината. През последния четвърт век сред идеологическите апарати важно място заемат така нар. „тинк танкове“, финансирани със значителни суми от външни за България сили за налагане на съответни изгодни за тях интерпретации на това, което е било и ще бъде, легитимиращи едни и дискредитиращи други идентичности и власт. Страните от капиталистическия център на световната система и особено световният хегемон се опитват да властват, да налагат „мека власт“ и съответни политики в различни страни на световната система чрез глокализирани идеологически апарати, създавани в страните, в които се прави опит да се въздейства върху общественото мнение. След 1989 г. академичните историци в България са изтикани встрани от финансирани отвън частни „тинк танкове“, които се заемат с идеологическо пренаписване на близкото минало и налагането му като хегемонен дискурс. Типичен пример на такива идеологически апарати за диабололизация на близката история са така нар. „Институт за изследване на близкото минало“, „Институт за изследване на престъпленията на комунизма“, Виртуалният проект „Българският комунизъм: критични изследвания“ и т.н.

Трето равнище на публичната сфера са програмите, езикът, действията на политическите партии, гражданските организации и свързаните с тях медии. В политически битки и в легитимационните инструменти за власт те използват изгодни за тях интерпретации на историята,

въплъщават ги в символи, ритуали, именни системи, празници, места на паметта. Политическите идентичности след 1989 г. се формират чрез различни версии на отрицание на предходната история – от радикалното ѝ, характеризиращо десните политически сили до умереното ѝ, характеризиращо БСП, отрицание. Чрез агресията и поведението на политиците, които предлагат декларации и различни законодателни актове, имащи отношение към миналото, се формират основни характеристики на политическите възприятия на периода до 1989 година.

Четвърто равнище е на масовото съзнание и възприятие. То се различава от доминиращото идеологическо съзнание. В идеологическото съзнание, което има водеща роля в медийната среда, доминира възприятието на „черното минало“, докато в масовото съзнание още в първото десетилетие на прехода към капитализъм имаме доминантата на носталгията, т.е. на позитивното отношение към периода до 1989 година.

2. Българската идентичност между „славното минало“, „черното минало“ и „светлото бъдеще“

Българската национална идентичност и идентичностите на политическите и идеологическите сили след 1989 г. зависят от конструирането на съответни възприятия на миналото, настоящето и бъдещето. От XIX век насам у нас се формира схема, при която далечното минало преди падането под турско владичество, както и националноосвободителните борби са „славно минало“, близкото минало е „черно робство“, а бъдещето се вижда в позитивна светлина. Пайсий Хилендарски пръв формулира схемата на „славното минало“ и „черното робство“ и след тях в различни модификации характеризира публичните възприятия. Това, което се

променя, само е периодът на „черното робство“. След Освобождението това са столетията на „турското робство“, след 1944 г. – „монархо-фашистката власт“ и капитализмът изобщо, след 1989 г. – времето между 1944 и 1989 г. Бъдещето, видно като „комунизъм“ до 1989 г. и „европейско бъдеще“ след 1989 г., има позитивни черти. Когато и настоящето се възприема с позитивни черти, намалява значението на миналото и бъдещето за конституирането на идентичността, както беше през 70-те и първата половина на 80-те години на ХХ век.

След 1989 г. настоящето се възприема като сравнително кратък „преход“ между „черното минало“ и светлото „европейско бъдеще“. След две десетилетия обаче се оказва, че този „преход“ няма да е кратък и изглежда катастрофален. При това положение активните участници и виновници за станалото рязко увеличават активността си в сатанизацията на „черното минало“, за да отклонят вниманието от катастрофалното настояще. Дискредитацията на миналото е много важна за съответни идеологически апарати, за да се отклони вниманието от разрушителните за България следствия от прехода към капитализъм в условия, при които мечтите за „европейско бъдеще“ не будят предходните надежди. Срутилото се настояще се оправдава с „черното минало“ – с „остатъците“ от него, направеното от „комунистите“, които били попречили да се реализира „светлото бъдеще“ на капитализма, формулирано обаче в одеждите на „демократия и пазарна икономика“.

При конструирането на българската национална идентичност липсват важни характеристики, необходими за това тя да бъде силна, устойчива, мобилизираща – това са възприятието за непрекъсната история без отрицание на

определени периоди, приемственост, относителна еднозначност в интерпретацията на миналото сред основните групи в обществото. Изграждането на силни идентичности и общности, независимо дали става дума за нацията, политическите организации или семейството, е невъзможно без единна и повече или по-малко непрекъсната история. Там, където идентичността много пъти е била променяна и е неустойчива, това е свързано с висока степен на прекъснатост на историята. Следствието е липса на социален капитал, на солидарност и лоялност на индивидите към общността, нежелание да се жертват индивидуални интереси в името на общи цели, интереси, каузи.

Такава е ситуацията с отношението към миналото у нас през последните 150 години. Модерната българска история непрекъснато се пренаписва чрез схемата „черно минало“ – „светло бъдеще“. Миналото, настоящето и бъдещето не просто сменят ценностната си натовареност, но се описват с различни дискурси – стигматизиращ или сакрализиращ според ценностното отношение към тях. Историята е разцепена дискурсно на сакрализирани и стигматизирани пространства. Обвързаността на който и да е с позиции в периода на съответното „черно минало“ се използва като инструмент за компрометирането му. Резултатът от всичко това е тежка криза на идентичност. Ние не съществуваме като общност с взаимни отговорности и доверие, а като съвкупност от индивиди, поради което международните сравнителни социологически проучвания ни засипват с данни, че българинът бил най-нешащният или между най-нешащните в света и бил между най-недоверчивите в света – няма доверие нито на политици и институции, нито на непознати и познати, нито на близките край себе си.

Вярно е, че на това може да се възрази, че то характеризира публичните или идеологическите възприятия на историята и че академичните оценки се стремят да се дистанцират от идеологията, но следва да се имат предвид две неща. Едното е, че публичният език на описание на миналото и настоящето влиза и в историческите съчинения – неслучайно, когато става дума за стигматизиращия дискурс за всеки от обявяваните за „черно минало“ периоди и досега се спори – дали периодът до 1879 г. може да се характеризира като „турско робство“, дали времето до 9 септември 1944 г. може да се характеризира като „монархо-фашизъм“, дали 45-те години до 10 ноември 1989 г. може да се характеризират като „тоталитаризъм“, „комунизъм“, „държавен социализъм“, „реален социализъм“ и пр. За това се водят битки, в които са включени и професионалните историци.

В страната има устойчива криза на идентичности и битки за миналото и защото българската държава и обществото променят радикално политиките на идентичност в различни периоди. Неколкократно се сменят имената на ислямизираните българи от Освобождението до наши дни. Радикално се променя отношението към идентичността на българските турци – едно е то до 60-те години на XX век, когато държавата подкрепя тяхната етническа идентичност, друго е след това, когато се опитва да ги интегрира в единна социалистическа нация и върхът на този процес е в 1984 – 1989 г., като интерпретацията на миналото им е особено важна в този процес; коренно различна е тази политика след 1989 година.

3. Шест основни фактора, поради които миналото се превърна в основен фактор на българския преход, а историята стана най-политическата наука

Първо. В условията на глобализация възникват серия от фактори за изострящи се битки за миналото:

(а) засилва се кризата на идентичности в националните държави, разпад на едни и появата на нови държави, които се опитват да създадат свои национални идентичности, избретявайки свои собствени „славни истории“;

(б) има криза на доминиращите идеологии и визии за бъдещето като легитимационен инструмент на властта, което увеличава ролята на миналото като средство за тази цел;

(в) заради днешни политически и геополитически амбиции на съответните държави те преосмислят миналото си – както става например с историята на Османската империя чрез „неоосманизма“ от Турция;

(г) търсят се икономически дивиденди от различно интерпретиране на миналото – така например признаването на „арменския геноцид“ от Турция или на избитите и прогонени през 1913 г. от Турция малоазийски и тракийски българи, което предполага определени материални компенсации.

Второ. Още Чърчил отбелязва: *„Балканите произвеждат повече история, отколкото могат да консумират“*. Няколко са основните причини за това.

(а) Късно формиралите се нации, като този процес продължава и до днес, а това винаги е свързано с конструиране на „славна история“, и то колкото се може по-дълга и славна, около която да се обединят повече хора. До XIX век голяма част от селското население на Балканите има неопределена общохристиянска или локална, но не и национална идентичност и процесът на нейното формиране става сравнително късно, често в контекста на формиране на национални държави и политики на идентичност.¹ Някъде този процес протича едва през последните десетилетия. Типичен пример е

¹ Вж. Дечев, С. Граници и идентичности – от „селяни“ и „християни“ до „българи“ и „сърби“ (1877 – 1918 г.), В: *Границите: Философ-*

Македония с мегапааметниците си на древната история и с фарсовото отношение към миналото.

(б) Историята на балканските народи е твърде преплетена с общи моменти и когато почне да се парцелира на национална почва, всеки се опитва да заграби повече от нея, което го противопоставя на историята на другите. Там, където има конфликтни точки между държавите в конструираните национални истории, интерпретациите обикновено са коренно противоположни.

(в) Балканите са изостанала периферия на Европа, която непрекъснато сравнява себе си с развитите страни и колкото по-неразвита, бедна и нещастна се чувства една страна, толкова повече е склонна да търси в миналото онези основания за гордост и устойчивост, които не може да открие днес.

(г) Тези, които се опитват властово да се наложат над останалите, търсят за това основание в миналото, а и външните заплахи в лицето на други народи и идентичности са инструмент за формиране на национални идентичности.

Трето. През 1944 г. идващата на власт БКП предлага нова визия за бъдещето и битката за неговото обосноваване играе основна роля и при формиране на идентичности. Сега такава битка за бъдещето няма. Българската история е променена след 1989 г. не в резултат на автономно развитие, а на геополитически и геоикономически разпад и включването ни в нова геополитическа зона, в която нашето бъдеще се възприема като настоящето на ЕС и САЩ. През ХХ век битките за различно видяно бъдеще определят идейната панорама, сега това са битките за миналото и историята се превръща в една от най-политическите науки. Затова ако до

ски и политически прочити. Състав. Лазар Копринаров, Фабер, 2012, с. 9 – 28.

1989 г. особено важни дисциплини, задължително изучавани във всички вузове, са философията, политикономията, научният комунизъм, обосноваващи едно исторически необходимо бъдеще, то след 1989 г. водеща роля в легитимацията на властта заемат историческите дисциплини, които обосновават едно „черно минало“, оправдаващо прехода към настоящето и властовите претенции на управляващите. Затова и две основни държавни институции, имащи отношение към конструирането на версии на историческо минало, стават властово особено важни. Едната е на Държавна агенция „Архиви“, където назначаването на съответния директор е не академично неутрална, а важна политическа задача. Другата е Комисията по досиетата, чиято задача е непрекъснато да поддържа в масовото съзнание чрез излъчваните от нея списъци дискредитиращия, безкрайно раздут и деформиран образ на репресията като основна характеристика на предходната система. В това отношение те са призвани да играят ключова роля като идеологически апарати наред с финансираните със средства извън страната частни „тинк танкове“. Тоталното отрицание на историята на социализма е необходимо, за да може да се оправдае една алтернативна икономическа и политическа система на капитализма, в която предходната принадлежаща по-рано на всички гигантска държавна собственост е заграбена от едно малцинство от нови капиталисти.

Четвърто. Промените след 1989 г. стават без каквато и да е вътрешна опозиция преди това. В страната няма дисиденти, както в СССР или други източноевропейски страни. Няма унгарската 1956 г., чешката 1968-а, полската история със „Солидарност“ и военното положение. Дори появилите се по време на перестройката неформални групи са бледа

реплика на това, което става в СССР, и в тях са включени главно хора от редовете на БКП под влияние на перестроечното мислене за „повече социализъм“. Има висока степен на интегрираност в съществуващата социално-политическа система. Затова и след разпада ѝ степента на въобразяването, на измислянето на индивидуални биографии на тези, които се обявяват за „демократи“ и „антикомунисти“, е много по-мощно от всякога в сравнение с повечето от страните в Източна Европа. Това се отразява и на качеството на антикомунистическата опозиция, на нейната агресия при отстояването на колективни и индивидуални идентичности. Всяка индивидуална неудача, каквато всеки има в своя живот, всяка конфликтна ситуация може да се реконструира в пренаписаната биография като „репресия“ от страна на предходната система, като „страдалчество“ и това да се предлага от новите „демократи“ като символен капитал, за да получат съответни властови дивиденди в новата ситуация.

Пето. Резултатите от прехода са катастрофални. Възниква периферен, силно корумпиран капитализъм, с гигантско социално неравенство, неефективна държава. Голяма част от сравненията на данни за жизнено равнище и икономическо развитие не са в полза на настоящето и затова те или се премълчават, или се избутват встрани за сметка на други факти. През 1988 г. България е била на 27-о място в света по индекс на човешко развитие, в 2018 г. е на 51-во място и повече няма перспектива да достигне някогашната позиция. Престъпно е унищожено селското стопанство и по основни показатели две десетилетия по-късно то е далеч от това по времето на социализма. Ликвидирана е гигантска индустриална база. Само в електрониката имаше 60 завода със 122 хиляди човека, заети в тях, и всички те са ликвидирани

при прехода към капитализъм. Най-добрите кадри, които са работили там, днес са в Силиконовата долина и в западни фирми, а реалната загуба за България е за стотици милиарди долари. За това обаче днес никой не носи нито отговорност, нито вина, а постиженията от предходния период са забравени или тотално оплюти и обезценени. България е върната с десетилетия назад, а много неща, които по-рано са изглеждали постижими, сега ни се струват безкрайно далеч. Тези факти в публичното пространство обаче са изтикани встрани за сметка например на извеждане на преден план на любимата на частните идеологически тръстове, занимаващи се с миналото, тема за „горяните“ или политическата истерия за така нар. ченгета, с чийто стигматизиран образ се идентифицира и миналото, и настоящето. В масовото съзнание и в риториката на политиците обяснението на окаяното състояние днес отново е в историята – за това били виновни поколенията, „израсли при социализма“, „комунистите“, „Държавна сигурност“. Пренаписаното с черна боя минало е необходимо в случая като източник на дискредитация, чрез която да се отклони вниманието от катастрофалните следствия от прехода към периферен и мафиотизиран капитализъм. Подобни техники на създаване и използване на образа на „черното минало“ като инструмент за властване в настоящето има и при предходни преходи, но те са относително по-кратки и не в такива размери. Така е след Освобождението, когато „остатъците от черното робство“ се виждат като причина за това, че нещо не върви. Така е след 1944 г., когато „отживелиците от капитализма“, „изоставането на общественото съзнание от променилото се обществено битие“ се виждат като обяснение на проблемите. И днес, 30 години след 1989 г. „черното минало“ остава основен властови ин-

струмент за обяснение на настоящето и за налагане на властови позиции в настоящето.

Шесто. Днес предпоставка за много по-голямата фиксираност към миналото и битки за него са и особеностите на публичната сфера, в която не е възможна еднозначна доминанта, както в предходни периоди, а благодарение на интернет, на електронните медии изобщо, на огромното количество комуникативни канали стотици хиляди хора могат да предлагат в публичното пространство своите възприятия за миналото, настоящето и бъдещето и това плурализира тези възприятия. Неслучайно модни стават така нар. „постмодерни интерпретации“ на историята, отхвърлящи разбирането за нея като за „голям наратив“. Върви се от централизирани към децентрализирани механизми на формиране на идентичности и конструирането на исторически интерпретации. Всеки иска да наложи своята политическа и идеологическа идентичност във властова битка с другите, при което непрекъснато произвежда своя „славна история“ и обругава историята на другите. Историята се използва като инструмент на „черен“ и „бял“ пиар.

4. Шест основни сфери на битката за българската история

Бих разграничил шест основни сфери на битката за българската история, чрез които се налагат алтернативни политически и идеологически идентичности:

Първата от тях е символната битка, свързана с местата на паметта, имената, знаците, празниците, ритуалите. Взривяването на мавзолея на Георги Димитров в центъра на София в най-висока степен възплаъчва опита за взривяване и изтриване на периода до 1989 г., замаяната му с алтернативна съвкупност от значения. Променя се радикално празнич-

ната система, хиляди улици и селища получават нови имена, като най-често имаме връщане към символи и имена от предходен период, което предполага реинтерпретация и на предходната история. Мащабите и скоростта на унищожаване на паметници и паметни плочи след 1989 г. са несравними може би с нито един друг период в историята.

Втората сфера е свързана с битката за пренаписването на индивидуалните биографии. Началото е поставено от хората, които извършват преврата срещу Живков и опита на Петър Младенов и Андрей Луканов да натоварят с вина и опишат историята на предходните десетилетия през призмата на поведението на „Живков и неговото обкръжение“. След това конструирането на биографии става масова характеристика, като колкото по-дясна и антикомунистическа е новата идентичност, толкова по-мащабно става пренаписването. Определени биографични характеристики, като членството в БКП, заемането на различни позиции в нея, връзката със специалните служби, придобиват особено дискредитираща роля и заемат мястото на някогашния „лош класов произход“ в периода след 9 септември 1944 г. И обратното, всяка проблемна ситуация от уволнение за некадърност, преместване от едно място на друго място и дори криминалната присъда по време на социализма се превръщат в инструмент, чрез който се търсят позитиви и конструиране на биография на „борец срещу комунизма“, „репресиран от комунизма“.

За моралните крайности на този процес можем да съдим по поведението в началото на 90-те години на ХХ век на един известен журналист от времето на социализма, кръстен на името на дядо си, ляв земеделец, на когото е поставена паметна плоча и наименувана улица. Внукът, който

ще стане яростен антикомунист и дългогодишен депутат в Народното събрание от десницата, в началото на промените една нощ се промъква с кирка, за да разруши плочата, която възприема като компрометираща. Виждат го няколко жени, които го познават, и не разрешават да направи това, поразени от поведението му. Независимо от това той идва на следващата нощ и унищожава компрометиращата плоча.

Формира се в много случаи едно травмирано, податливо на психоаналитично структуриране индивидуално съзнание, при което миналото, както е живяно до 1989 г., е изтикано дълбоко в подсъзнанието като фройдовското „то“, а хегемонната антикомунистическа идеология играе ролята на „суперего“, при което сблъсъкът на едното с другото поражда деструктивното поведение и търсене на изкупителни жертви и врагове.

Третата сфера е фактическата битка за миналото.

Всяка радикална промяна в историята е била съпроводена чрез мобилизиране на масите и на основата на купища измислици и клевети за предходния период, които след това за дълго са оставали в представите на хората, тъй като историята се пише от победителите. Така става и сега. Конструирането и реконструирането на факти след 1989 г. става в няколко основни посоки:

а) Фалшификации, манипулации и свръхраздуване на негативни цифри за репресирани, загинали, насилвани и пр., както и за икономиката и нейното развитие с цел сатанизацията на този период. Най-честата манипулация тук е с броя на убити в началния период на социализма, който варира от около 625 до 25 000 – 30 000 в зависимост от политическите пристрастия на автора и желанието му да дис-

кредитира предходния период.² Така могат да се разказват всякакви истории и измислици. Втората манипулация е с времето – не се идентифицира времето и това се приписва на целия период след 1944 г., пренебрегва се фактът, че ако е имало убийства, една основна част са били в периода на безвластие непосредствено след 9 септември 1944 г., когато са се разпаднали и не са работили държавните институции. Явления, характерни за ранния период на преход към социализъм в края на 40-те и 50-те години на XX век, които ги имаме при всеки революционен преход, се пренасят към целия период и системата изобщо и чрез тях се характеризира така нар. комунизъм, като в негов символ се превръщат например трудово-изправителните лагери. Типичен пример в това отношение е прословутата „карта с черепите“ преди изборите за Велико народно събрание.

б) Изтикваме встрани и пренебрегваме на определени цифри и периоди, на едни цифри за сметка на други цифри. Така се прави например в подготвената от един от частните „тинк танкове“ книга „НРБ от началото на края“³, където има отделни глави за периферни феномени като „горяността“, две глави за „държавна сигурност“, но няма глави за такива основополагащи феномени, като индустриализацията (социализмът превръща икономиката на България от аграрна в индустриална), за урбанизацията (извършва се преход от селско към градско общество), за образователната революция (имаме радикална промяна в образованието, създаване на десетки университети), при което изкуствено се формира един напълно изкривен и тотално манипулиран

² Вж. *Баева, И., Калинова, Е.* Социализмът в огледалото на прехода, С., Изток-Запад, 2011, с. 179.

³ *Знеполски, И.* (Ред.) НРБ от началото до края, С., Сиела, 2011.

образ на този период, предлаган като канон за възприятие на миналото. Манипулира се чрез приписване като основополагащи характеристики на системата като цяло на факти, които се проявяват за един кратък период или които в друг контекст може да се разглеждат като отклонение, имащи единичен, нетипичен характер.

Четвъртата сфера е дискурсивната битка за миналото. След 1989 г. се извършва отказ от основния дискурс за описание на западните общества, включващ термини като капитализъм, класи, класови отношения, империализъм, марксизъм, за сметка на „демокрация“, „права“, „пазарна икономика“ и пр. Понятието за „социализъм“, с който се самоделинира предходната система, се подменя с термини като „тоталитаризъм“, в които се вкарват силно pejоративни значения. Имаме различни езици на описание на миналото от различни концепции, идеологии и политически сили. Един е той при антикомуниста и либерала, друг при социалдемократа или комуниста. Дали миналото се описва чрез дискурса за „тоталитаризма“, „комунизма“ или „социализма“, означава съвсем различни интерпретации.

Петата сфера е интерпретативната битка за миналото. Тя е свързана с концепциите и теориите – търсене на отговори на въпросите защо се е появил, какво е представлявал, защо рухнал социализмът; обективно необходимо или случайно и субективно произволно е възникнал; каква е била ролята на насилието в развитието му и пр.; каква е ролята на личностите в българската история.

Шестата сфера е на художествената култура (кино, мемоаристика, художествена литература) като инструмент за конструиране на миналото. Хуманитарната интелигенция играе водеща роля в началния етап на промени и това,

което тя прави, има ролята на идеологически инструмент за налагане на съответни интерпретации. До 1989 г. тя няма алтернативни художествени произведения с различна интерпретация на периода на социализма, тъй като е силно интегрирана в съществуващата система. Такива произведения се създават в процеса на промяна като реакция на новопоявяващите се нагласи, още повече, че част от художествените творци заемат политически позиции, влизат в политиката и налагат чрез творчеството си съответни интерпретации на миналото. Началото на промяната има в съдържанието си елементи на шоукултурата с концерти на поп звезди, като Васил Найденов, Богдана Карадочева, Васко Кръпката, и песни, заклеяващи и отхвърлящи предходния период. След това тази стилистика влиза в киното, разказа, романа, формира възприятията на новите поколения за това, което е било до 1989 година.

ДОГОВОРЪТ ЗА ДОБРОСЪСЕДСТВО И СЪТРУДНИЧЕСТВО С РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ И БЪЛГАРСКОТО КУЛТУРНО- ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО¹

БОРЯНА БУЖАШКА

Международно-правната рамка, върху която се градят българо-македонските отношения до 2018 г., са Актът на признаване независимостта на Република Македония от 15 януари 1992 г. и Съвместната декларация между България и Р Македония от 22 февруари 1999 г., препотвърдена със съвместен меморандум, подписан в София на 22 януари 2008 г. И двата документа са оценени от българската дипломатия като исторически пробив в отношенията между двете страни. Но на практика и двата документа остават неработещи.

За непредубедения наблюдател е очевидно, че между двете страни има нерешени проблеми, които създават затруднения както в официалните отношения между правителствата, така и в отношенията между гражданите на едната държава и властите в другата. От десетилетия до наши дни

¹ Доклад на същата тема бе изнесен от авторката на Научната конференция „115 години Илинденско-Преображенско въстание“, проведена на 18 август 2018 г. на Петрова нива, Малкотърновско. Статията бе предадена за печат преди официалното преименуване на държавата на „Република Северна Македония“ – бел. ред.

се наблюдава драстично разминаване между официално декларираното добросъседско отношение от македонските власти и реалната политика в нейното ежедневно измерение. Практически всяка официална политическа проява на двете основни политически сили – Вътрешната македонска революционна организация – Демократическа партия за македонско национално единство (ВМРО-ДПМНЕ) и Социал-демократическият съюз на Македония (СДСМ) – съдържат послания, които могат да бъдат разчетени предимно като антибългарски. Причината е в същината на македонската държавност. По логиката на своето обособяване новата държавна идентичност се изгражда на антибългарска основа, като се отрича българският произход на голяма част от населението в Македония. В учебните програми и държавните медии се изкривяват историческите факти, сведенията за историческите личности, подменя се семейната памет.

Промените, настъпили след 1989 г., създават нагласата, че в това отношение може да настъпи промяна. Силен ефект има признаването на новата държава първо от България на 15 януари 1992 г. Като значителна и положителна стъпка се приема и двустранната декларация от 1999 г. След тях е налице възможност за откриване на нов етап в българо-македонските отношения.

Различни проблеми, породени от т.нар. „преход“ на България, не позволяват на страната ни да затвърди очерталата се положителна тенденция. Междувременно икономическите и интелектуалните кръгове в Македония, изградили своите биографии през предходните десетилетия именно на основата на антибългаризма, постепенно възстановяват своите позиции, които никога не са губили напълно.

Ежедневният език в Република Македония продължава да носи антибългарски код на омразата. Не престава и сис-

темното заличаване на българското културно-историческо наследство на територията на страната.

През 2018 г. като председател на Съвета на Европейския съюз (ЕС) България приема позицията, че трябва да подкрепя евроинтеграцията на Република Македония и приемането ѝ в НАТО. Тази позиция обаче не бива в никакъв случай да бъде за сметка на националните интереси на България, нито да включва компромис с правата на българите в Македония, с нашето историческо и културно наследство.

Именно това налага отношенията между двете страни да бъдат строго регламентирани със система от договори, като основополагащ трябва да бъде Договор за приятелство, добросъседство и сътрудничество, който България и Р Македония подписват на 1 август 2017 година.²

Р Македония има проблеми и с Република Гърция. Р Гърция обвинява Р Македония, че иска с помощта на гръцката история да си създаде една съмнителна национална идентичност. Според официалната гръцка позиция името Македония е „гръцко“, „отнася се за държавата и цивилизацията на древните македонци“ и „без съмнение е част от гръцкото национално и историческо наследство“. Твърди се, че то „няма никаква връзка с жителите“ в сегашната Република Македония (наричана в Гърция с възприетото в ООН през 1993 г. временно наименование Бивша Югославска Република Македония – БЮРМ), „които по произход са славяни и са се установили много по-късно в района на древното македонско царство“.

² Текста на договора виж на: <http://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=123506>.

Договорът е ратифициран със закон, приет от 44-то Народно събрание на 18 януари 2018 г. – ДВ, бр. 9 от 2018 г. В сила е от 14 февруари 2018 г.

Гръцкото становище е, че въпросът за името на Република Македония „е възникнал след Втората световна война, когато ръководителят на Съюзна Федеративна република Югославия (СФРЮ) Йосип Броз Тито е отделил от Сърбия район, известен като Вардарска Бановина (съставляваща територията на сегашна Република Македония) и ѝ предоставил статут на република в новата федерална държава с името „Социалистическа република Македония“. Оттогава „води началото си доктрината за съществуването на отделна македонска нация, която противоречи на географските реалности и историята на по-обширния географски район Македония“. Според Гърция основната причина за възприемането на тази доктрина е била „желанието да се осигури достъп до Егейско море на основата на идеята за обединяването на всички македонски територии“.

Така че според гръцките държавни институции въпросът за името на Република Македония „не е просто спор за исторически факти и символи. Той е проблем с регионални и международни измерения, тъй като БЮРМ провежда политика на иредентизъм и териториални претенции, които са подхранвани от фалшифицирането на историята и узурпирането на гръцкото национално и историческо наследство“. Според Министерството на външните работи на Гърция използването на държавното наименование „Македония“ би могло да доведе до отпращане на претенции за изключителни права върху цялата географска територия на Македония и да стане основа за провеждането на политика в противоречие с установените от ЕС стандарти и поддържането на добросъседски отношения.³

³ The Former Yugoslav Republic of Macedonia, name issue, Ministry of Foreign Affairs of Greece, 2010

Спорът за името възниква след разпадането на Югославия и с обявяването на самостоятелна република Македония през 1991 г. Гърция налага икономическо ембарго и блокира процеса за започване на преговори с Македония за влизане в НАТО и ЕС. Условието, което се поставя, е промяна в името на Р Македония и отпадане на такива текстове в македонската конституция, които биха могли да се тълкуват като претенции към гръцката история, културно наследство и територия. Със съдействието на България като председател на Съвета на ЕС след подписването на договора с България двете държави започват преговори за името на Р Македония, без България да е страна в тези преговори. Българското правителство заявява, че въпросът за името трябва да се реши между двете държави и че тя би приела всяко име, за което те биха се споразумели. След драматични и наблюдавани от ЕС преговори се стига до подписване на Споразумение между Р Македония и Р Гърция от 17 юни 2018 г.⁴

Какво представляват подписаните документи?

Българският договор е типов документ, какъвто подписват повечето съседни страни по света, но в него изрично е записано, че двете страни приемат споразумение, изхождайки от **общата история на държавите и народите**.

Той е изпълнен с пожелания за усилване на контактите на различни равнища – органи на държавната власт, местните власти, движение на стоки, услуги и капитали, туристически обмен, сътрудничество в областта на културата, обра-

⁴ Споразумението е озаглавено „Окончателно споразумение за разрешаване на различията, описани в резолюции 817 и 845 на Съвета за сигурност на ООН за прекратяване на Временното споразумение от 1995 г. и за установяване на стратегическо партньорство между страните“. Виж текста на споразумението на английски език на <https://s.kathimerini.gr/resources/article-files/symfwnia-aggliko-keimeno.pdf#Question>

зованието, здравеопазването, социални грижи и спорта, инфраструктурни обекти. Създава се **съвместна мултидисциплинарна експертна комисия на паритетен принцип по исторически и образователни въпроси**, която на базата на автентични и основани на доказателства исторически извори ще даде научно тълкуване на историческите събития. Комисията е задължена да представя ежегодни доклади за своята работа. Предвижда се **организирането на съвместни чествания на общи исторически събития и личности**.

Чл. 11 предвижда, че никоя от страните няма да приема, подтиква и поддържа действия, насочени срещу другата страна, които имат неприятелски характер. Не се допуска на нейна територия да има срещу другата страна организации и групи, имащи за цел подривни, сепаратистки и др. действия.

Двете страни декларират, че нямат териториални претенции. Потвърждава се, че няма в конституцията на Р Македония основа за намеса във вътрешните работи на България, с цел защита на статута и правата на лица, които не са граждани на Р Македония.

Двете страни се ангажират да предприемат ефикасни мерки за предотвратяване на недобронамерена пропаганда, насилие, омраза и други подобни действия.

Три месеца след подписването на договора се създава **съвместна междуправителствена комисия начело с външните министри на двете страни, която да следи за изпълнението на договора**.

Договорът подлежи на ратификация и може да бъде изменен с писмено съгласие, като измененията се правят по дипломатически път. Може да се прекрати чрез изпращане на писмено уведомление.

При извършеното експресно проучване на обществените нагласи в България мнението за договора е следното:

- договорът защитава интересите на България – 3%
- договорът защитава интересите на Р Македония – 0%
- договорът е в услуга на САЩ – 86%
- договорът е в услуга на Русия – 0%
- договорът няма да реши проблемите ни с Македония – 10%
- нямат мнение – 1%

На пръв поглед договорът представлява крачка напред в българо-македонските отношения. При неговата оценка трябва да се има предвид, че Съвместната декларация от 1999 г. много трудно бе приета от македонската страна и бе под форма на декларация, защото евентуален договор нямаше да бъде приет от македонския парламент. В договора присъстват няколко много важни нови договорености – признанието за общата история, съвместно организиране на общи исторически събития и личности, създаване на интердисциплинарна комисия по исторически и образователни въпроси и съвместна междуправителствена комисия за изпълнение на договора. И дотук. Доколкото останалите положения в договора, които се преповтарят от предишни споразумения, ще се изпълняват, ще зависи само от волята на македонската страна.

Преди да сключи договора с Македония, България трябва да отчете отношенията между Скопие и Атина и да прогнозира, че между двете държави също ще се сключи договор. При наличието на подобен договор с Гърция едно сравнение между двата договора е неминуемо.

За разлика от Гърция, ние не защитихме българския интерес в договора с Македония. Не е направен анализ на българо-македонските отношения до наши дни. Вместо да подготвим един договор, който да отчита днешните условия, побързахме да вземем декларацията от 1999-а. Има припо-

криване на текстовете на договора и декларацията от 1999 г. при положение, че е констатирано, че тя не се изпълнява, защото няма обвързващи срокове и последващи действия при неизпълнение.

В договора създаването на комисиите не съдържа срокове, изискването за „обективност“ е само пожелателно. Свободното разпространение на информацията трябва да е задължителна предпоставка, а не пожелание. Тезата за „общата история“ е поставена половинчато, в едно изречение, без да се дешифрира какво означава това.

Никъде не се говори за българския корен на населението в Македония, за езика, за основата, върху която се изгражда съвременната македонска нация, за тези, които сега се чувстват българи и за защита на техните права. Никъде не се говори за антибългарския македонизъм, пронизал цялата държавна машина в Скопие. Няма разписани механизми за опазване на българското културно-историческо наследство в Р Македония. Българският договор с Македония подлежи на денонсиране, което допуска възможности за обратимост на процесите, а на Македония с Гърция е безсрочен и не търпи промяна. Гърция решава проблемите си със своята идентичност, история и език на високо политическо ниво, заложи в договора с безкомпромисни срокове и условия.

В гръцкия договор се допускат възможности за употреба на думите „Македония“ и „македонски“, когато не става дума за държавни институции; запазват се всички международни кодове МК и MKD, освен тези на автомобилните регистрационни номера; предвижда се механизъм за уреждане на спорове около търговски марки, които съдържат „македонска“ терминология.

Езикът ще се казва „македонски“, както е и признат от ООН през 1977 г. Термините „Македония“, „Република Ма-

кедония“ и „Бивша югославска република Македония“ няма да могат да се използват за Северна Македония в никакъв официален контекст. Ще може да се използва прилагателно то „македонски“, когато става дума за география, история и култура, а не за официален държавен контекст.

Атина и Скопие приемат, че тълкуват думите „Македония“ и „македонски“ различно. За Гърция въпросът е „географски“ и „цивилизационен“, свързан с „наследството на тези региони от античността до настоящето“, докато за Македония става дума за препратка към „историята, езика, културата и наследството, различни от тези (в случая с Гърция)“. Ще има два „преходни периода“ за промяна на съществуващите в Македония документи: „технически“ и „политически“.

Първият – най-много 5 години след влизането в сила на договора – е за документи за международна употреба и такива за вътрешна, които могат да се използват международно.

Вторият е за документи за вътрешна употреба в Македония. Те трябва да променят терминологията си до 5 години след отварянето на преговорни глави с Европейския съюз в съответната област, за която се отнасят.

Според договора всички промени, които Македония ще въведе, трябва да станат част от Конституцията с една единствена поправка до края на 2018 г. Освен вече споменавания чл. 49 (за ангажимента на Македония към малцинствата зад граница) трябва да се променят и преамбюлът, и чл. 3, който гласи: „Територията на Република Македония е неделима и неотчуждаема. Постоянната граница на Република Македония е ненакърнима. Границата на Република Македония може да се смени само в съгласие с Конституцията.“

Гърция и Македония ще следят дали другата страна използва техни символи, считани за „част от историческото

или културното наследство“. Специално Македония няма да може да използва т. нар. „Звезда на Виргина“ – символ на Македония, който Атина възприема като свой и който беше част от македонското знаме до средата на 90-те години на XX век.

В договора е записано условието, че Гърция няма да блокира членството на Македония в международни организации – сигнал, че при спазването му Атина няма да наложи вето на присъединяването към НАТО и евроинтеграцията на страната.

Договорът определя новото име на Македония като „Република Северна Македония“ (Republic of North Macedonia на английски, но няма да се превежда на гръцки). Името ще се използва на принципа *erga omnes* – както двустранно и международно, така и вътрешнополитически.

Двете държави ще променят статута на двустранните си отношения и ще ги издигнат до ниво посолства (каквито в момента нямат в съответните си столици). Представители на властите в Атина и Скопие ще провеждат „редовни срещи“ и посещения на високо ниво и отвъд спора за името. Ще се създаде и Съвет за сътрудничество на високо ниво между правителствата, оглавяван от премиерите им.

В българския договор има препоръка за преглед на учебните програми, който ще се осъществява от експертната комисия. За разлика от нашия договор, в гръцко-македонския същата тема е много по-сериозно разгледана – месец след влизането в сила на договора трябва да бъде създадена постоянна съвместна комисия от експерти по исторически, археологични и образователни въпроси. Работата на комисията ще бъде надзиравана от външните министерства на двете държави. Тя ще проучи всички учебници и помагала в двете държави и в специално уточнен предварителен срок

ще ги ревизира – при това така, че да се използват още от първата учебна година след влизане в сила на договора (чл. 8). И още – тази комисия ще проучва всяко ново издание на учебник и ще се събира регулярно на заседание поне два пъти годишно. В българския договор ние, българите, оставихме тези проблеми да се решават от комисията, която има само правомощия в областта на историята, без да може да активира допълнителни политически процеси. На същото мнение е и бившият български посланик в Македония Александър Йорданов: „Оставихме открити тези въпроси и ги дадохме в ръцете на смесена комисия, която да ги решава. България беше зрител – нито съдия, нито участник. Албанските политически партии в Македония са най-доволни от този договор. Те не виждат себе си в историята, както досега беше представяна, в името и символите на Република Македония“.⁵

Макар че в международната практика договорите нямат за обект признаване на нации и език, с договора между Р Македония и Р Гърция на практика се признават македонска нация и македонски език. В изказването си пред македонския парламент З. Заев също говори за подписания договор като признание за македонската идентичност и език. „Сбъдваме вековните мечти на предците – да бъдем македонски народ, който говори македонски език. Имаме договор с ясно признаване на македонския език и идентичност. Защитихме идентичността за векове.“

В хода на преговорите между двете държави се обсъждаха имена за републиката, като Горна, Нова, Вардарска Македония. Всички те бяха отхвърлени от Гърция. И така се появява името Република Илинденска Македония. То

⁵ www.bgonair.bg/sutreshen-blok/2018-06-18/shte-zasegne-li-imeto-se-verna-makedoniya-balgarskite-interesi

е лансирано от Зоран Заев, който заявява, че то означава „исторически континуитет⁶ на нашите стремежи, нашата държавност, нашата гордост. Така утвърждаваме нашата македонска идентичност. Илинден е известен с въстанието от 1903 г. срещу турските окупатори“. Освен с въстанието от 1903 г., Илинден се свързва за македонците и с учредяването през 1944 г. на Антифашисткото събрание на народното освобождение на Македония и решението му за основаването на република Вардарска Македония за съставна федерална единица на Югославия. Според З. Заев, името „Илинденска Македония“ прави пълно разграничение от района Македония в Гърция, разграничение във всички аспекти. З. Заев декларира и липсата на териториални претенции към нито една съседна държава, непроменяемостта на границите и зачитане наследството на гръцкия народ и държава.

Гърците обаче категорично отхвърлят това име. Според тях по този начин национализмът се промъква през задната врата. Гръцката опозиция счита, че използването на Илинденското въстание е в пряка връзка с македонския иредентизъм⁷. Според гръцката политическа опозиция, въстанието е с централен лозунг „Македония за македонците“ и има за цел формирането на голяма Македония със столица Солун. Гърция иска времево и географско определение на името. „Илинденска Македония“ е времево определение, макар че „Илинденска“ е всъщност термин с историческо съдържание.

В България това име също не се приема еднозначно. Официалната българска позиция е, че това е признание за общата ни история (Екатерина Захаријева – министър на външ-

⁶ Непрекъснатост на държавата в международните отношения, продължение, приемственост.

⁷ Искане за анексиране на чужди територии към предполагаемо етнонационална държава.

ните работи на Р България), че ние нямаме проблем с него (Кр. Каракачанов – министър на отбраната и председател на ВМРО). Според Ангел Димитров (председател от българска страна на смесената българо-македонска комисия) това име е удобно за Гърция, защото по този начин спорният смисъл се насочва в друга посока.

Защо не можем да приемем това име за Р Македония?

С договора с Гърция Скопие се отказва от античното минало на Р Македония. Нещата са описани много детайлно. Няма да има летище „Ал. Македонски“, нито пък той или други от тази епоха ще присъстват в учебните програми, научните изследвания и медиите. Ще се претопят уличните табели, пътни знаци, ще се разрушат монументи и артефакти от улици, площади и магистрали. И тогава, кое събитие ще се определи като фундаментално за миналото на Р Македония? В търсенето на своята идентичност македонската държава ще се вкопчи неистово в илинденските корени.

Името „Илинденска Македония“ е абсолютно неприемливо, защото е свързано с нашата история, с наше въстание. Когато избухва Илинденско-Преображенското въстание, Македония и Тракия са част от Османската империя. Въстанието е организирано от българите (макар Заев да твърди, че във въстанието участват представители на всички етнически общности в Македония, които се обединяват във ВМОРО, без да споменава българите). То отбелязва връхна точка в националноосвободителната борба на македонските и тракийските българи.

След като се отказва от античната си история заради Гърция, ако се беше приело името на Илинденско-Преображенското въстание, и то само в частта му Илинден, то щеше да се превърне в претенция за национална идентичност на ма-

кедонската държава. В България преди години имаше идея въстанието да се нарича само Илинденско, отбелязвайки по този начин началото му, в противовес на наименованието „Илинденско-Преображенско-Кръстовденско“. Вече популярното „Илинденско-Преображенско“ най-пълно изразява единната борческа воля на българския народ от албанските планини до черноморския бряг за общ свободен национален живот.

Нека поканим З. Заев на Петрова нива. Ако той дойде, това ще бъде знак, че въстанието, освободителното движение на македонските и тракийските българи се възприема в неговия неразкъсваем смисъл – и Илинденско, и Преображенско – такова, каквото то е реално. Критерият е в това, че сме имали единно национално самосъзнание, единни национални цели и задачи. Това обяснява Възраждането, Илинденско-Преображенското въстание, много други събития в новата ни обща история. Но в Скопие има друга тенденция и държавното ръководство няма да преглътне такова тълкуване. Няма човек, който да е запознат с историята, който да не може да направи разлика между Илинден 1903 г. и Илинден 1944 г., когато се провежда антифашисткото събрание в Македония през 1944 г. за присъединяване на Р Македония като съставна и федеративна част на Югославия, както и Илинден за обявяване на независимостта през 1991 г. Къде са идеите на Илинденци и за какво са тези решения? Разликата е огромна.

В съвременен обществено-политически план има само един истински Илинден. Това е Българският Илинден и той не би бил възможен преди 115 г. без македонските и тракийските българи. Всички членове на неговия вдъхновител и ръководител – ВМОРО, според Ив. Михайлов са „корови и

неотстъпни българи“. Дадените тогава многобройни жертви с кръвта си очертаха границите на българското етническо землище. Ето това техните потомци е добре винаги да помнят не за да прокарват нови граници, а да знаят, че за днешната свобода е платена висока цена.

Днес ние вече имаме постигнато споразумение за „съставно име за цялостна употреба – името Република Северна Македония“. Изненадващо гръцката страна прие име, съдържашо „Македония“, което още веднъж показва, че новото име е прието под силен международен натиск. Разбира се, то трябва да премине през ратификация на двата парламента и с референдум в Р Македония.

Българското Външно министерство излезе с декларация, в която се казва, че България е признала Р Македония с конституционното ѝ име през 1992 г. и че новото име „Република Северна Македония не следва да бъде интерпретирано като основание за евентуална промяна на съществуващите граници или претенции към съседите относно език, култура, история и идентичност“. Но както преди, така и сега оценките не са еднозначни. Основните български институции и българската дипломация не защитиха националния интерес в дебата за името за разлика от Гърция и Македония.

Спорът за името трябваше да се решава с участието на българската държава. Българите от 13 века са населявали и доминирали в същата Македония (виж картата на Българската Екзархия), а България не участва във взимането на такова важно решение. Официалната българска позиция е, че ние още през 1992 г. сме признали Р Македония с това име. Но дебат по този въпрос е имало през годините.

През април 2010 г. президентът Георги Първанов се обявява за решение „посредством формула, с която да не се

създават възможности за отправянето на последващи претенции към българската държава от страна на Македония“.

По време на срещите му с гръцкия премиер Г. Папандреу и македонския президент Г. Иванов българският държавен глава настоява всяка договореност по наименованието на Република Македония с определено географско съдържание да включва „изрични гаранции за българската държава“⁸.

В отговор на изявление на премиера на Република Македония Н. Груевски през октомври 2009 г., че „няма вардарци, егейци и пиринци, а съществуват само македонци“, Г. Първанов заяви, че тези думи са „израз на териториални претенции“⁹. Така че, макар и косвено, България фактически се намесва в спора за името на македонската държава и, както и Гърция, изразява опасения от евентуални бъдещи териториални претенции от страна на Република Македония. Това обстоятелство дава основание на гръцки медии да направят констатацията, че, „изправена пред агресивния македонски национализъм, България се е превърнала в съюзник на Гърция в спора за името на БЮОРМ“¹⁰. Според бившия външен министър на Гърция Евангелос Венизелос въпросът за името е много по-малък от въпроса за националната идентичност, езика и историята¹¹.

Срещу приетото име „Република Северна Македония“ с подписка се противопоставят водещи български историци и общественици. Според тях „изборът на ново име на съседна балканска държава засяга пряко националните интереси на

⁸ <https://news.bg/politics/balgariya-s-usloviya-za-novoto-ime-na-make-doniy.html> – 12.04. 2010 г.

⁹ http://dariknews/bg/view_article.php?article_id=372223 от 20.12.2009 г.

¹⁰ Катимерини, 6.11.2009 г.

¹¹ Дневник, 29 май 2014 г.

България и в тази връзка страната ни трябваше да участва в избора на ново име“. Техният аргумент е, че с това име има възможност да се предявят претенции към Благоевградски и Кюстендилски окръг¹². „Според така приетия принцип на назоваване българската Пиринска Македония също попада в обхвата на определението „Северна Македония“. Дали това определение няма да се окаже днес и в бъдеще поредното основание за претенции, полемики и унификационни кризи.“ „С приемането на името Северна Македония географията рязко зачерта историята. Тя отваря път за нови измислици и политически спекулации. Твърдението, че се сбъдва „вековното желание на македонския народ да говори на македонски език“ е ясно потвърждение за това, какво предстои.“¹³

Според Красимир Узунов – експерт по българо-македонските отношения, ключовият момент е определението „славянски“. *„Как да поискаме гаранции, че вие разбирате Северна Македония само във Вардарската част. А Пиринската част, а Епир, онази част, която е от татък Охридското езеро, в Корча. Кое е? Това е Македония. Значи Северна Македония за гръцките представи е всичко на север от гръцко-македонската част и второ – те постигнаха това, че македонец се разбира – славянски произход“*¹⁴.

Ако приемем за вярно, че името е прието под силен натиск, можем да прогнозираме, че работата на специализираната българо-македонска комисия няма да реши историческите спорове между страните, докато Скопие не признае по

¹² Пак там, 26 юни 2018 г.

¹³ Дневник, 26 юни 2018 г.

¹⁴ <https://nova.bg>>новините на Nova>Светът>Старият континент – 22.06. 2018 г.

думите на президента Първанов, че „македонската държава е израснала от ствола на голямото българско дърво“.

България безкритично и без възражения прие новото име Северна Македония. Но нашата страна трябва да търси допълнителни гаранции, най-вече чрез вписване на ангажиментите от договора между България и Македония в глава 35 на бъдещата договорна рамка за процеса на преговори между Македония и ЕС. Така България ще има твърди гаранции, че не са възможни спекулации относно нашата история, териториална цялост, идентичност и език. Това трябва да се заложи при преговорите с ЕС. За допълнителни клаузи в договора за добросъседство се обявява и евродепутатът от ГЕРБ Андрей Ковачев: „След като стане факт в двете страни – в Гърция и в Македония (*има се предвид договарят – б. а.*) – тази промяна, ние трябва да поискаме и да поставим и на юридическо ниво допълнителни гаранции за това, че тази промяна не застрашава по никакъв начин България“¹⁵.

Против приетото име е и Македонският научен институт. Той ще настоява пред българските държавни институции да се обсъди и приеме конкретна програма, която да защити националните ни интереси, вкл. за съхраняване на българското културно-историческо наследство в областта, а отделно от това да се потърсят и възможности за конституционно признаване на българската идентичност в Р Македония, заявена от десетки хиляди български граждани.

Само едно не е ясно след такова тълкуване на договорите и придружаващите ги оценки – за какво ще преговаря смесената българо-македонска историческа комисия?

¹⁵ <https://factor.bg/bg/...a-kovachev-balgariya-tryabva-da-poiska-garantcii-che-dogovor...>

ЕДНО ЦЪРКОВНО БОГОСЛУЖЕНИЕ В КОНТЕКСТА НА БЪЛГАРО-ГРЪЦКИТЕ ЦЪРКОВНИ ОТНОШЕНИЯ

ВАНЯ АНГЕЛОВА ИВАНОВА

Поводът за настоящата статия е едно скорошно събитие в църковния живот – богослужение на гръцки език в български храм в Одрин, което напомни за събития и конфликтни отношения с вековна давност. Богослужението на български език е едно от основните искания на радетелите за самостоятелна българска църква – от Черноризец Храбър до „Българският Великден“. Преди 13 века славянските първоучители разбиват триезичната догма и защитават правото на всеки народ да се просвещава и да слуша християнска проповед на своя роден език. Със своето дело светите братя Кирил и Методий поставят основите на третата европейска цивилизация – тази на православното славянство.

На 5 април 2019 г. Вселенският патриарх Вартоломей и Адрианополският митрополит Амфилохий заедно с гръцки духовници проведоха служба на гръцки език в българската черква „Св. Св. Константин и Елена“ в Одрин. Според някои съобщения повод за визитата на патриарха е поклонническо посещение на ученици от гръцкото училище на о-в Гьокчеада, според други – честване на приближавания патронен празник на храма. За църковната

служба пристигнаха няколко автобуса с гръцки богомолци, чийто брой се съизмерваше с числеността на представителите на Съюза на тракийските дружества в България (СТДБ), пристигнали от София, Хасково, Харманли, Любимец, Свиленград, Ямбол и други.

На службата присъства, без да бъде допуснат да участва в нея, НВП Старозагорският митрополит Киприан, представляващ Българската патриаршия. Тук бяха настоятели от Фондацията на българските православни църкви, водени от председателя г-н Васил Лязе, Михаил Вълков – зам.-председател на ЦР на СТДБ и председател на ТД „Тракия“ в Ямбол, Кирил Сарджев – зам.-председател на ВК на СТДБ и председател на ТД „Георги Сапунаров“ в Хасково, Маргарит Петров – член на ВК на СТДБ и председател на ТД „Бойко Чавдаров“ в Харманли, представители на дипломатическите ни мисии в Одрин и Истанбул: В. Вълчев – Генерален консул на Република България в Одрин, Радослава Кафеджийска – Първи секретар в консулството в Одрин, Николай Димитров – Първи секретар в Генерално консулство на Република България в Истанбул, гръцкият консул Сотириа Теохариди, Архонти на офикиите на Светата Христова Велика Църква, кметовете на община Димотика Параскевас Пацуридис и на община Неа Орестиада Василий Мавридис, председателят на младежката организация на „Нова демокрация“ и кандидат за евродепутат Константинос Дервос, ученици от гимназията на Имврос и техните преподаватели, богомолци от България и Гърция.

След службата Вартоломей произнесе слово на гръцки и на турски език, което остана неразбираемо за българите и създаде конфузна ситуация. Последната беше спасена от дипломатичната намеса на българския генерален

консул, който се включи като преводач и предаде синтезирано думите на патриарха. Вартоломей изрази задоволство, че се намира в Одрин по покана на Адрианополския митрополит Амфилохий. **В словото си той подчерта, че българската общност в града духовно и канонично принадлежи към Вселенската патриаршия, като заяви:**

„Наистина, както се казва, гърците и българите сме обединени от православната вяра. Това е над всяко друго разделение по език, род и националност. Нас ни обединява общият купел, кръщението в Светата Православна Църква. Нас ни обединява вярата ни в Троицата – Бог, Отец и Сина и Светия Дух. Нас ни обединява сладкото изчакване на Възкресението на Господ, нас ни обединява радостта от пролетта. Нас ни обединяват общи идеали, общи ценности, ценности общочовешки и идеалистични, които Светата Христова Велика Църква е запазила непроменени през вековете. И благодарение на тези идеали и ценности, Вселенската Патриаршия прегръща всички нации и народи, на които, чрез свещената апостолска дейност, е предала светата православна вяра и православно крещение. А сред тези нации и народи, които се християнизираха и цивилизоваха благодарение на Вселенската Константинополска Патриаршия, първа бе Църквата на България. Първородна дъщеря на Константинополската Църква е най-светата Българска православна църква, с която Майката Църква в Константинопол се гордее...

Използвам присъствието на най-любезния ни брат митрополитът на Стара Загора господин Киприан, за да изпратя от Адрианопол братски поздрав на Блаженият Патриарх Български господин Неофит и на цялата

уважавана йерархия на светейшата Църква на България и да пожелаем на нейния народ, на целия благочестив български народ, както и на присъстващите братя от Гърция, една радостна Света Пасха“.

Като изказа благодарност за приема от председателя на Българската общност Васил Лязе, Вартоломей напомни следното:

„Изповядам се пред всичките вас, че се усещам много щастлив за това мое поклонение в Адрианопол, където не идвам за първи път. Предишния път бях в „Свети Георги“, другия храм, обърнах се към нашите братя българи и им донесох благословията на Константинополската Църква Майка. И днес им пожелавам всичко добро от Бога и ги поздравявам, защото се сдобиха с един достоен пастир и началник в лицето на брата Митрополит Амфилохий Адрианополски, който всичките ги прегърна с обич и без никакво разделение, без никаква задна мисъл, с любов без изключение към всички. Свети Адрианополски Владико, вие сте един много ценен Йерарх на Светата Христова Велика Църква. Вече пет години след като получихте архиерейския сан и същевременно получихте представителството на Вселенската Патриаршия в Атина, вършите едно значително дело, често невидимо и безшумно, но винаги съществено и ефектно, с вашата мъдрост, с опита ви, с познанието ви, особено в областта на каноническото право, но преди всичко с вашата любов и посветеност към Вселенската ни Патриаршия. Това е една дадена любов, съвсем явна, неотделима, ненамалена, не само сега, когато сте Йерарх на Патриаршията ни, но и преди както монах, както член на братството на Света Параскева в Мазиос, винаги сте били на страната

на Вселенската ни Патриаршия. Благодарим ви и ви поздравяваме за това. В спомен за моето днешно посещение в богохранимата ви Епархия ще ви я дам панагията (енколпия), която я нося, върху която се намира представлението на Възкресението на Господа, и ви пожелавам вашият път и пастирската ви дейност тук да бъдат винаги възкресенски“.

В поздравлението си към учениците от Имврос Вартоломей заяви следното:

„Моята радост се удвоява и увеличава с присъствието и моленията на възлюбените ни деца от Имврос, скъп и много обичан. Децата, които донесоха нов живот на нашия остров с възобновяването на нашето училище там, след пауза от половин век. Благодарим на Бог, че ни е дал тази голяма благословия да имаме отново гръцко образование в родния ми Имврос след преследването, което сме претърпели ние имврийците през 60-те години и след това. Славим Бога и благодарим на всички хора, които ни помогнаха да имаме отново гръцки училища там“.

Службата и словото на Вартоломей, произнесени на езици, чужди за българите, предизвикаха разбираемо възмушение сред присъстващите в храма и възкресиха спомени от миналото.

Уместно е да се припомни, че до средата на IX в. България представлява типична за средновековна Европа държава, отличаваща се само в религиозно отношение от другите европейски страни, в които християнството е господстваща религия. България е могъща, но ѝ липсва равнопоставеност по отношение на останалите европейски държави, считана от тях за варварска и страна на езичници. Това я поставя в международна и културна изолация.

Външнополитическата ситуация и вътрешнополитическите съображения, свързани със заличаване на религиозните, културните и етническите различия между прабългари и славяни, както и необходимостта от консолидация на държавата, са главните причини за решението на българския владетел княз Борис (852 – 889) да покръсти българския народ.

От изворовите данни става ясно, че християнската вяра на княз Борис се е изграждала под източно и западно църковно влияние. На тези двустранни въздействия се дължала голямата предпазливост на владетеля относно избора на църковен център, с който би могъл да се свърже, без да рискува самостоятелността на българската държава.

След умело лавиране между Рим и Константинопол **българският владетел княз Борис се съгласява да приеме християнството от Константинопол, но не и да се подчини на тамошната патриаршия.** Историческите извори съобщават за тайното кръщение на българския владетел, който приема името на своя кръстник – византийския император Михаил и титлата княз. След покръстването на княжеското семейство започва покръстването и на българския народ. В историческата наука съществуват различия относно годината на покръстването на българите. Васил Златарски и Иван Снегаров защитават тезата, че българите са покръстени на 14 септември 865 г.¹ Петър Петров датира събитието към 864 г.², а Димитър Ангелов приема, че българският владетел се покръства през есента на 863 г., а поданиците – през

¹ *Златарски, В.* История на Българската държава през Средните векове, т. 1, ч. 2. *Снегаров, Ив.* Християнството в България преди покръстването на княз Борис (865). ГДА, т. 5, 1956.

² *Петров, П.* За годината на налагане на християнството в България. ИИИ, т. 14 – 15, С., 1964, 588 – 589: Покръстване на княз Борис и на неговия двор през пролетта на 864 г.

864 г.³. Полският историк Тадеуш Василевски е на мнение, че покръстването се извършва през 866 година⁴.

Покръстването е процес, а не еднократен акт и в този смисъл може да се приеме преобладаващото в историографията становище, че през 864 – 865 г. българският народ приема християнството като официална религия, което определя културно-историческото му развитие и до днес.

Княз Борис започва дипломатическа игра с цел извоюване на правото на самостоятелна българска църква. Нейното учредяване е санкционирано от най-високия форум на Църквата – IV църковен събор в Константинопол, в който участват представители на цялата християнска общност, включително и на Рим, с което окончателно се приобщава към семейството на християнските народи⁵. Решителен владетел с държавническо мислене, княз Борис I налага християнството като официална религия, но осъзнава, че проповедите на чуждите духовници се извършват на неразбираем език за българи и славяни. Българският владетел се стреми посланията на новата религия да достигнат до всички покръстени, затова създадената славянска писменост намира благодатна почва в българската държава, която изпитва остра нужда от славянско богослужение. За да бъдат подготвени бъл-

³ *Ангелов, Д.* Образуване на българската народност. Глава IV. Завършек на етногеничния процес 865 – 927. 1. Въвеждане на християнството като официална религия. София, 1971.

⁴ *Василевски, Т.* България и Византия IX – XV век. София, 1997.

⁵ *Гюзелев, В.* Княз Борис I. България през втората половина на IX век. София, 1969. *Същият.* Покръстване и християнизация на българите. Извороведческо изследване с приложение. София, 2006. *Венедиков, Ив.* 1100 години от покръстването на българския народ. София, 1966. *Бакалов, Г. и Т. Коев.* Християнството в България. Християнски справочник. София, 2001.

гарски книжовници, княз Борис I изпраща много млади българи и сина си Симеон да се учат в Константинопол. През 886 г. той приема в столицата Плиска изгонените от Великоморавия ученици на светите братя Кирил и Методий – Климент, Наум и Ангеларий. С тях изработва план за широка просветна и книжовна дейност и създава Преславската и Охридската книжовни школи⁶.

Симеон Велики (893 – 927) продължава делото на своя баща. **През 893 г. първият църковно-народен събор в Преслав въвежда славянския език в богослужението и прави замяна на византийското духовенство с българско**⁷. Възходът на България в политическо и културно отношение и съществуващата тясна връзка между църква и държава водят до укрепване на международния престиж на страната и църквата. След победата над Византия при Ахелой (20 август 917 г.) Симеон се провъзгласява за „цар на българи и ромей“. **Проведеният през 919 г. църковно-народен събор официално провъзгласява Българската църква за патриаршия**. Според българския църковен историк ст. н. с. д-р Христо Темелски Българската автокефална църква с ранг на патриаршия заема шесто място сред древните най-авторитетни патриаршии на Православния Изток⁸.

⁶ *Божилков, Ив.* Цар Симеон Велики (893 – 927): Златният век на Средновековна България. София, 1983. *Снегаров, Ив.* Делото на Климент Охридски. / сп. Свет, бр. 6, 2016. Преславска книжовна школа. АИ Проф. М. Дринов, 2004, т. 7. *Георгиев, Е.* Охридската литературна школа в развитието на българската култура. Достъпна онлайн: http://www.promacedonia.org/eg/ea_1_3b.htm

⁷ *Желев, И.* Съборността в Българската православна църква. Достъпна онлайн: <https://www.pravoslavie.bg>

⁸ *Темелски, Хр.* Православието в България. Достъпна: <https://bg-patriarshia.bg/index.php?file=history.xml>

След падането на България под византийска власт през 1018 г. византийският император Василий II запазва независимостта на Българската църква под името Охридска архиепископия⁹. Нейният предстоятел получава титлата „Архиепископ на цяла България“. Приемниците на Василий II намаляват обхвата на нейния диоцез в полза на Константинополската патриаршия. Успоредно с това Охридската архиепископия е подложена на елинизация (погърчване). Висшият клир се попълва предимно от гръцкоезични византийски духовници, а в богослужението е въведен гръцки език.

През 1186 г. при възстановяването на българската държава братята Асен и Петър отхвърлят духовната власт на Охридската архиепископия и Константинополската патриаршия и учредяват автокефална Търновска архиепископия начело с архиепископ Василий.

Официалното и каноничното признаване на патриаршеското достойнство на Българската православна църква става през 1235 г. при царуването на Иван Асен II на църковен събор в град Лампсак, Мала Азия, със съгласието на Никеийския патриарх Герман II и останалите четирима източни патриарси. За пръв Търновски патриарх е провъзгласен българският духовник Йоаким I. Диоцезът на Търновската патриаршия се мени в зависимост от границите на Втората българска държава (1186 – 1396 г.).

След падането на България под турска власт през 1396 г. Българската православна църква загубва своята независимост (около 1416 г.), понижена е в ранг на митрополия и нейният диоцез преминава под юрисдикци-

⁹ Снегаров, И. История на Охридската архиепископия. Т. I – II. София, 1945. Гонис, Д. История на Българската църква. Атина, 1995.

ята на Цариградската патриаршия. Част от западните български земи остават под юрисдикцията на Охридската архиепископия и Сръбската Ипекска патриаршия, които през 1767 г. и 1768 г. също престават да съществуват. Така духовният живот на българите се оказва под контрола на Цариградската гръцка патриаршия, която е официалният представител на всички православни християни пред султанската власт. Последният български патриарх Евтимий Търновски е заточен в Бачковския манастир¹⁰, а оцелялото българско духовенство е подчинено на назначения от Константинопол митрополит Иеремия. **Висшият клир се заменя изцяло с гръцки духовници, а в богослужението се въвежда гръцки език.**

Падането на България под турско робство съществено променя ролята и мястото на вярата и църквата в живота на българския народ. **През тези съдбовни за българите времена религиозната принадлежност започва да се отъждествява с българската народностна принадлежност. Въпреки липсата на държавна и църковна организация, въпреки унищожените стотици черкви и манастири българското духовенство остава достоен духовен водач на своя народ.** По време на робството българското духовенство поддържа жив не само спомена за държавността, но и за независимата Българска патриаршия.

В края на XVIII и началото на XIX в. патриаршеската администрация и висшият гръцки клир, решени да реализират „мегали-идеята“ за възстановяване на Византийското имперско наследство, започват елинизацията на чуждоезичното православно население. Пове-

¹⁰ Динеков, П. Евтимий Търновски. София, БАН, 1963. Богданов, И. Патриарх Евтимий. София, 1970.

чето епископи и голяма част от градските свещеници са заменени с гръцки клирици. Голяма част от славянските книги и ръкописи са унищожени, за да бъде заличена историческата памет. Това поражда недоволството на българите и през 20-те години на XIX век се слага началото на половинвековната църковно-народна борба, която е обект на многобройни публикации и изследвания, първите от които се появяват още преди Освобождението. Най-голяма научна стойност имат трудовете на акад. Иван Снегаров, проф. Т. Бурмов, проф. Николай Генчев, проф. Михаил Арнаудов, проф. Петър Ников, проф. Зина Маркова, доц. Олга Тодорова и др., чиито изследвания изобилстват с факти и научно-обосновани изводи¹¹.

През 1824 г. врачани под ръководството на Димитраки Хаджитошев се опитват да сменят гръцкия владика Методий. Подобни събития следват и в други български градове. **Началото на организираното църковнонационално движение се свързва с т.нар. „търновски“ събития от 1838 г.,** когато умира търновският митрополит Иларион Критски и на негово място е назначен Панарет – типичен представител

¹¹ Бурмов, Т. Българо-гръцката църковна разпра, София, 1902. Арнаудов, М. Иларион Макариополски и българският черковен въпрос. София, 1925. Ников, П. Възраждане на българския народ. Църковнонационални борби и постижения. София, 1929. Снегаров, Ив. Учредяване на Българската православна църква. В: Македонски преглед, кн. 1, с., 1932. Същият. Кратка история на съвременните православни църкви (Българска, Руска, Сръбска). Т. II. С. 1945. Същият. Първата Българска Патриаршия (919 – 1018). Произход, патриарси, седалища. Ч. 1 – Ч. 2. – ГСУ, БФ, т. XXVI. С., НИ, 1949; т. I (XXVII). С., СИ, 1951. Маркова, З. Българското църковнонационално движение до Кримската война. София, 1976. Същата. Българската екзархия 1870 – 1879. София, 1989. Генчев, Н. Българско Възраждане. София, 1988. Тодорова, О. Православната църква и българите XV – XVIII век. София, 1997.

на фанариотите¹² в Цариград. Българите искат отзоваването на Панарет и назначаването на неговото място на Неофит Бозвели (1785 – 1848). **Начело на борбата в Търновско застават видни местни духовници и учители, сред които се открояват имената на архимандрит Иларион Михайловски (по-късно епископ Макариополски), Неофит Бозвели и Петко Славейков. В резултат на дългогодишни усилия те създават в Цариград център за организирана църковна борба.**

През 1844 г. Неофит Бозвели и Иларион Макариополски изготвят меморандум до Високата порта, в който са изложени основните български искания по задълбочаващия се българо-гръцки църковен спор:

- в българските епархии населението само да избира българи за владици;
- богослуженията да се извършват на български език;
- владиците да не откупуват сана си от властите, а да им се изплаща заплата;
- да се избере лице, което да представлява българите пред Високата порта;
- да се разреши на българите да имат своя църква в Цариград и да издават свой църковен вестник.

Резултатът от тези смели искания е решението на Константинополската патриаршия да изпрати на заточение в Света гора двамата духовници. През 1848 г. Неофит Бозвели умира в Хилендарския манастир, а архимандрит Иларион се завръща в Цариград едва през 1850 година.

¹² Името произлиза от това на цариградския квартал Фенер (на гръцки „Фанари“), където след 1601 г. се намира седалището на Вселенските патриарси и където живеят повечето богати православни християни в града.

През 1856 – 1860 г. в движението срещу гръцките митрополити се включват почти всички български провинции и цариградските българи, които подготвят почвата за извоюване на църковна независимост. **Като кулминация в борбата за независима църква изследователите посочват замислената и реализирана от цариградските българи Великденска акция от 3 април 1860 година. По време на тържествената великденска служба в българската черква „Свети Стефан“ в Цариград митрополит Иларион Макариополски не споменава името на гръцкия патриарх, което според църковните канони означава отхвърляне властта на патриарха.**

Великденската акция е отговор на неотстъпчивата позиция на Патриаршията и се посреща с ентузиазъм както от цариградските българи, така и от целия български народ. Една след друга българските общини се отказват от гръцките владици и признават за свой църковен глава Иларион Макариополски. **През 1861 г. Патриаршията решава да се разправи с водачите на църковното движение и заточва Иларион Макариополски и подкрепилите го владици Паисий Пловдивски и Авксентий Велешки. Тези събития изострят до краен предел отношенията между българи и гърци и дават възможност за открита намеса на Великите сили в хода на църковнонационалното движение. Русия подкрепя Патриаршията, опитвайки се да запази единството на православието в Османската империя. Постепенно обаче, в резултат на обективната информация, предоставяна на правителството от посланика в Цариград ген. Николай Игнатиев и от руския вицеконсул в Пловдив Найден Геров, Русия започва да променя своята позиция и от средата на 60-те години на XIX в. приема да посредничи за**

намирането на компромисно решение на българо-гръцкия църковен спор.

Разширяващата се намеса и на останалите Велики сили в българо-гръцката разпра принуждава турското правителство да се намеси по-активно за нейното окончателно решаване.

На 28 февруари 1870 г. Високата порта издава ферман за създаването на независима българска църква под името „Българска екзархия“. В нейния диоцез, състоящ се от 15 епархии, са включени почти всички територии, населени с българи. За останалите области със смесено население се предвижда да се проведе народно допитване, за да се определи съгласно предпочитанията на населението под чия власт ще премине. През 1874 г. съгласно фермана в Скопско и Охридско е проведено допитване и мнозинството от населението заявява желание да се присъедини към Екзархията. В резултат от плебисцита турското правителство издава бекати за назначаване на владци в двете епархии и диоцезите на Екзархията са оформени окончателно.

През 1871 г. в Цариград се провежда български църковно-народен събор от представители на епархиите в Северна България, Тракия и Македония, **който** изработва и приема **Устав на Българската екзархия.**

На 16 февруари 1872 г. за екзарх е избран видинският митрополит Антим I (1816 – 1888). Неговото име е свързано с борбите на тракийци за независимост и за съхранението на българската им идентичност. За тракийци Антим Първи е не само един от тях, но и духовен водач за национално освобождение на България. Веднага след неговия избор за екзарх започва назначаването на митрополити и епископи. Така завършва борбата на българите за национално-духовна и културна еманципация през XIX век.

Цариградската гръцка патриаршия отказва да признае фермана и през септември 1872 г. на специално свикан събор обявява Българската църква за схизматична¹³. Схизмата не е одобрена от Йерусалимската, Александрийската, Руската и Румънската църкви.

Възстановяването на църковната самостоятелност представлява изключителен успех за българите по време на Възраждането. Извоюването на Екзархията е резултат от всенародните усилия за постигане на духовно-културна самостоятелност. Границите на Екзархията очертават историческите права на българската нация в Мизия, Тракия и Македония. Обединила духовно, политически и религиозно българския народ, Екзархията е призната за първата национална институция.

Учредяването на Българската екзархия е преходен исторически етап към възстановяване на Българската патриаршия, прекратила своето съществуване в края на XIV столетие.

След погрома на Априлското въстание от 1876 г. Екзарх Антим I информира европейските правителства за турските жестокости при потушаването на въстанието и в лично писмо моли руския император да се намеси със сила за освобождението на България. С помощта на Високата порта на 12 април 1877 г. Антим I е свален от екзархийския престол и заточен в Ангора. На 24 април с.г. за нов екзарх е провъзгласен митрополит Йосиф (1877 – 1915)¹⁴.

¹³ Арнаудов, М. Към историята на българската схизма. – В: Сборник в чест на Васил Н. Златарски, София, 1925.

¹⁴ Арнаудов, М. Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията (1870–1915). Т. I. София, 1940. *Същият*. Живот и дейност на Екзарх Йосиф, София, 1965.

Екзарх Йосиф определя като свой основен дълг задължението да бъде духовен обединител на българите и да обедини всички български епархии в границите на Екзархията. В резултат на енергичните му действия и на политическата и материалната подкрепа от Българската държава в Одринска Тракия и в Македония отварят врати български училища, активизират се църковно-училищните общини. **През 1894 г. със султанско ираде Екзархията получава еднакви национални права с тези на Цариградската патриаршия,** което ѝ позволява да поеме ръководството на църковно-училищното дело на българското население, останало в границите на Турция.

По времето на екзарх Йосиф в турската столица е изграден храмът „Св. Стефан“, който тържествено е осветен на 8 септември 1898 г. От есента на 1896 г. започва строителството на българска болница в квартал „Шишли“, която е осветена на 25 април 1902 г. По инициатива на екзарх Йосиф през 1912 г. в квартал „Ферикьой“ е закупен голям парцел, който е превърнат в самостоятелно българско гробище.

След Освобождението през 1878 г. на основната част от българската територия от турско робство Българската екзархия има диоцез в три политически области: Княжество България, чийто сюзерен е турският султан, Източна Румелия, която е автономна област под пряката военна и политическа власт на султана (до 1885 г.), и Македония и Одринска Тракия, оставащи в пределите на Османската империя. Според екзарх Йосиф седалището на Екзархията трябва да остане в Цариград, защото там остават около милион и половина българи. За да запази целостта на Българската православна църква, Учредителното народно събрание в Търново през 1879 г. записва в конституцията на Княжество България

(чл. 39), че то в църковно отношение съставлява „неразделна част от българската църковна област“ и се подчинява на върховната духовна власт, където и да се намира тя. С това се потвърждава единството на българския народ независимо от политическите граници, които го разделят.

Българската Екзархия е единственият общобългарски институт, чийто център остава в Цариград, поради което съвсем логично се превръща в легален представител на българското население и стожер на българщината в Одринска Тракия и Македония. Тя съсредоточава усилията си за разширяване на българската просветна мрежа, за културното издигане на българския етнически елемент и църковното приобщаване на тракийските и македонските българи към Екзархията.

Целенасочената дейност на Екзархията осигурява напредъка на българското училищно-просветно дело в Европейска Турция и стимулира процеса на национално-духовно оцеляване на българите.

След смъртта на екзарх Йосиф (20 юни 1915 г.) въпросът за избор на нов глава на Българската православна църква остава нерешен поради комплекс от причини. В продължение на 30 години Църквата се управлява от наместник-председатели на Св. Синод.

След края на Втората световна война са създадени условия както за избор на нов български екзарх, така и за вдигането на схизмата, поставила Българската църква в неестествено междуцърковно положение и довела до изостряне на българо-гръцката църковна разпра. От българска страна са правени многократни опити за вдигане на схизмата. Те са неофициални и се изразяват в срещи на български представители с патриаршеския протосингел, с

гръцки депутати и общественици и др. Българската екзархия и Вселенската патриаршия използват посредничеството на руски дипломати в Цариград, на чуждестранните кореспонденти Джеймс Баучер, Рихард фон Мах и др. Но до официални преговори не се стига поради неприемливите условия на Цариградската патриаршия. Последната поставя като условие за вдигане на схизмата Българската екзархия да премести седалището си от Цариград в турска провинция или в освободена България, а цариградският патриарх да бъде единствен представител на християните в Турция, в Цариград да има само наместник на екзарха и да се промени облеклото на екзархийските духовници. Опитите за сближение се изразяват в направените от двете страни сондажи, в известно активизиране на дипломацията и в публикации в българския и гръцкия периодичен печат, но до нещо по-сериозно не се стига.

На 21 януари 1945 г. Софийският митрополит Стефан е избран за трети български екзарх (1945 – 1948)¹⁵. Веднага след избирането си екзарх Стефан изпраща писмо до Цариградската патриаршия за уреждане на въпроса с разделението и създаване на канонични отношения между Цариградската патриаршия и Българската православна църква¹⁶.

Посредничеството на Руската православна църква в началото на XX век довежда до създаването на нов климат в отношенията между Цариградската патриаршия и Българската църква. **Руската православна църква оказва пълно съдействие пред Вселенската цариградска патриаршия**

¹⁵ Църковен в-к, бр. 4 – 6, 27 януари 1945 г.

¹⁶ *Стамболов, Ал.* Отношенията между Българската църква и Вселенската патриаршия (1945 – 1963). / В: сп. Духовна култура, кн. 5 – 12, 2006.

и като резултат е вдигната схизмата, която няколко десетилетия възпрепятства нормалните междуцърковни връзки на Екзархията¹⁷.

На 19 февруари 1945 г. е подписан протокол от комисията на Цариградската патриаршия в състав: Халкидонски Максим, Сардикийски Германос и Лаодикийски Доротеос, както и от делегатите на Българската църква Борис Неврокопски, Софроний Търновски и Андрей Велички. Точка Д от този протокол гласи:

*„На Българската православна община в Цариград, както и на всяка друга такава в пределите на Турската република, находящи се след възстановяване на каноническите отношения с Българската църква, съгласно условията на настоящата спогодба и оттеглянето на българските църковни власти от Цариград, да се даде вътрешно църковно самоуправление винаги в рамките на свещените канони, а българските общини могат да посочват на Вселенския патриарх свой енорийски клир (църковните предстоятели в свещен сан, свещениците и дяконите) за одобряване, за назначаване или за негово ръкополагане, доколкото, разбира се, посочваните за целта притежават надлежните канонически цензове. Горепоменатото ще бъде в сила и за гръцките общини в България и за техния клир, доколкото ще съществуват такива“*¹⁸.

На 22 февруари 1945 г. е издаден специален „томос“ от страна на Вселенския патриарх Вениамин, в който е записано:

¹⁷ Снегаров, Ив. Отношенията между българската църква и другите православни църкви след провъзгласяването на схизмата. София, 1929.

¹⁸ Протокол. Вдигане на схизмата 1945 г. Достъпен онлайн на сайта на БПЦ: https://bg-patriarshia.bg/index.php?file=schism_1945.xml

„Ние благославяме автокефалното устройство и управление на Св. Църква в България, като определяме тя, наричана „Св. Православна Автокефална Българска Църква“ и бидейки отсега нататък призната наша духовна сестра, да управлява и урежда своите работи независимо и автокефално според реда и суверенните права на останалите Православни Автокефални Църкви, признавайки за своя върховна църковна власт Свещения Синод, който е съставен от архиереи и има сега за Предстоятел Блаженейшия Митрополит на София и Екзарх на цяла България“¹⁹.

На практика през февруари 1945 г. диоцезът на Българската православна църква е свит само в държавните граници, но тя получава признание на пълната си независимост (автокефалия) и заема своето място сред местните православни автокефални църкви.

С приемането на нова българска конституция през декември 1947 г. започва процес на отделяне на църквата от държавата, който приключва с приемането на Закона за изповеданията през февруари 1949 година.

През 1950 г. е изработен Устав на Българската православна църква, който трасира пътя към възстановяване на Патриаршията. В чл. 1 на Устава е записано: „Самоуправляемата Българска православна църква, под име патриаршия, е неотделен член на Едната, света, съборна и апостолска църква“²⁰.

В заседанието си на 3 януари 1953 г. Св. Синод на Българската Православна Църква взема решение да свика на 8

¹⁹ Томос. 22 февр. 1945 г. Достъпен онлайн: https://bg-patriarshia.bg/index.php?file=schism_1945.xml

²⁰ Устав на Българската православна църква (БПЦ) от 1950 година. Достъпен онлайн: <https://www.pravoslavie.bg>

май с.г. Църковно-народен събор, който да възстанови патриаршеското достойнство на Българската църква и да избере предстоятел-патриарх. За тържествената интронизация на Български патриарх на възстановената Българска патриаршия са изпратени покани до всички поместни православни църкви. Последните приветстват този акт на Българската църква. Единствено Цариградският патриарх Атинагор (1948 – 1972) не приема решението и отказва участие както лично, така и на свои представители²¹. Според документални източници Атинагор е активен участник в икуменическото движение²², американски поданик, избран за Цариградски патриарх с помощта на американското, английското и гръцкото правителство, за да неутрализира влиянието на Руския патриарх на Балканите²³.

На 10 май 1953 г. БПЦ официално е провъзгласена за патриаршия, а за патриарх е избран Пловдивският митрополит Кирил (1953 – 1971)²⁴. Още същия ден Българската патриаршия е призната от Антиохийската, Грузинската, Руската, Румънската, Чехословашката и Полската православни църкви, чиито представители участват на тържествената интронизация на Българския патриарх Кирил. С писмо от 6 юни 1953 г. Московският и на цяла Русия патриарх Алексий за втори път, по приетия каноничен ред, известява, че Руската православна църква признава възстанове-

²¹ Писмо до Св. Синод на БПЦ от Цариградския патриарх Атинагор. 25 април. 1953. Достъпно онлайн: <https://dveri.bg/component/content/Itemid,392/catid,145/id,17186/view,article>

²² *Алексиев, С. и С. Язаджиев.* Православие и икуменизъм. Защо не сме и защо не можем да бъдем икуменисти? София, 1992.

²³ Архив на МВнР, ф.10, оп. 9, а.е.127.

²⁴ *Омарчевски, Ал.* Живот и дейност на Българския патриарх Кирил. / Православна мисъл, 25 февр. 2011.

ната българска патриаршия. Антиохийската патриаршия с писмо от 10 юни 1953 г. и Полската православна църква с писмо от 19 юни 1953 г. съобщават официално, че признават Българската патриаршия и нейния предстоятел. В края на 1954 г. това прави и Александрийската патриаршия. През 1955 г. Сръбската православна църква признава Българската патриаршия.

1953 година бележи поредната криза в двустранните отношения между Българската църква и Цариградската патриаршия, която прекъсва контактите с БПЦ. Кризата продължава до 1961 г., когато се наблюдава затопляне на българо-гръцките отношения. Благодарение на посредничеството на Руската и Антиохийската патриархии, и подкрепата на останалите църкви, с поздравително писмо от 27 юли 1961 г. Цариградската вселенска патриаршия официално признава възобновената Българска патриаршия и установява канонични отношения с нея. През пролетта на 1962 г. Българска патриаршия официално е призната и от предстоятелите на Йерусалимската патриаршия и на Гръцката църква.

След кончината на патриарх Кирил за български патриарх е избран Максим (1971 – 2012), който става и Софийски митрополит²⁵. Въпреки острите нападки, отправени от определени среди срещу него след 1990 г., въпреки разкола във върховната църковна власт, подклаждан от външни сили, той ръководи достойно Българската православна църква и успява да съхрани нейното единство. През 1998 г. БПЦ свиква Всеправославен събор в София, на който присъстват

²⁵ Акт от 25.06.1971 г. относно каноничния избор на патриарх Максим. / Достъпен онлайн: https://bg-patriarshia.bg/index.php?file=canonical_choice.xml

главите на всички православни църкви и Вселенският патриарх Вартоломей. В началото на заседанието Вартоломей се обръща към българския патриарх Максим с думите:

„Ваше Светейшество, ако съм на Ваше място, бих си дал оставката!“

„Хубаво е, че не сте на моето място, защото аз няма да си дам оставката. Ние Ви помолихме и поканихме да дойдете да помогнете на Българската църква и на Българския патриарх, а не да ни уволнявате!“, е достойният отговор на патриарх Максим.

На Всеправославния събор главите на всички православни църкви потвърждават каноничния избор на патриарх Максим и призовават духовници, които го оспорват, да се покаят. С приемането на нов Закон за вероизповеданията през декември 2002 г. държавата потвърждава каноничността и легитимността на патриарх Максим. След неговата кончина на 24 февруари 2013 г. на Патриаршески избиращия църковен събор митрополит Неофит е избран за патриарх на Българската православна църква.

Съгласно църковния канон всички патриарси са самостоятелни, независими един от друг и с равни права между себе си в патриаршеското служение. В този смисъл те не могат да имат „духовен лидер“.

Въпреки канона Цариградският патриарх демонстрира превъзходство и претендира, че той решава проблемите на православния свят. Тази линия на Фенерската патриаршия е особено силно изразена по времето на Атинагор (1948 – 1972), който си позволява да прави изявления от името на целия православен свят. През годините самопровъзгласяването на Цариградската патриаршия като съвременен „център на Православието“ се засилва и достига своя апогей след

1991 г., когато за Цариградски патриарх е избран Вартоломей. Свързаната с икуменизма пропаганда на Фенер прави опити за тълкуване на термина „вселенски“, като защитава тезата за някаква „свръхпатриаршеска“ власт, наподобяваща тази на Римския папа²⁶.

Ползвайки титлата „вселенски патриарх“, Вартоломей е решил, че има изключителни права за решаването на проблемите на православния свят. Юристи и богослови смятат, че това противоречи на църковния канон и се базира на имперското самочувствие на някогашен Константинопол. Вартоломей I е 270-ият **Вселенски патриарх на Константинопол и е пръв сред равни (primus inter pares) между предстоятелите на православните църкви по света**. Това определение е формулирано от вселенските църковни събори в раннохристиянската епоха, а Константинополският патриарх е определен „като пръв по чест и достойнство, но не и по власт“.

През 2007 г. Върховният касационен съд на Турция „отнема правото на православния Константинополски патриарх Вартоломей да ползва титлата „Вселенски“ с аргумента, че това нарушава турската конституция и заложения в нея принцип за равнопоставеност на малцинствата и религиите²⁷. Въпреки това при всеки удобен случай Цариградският патриарх Вартоломей демонстрира върховна власт. Такъв беше и случаят с проведената служба на гръцки език в българската черква на 5 април 2019 година.

Историческите факти, изнесени по-горе, съпоставени със

²⁶ *Хинов, П.* Православието не се нуждае от източен папа. Достъпна онлайн: http://petkohinov.com/pravoslavie/02/eastern_pope.html

²⁷ *Иванджийски, Кр.* Вселенската патриаршия, масоните и Вартоломей. Достъпна онлайн: <https://strogosekretno.com>

службата на гръцки език, осъществена в българския храм „Св. Св. Константин и Елена“, периодично отправяните заплахи за забрана на богослужението на български език в храмовете в Одрин и неотдавнашното искане на Вартоломей за премахване на паметника на Антим I от двора на Одринския храм, изискват незабавната намеса на Българската православна църква. Тя трябва да реагира, за да защити патриаршеското си достойнство и чест, както и това на православните българи. Пренебрежителното споменаване на родова, езикова и национална принадлежност, присъстващо в речта на Вартоломей, имаше за цел за пореден път да демонстрира неговата „сврѣхпатриаршеска“ власт. Нито един от свещените канони на Православната църква не му предоставя право на изява на първенство по власт, а отсъствието на достойна реакция би означавало мълчаливо съгласие с неговите властови претенции.

Могат да се посочат много факти и от миналото, и от настоящето, показващи безцеремонното отношение на Цариградската патриаршия към останалите поместни църкви. Един от последните примери са действията на Вартоломей от януари 2019 г., когато обяви независимостта на Украинската църква, с което осъществи посегателство над „каноничната територия“ на Руската православна църква. Нещо повече, Вартоломей отмени решения, свързани със статута на украинското православие, които самият той е оповестил преди няколко години. Това предизвика ответните реакции. Руският патриарх Кирил заплаши Вартоломей със схизма, а редица патриаршии отказаха да се солидаризират с действията му. Митрополити от Полша и Чехия открито застанаха срещу Вселенския патриарх. Недоволство изразиха и монасите в Атон. Дори членове на Синода на Гръцката православна църква се обявиха против действията на Вартоломей.

Вселенският патриарх създаде precedent, който е опасен за всички поместни църкви, включително и за българската, която по силата на редица исторически обстоятелства, както стана ясно от изложеното по-горе, е най-потърпевша.

Във връзка с периодичното подновяване на искането за премахването на паметника на екзарх Антим I от двора на българския храм „Св. Св. Константин и Елена“ в Одрин, Кр. Премянов, председател на Съюза на тракийските дружества в България, изпрати писмо до Цариградския патриарх Вартоломей, в което заявява:

„Паметникът е изграден и поставен там по идея и със спомоществователството на нашия Съюз. При осъществяването на тази инициатива от страна на предишното му ръководство очевидно са допуснати непреднамерени процедурни нарушения ... а ние искрено държим на православно единство и разбирателство в духа на постигнатото през 1945 г. помирение между Българската църква и Вселенската патриаршия с акта за вдигането на схизмата между тях. Ето защо вярваме, че мъдростта и далновидността, които винаги сте притежавали при приемането на важни решения, ще надделеят и ще се стигне до изход, приемлив и за двете страни“.

По турските закони храмът „Св. Св. Константин и Елена“ е собственост на фондацията на Българската църква в Истанбул. Този храм, както и черквата „Св. Георги“ са възстановени по инициатива и със съдействието на Съюза на тракийските дружества в България. За ремонтите в Одрин тракийци и българската държава са дали милиони евро, докато гръцки попове и Вартоломей започват да проявяват интерес към храмовете след поставянето на паметника на Екзарх Антим I.

В речта на Вартоломей, произнесена на гръцки и турски език в българската черква „Св. Св. Константин и Елена“ на 5 април 2019 г., има подтекст, който е показателен и не бива да се подценява. Нещо повече, той изисква да се намери подходяща форма, характерна за църковно общуване, в която да се изрази несъгласие срещу опитите на патриарх Вартоломей да се представи за глава на православието, защото не е такъв, и вместо да помирява, той създава конфликти.

Трябва остро да се постави и въпросът за българските храмове, които съгласно законите на Република Турция принадлежат на Екзархийската фондация, и службите в тях трябва да се водят на български език или да се служи на два езика при съвместно богослужение, съгласувано между двете църкви. Необходимо е да се потърси по дипломатически път съдействието и на турската държава, под чиято юрисдикция функционират всички религии на нейна територия.

Нека не забравяме, че историята за българските православни християни е изстрадана. Тя непрекъснато напомня своите послания, свързани с вековната борба за достойнство и самостоятелност, които трябва да се отстояват и днес.

ЧЕРНО МОРЕ НА МОДА В ГЕОПОЛИТИКАТА, НО БЕЗ ДА СЕ ЗАБРАВЯ И СИРИЯ

ЗОРНИЦА ИЛИЕВА

Събитията при Керченския проток не само усложниха отношенията Москва/Киев, но ги и загоряха до точката на червено. Послужиха не само като повод Вашингтон да откаже предварително обявената среща Тръмп/Путин по време на сбирката на G-20 в Буенос Айрес, но и да се обяви желание за изпращане на военни кораби на НАТО в Черно море. Спогодбата от Монтрьо, която поставя ограничителни условия за присъствието на кораби от страни, които не граничат с Черно море, както и преминаването им през Босфора и Дарданелите, не спират намерения за постоянно присъствие на натовски морски съдове в море, което е под носа на Русия. Ако в тази връзка у нас има притеснения относно възможността учения или маневри на военни кораби в Черно море да влияят негативно на инвестиционни намерения и на туризма, в Турция нарастват гласове, които изразяват тревога за глобалните интереси на Анкара. Редица турски наблюдатели считат, че, от една страна, още с подписването на 16 ноември на споразумението за стратегическо сътрудничество между САЩ и Украйна се поставят на дневен ред опити за спиране на „Турски поток“, а, от друга страна, с взетите през февруари и юли на заседанията на НАТО решения за засилено присъствие в Черно море се цели не само ограждане на Русия, но и затва-

ряне на турския флот в Черно море. По този начин се ограничава влиянието на Анкара и на нейния флот в Егейско и Средиземно море. Становища, че САЩ продължават опитите да превърнат в район на сблъсък Черно море, не са нови в Анкара. Като се има предвид, че Черно море е единственото, в което САЩ „не могат да се разхождат спокойно“, както се изразяват в Турция, с приемането на България и Румъния през 2004 г. в НАТО тази ситуация е променена. НАТО „влезе в Черно море“, а през 2018 г. „скоростта му се засили“. На 11 – 12 юли в Брюксел на срещата на НАТО не само е взето решение за засилване на присъствието в Черно море, но е започнала подготовката на пакет от мерки за това военно присъствие. В пакета са включени увеличаването на броя на ученията на НАТО в региона, включително „Морски бриз“ и „Морски щит“. Тази година за първи път след Студената война английски разрушител „Даймънд“ влезе в Черно море. Припомня се, че в Румъния е създаден ракетен отбранителен щит и че в гр. Девеселу е разположена версия на системите AEGIS, които по принцип се използват в кораби. Румъния е приютила 5 хил. военни на НАТО на своя територия. Има и самолети за наблюдение. В коментарите на турските наблюдатели не се пропуска, че България е предоставила на САЩ базата „Ново село“ и че често в Черно море влизат американски разрушители. Разузнавателни самолети извършвали постоянно наблюдение. Изводът е, че като се използва кризата в Украйна, НАТО се е „поканило“ в региона. Факт е, че украинският президент Порошенко поиска официално изпращане на бойни кораби в Черно море в подкрепа на Киев. Но си остава изискването, според Монтрьо, че в Черно море могат да пребивават само кораби с не повече от 15 хил. тона и да стоят не повече от 21 дни. Опасенията в Анкара са Турция като член на НАТО да не бъде въввлечена в конфликт с Русия. „Ще бъде

грешка, ако се поемат нови задължения в Черно море“, казва адмирал Сонер Палат. Той припомня стара практика по времето на СССР, когато чрез НАТО на Турция е възложено да извършва задачи в Черно море и нейният флот е останал там. А за Гърция са останали инициативите в Егейско и Средиземно море. В резултат Атина е започнала да използва това право за действия срещу интересите на Анкара. „Турция бе притисната и едва с операцията в Кипър страната се отвори към Средиземно море“, счита адм. Палат. Той е на мнение, че Турция е платила висока цена, като е останала в Черно море и това е бил просто „капан“. Отделно е опасността Анкара да се изправи директно срещу Москва. „Животът ни научи да излезем в Егейско море, да направим там военни бази като Аксас и Фоча, да разширим пристанището в Мерсин и това се отрази благоприятно и на икономическата ситуация у нас.“ Допълнението е, че „и без това Черно море е определено като Черноморска икономическа зона“. Дали Черно море е „безпроблемно море“, е друг въпрос, защото и времената са други. Но за Турция с приоритет явно са военните интереси в Източно Средиземно море, а не в Черно море. Няма как да е иначе, след като мирисът на газ от този регион се носи от години и създава ситуация на противоборство между няколко страни, включително и геополитически играчи. Противоборството усложнява и отношенията Гърция/Турция, а Кипър продължава да е ябълка на раздора. Около острова количествата газ са толкова големи, че никой няма намерение да се отказва от претенции, сделки или натиск. Включително Италия и Израел. За Турция да не говорим, защото тя използва и военна сила, за да прогони италианската ЕНА, която след необходимите изследвания се готвеше за експлоатация на находището.

Но ако става въпрос само за Черно море, то всъщност е със специален статут и е отворено само за страните, които имат

бряг до него. На този етап трудно може да се предположи, че Турция, България и Румъния могат да бъдат противопоставяни на Русия. В Анкара повечето коментатори са на мнение, че ако на Турция от НАТО се възложат задачи срещу Русия, Анкара ще наложи вето. Все пак от Русия Турция получава 42% от необходимия ѝ природен газ. Затова препоръките са „реалната политика трябва да държи Турция извън тази криза“. Още повече, че по време на Студената война Турция не е дала нито едно разрешение за провеждане на учение на НАТО в Черно море. Но сега? От Вашингтон идват информации, че ще бъде поискано от Анкара разрешение за преминаване на военни кораби през Босфора и Дарданелите, за да стигнат до Черно море. Да се очаква ефект като при свалянето на руския СУ-24 по границата със Сирия? След т.нар. опит за преврат Анкара гледа с други очи на света и на конфликтите. В Анкара вече е известно, че говорителят на Пентагона Ерик Пахон е заявил, че няма да даде никакви сведения за изпращането на военни кораби в Черно море и че САЩ са „изцяло подчинени на спогодбата от Монтьрьо“. Пояснил е, че в тази връзка не може да разкрие предприетите специални дипломатически ходове. Според някои турски наблюдатели, които се позовават на свои американски източници, Вашингтон всъщност е поискал от Турция разрешение, което обаче е „рутинно“. Такива се искат, за да бъдат на разположение, при необходимост, на американския флот. Всяка година САЩ в рамките на спогодбата Монтьрьо искат десетки пъти от Анкара разрешение за преминаване през Проливите, но използват обикновено само няколко от тези разрешения. Всъщност Черно море попада в района на отговорност на европейското командване на САЩ, EUCOM, и на 6-и американски флот. Черно море, както и да се коментира у нас, е само част от голямото разместване на баланса на силите по света. Разбира се, че Анкара не само

следи това разместване, но и не пропуска случай да търси, да намира своето място в тези процеси. Естествено само с „Турция над всичко“. Това е стратегия, която не е от вчера и се прилага последователно, но без съмнение изисква дипломатически умения на високо ниво. Особено когато се търси сътрудничество със сили извън съюзи като НАТО. Затова Анкара не си позволява да отклони очи от действията на играчите по световната шахматна дъска.

На регионално ниво една от целите е да остане разпределител на пристигания от Русия газ и нефт, както и този от Каспийския район. След като стана ясно, по обясними причини, че амбициите на Турция вече не са насочени непременно към членство в ЕС, наяве излязоха стремежите ѝ да играе на равна нога с Брюксел. За целта Анкара няма как да не продължи да използва бежанския проблем като лост за влияние върху ЕС. Както се казва, силният наистина разбира само от сила и Ердоган точно тази стратегия използва. След опита за преврат Русия бе припозната за близък приятел, но няма съмнение, че това си е чисто тактическо сътрудничество. Доказателствата са най-видни във връзка с политиката в Сирия, където има разминаване между редица становища на Москва и Анкара. Въпреки договорките между президентите на Русия и Турция. Това не пречи Ердоган да си дава сметка за стратегиите на Вашингтон относно останалите играчи в геополитиката и политическата програма, която САЩ например дългосрочно насочват в няколко посоки. От една страна, изолирането или поставянето на Русия в слаби позиции, което се постига не само чрез т.нар. санкции по повод или сътворен повод. Създаването на т.нар. пръстен от зависими от Вашингтон държави около Русия е видно отвсякъде. Още повече, че така се цели и лишаване на Европа от количества руски газ и нефт, т.е. Москва да няма водещи позиции в това отношение на евро-

пейския пазар. От друга страна, Европа също е в ситуация на „обект под влияние“, без значение, че е „стратегически съюзник и приятел“ от десетки години. Само споменаването за създаване на обща европейска армия предизвиква напрежение във Вашингтон и съответно реакциите могат да се изразят в поддържане на т.нар. горещи точки в Европа, избуяване на разделителни линии или разногласия по теми, които иначе би трябвало да намират бързи решения в името на общо бъдеще. Абсурдно е да се допусне каквото и да било сближаване на ЕС с Русия и в това отношение и Ердоган играе своя игра. Той е известен с уменията си да прилага политика на „обръщане на палачинката“, която някои наричат тактически баланс в отношенията с геополитическите играчи. В Аржентина за 8-и път се среща с Путин, говори си редовно с него по телефон, съгласуват политики за Сирия заедно с Техеран, но настояването за нови и нови срещи с Тръмп е честа практика на турското външно министерство. Ако Путин заедно с Ердоган открива излаза на „Турски поток“ на турска територия, външният министър Чавушоолу се среща във Вашингтон с държавния секретар Помпео, за да уточняват позиции и да търсят изход от натрупани нерешени проблеми. Един от които е подкрепата на САЩ за военните организации на сирийските кюрди и исканията им за самостоятелно управление на заетите от тях територии в Сирия. Сделката за руските С-400 е проблем за Вашингтон и заплахата е, че в случай на осъществяване на доставка на тези руски системи Анкара ще се лиши от купуване на американския самолет F-35. Този път балансът е позициониран на тънък лед и не е ясно как ще постъпи Ердоган. Тази игра след 16 години начело на 80-милионна Турция той я умее, но светът и лидерите, които го управляват, стават все по-непредвидими. Авторитетът на Турция като регионален лидер и отстояваща собствена суверенна политика не е за

подценяване, но дори и случаят с убийството на саудитския журналист Хашоги в Истанбул доказва, че геополитиката има правила, които се прилагат различно в съпоставими ситуации. Престолонаследникът на Саудитска Арабия Мохамед Бин Салман, обвиняван в Анкара като подбудител на зловещото деяние с Хашоги, на срещата на Г-20 жънеше среща след среща с големите на световната сцена и бе обявен в Анкара като „печелившия заедно с президента Путин на срещата на Г-20“. Президентът Тръмп „проведе много приятелски и искрен разговор със Салман“, пишат в турския печат. Един вид Мохамед Бин Салман е използвал Г-20 като „широка маневра, за да официализира себе си“. За Путин пък се пише, че „ще бъде запомнен с многото смях, остроумия и многократни пози с прегръдки“. Самочувствие се демонстрира само ако има доказана сила, влияние и роля, което не може да се пренебрегва.

За нас звучат откровено тъжно изразени в някои коментари в турски медии мнения, че „отношенията България/Русия се засилват, защото ЕС донесе на българите бедност и има големи икономически проблеми“. За Румъния пък се казва, че „румънците станаха нежелани в Европа и изпаднаха в положение на парии“. Е, „гроздето е кисело“, казаха лисицата, когато не се е домогнала до него. Та и Анкара може да си позволява такива изказвания, когато в обозримо бъдеще членството ѝ в ЕС не само не е гарантирано, но се и оспорва. Което не означава, че ние си нямаме проблеми въпреки нашето членство в ЕС или НАТО. По-трезво звучат предположения как би реагирала Русия след разширяването на НАТО от Балтийско море, през Полша, Украйна, Балканите, та до Черно море. Припомня се руската реакция от 8 август 2008 г. при кризата с Осетия и за Крим през 2014 г. Ако целта е само да бъде принудена Русия да се занимава с конфликти като този при Керченския проток и така да ѝ се отвлеча внимание-

то от другите световни проблеми, трябва да се подчертае, че Китай също е потърпевш от такава политика на целокупния Запад. В такъв случай какъв е шансът за успех? За някои в Анкара точно такава геополитика няма шанс за успех. Какво ли мисли Ердоган? Предстои да се наблюдава.

Тези дни в Анкара е Джеймс Джефри, специален представител на САЩ за Сирия. Под негово ръководство и с участието на зам.-министъра на външните работи на Турция Седат Юнал се провеждат разговори за ситуацията на този етап в Сирия. Това е един от основните геополитически проблеми на света днес и Анкара е пряко свързана с него. Турция поставя отново въпроса за присъствието на PKK/PYD, военна организация на сирийските кюрди, на изток от Ефрат и най-вече в Мембидж. След 5-часови разговори има изявления, които са отчетени като „преобладаващи дипломатически слова“. Още повече, че преди да кацне в Анкара, Джефри е заявил, че е „дошло време да се изтегли щепселът от Астана“ и е начертал т.нар. пътна карта на САЩ по въпроса. Коментарите в Анкара са, че след като Вашингтон е загубил на терен Сирия, сега целта е „да се спечелят предимства на масата“, и то в три области. А те включват реконструкция на Сирия, връщане на бежанците и международно признаване на Сирия. Според Джефри Дамаск, Москва и Техеран няма как да не искат да видят тези негови условия, които той нарича 3-те R – reconstruction, refugees, recognition (възстановяване, бежанци, признаване). Докато не започне политическият процес, явно тези условия няма да могат да се приложат. Залага се на т.нар. малка група, която да бъде в основата на процесите на следвоенна Сирия. В нея влизат САЩ, Египет, Саудитска Арабия, Великобритания, Йордания, Германия и Франция, т.е. 7 страни. Тази група трябва да е с основната роля при написването на новата конституция на Сирия. По темата още през септември Джеймс

Джефри вече е представял доклад, в който е подчертано, че в процеса трябва да вземат участие „представители на Североизточна Сирия“, т.е. ПКК/Р/УД, както и да се реализират 6 условия за реформиране на централното управление на Сирия. Тези условия включват по-широки пълномощия на президента на страната и гарантиране независимостта на другите централни и регионални правителствени органи. И още: правителството да бъде ръководено от премиер със засилени правомощия, да има ясно разграничаване на правомощията на президента и премиера, самото правителство и премиерът да се назначават независимо от президента, следствието да получи по-голяма независимост, да се осигури гражданско наблюдение върху органите за сигурност, които да бъдат от своя страна реформирани, да се разпредели ясно отговорността в регионален мащаб, да се премахнат ограниченията за издигане на кандидатури за изборите, да се осигурява правото да бъдат избирани, включително за президент, на лица, които са в изгнание или са сменили местоживеенето си. Няма съмнение какви са целите на подобни условия. Джеймс Джефри не е скрил, че е важно да има противопоставяне на Анкара, Москва и Дамаск в процеса за формиране на комисията за създаване на новата конституция на Сирия и ясно е посочил, че се цели привличане на Турция към т.нар. малка група. От своя страна държавите от процеса Астана, за да се противопоставят на опитите на Вашингтон да „открадне ролята“, се опитват да спечелят Европа. С тази цел се очаква в най-скоро време да се повтори срещата от Истанбул, в която участваха Русия, Германия и Франция с тема ситуацията в Сирия. В тази връзка след завръщането си от Германия Ердоган заяви за т.нар. малка група следното – „сега изкараха малка група, която ще провежда заседания, на които не канят Турция. Не канят и Сирия, а ще заседават за Сирия. Това заседание е организи-

рано от Тръмп, но аз на уважаемата Меркел казах, че нашата група е по-малка, но с ясни послания“. А „нашата група“, както е известно, са Русия, Турция, Иран, но винаги с участието на представители от Сирия и другите играчи. Астана, Женева или „малката група“? Накъде ще наклони везните на Турция Ердоган? И къде е Китай в схемата? Геополитическите игри са като при покера, не е игра за аматьори. В многополюсния свят, който вече дори и Вашингтон не оспорва на висок глас, макар и да действа за „Да направим Америка отново велика“, нищо не е сигурно, нищо не се знае до последно. Важна е ориентацията за силите на всеки етап и за посоката, в която духат ветровете. Особено за държави като България. Ситуациите са нови. Гърция например провежда интензивни преговори със САЩ, но Ципрас е и в Москва. Следващата седмица във Вашингтон ще се състои „стратегически диалог“ между Атина и САЩ, което е знак, че Вашингтон подновява интереса си към Гърция, който явно ще бъде в посока укрепване на отношенията. Приятелството между Москва и Анкара не може да не притеснява Атина. Мисията ѝ е трудна, защото само преди месец изгони руски дипломати заради „усилията им да подкопаят споразумението с Македония за името ѝ“, но след оставката на гръцкия външен министър явно пътеката към Кремъл е поразчистена. И да не е съвсем вярно, разклонението от „Турски поток“ към Европа е хапка, която Гърция не би искала и насън да изгуби. Дилемата хем отлични отношения със САЩ, хем прегръдка с Путин не е характерна само за нас. Въпросът е кой как ще се справи, защото си е майсторлък. За Турция да не му мислим, тя си има стратегии, амбиции и гони дивиденди, които често и получава. Дори с крачка назад, но и две напред. Събитията предстоят.¹

¹ Текстът е предаден за печат на 7 декември 2018 г. (Бел. ред.)

СПИСЪК НА АВТОРИТЕ:

- Боряна Бужашка – доцент, д-р, УНИБИТ; ТНИ
Ваня Ангелова Иванова – д-р, ТНИ
Ваня Стоянова – д-р, Институт за исторически изследвания – БАН; ТНИ
Васил Проданов – чл.-кор., д. ф. н., УНСС; ТНИ
Геновева Михова – доцент, д-р, ТНИ
Георги Граматиков – д-р, ТНИ
Георги Митринов – доцент, д-р, Институт по български език – БАН; ТНИ
Георги Янков – професор, д-р, заслужил професор (professor emeritus) на УНСС
Димо Карабелов – ТНИ
Зорница Илиева – журналист, София
Иванка Делева – РИМ – Бургас
Иванка Мечева – Председател на Тракийския женски съюз
Коста Лъондев – Тракийско дружество – Свиленград
Светлозар Елдъров – професор, д. и. н., Институт по балканистика с център по тракология – БАН; ТНИ
Станислав Иванов – д-р, Тракийско дружество – Ямбол
Стоян Райчевски – ТНИ

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ ДУМИ

Васил Проданов. Вълните на преселване, големите имена на тракийските българи, битките за историята и геополитиката днес 5

Първа част. **Тракийските българи – щрихи от историята на бежанци и въстаници, топонимията, добродетелите**

Стоян Райчевски. Разселване (настаняване) на българите бежанци от Източна Тракия в периода 1830 – 1913 г. 11

Иванка Мечева. Участие на жената тракийка в подготовката на Илинденско-Преображенското въстание. 48

Геновева Михова. Бежанският въпрос след потушаването на Илинденско-Преображенското въстание и поредното обезбългаряване на Източна Тракия 62

Ваня Стоянова. Комисията „Кинг-Крейн“, цариградските българи и Българският национален въпрос (1919 г.) 78

Станислав Иванов. Македоно-Одринско опълченско дружество – гр. Елхово 92

Коста Льондев. Свиленградското тракийско дружество „Тракия“ в периода 1920 – 1934 г. 101

Георги Митринов. Антропонимията на с. Голям Дервент, Софлийско, по данни от 1906 година 140

Георги Янков. За добродетелите на тракийските българи 204

Втора част. **Незабравими имена в историята на тракийските българи**

Светлозар Елдъров. Екзарх Йосиф – духовният строител на националното единство 221

<i>Димо Карабелов.</i> Димитър Попниколов Петканов и „Тракийски кумир“ – марш на бежанците-тракийци	255
<i>Георги Граматиков.</i> Димитър Стамболов – патриот, общественик и стопански деятел.	275
<i>Иванка Делева.</i> „Корен нямаш ли – плод не връзваш!“	296
<i>Ваня Петрова.</i> Нова книга за Михаил Герджиков.	307

**Трета част. Битките за историята, съвременните отношения
и геополитика на Балканите**

<i>Васил Проданов.</i> Формирането на идентичности след 1989 г. и битките за българската история.	316
<i>Боряна Бужашка.</i> Договорът за добросъседство и сътрудничество с Република Македония и българското културно-историческо наследство	334
<i>Ваня Ангелова Иванова.</i> Едно църковно богослужение в контекста на българо-гръцките църковни отношения	352
<i>Зорница Илиева.</i> Черно море на мода в геополитиката, но без да се забравя и Сирия	379
Списък на авторите	389

**ИЗВЕСТИЯ
НА
ТРАКИЙСКИЯ
НАУЧЕН
ИНСТИТУТ
КНИГА 17**

Редактори
*Васил Проданов,
Ваня Стоянова*
Коректор
Невена Лазарова

Издателство
„Захарий Стоянов“
www.zstoyanov.com
e-mail: office@zstoyanov.com

Формат 16/60/84
Печатни коли 24,5

Печат
„МИГ ПРИНТ“ ЕООД